پرۆژەی تیشک 43

دەروازەیەک بۆ

زانستەکانی قورئان

ئیکرام کەریم

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

ئەم کتێبە

لە ئامادەکردنی پێگەی

(منتدى إقرأ الثقافي)ە

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانی پەیجی پێگە:

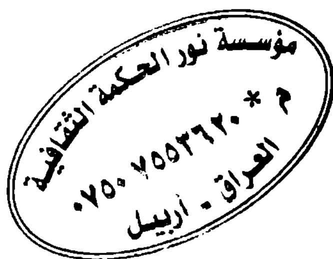
https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada/

بۆ سەردانی پێگەکە:

http://iqra.ahlamontada.com

دەروازەیەك بۆ زانستەكانی قورئان

نووسینی:

ئیكرام كەریم

٢٠٠٩ زایینی   ١٤٣٠ كۆچی

ناوی کتێب: دەروازەیەك بۆ زانستەکانی قورئان
نووسینی: ئیکرام کەریم
ژمارەی سپاردن: (٢٤٥١) ساڵی (٢٠٠٨)
نۆرەی چاپ: یەکەم
ساڵی چاپ: ٢٠٠٨
نەخشەسازی ناوەوە: ئیدریس سیوەیلی
لە بڵاوکراوەکانی: پرۆژەی (تیشك)، زنجیرە (٤٣)
ناونیشانی پرۆژە لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت : www.tishkbooks.com
ئیمەیلی پرۆژە: info@tishkbooks.com
tishkbooks@yahoo.com

مافی لەچاپدانی ئەم بەرهەمە پارێزراوە بۆ پرۆژەی تیشك

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى وبعد.

ئيمامى "ترميذى" له حارسى كورِى عەبدوڵلای هەمەدانییەوە ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ: چوومە مزگەوتو سەیر ئەکەم خەڵکی رۆچوون لە دەمەتەقە کردندا و منیش چوومە لای عەلی (خوای لێ رازی بێت)و ئەم هەواڵەم پێ گەیاند، فەرمووی: باشە خەڵکی دەستیان داوەتە شتی وا؟ وتم: بەڵێ! فەرمووی: بەڵام من جارێکیان لە پێغەمبەری خوام (صلی الله علیه وآله وسلم) بیست فەرمووی: ئاگادار بن، لەمەودوا فیتنە زۆر ئەبێت، عەرزم کرد جا چارمان چییە ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: (چارتان) قورئانە... **كتاب الله فيه نبأ ماقبلكم، وخبر مابعدكم، هو الفصل ليس بالهزل، من تركه من جبار قصمه الله، ومن ابتغى الهدى في غيره اضله الله، وهو حبل الله المتين وهو الذكر الحكيم وهو الصراط المستقيم، وهو الذي لا تزيغ به الأهواء ولا تلتبس به الألسنة ولا يشبع منه العلماء، ولا يخلق على كثرة الرد ولا تنقضي عجائبه، هو الذي لم تنته الجن إذ سمعته حتى قالوا: (.. إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآناً عَجَباً * يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ..) (الجن: ١ـ ٢) من قال به صدق ومن عمل به أجر، ومن دعا اليه هدي الى صراط مستقيم".**[١]

واتە: دەنگوباسی پێش خۆتان و هەواڵی پاش خۆتانی تێدایە، دادوەریی نێوانتان ئەکات، ئەم قورئانە قسەی کار بڕ ئەکاتو شۆخی ناکات، هەرکەسێك لە ترسی خەڵکی زۆردار وازی لێ بهێنێ خوا پشتی ئەشکێنێو هەرکەسیش عەوداڵی هیدایەت بێتو لە جگە لە قورئاندا بۆی بگەڕێ خوا ڕێگەی لێ وون ئەکات، ئەم قورئانە (حبل)ی پتەوی خوای گەورەیە لە ئاسمانەوە شۆڕی کردۆتە خوارەوە بۆ بەندەکانی تا دەستی پێوە بگرن. ئەم قورئانە ئەو یادەوەرییە کە پڕە لە حیکمەتو دانایی، ئەوەیە ڕێگەی ڕاستو دروست.

ئەم قورئانە ئارەزووی خەڵکی ناتوانێ لای بداتو بە زمانی لوس کەس ناتوانێ گومانو دوودڵی تێدا دروست بکات، زانایان لەم قورئانە تێر نابن، زۆر وتنەوەی قورئان کۆنی ناکاتو شتە سەرسوڕهێنەرەکانی کۆتاییان پێنایەت، ئەم قورئانە ئەو قورئانەیە کە کاتێك

---

[١] جامع الترمذي ١٧٢/٥. ورواه إبن الاثير في "جامع الاصول" من حديث عمر. هەروەها (الإستقامة/ إبن تيمية ٢٠/١).

پەرییەکان گوێیان لێبوو خۆیان پێنەگیراوو وتیان: بەراستی گوێمان لە قورئان خوێندنێك بوو کە زۆر سەیر بوو، خەڵکی رادەکێشا بۆ روشدو پێگەیشتنو ئێمەش بڕوامان پێی هێنا، هەرکەس بەم قورئانە قسە بکات راست ئەڵێتو هەرکەسیش کاری پێ بکات پاداشت وەرئەگرێت و هەرکەسیش خەڵك بۆ ئەم قورئانە بانگ بکات ئەکەوێتە سەر رێگەیەکی رێكو راست.."

•

پێشەکیی

بەراستیی پێغەمبەر زۆر راست ئەفەرموێ کە قورئان تا دونیا دونیایە شتی سەیروسەرسوڕهێنی لێ نابڕێت، هەر ڕۆژەی زانایەك نهێنییەك لەم قورئانە دەردەهێنێو هەر ڕۆژەی دامەزراوەیەك ئایەتێك ئەکاتە جێگەی گرنگیدانی خۆی و لەو سەرەوە بە کۆڵێك ئیعجازەوە دێتەدەرەوە.

ئەگەر لە کۆندا زیاتر بۆ نهێنییەکانی پرسە ئاینییەکان گەڕاون، ئەوە ئەمڕۆ زانایان بۆ نهێنی پرسە گەورەو بچووکەکانی ئەم مرۆڤە ئەگەڕێنو هەرجارەی نهێنییەك سەرنجیان ڕائەکێشێ. پرۆفیسۆری فەڕەنساوی - مۆریس بۆکای - دەڵێ: "بەبێ هیچ بڕیارێکی پێشوەختو زۆر بابەتییانە دەستم دایە لێکۆڵینەوە دەربارەی ئەم قورئانە، زیاتر بەشوێن ئەوەدا ئەگەڕام ڕادەی ڕێکەوتنی قورئان لەگەڵ زانستی تازەدا بەراورد بکەم.. گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کە قورئان هیچ قسەیەکی نەکردووە جێگەی ڕەخنەی زانست بێت لەم سەردەمە تازەدا".[1]

(ول دیورانت) لە کتێبی "قصة الحضارة: ١٣/٦٨-٦٩"[2] دا ئەڵێ: ".. چواردە سەدەیە ئەم قورئانە هەر بە پارێزراوی لە ئەندێشەی موسڵمانانندا ماوەتەوەو بیروڕای (خەیاڵ)یان ئەوروژێنێتو ڕەوشتیان بۆ دروست ئەکاتو عەقڵی سەدان ملیۆن پیاو دەمەزەرد دەکاتەوە، قورئان لە دەروونەکاندا سادەترین بیروباوەڕ دائەمەزرێنێت، کە زۆر کەم ئاڵۆزی تێدا ئەبینیو دوورە لەرێوڕەسمو سرووتە ئاینییەکانەوە، ئەو بیروباوڕانە لە هەموو بیروباوەڕێکی تر ئازادترەو دوورە لە کەهەنوتی و بتپەرستی، قورئان گەورەترین ڕۆڵی هەیە لە بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریو ڕەوشتی موسڵمانانندا، هەر قورئان بنەماکانی سستمی کۆمەڵایەتیو یەك کۆمەڵگەیی دامەزراندووەو موسڵمانان هانئەدات بۆ ئەوەی کار بە بنەماکانی تەندروستی بکەن، قورئان عەقڵی موسڵمانان لە ئەفسانەو گومان و خەیاڵو ستەمو دڵڕەقی ڕزگار کردووە، قورئان باری کۆیلەی زۆر چاك کردووەو لە دەروونی خەڵکە سەرکزەکاندا ڕێزو سەربەرزی ئەچێنێت و لەناو موسڵمانانندا میانڕەویو خۆدوورگرتنێکی

---

[1] عماد الدين خليل (قالوا عن الاسلام) ص٤٧.

[2] قصة الحضارة، ول ديورانت (١٣/٦٨- ٦٩).

وای له نارەزووبازیی دروست کردووە کە هاوشێوەی ئەوە لە هیچ پارچە زەوییەکی ئەم دونیایەدا نابینی کە پیاوە سپی پێستەکانی تێدا نیشتەجێن.."

(مۆنتیگمری وات) راگری پسپۆڕی بەشی لێکۆڵینەوە عەرەبییەکان لە زانکۆی (ادنبرا) ئەڵێت: "بەرای من هەڵوێستمان لە ئاین هەرچۆن بێت ئەرکی سەرشانمانە دان بەوەدا بنێین کە پەیامی قورئان لە دۆخی مەککەیدا پرۆژەیەکی بیانکەرو گەورەیە، بەبێگومان (ئەوکاتە) کۆمەڵێك کێشە هەبوو چارەسەریان ئەخواستو چەندان قەیران هەبوون کە هەندێك هەوڵی سووککردنی ئەو کێشەو قەیرانانەیان داوە، بەڵام ئەوە "موستەحیل"ە کە لە ریگەی بیرکردنەوەی لۆژیکانەوە بتوانرایە بگەیتە ئەو پەیامەی کە قورئان پێیگەیشت! گومان لەوەدا نییە کە پەیامی قورئان چارەسەری گرفتە کۆمەڵایەتییو رەوشتیو فیکرییەکان ئەکات، بەڵام دیارە هەموو بەیەکجار چارەسەر ناکاتو بەشێوەیەکی بەڵگەنەویستانەش نا، لەوانەیە مێژوونووسێکی دونیاپەرست بڵێت: موحەممەد بەرێکەوت کەوت بەسەر ئەم بیروڕایانەدا کە وەك کلیل وابوون بۆ گیروگرفتە بنەرەتییەکانی ئەو سەردەمە، ئەمە عەقڵ نایبڕێت، نەك ئەمە، بەڵکو عەقڵ ئەوەش نابڕێ کە هەوڵە ئەزموونییەکان و بیرە تیژەکانیش بتوانن وەك پێویست پەیامی قورئان پووچ بکەنەوە".[1] ئەمە رای زانایان لەم سەردەمە تازانەدا و زانایانی سەردەمە کۆنەکانیش هەمان رایان هەبووە لەسەر قورئانو گەورەیی قورئان، تەنانەت قاضي ئەبوبەکر ئیبن ئەلعەرەبی لە کتێبی (قانون التأويل)دا ئەفەرموێت: قورئان (٧٧٤٥٠) زانستی لەخۆگرتووە و ئەو ژمارەیەش هەڵدەگرێ چوار جار بکرێتەوە، چونکە هەموو رستەیەکی قورئان هەڵدەگرێ مانایەکی دیارو مانایەکی نادیاری لێوەربگیرێو مانایەکی وەك پێناسەو مانایەکی وەك پارچە پارچە لێوەربگیرێ، ئەمە بەشێوەیەکی رەها جگە لەو مانایانەی پەیوەندی و هەماهەنگی وشەو رستەکان هەموو پێکەوە ئەیدەن کە ئەوە نایەنە هەژمارو خوا (سبحانه وتعالى) نەبێت کەس نایزانێت.[2]

هەروەها لە کتێبی (أسرار ترتيب القرآن)دا ئەفەرموێ: "هەماهەنگی ئایەتەکانی قورئان لەگەڵ یەکتریدا بە شێوەیەك وەك یەك وشەی تەنیا بنوێنێو مانایەکی یەکگرتوو و دەستەواژەیەکی رێکخراو بدەن بە دەستەوە، ئەوە زانستێکی گەورەیە و تەنیا یەك زانا شك

---

[1] عمادالدين خليل: قالوا عن الاسلام، ص١١٥.

[2] القسطلاني: ارشاد الساري (٢/٧).

ئەبەم کە باسی لێوە کردبێت و تەنیا کاریشی لە سورەتی (البقرة)دا کرووەو خوای گەورەش دەرگایەکی گەورەی لە ئێمە کردۆتەوە لەو بوارەدا، بەڵام کە سەیرم کرد کەس نییە بتوانێت هەڵیبگرێتو بۆم دەرکەوت خەڵکی تەمەڵ بوونو هەر حازرخۆریان ئەوێت، سەری ئەو زانستەمان داخستەوەو کردمانە نهێنییەك لە نێوان خۆمانو خوای گەورەداو گەڕاندمانەوە بۆ لای خۆی".[1]

زانایان ئەفەرموون: مەبەست بە زانیارییەکانی قورئان هەموو ئەو زانستانەیە کە پەیوەندن بە قورئانەوە وەك زانستی (هۆیەکانی دابەزینی قورئان، کۆکردنەوەو نووسینەوەو بڵاوکردنەوەی قورئان، چۆنێتی ریزبەندی ئایەتو سورەتەکان، مەککیو مەدەنی لە قورئانداو ناسخو مەنسوخو موحکەمو موتەشابیهو رەهاو تایبەتو .. هتد). بەزانستەکانی قورئان ئەشوترێت "زانستی بنەماکانی تەفسیر"، چونکە باس لە هەموو ئەو باسانە ئەکات کە پێویستە کەسی موفەسیر ئاگای لێیان بێت.

ماوەیەك بوو برایانی پرۆژەی تیشك داوای نووسینێکیان لێ ئەکردم دەربارەی "علوم القرآن"، منیش جگە لەو داوایەی ئەوان خۆشم هەندێ هاندەری ترم لابوو کە دەست بە نووسینێکی لەو بابەتە بکەم کە یەکێك لەو هاندەرانە ئەوەبوو خەڵکی وا هەیە چۆن سەیری (ئینجیل) و (تەورات) و کتێبەکانی تری میللەتان ئەکات واش سەیری قورئان ئەکاتو ئەشیەوێت کە ئەو جۆرە روانینە بۆ قورئان لە رێگەیەکەوە، یان زیاتر بسەپێنێ بەسەر میللەتی کورددا.

زیاد لەوە قورئان بە پێی ناساندنی خوای گەورە (جل جلاله) و پێغەمبەری خوا ئەم قورئان "مکنون"ە، واتە "مستور"و "مصون"و "پڕ نهێنییە"، چونکە صیغەی "مکنون" صیغەی ئیسمی مەفعولە، "مکنون" یانی "مفعول"و "فعل"ەکەی بەرانبەر (كنَّ)ەیەو ماناکانی (كنَّ)ەش لە زمانی عەرەبیدا بە دەوری "داپۆشین" و "پاراستن"و "شاردنەوە"و "بە نهێنی کردن"دا ئەسوڕێتەوە کە هەمووی لە یەك وشەدا جێی ئەبێتەوە کە "خەزێنەی ئەسرار"ە.[2]

---

[1] العلواني، الوحدة البنائية للقرآن المجيد، ص٤٤و٤٥.

[2] زانایانی زانستی (تجويد) ئەڵێن: پیتەکانی سەرەتای سورەتەکان وەك: "الم، المر، كهيعص، حم.."، ئەگەر بدەیتە دەم یەکتری بەبێ دووبارە کردنەوە ئەوا ئەم رستیە دەردەچێت: "لفظ حكيم قاطع لە سر" واتە: دەقێکی پڕ حیکمەتی قسەبڕەو خاوەنی نهێنییە".

ئەم خەزێنە پارێزراوەو دەستی ناحەزو ناپاکی پێ ناگات وەك لە دێرەی ئەو مەدحەدا ئەفەرموێ: (فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ * لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ * تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ) (الواقعه: ٧٨ـ ٨٠).[1] کتێبێکی پارێزراوە و ناخنراوە بە نهێنی، کە جگە لە پاکەکان کەس دەستی بەری ناکەوێ و لە لایەن "خاوەنی هەموو جیهانەکانەوە" دابەزیوە.

بۆیە منیش حەزم کرد چەند نهێنییەکی ئەو قورئانە سەرسوڕهێنەرە بە زمانی کوردی بنووسم بۆ ئەم نەوە تازەیە کە کەوتووەتە ڕۆژێك ئەوەی بە کوردی ئەنووسرێت دەربارەی قورئانو دین ـ مەگەر بە دەگمەن ـ نایخوێنێتەوەو لێی تێناگات، لەبەرئەوە من بەئەرکی سەرشانی ئەزانم گۆشەکانی ئەم دینەو ئەم قورئانە بەپێی توانا بدەمە بەر تیشكو ویژدانم ئاسودە بکەم.

بۆ کۆکردنەوەی ماددەکانی ئەم نووسینە دوو شێوازم گرتە بەر:

یەکەمیان: کۆکردنەوەی ئەو کتێبانەی لەسەر زانستی قورئان (علوم القرآن) نووسراون.

دووەمیان: ئەو کتێبانەی لەسەر نهێنیو گەورەیی قورئان نووسراون. دوای ئەوە دەستم بە خوێندنەوەی سەرلەنوێی ئەو کتێبانە کردەوەو ئەم هێلکارییەم پێشنیار کرد کە ببێتە بەرنامەی نووسینەکە:

ـ ئەم پێشەکییەو لە پێش هەموو بەشێکیشدا دەروازەیەکم کردوەتەوە لە بەشەکەو باسەکانی.

ـ بەشی یەکەم: باسی چۆنییەتی نووسینەوەی قورئان دەکات، لەسەردەمە جیاجیاکانداو کردومەتە چوار سەردەم، سەردەمی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و سەردەمی ئەبوبەکرو سەردەمی عوسمان و ئەم سەردەمە تازانە.

---

[1] العالمین: کۆی (العالم)ە، واتە : جیهان، کەواتە (عالمین) واتە: چەند جیهانێك، زانایان ئەفەرموون: جیهان چەند جۆرێکە، جۆرێکیان پێی ئەوترێت (مولك)و جۆرێکیان پێی ئەوترێت "مەلەکوت"، مولك جیهانی ماددەیە کە سێ جۆر خولقاوی تێدایە، ماددەی تەنیا (مادة مجردة)، ماددەکە ژیانی بۆ زیاد کرابێت، ماددەکە ژیان و گیانی بۆ زیاد کرابێت، مەلەکوت جیهانێکە پڕ طوهرو پاکی، گەورەمان حەزرەتی عیسا (علیه السلام) ئەفەرموێ: "لا یلج ملکوت السماء من لم یولد مرتین"، ناچێتە ناو جیهانی مەلەکوتەوە کەسێك دوو جار لەدایك نەبێت، جارێك ئەمەی کە هەموو کەس ئەیبینێ، جارێك لە دونیای گوناهو ماددیانەوە بێتە دەرەو بە سورشتی مرۆڤانەوە بچێتە دونیای طوهرو پاکیو شوێنی خۆت بگری لە جیهانی مەلەکوتدا..

ـ بەشی دووەم: باسی بابەتە زۆرەکانی ناو قورئان ئەکات و وەك زانایانی پێشوو کردوومانە بە دوو بابەت: یاساو ئەحکامەکانو جگە لە یاساکان.

ـ بەشی سێیەم: باسی زانستەکانی قورئان ئەکات کە بە گەورەترین بەشی ئەم کتێبە دادەنرێ و تێیدا باسی "دە" جۆر زانستی قورئانیمان کردووە، کە بە زانستی چاك خوێندنەوەی قورئان دەستمان پێ کردووەو بە باسی چەند زانستێکی تازەی دەرهێنراو لە قورئاندا کۆتاییمان پێ هێناوە.

ـ بەشی چوارەم: باسی هەندێ هەڵسوکەوتمان کردووە لەگەڵ قورئاندا کە لای هەندێك جێگەی مشتو مڕەو تا ئێستا نازانێ لە رووی شەرعەوە ئەو هەڵسوکەوتانە چەندێك دروستەو چەندێك نادروستە وەك هەستان لەبەر قورئان، یان ماچکردنی، یان خوێندنی بۆ مردوو، یان خوێندنەوەی بەبێ دەستنوێژ.. هتد، کە (١٠) بڕگەمان باس کردووە لەم بەشەداو زۆر باسو خواستی تر هەبوو لەبەر گەورە نەبوونەوەی کتێبەکە چاومان لێ نوقاند، بەو هیوایەی کە کتێبو دەرفەتی تر بیانگرێتە خۆی.

لە کۆتاییشدا باسێکی ئەم گەشتەی خۆم ئەکەم کە بەناو ئەم کتێبەدا کردوومە کە من بۆ خۆم زۆر نهێنی هەبوو پێم نەزانیبوو، بەرەکەتی قورئان بۆمی دەرخستو تێگەیشتم کە تا لە قورئان نزیك ببیتەوە لە خواو لە عەقڵو لە رۆشنبیریو بەرەکەتو زانیاری نزیك ئەبیتەوەو هەرکەسیش بستێك لە هاوڕێکەی زیاتر نزیك بێت لە قورئان خەزنەیەکی زیاتری نهێنییەکانی ئەم دینەی لا دەست ئەکەوێتو کێش ئەیەوێ لەم دینە زۆرتر و زیاتر شارەزا ببێت با شەووڕۆژ ئەم قورئانە لە ئامێز بگرێو دەمی با هەمیشە لە کانیاوی قورئاندا بێت، ئەوجا بۆی دەرئەکەوێ کە قورئان چۆن سەرچاوەی بەرکەتو رۆحیاتە، واش سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی رۆشنبیریو فکرو زانستە. کێش بڕوای وانییە با تاقی بکاتەوە.

سوپاسو پێزانینشم هەیە بۆ هەموو ئەوانەی ئەم ئەرکە پیرۆزەیان خستە سەرشانم و داواکارم کە بەچاوی سۆزەوە بڕواننە نووسینەکەو بە دیاری هەڵەکانم بۆ بنێرنەوە، چونکە وەك حەزرەتی عەلی ئەفەرموێ: "ولست في نفسي بفوق أن أخطيء ولا آمن ذلك من نفسي". ئەم نووسینەش هەندێك ئیجتیهاداتی شەخسی تێکەوتووە کە سروشتی نووسینەکە خواستوویەتیو داواکارم لە هەموو خوێنەرێکی بەڕێز کە لەسەرو خۆمەوەیە یان لوتفی هەیەو بەهاوشانی خۆیم ئەزانێ، ئاگادارم بکاتەوە لە هەموو هەڵەو کەموکوڕتییەك تا ئەویش بەشداریی خێری چاککردنەوەیان بکات لە چاپەکانی داهاتوودا.

خێری ئەم نووسینەشم ئەنێرم بۆ نامەی کردەوەکانی دایكو باوکم کە سوپاس بۆ خوا ڕێزی قورئانو شەریعەتیان لەسەر سەریان دانابوو، ئەگەر بە شایەنم بزانیایە ئەمکردە دیاری بۆ سەروەرو نوری چاوم، ڕێبەرو هێزی هەناوم حەزرەتی موحەممەد (صلی الله علیه وآله وسلم)، بەڵام واباشە بۆم پابەندی ئەدەب بم‌و سنوور بفامم، بۆیە پێشکەشی ئەکەم بە صەحابە بەرێزو ئەجیبزادەکانی کە وێنەیەکی خۆی بوونو بەدەستپاکییەوە ئەم قورئانە و ئەم ئاینیەیان گەیاندە ئێمەو فێری (توحید)و فەرزو سوننەتو ئەدەب و تەبلیغاتیان کردین، کە پێنج ئەرکە گەورەکەی ئاینن.

(وَعَلَى اللّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ وَلَوْ شَاء لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ) (النحل: ٩).

أقول قولي هذا واستغفر الله لي ولكم

ئیکرام کەریم

هەڵەبجە/ چواری ڕەبیعی دووەمی/ ١٤٢٧کۆچی

٢٠٠٧/٤/٢١ زاینی

بەشی یەکەم:
قورئان چییەو چۆن نووسرایەوە؟

دەروازەیەك

ئەم قورئانە کە قسەو و راسپاردەکانی خوای گەورەیە بۆ هەموو مرۆڤەکان ئەفەرموێ: (وَلَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَل لِّلَّهِ الأَمْرُ جَمِيعاً..) (الرعد : ٣١). واتە: ئەگەر قورئانێك ببوایە کە بخوێنرایەتەوە بەسەر شاخەکاندا بیخستنایەتە رۆیشتن یان زەوی لەت لەت بکردایە یان مردووی بهێنایەتە قسەکردن، ئەبوو ئەم قورئانە بوایە، بەڵکو هەموو کارەکان لە دەستی خودایە". زانایان ئەفەرموون: وەڵامی (لو) واتە: ئەگەر (محذوفە) و تەقدیرەکەی بریتییە لە (لكان هذا القرآن) وەك لەسەرەوە تەفسیرەکەیان کرد. ئەمە یانی چی؟

ئەمە یانی ئەوە کە ئەگەر خوا بیویستایە ئەو سروشتەی ئەدا بە قورئان، کاتێك بتخوێندایە بەسەر ئێسك‌و پرسوکی مردوویەکدا خێرا هەڵئەسایەوەو دەستی ئەکردە قسەکردن، یان بتخوێندایەتەوە بەسەر شاخێکدا خێرا ئەیخستە جوڵەو رێکردن، یان بەسەر دەشت‌و دەرێکدا بتخوێندایەوە شەق شەق ئەبوو لە سام‌و کاریگەریی‌و هێزی نوری ئەم قورئانە، بەڵام قورئان بۆ ئەمە نەهاتووەو ئەمە کاری ئەو نییە، بەڵکو کاری قورئان بریتییە لەوەی ببێتە کتێبی هیدایەت و خۆراکی رۆحی‌و میتۆدی پرسە جۆربەجۆرەکانی ژیان‌و ئەم مرۆڤە تا دونیا دونیایە زیاد لەو بەرەکەت‌و پیرۆزییەی کە هەیەتی سستمە جۆربەجۆرەکانی خۆی‌و ژیانی خۆی لیّ وەربگرێ".[1]

هەرئەمەشە هەندێ لە زانایان بەراورد لە نێوان گرنگی موعجیزەی قورئان‌و گرنگی موعجیزە ماددیەکانی تردا بکەن کە خوا بە پێغەمبەرە پێشووەکانی داوەو باوی ئەم موعجیزە قورئانییە بدەن بەسەر ئەوانی تردا کە دیارە ئەو موعجیزانە بۆ ئەوەی خۆیان

---

[1] اضواء قرآنية (فتح الله گولن)، ص٢٠٧.

کاریگەر بوونو کاریگەرییان بۆ ئێستا نەماوە، بەڵام موعجیزەی قورئان تاقیامەت بەردەوامەو هەر کاریگەری ئەمێنێو ئەبێتە سەرچاوەی ئیلهامو سەرچاوەی بیروباوەڕ بۆ خەڵکی لە هەموو بەر مرۆڤایەتییەکاندا.

ئیمامی بوخاری لە ئەبوهورەیرەوە ئەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) فەرموویەتی: "ما من الأنبياء الا اعطى من الآيات مامثله آمن عليه البشر، وانما كان الذي اوتيته وحيا اوحاه الله الي فأرجو أن أكون أكثرهم تبعا يوم القيامة".[1] هیچ پێغەمبەرێك نەهاتووە خوای گەورە ئەوەندە ئایەتی بۆ نەناردبێ کە خەڵکی بەوانە بڕوایان هێنا بێ، بەڵام ئەوەی خوای گەورە داویە بەمن (وحی) سروشێکە و بۆی ناردوم، ئومێد دەکەم لە قیامەتدا لە هەموو پێغەمبەران شوێنکەوتووم زۆرتر بێ.

باسی یەکەم: پێناسەی قورئانی پیرۆز

زانایان باوێك لە نێوانیاندا هەیە لە کاتێکدا کە زاراوەیەك ئەناسێنن دوو جۆر مانای بۆ ئەکەن، لە رووی زمانی عەرەبیو لە رووی بەکارهێنانی ئەو زاراوانە لە لایەن پسپۆڕو زانایانەوە. ئێمەش هەروا دەکەین.

قورئان لە زمانی عەرەبیدا لەسەر وەزنی (فُعلان)ە، ئەم صیغەیەش لە زمانی عەرەبیدا پێی ئەوترێ صیغەی مەصدەر، واتە سەرچاوەیە بۆ کردارەکە کە خوێندنە. و (قرأ)و (اقرأ)و (تقرأ) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای (نطق بالمكتوب والقى النظر عليه وطالعه)، (وجمعه وضم بعضه الى بعض) و (حملت وولدت) و (دنا) و (رجع) و (غاب) و (هبت) و (تنسك) و (تعبد)..[2] دێت کە ئەتوانی هەموویان لە سێ مانای پەیوەندی بەیەکەوە کورت بکەیتەوە:

١ـ سەیرکردنو تێڕوانینو خوێندنەوەی شتێك

٢ـ خوێندنەوەکە بدەیتە دەم یەكو نزیکی بکەیتەوە لە یەکتریو "حامله"ی بکەی بە مانا شاراوەکانییەوە.

٣ـ هەڵکردنی شەماڵی مانای جوانو پڕ نهێنی کە ملکەچی و عەبدایەتی لەو مانانەوە لە دایك ئەبێت.

---

[1] مختصر صحيح البخاري/ الزبيدي/ كتاب فضائل القرآن، باب كيف نزل الوحي، رقم الحديث ١٨٠٦ ص٥١١.

[2] المنجد: وشەی (قرأ).

بەوپێیە بێت قورئان پشکی هەموو ئەو مانانەی تێدایە، یانی: قورئان کتێبێکە و سەیر ئەکرێتو ئەخوێنرێتەوەو خوێنەرەکەی ئەبێت وشەو ئایەتو سورەتەکانی بداتە دەم یەكو نزیکی بکاتەوە لە یەکتری تا مانا شاراوەکانی بۆ دەربکەوێتو پەی بە نهێنییەکانی بەرێت، ئەوکاتە هەست بە شنەی و شەماڵە ئەکات کە لە قورئانەوە لێ هەڵئەکاتو سەرسامی ئەکاتو زیاترو زیاتر ملکەچ ئەبێت بۆ خوای گەورەو سەری بەندایەتی بۆ ئەخاتە سەر زەوی. بۆ نموونە با ئەم ئایەتە (بخوێنینەوە)و (بیدەینە دەم پێشو پاشەکەی)و چاوەڕوانی (شەماڵی مانای جوانو بەرەکەت) بکەینو بزانین چەندە (چێژی بەندایەتی) دروست ئەکات تێماندا. خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَاءنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) (يونس: ١١). واتە: هەروەها ئەگەر خوا وەك چۆن ئەوان داوای خێر ئەکەن بەپەلە ئەیانداتێ هەرواش بەپەلە شەڕ[١] یان بۆ بنێرێ کە ئەوان پەلەی لیدەکەن ئەوە ئەبوو ئەجەلی خۆیانی بۆ بناردنایە، جا ئێمە دەست لە ئەو کەسانەی ئومێدیان بە دیداری ئێمە نییە بەرئەدەین تا لەناو یاخیبوونی خۆیاندا بە دوو دڵییەوە هەر گێژو لول بخۆن".

با ئەم ئایەتە جوان بخوێنینەوە و هەموو پارچەکانی بدەینە دەم یەكو پاشان چاوەڕوانی شەماڵی بەرەکەتو مانای جوان بکەین. مانای ئایەتەکە بە تەواوەتی ئەوەیە:

"ئەگەر سونەتو باری خوا وادامەزرایە کە بە گوێی خەڵکی بکردایە کاتێ داوای سزاو شەڕێك دەکەن و بۆی بناردنایە وەك چۆن کە داوای خێرێك ئەکەن بۆیان ئەنێرێت بەپەلە، ئەوە ئەبوو بە پەلە سزای بۆ ئەمانبناردایە، بەڵام باوی خوا وادەمەزراوەو ناشگۆڕێت لەبەرئەوان، خوا مۆڵەتی ستەمکاران ئەداتو تا کاتی خۆی نەیەت حساباتیان لەگەڵ ناکات، جا بە پێی ئەو بەرنامەیە کە باوی خوا لەسەری دامەزراوە مۆڵەتی ئەمانە ئەدات و لێیان ئەگەڕێت تا کاتی خۆیان دێت.

جا دوای ئەمە با ماناکانی تری ئایەتەکەو پێشو پاشەکانی بدەینە دەم یەكو بزانین چی لێ ئەکەوێتەوە، ئەم ئایەتە لە سیاقی ئەو ئایەتانەدا هاتووە کە هەندێك هەن نکوڵی لە

---

[١] لە قورئاندا سزای خوایی دوو ناوی تریشی لێ نراوە: (شەڕ)و (خراپە)، خوای گەورە بۆ یەکەمیان ئەفەرموێ: (وَإِذْ قَالُواْ اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) (الأنفال: ٣٢). و بۆ (خراپە) ئەفەرموێ: (وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ)، بۆیە ئێمە هەرسێکیانمان بەکارهێناوە.

زیندبوونەوە دەکەنو کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) پێیان ئەڵێ من پەیامبەری خوامو بۆ لای ئێوەی ناردومو ئاگادارتان ئەکەمەوە کە سزایەکی سەخت لە پێشتانەوەیە، ئەوان بە گاڵتەکردن و رابواردنێکەوە ئەڵێن: (وَإِذْ قَالُواْ اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) (الأنفال: ٣٢). واتە: خوایە ئەگەر ئەمە ئەو راستەقینەیە لە لای تۆوە هاتووە، بەردەبارانمان بکە لە ئاسمانەوە، یان سزایەکی سەختمان بۆ بنێرە، کە خوای گەورە وەڵامی ئەم پێشنیارەیان ناداتەوە و سزایان دوائەخات بۆ ئەو کاتەی دیاری کردووە بۆیان، "هێمنیو ئاسایشو خۆشگوزەرانی کاتی" یاخییان ئەکەنو ئەگەنە ئەوەی لە عادزیو سزای خوا بێخەم ئەبنو دەست ئەدەنە پەلەکردن لە خوای گەورەو ئەڵێن: جا کەی ئەم سزایە دێت؟! وا ئەزانن ئەو سزایە نایەتە سەریانو خوای گەورەش ئەیەوێ لەوەڵامی ئەم پەلە پەلەکردنیاندا پێیان بڵێ: ئەگەر سونەتو باوی خوا وادامەزرایە بەگوێی پەلەپەلی خەڵکی بکردایە "ئەگەر سونەتو باری خوا وادامەزرایە کە بە گوێی خەڵکی بکردایە کاتێ داوای سزاو شەڕێك دەکەن و بۆی بناردنایە وەك چۆن کە داوای خێرێك ئەکەن بۆیان ئەنێرێت بەپەلە، ئەوە ئەبوو بە پەلە سزای بۆ ئەمانبناردایە، بەڵام باوی خوا وادەمەزراوەو ناشگۆرێت لەبەرئەوان، خوا مۆڵەتی ستەمکاران ئەداتو تا کاتی خۆی نەیەت حساباتیان لەگەڵ ناکات، جا بە پێی ئەو بەرنامەیە کە باوی خوا لەسەری دامەزراوە مۆڵەتی ئەمانە ئەدات و لێیان ئەگەڕێت تا کاتی خۆیان دێت.

جا ئەگەر سەیری ئەم ئایەتە بکەین لەم سیاقەدا ئەمانەمان بۆ دەرئەکەوێت:

١ـ ئەم قسەیە لە سێ پەرەگراف دروست بووە، دوانیان وەك سەرەتا دامەزراندنو سێیەمیان وەك ئەنجام بۆ ئەو دوو سەرەتایەیە، کەچی قورئان (سەرەتایەکیانی) پێچاوەتەوە.

٢ـ سەرەتای یەکەم لە چوار برگە پێکدێت: (پەلەکردنی[1] خوا لە خێرو لە شەڕدا)، (پەلەپەلکردن[2] بە خوا لە خێرو لە شەڕدا لەلایەن خەڵکەوە)، کەچی لێرەدا قسەکە تەنیا (پەلەکردنی خوا لە خێردا)و (پەلەپەلکردنی خەڵك لە خوا بۆ شەڕ) باس دەکات.

[1] (پەلەکردن)م بۆ ـ تعجیل ـ بەکارهێناوە.

[2] (پەلەپلێکردن)م بۆ ـ إستعجال ـ بەکارهێناوە.

٣ـ بەراوردکارییەکی سەیر لە ئایەتەکەدا هەیە لەو لێچواندنەدا کە باسی کراوە، لێچواندن لە نێوان "پەلەکردنو پەلەپەلێکردن" باسکراوە نەك لە نێوان (پەلەکردنو پەلەکردن) دا یان لە نێوان (پەلەلێکردنو پەلەپەلێکردن)دا. ئەمە چۆن روویداوە؟!

١ـ (ئەمما بۆ خاڵی یەکەمیان) بەڵێ سەرەتایەکیانی پێچاوەتەوە، بەڵام دوو بەیداخی شەکاوەی لە هەردوو لای سەرەتاکەدا داچەقاندوە تا خەڵکی بگەڕێن بۆیو لەودیو پەردەکەوە ببینن، لەلای راستەوە وشەی (لو)ی داناوە، کە لە زمانی عەرەبیدا بۆ (نەکردن)و ئیمتیناع بەکاردێتو لە پێشەوەی سەرەتای یەکەمینەکەدا دایناوە، تا بەڵگەبێت کە پەلەکردنەکە لە خوای گەورەوە رووی نەداوە، لەلای راستی سەرەتاکەشەوە پیتی (ف)ی داناوە کە لە زمانی عەرەبیدا بۆ خاڵیکردنەوە (تفریغ) بەکاردێت، (فنذر) تا خەڵکی ئەوە تێبگەن کە خوا باوی وایە کە لە خەڵکی نەگەڕێت، بۆیە لەمانەش گەڕاوەو مۆڵەتی داون.

لێرەدا یەك وردەکاری تر هەیە ئایەتەکە کردوویەتی ئەویش ئەوەیە (ف) جاری وا هەیە بۆ (عطف)یش بەکاردێت، جا بۆ ئەوەی کەس زیهنی بەلای ئەوەدا نەچێت کە ئەم (ف)یە بۆ (عطف)ە، هاتووە دوو کاری تری کردووە، یەکەمیان: صیغەی فعلەکەی لە (رابردوو = ماضي)یەوە کردووە بە (رانەبردوو = مضارع)، دووەمیان: لە (غائیب)ەوە بۆ (متكلم)، نافەرموێ: (فترك الذين لايرجون لقاء الله) بۆ نموونە یان بڵێ: (فيترك..)، بەڵکو ئەفەرموێ: (فنذر)، صیغەی (متكلم)و (مضارع)یش، ئەوەش بۆ ئەوەیە خوێنەر بزانێ ئەم دەستەواژە لەوەی پێشوو دابڕاوە لە رووی ماناوەو ئەبێت سەربەخۆ مامەڵەی لەگەڵدا بکرێو بەوشێوەیەش دەروونی خوێنەر هیچ جۆرە شپرزەییو سەرلێتێکچوونێکی تێدا دروست نەبێت.

٢ـ (سەبارەت بە خاڵی دووەمیشیان) لەو چوار بڕگەیە کە باسمان کردن لە خاڵی (٢)دا، ئایەتەکە هاتووە لەهەریەکەیان بڕگەیەکی (سڕیوەتەوە = حذف) کردووە، بەڵام نەك لە یەك (جنس)، بەڵکو لەهەر (جنس)ەی بڕگەیەکی سڕیوەتەوە کە وەك ئەوەی بەرانبەریەتی تا ئاماژە بکات بۆ بڕگە سڕاوەکە (محذوف)ەکە. واتە: وشەی (تعجل) ئاماژە بە هاوشێوەکەی ئەکات لە (پێچوێنراوەکە = مشبه به)کەدا و وشەی (إستعجال)یش ئاماژە بۆ هاوشێوەیەکی خۆی ئەکات لە (چوێنراو = مشبه)ەکەدا.

ئەمە تۆزێك روون بکەینەوە، چونکە بە راستی رەوانبێژی عەرەبی سانا نییە و پێویستی بە روونکردنەوەی زیاتر هەیە، بۆ ئەو بەرە گەنجەی ئەمڕۆ کە ئەم کتێبەی بۆ نووسراوە..

چوار بڕگەکە ئەمەیە:
- پەلەپەلکردن لە خوا بۆ خێر.
- پەلەپەلکردن لەخوا بۆ شەڕ.
- پەلەکردنی خوا لە ناردنی خێردا
- پەلەکردنی خوا لە ناردنی شەڕدا.
ئەنجامەکەی:
- خوا لە نادرنی خێردا پەلە ئەکات.
- خوا لە نادرنی شەڕدا پەلە ناکات.

جا ئایەتەکە لەهەر یەك لەو چوار بڕگەیە، بڕگەیەکی سڕیوەتەوە (حذف) کردووە، نەك لە هەمان ڕەگەز، بەلکو لەهەر ڕەگەزەی بڕگەیەكو تەنیا ئەمەندەی هێلاوەتەوە.

- (خەلکی داوا ئەکەن خوا بەپەلە شەڕ (سزاو تۆلە)یان بۆ بنێرێ، بەلام خوا لەناردنی شەڕدا پەلە ناکاتو لێدەگەڕێ ئەوەی ئومێدی بە دیداری خوا نییە لەناو سەرگەردانییو دژایەتی خۆیدا هەر گێژو لول بخوات).

٣ - (سەبارەت بە خالی سێیەمیش) ئایەتەکە ئاماژەیەکی تەواو شەفاف ئەدات و مانایەکی ورد ئەگەیەنێ ئەویش دەرخستنی هۆی لێگەڕانەکەو حیکمەتی پەلەنەکردنە لەناردنی سزاو شەڕەکەدا، ئایەتەکە وێنەی ئەو کەسانەی پەلەپەل لە خوا ئەکەن (سزایان بۆ بنێرێ) وادەکێشێ وەك کەسانێکن بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەکانی ئارەزوویان داوای ئەم خێرە، یان ئەم شەڕە ئەکەن، جا ئەگەر خوا بە گوێیان بکات ئەوە وەك ئەوە وایە کە خواش (جل جلاله) ئیستفزاز ئەبێت و وەك ئەوان پەلەپەلکردن لە زاتیدا هەیە (حاشا وکلا)!!

شتی زۆرتریش لەم ئایەتەدا هەیەو با زۆر بە کورتی ئاماژەی پێبدەین:

١- وشەی (لو) سروشتی ئەبێت بچێتە سەر کرداری ڕابردوو (فعل ماضي) کەچی لێرەدا چووتە سەر (فعل مضارع) - (لو یعجل)- هۆکەشی ئەوەیە دوو ئامانج بپێکێ: باوی خوا لە ڕابردوودا و لەمەودواش هەروایە پەلەپەلکردنی خەلك بۆ ناردنی سزا وای لێ ناکات، بەپەلە سزایان بۆ بنێرێ، کە ئەگەر فیعلەکە (ماضي) بوایە ئەو ئامانجانەی نەئەپێکاو خوێنەر هەر پرسیاری ئەما.

٢- خوای گەورە نافەرموێ: (فنذرهم) یان (فنذر هؤلاء) کە سیاقەکە هەلدەگرێ وابلێت، بەلکو ئەفەرموێ: (فَنَذَرُ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَاءنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) (یونس: ١١). تا

دوو ئامانج بپێکێ، یەکەمیان: بەخەڵکی بگەیەنێ کە سەرچاوەی ئەم پەلەپەلکردنەیان بریتییە لە باوەڕنەبوونیان بە زیندووبونەوە، دووەمیان: بەخەڵکی رابگەیەنێ کە ئەمە باوی خوایە بۆ ئەوان و بۆ هەموو ئەوانەش کە وەك ئەوانن.

٣ـ خوا نافەرموێ: "ولو يعجل الله للناس الشر استعجالهم بالخير (لعجّله)"، بەڵکو ئەفەرموێ: (لقضي اليهم أجلهم) کە سیاقەکە بە شێوەی سروشتی یەکەمیان هەڵدەگرێ، کەچی خوای گەورە ئەمی تریان ئەفەرموێ، بۆ؟ چونکە شایەن بە سزایەکی لەو جۆرەن کە لە رەگو ریشە بیانهێنێتە دەرو کۆتاییان پێ بهێنێت، بەڵام خوای گەورە وا ناکات و لێیان ئەگەڕێت تا کاتی خۆیان دێت.[1]

ئەمەی رابورد، بۆ ئەوەبوو بزانین کرداری (قرأ)و لێوەرگیراوەکانی کورت ئەبنەوە لە (خوێندنەوە)و (کۆکردنەوە)و (دۆزینەوە)ی ماناو مەبەستی جوان کە بەرەکەتو بەندایەتی لە مرۆڤدا ئەخولقێنێ و خوێنەری بەڕێز ئەتوانی بەسەر هەموو (پەرەگرافێکی) قورئاندا ئەم پرۆسەیە جێبەجێ بکاتو ئەو کات تێبگات خوای گەورە بۆ کتێبەکەی خۆی ناوناوە (قورئان)و ناوی نەناوە تەورات، یان زەبور، یان شتی تر.

هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: خوای گەورە بۆیە قورئانی ناو ناوە (قرآن)، چونکە بەروبوومی هەموو کتێبە پێشووەکانی تری خوای گەورەی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە، بەڵکو بەرهەمی هەموو زانستەکانی لە خۆگرتووە ئەوەتا ئەفەرموێت: (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ)[2]* (النحل: ٨٩). واتە: ئەم کتێبەمان ناردووەتە سەرت تا (هەرچی شت هەیە) رۆشنی بکاتەوە.

ئەوەی رابورد مانای قورئان بوو بەپێی زمانی عەرەبی کە (قرآن) و (قراءة)و (قُرء) لە فیعلی (قرأ) وەردەگیرێو ئەوترێ (قرأته، قرءاً، وقراءة وقرآنا)و چاوگەکە بە مانای ئیسمی مەفعول دێت، واتە (قرآن)ی بە مانا (مقروء)ە،[3] لەمانەوە ئەگەینە ئەوەی کە

---

[1] بۆ زیاتر ئاگادار بوون بەو نموونەیە سەیری (النبأ العظيم: عبدالله دراز) ص١٣٧تا ١٤١ بکە.

* محمد عبدالله دراز ئەفەرموێت: کە ئەوترێ قورئان تەنیا مەبەست ئەوەنییە هەندێ ئایاتو سورەتی لەخۆی گرتووە، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە هەموو زانستەکانی لە خۆگرتووە، واتە وەك ئەوە وایە بڵێ: "الكتاب الجامع للعلوم" یان "العلوم المجموعة في الكتاب"ز. النبأ العظيم، ص١٣.

[2] مباحث في علوم القرآن / مناع القطان، ص١٥.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٥.

کاتێك ئەوترێ قورئان مانای (خوێندنەوەی) تێدایە، چونکە چەند لەفزێکەو بە زمان ئەوترێ، ئەوترێ قورئان مانای (حامیلە بوونە) مەبەست پێی نهێنیو مانا هەڵگرتنە لەناو لەفزەکانیدا وەك خوای گەورەش ئەفەرموێ: (إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً) (المزّمّل: ٥) دیارە قورسە بەو هەمووە مانایەوە کە هەڵی ئەگرێت ئەووترێ (فڕێدانە)، چونکە وشەکان بەدەمو زمان فڕێنەدرێنە دەرەوە، ئەوترێ قورئان مانای کۆکردنەوەی تێدایە، چونکە ئەو چەند لەفزو ئایەتانە کۆکراونەتەوە لە (مصحف)ێکدا، ئەوترێ قورئان مانای (خواناسینو بەندایەتی کردنی تێدایە)، چونکە هۆیەکە بۆ چاندنو ناشتنی گیانی بەندایەتی لەهەستو نەستو دڵو مێشکی قورئان خوێندا... هەرچەندە کتێبەکانی (علوم قرآن) تەنیا مانای (خوێندنەوەو کۆکردنەوەو دەربڕینو فڕێدان (لەدایکبوون) یان باس کردووەو پشکی ئەو مانایەشیان نەهێناوە بۆ ناوو وشەکە.*

لە زاراوەی زانایاندا پێناسەی قورئان بەم شێوەیە دەکرێت: "قورئان ئەو فەرمودانەی خوایە کە ناردوویەتییە سەر ـ محمد صلى الله عليه وآله وسلم ـ کە بۆ عیبادەتکردن ئەخوێنرێتەوە".[١] هەرچەندە هەندی لە زانایان وانەفەرموون: "ئەو فەرمودە موعجیزانەیە کە خوای گەورە ناردوویەتییە سەر موحەممەد کە بۆ عیبادەتکردن ئەخوێنرێتەوە". واتە: وشەی "موعجیز" ئەخەنە سەر پێناسەکە.

بەپێی پێناسەکە وشەی "فەرمودەی خوا" فەرمودەی فریشتەو خەڵکی لە مرۆڤو پەرییەکانی لێدێتە دەرەوە، وشەی "ناردویەتە سەر" ئەو فەرمودانەی خوای ئایەتە ناو کە لای خۆیەتی یان لە (لوح المحفوظ) دایە، وشەی "محمد" (صلى الله عليه وآله وسلم)یش هەموو ئەو کتێبانەی تر کە هاتوونەتە سەر (حەزرەتی موساو عیساو ئیبراهیم..) دێنە دەرەوەی پێناسەکەو بە موعجیزەو (بۆ عیبادەتکردنیش) چەمکی جگە لە موعجیز و فەرمودە و حەدیسە قودسیەکان لە نێوانەکە هەڵدەوێرێن.

بەهەرحاڵ خوای گەورە قورئانی ناوناوە "قورئان" و ناویشی ناوە "کتێب" لەبەرئەوەی لە لایەك ئەخوێنرێتەوەو لە لایەکیش ئەنووسرێتەوە، ئەم دوو ناوەش ئاماژەیەکی وردی تێدایە جێگەی خۆیەتی باسی بکەین، ئاماژەکە ئەوەیە کە ئەم قورئانە شایان بەوەیەکە لە

---

*سەیری : (المدخل في فقه القرآن، فرج توفيق ص ٩ـ ١٤) بکە.

[١] مباحث في علوم القرآن مناع القطان، ص١٦.

دوو شوێندا هەڵبگیرێتو بپارێزرێت، نەك لە یەك شوێندا، لەبەر بکرێتو لەسەنگدا هەڵبگیرێتو لە کتێبدا بنووسرێتو بپارێزرێت، تا ئەمیان ببێتە پشتیوانی ئەویانو بەمیان ئەویان بناسرێتەوەو هەمیشە دەست لە ملانی یەکتری بن.

باسی دووەم: دابەزینەکانی قورئانی پیرۆز

بەو پێیەی قورئان فەرمودەی خوایە واتە "کلام الله"یە، زانایان بیریان لەوە کردوەتەوە ئەم "کلام الله"یە چۆن بووەتە قورئانو دابەزیوەتە سەر پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم)؟ بۆیە ئەفەرموون: قورئان سێ دابەزینی بەخۆوە بینیوە:

١ـ لەزاتی خواوە دابەزیوەتە سەر (لوح المحفوظ) کە پێرستو تەرجەمەی هەموو بوونی تێدایەو خوای گەورە بەرنامەی تەواوی بوونەوەری تێدا تۆمار کردووەو هەر (هاردێك) لە (لوح المحفوظ)ا تایبەتە بە شتێکەوە.

٢ـ لە یەکێك لەو هاردانەوە قورئان کۆپیەکی لێوەرگیراوە و هێنراوەتە ئاسمانی یەکەمی دونیا کە پێی ئەوترێت (بیت العزة)و وادیارە مەڵبەندێکی زانیاری بێت لەو ئاسمانەدا و ئیشی پاراستنی زانیارییە خوداییەکانە.

٣ـ لەو مەڵبەندە پارێزراوەیشەوە بەپێی پێویست هەرجارەی کۆپی چەند ئایەت یان سورەتی لێ گوازراوەتەوە بۆ سەر زەوی‌و گەیاندراوەتە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم)، ئیتر ئەوە لە توانای ژیری ئێمەدا نییەو بەبێ زانیاری راست نییە بە دوای ئەوەدا بگەڕێین ئایا ئەو دابەزینانە بە (پیتو دەنگەوە) بووە یان هەر یەکێکیان بووە، ئەوە جێگەی باسی ئێمە نییە ئەگەر "کلام" ببێتە "کتاب" چی روونەدات، چونکە ئەوانە غەیبین و (تأمل) و فەلسەفە ناتوانێ پەی بە حەقیقەتیان بەرێت و بەسە بۆ ئێمە کە خوای گەورە هەر بەم قورئانەیە ئەفەرموێ: (وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْلَمُونَ) (التوبة: ٦). و مەبەستیشی پێی ئەم قورئانەیە.. بەهەرحاڵ، قورئان سێ جۆر دابەزینی بەخۆیەوە بینیوە: لە زاتی خواوە بۆ (لوح المحفوظ)و لەوێشەوە بۆ (بیت العزة)و لەوێشەوە بە بەش بەش بۆ سەر دڵی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم).

ـ ئیمامی حاكم له ئیبن عەباسەوە ئەگێڕێتەوە كە فەرموویەتی: "فصل القرآن من الذكر فوضع في بيت العزة من السماء الدنيا، فجعل جبريل فينزل به على النبي (صلى الله عليه وآله وسلم). واتە: قورئان لە "ذكر" (واتە: لوح المحفوظ) جیاكرایەوەو لە (بيت العزة)دا دانرا، كە لە ئاسمانی دونیادایە، لەوێشەوە جوبرەئیل (بەش بەش) ئەیهێنا بۆ سەر پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم).

ـ خوای گەورە بۆ یەكەم دابەزینیان ئەفەرموێ: (بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ * فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ) (البروج: ٢١ـ ٢٢) ئەمە قورئانێكی خاوەن شكۆیەو لە (لەوحێكی) پارێزراودا تۆماركراوە.[١] ئیتر ئەو دابەزینە چ چۆنیەتییەكەی و چ كاتەكەی غەیبەو خوا خۆی نەبێت كەس نایزانێ.[٢]

هەروەها (لوح المحفوظ) خۆشی شتێكی غەیبەو لە رێگەی عەقڵ‌و بیركردنەوەوە ناتوانین بینشێكی وای دەربارە كۆبكەینەوە كە دووربێت لە دوودڵی، بەڵێ زانایانی زانستی (كلام) ئەڵێن: "اللوح شيء يلوح للملائكة فيقرؤنه".[٣] واتە: "لوح" شتێكە لە فریشتەوە دەردەكەوێت‌و دەست بە خوێندنەوەی ئەكەن.. كەوا دیارە لە لەفزی "لوّحَ"، یان "لاح" وەرگیراوە. بەڵام ئەو جۆرە راستیانە پێویستە ئێمە كە لە رێگەی گوێچكەوە وەریاندەگرین بڕوایان پێبكەین‌و بیانسەلمێنین با وەك پێویستیش حەقیقەتەكانیان نەزانین.

ـ ئیبن عەباس (رەزای خوای لێ بێت) ئەفەرموێت: "أول شيء كتبه الله في اللوح المحفوظ" "أني أنا الله لا اله الا انا.. محمد رسولي، من استسلم لقضائي وصبر على بلائي، ولم يشكر نعمائي، فليتخذ الها سوايي".[٤] واتە: یەكەمین شتێك خوای گەورە لەناو (لوح المحفوظ)دا نووسی ئەمەبوو: "بە دڵنیاییەوە من "الله"م و جگە لە من هیچ خوایەكی تری راست نییە، موحەممەدیش پێغەمبەری منە، هەركەس ملكەچی بڕیارەكانی من ببێت‌و ئارام بگرێ لە سەر بەڵاو تاقیكردنەوەكانی من‌و سوپاسی من بكات لە سەر ئەو هەمووە نازو نیعمەتەی داومەتێ ئەو ناوی بە راستگۆ ئەنووسم و لە ریزی

---

[١] هەندێ لە زانایان وشەی (محفوظ) بە (مرفوعی) و هەندێك بە (مجرور)ی ئەیخوێننەوەو مانای یەكەمیان "محفوظ" ئەبێتە صیفەت بۆ قورئانەكەو لە دووەمیاندا ئەبێتە صیفەت بۆ "لوح"ەكە.

[٢] القرآن منهل العلوم، خالد العبيدي، ص٢٤٣.

[٣] التفسير المنير، وهبة زحيلي، (١٥/٥٤٥).

[٤] تفسير الامام القرطبي، (١٩/٢٩٨).

راستگۆیەکانیشدا زیندووی ئەکەمەوەو هەرکەسیش مل بۆ بڕیارەکانی من نادات و لەسەر تاقیکردنەوەو بەڵای من ئارام ناگرێ و سوپاسی ئەو هەمووە نازو نیعمەتە ناکات کە رشتوومە بەسەریدا، با بڕوات خوایەکی تر بۆ خۆی پەیدا بکات. پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "إن الله خلق لوحا محفوظا من درة بيضاء، صفحاتها من ياقوتة حمراء، قلمه نور، وكتابه نور، لله كل يوم ستون وثلاث مئة لحظة، يخلق ويرزق، ويميت ويحيي، يعز ويذل ويفعل مايشاؤه".[1] واتە: خوای گەورە لەوحێکی پارێزراوی دروست کردووە لە مرواری سپی، پەڕەکانی لە یاقوتێکی سور دروستکراوە، قەڵەمەکانی نوورو روناکییەو کتێبەکەی نوورو روناکییە، خوای گەورە هەموو رۆژێ (سێ سەدو شەست جار) سەیری ئەو لەوحە ئەکات، خولقاو بڕیار ئەداتو رۆزی بریار ئەداتو بڕیاری مردنو بڕیاری ژیان ئەداتو بڕیاری سەربەرزیو بڕیاری سەرکزکردن ئەداتو ئەوەی بیەوێ بڕیاری کردنەکەی ئەدات".[2]

باسی سێیەم: قۆناغەکانی کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئانی پیرۆز

زانایان کە باسی کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان ئەکەن دوو مەبەستیان هەیە:

یەکەمیان: کۆکردنەوە بە مانای (لەبەرکردنو پاراستنی) دێت، ئەوترێ: (جامعی قورئان) واتە ئەو کەسانەی کە قورئانیان لە سنگیاندا کۆکردووەتەوەو لەبەریان کردووە، خوای گەورە ئەفەرموێ: (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) (١٨) واتە: لە کاتی قورئان خوێندندا زمان بەپەلە ئەجوڵێنە بۆ

---

[1] مجمع الزوائد، الهيثمي، ٧/١٩١.

[2] لەبەرئەوە ئەبوایە کە (لوح المحفوظ) یەکێکە لە شتە غەیبەکانو بۆمان نییە سنووری (دەقەکان) ببەزێنین لە ئاساندنیاندا بە دڵنیاییەوە ئەمووت: ئەو شوێنە مەڵبەندێکی گەورەی زانیارییەو ئەو وەسفانەی پێغەمبەریش ئەیفەرموێت ئاماژەیە بۆ قەڵەمی لێزەریو شاشەی لێزەریو ئەو فەرمانانەی خواش بەو قەڵەمە لێزەرییانەش "کلیك ئەکرێت بۆ دابەزاندنی ئەو جۆرە زانیارییانە.."، چونکە مانای نوور رووناکیو رۆشنایی و تیشکە و دوور نییە ئەمە ئاماژەو رەمز بێت.

ئەوەی پەلەپەلی پێبکەی، ئێمە لەسەرمانە کە لە سنگی تۆدا کۆی بکەینەوەو پاشان بیخوێنینەوە، جا کاتێك کە ئەیخوێنینەوە بەسەرتا تۆش بە دواییدا بیخوێنەرەوە.[1]

عەبدوڵڵای کوڕی عەباس (خوای لێ رازی بێت) ئەفەرموێ: "پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) سەرەتا زەحمەتی زۆری ئەبوو بە دەست قورئان لەبەرکردنەوە ئەوەبوو بەپەلە زمانی ئەجوڵاندو لێوەکانی ئەجوڵاند لەترسی ئەوەی نەوەك لەدەستی دەربچێتو لەبیری بچێتەوە (مەبەستی ئەوەبوو لەبەری بکات) خوای گەورە فەرمووی: "لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (١٨)". ئەفەرموێ: ئێمە لەسەرمانە کە لە سنگی تۆدا کۆی بکەینەوەو پاشان بیخوێنینەو، (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ) واتە: کە ناردمانە سەرت، (فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) گوێی بۆ بگرەو بێدەنگ بە، (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) واتە: لەسەر ئێمەیە کە لە پاشاندا بە زمانی تۆ بە روونی دەری ببڕین، لە لەفزێکی تردا (ئیبن عەباس) ئەفەرموێ: پێغەمبەر دوای ئەمە کە جوبرەئیل ئەهاتە لای سەری دائەخستو گوێی لێ ئەگرت، کە جوبرەئیل ئەڕۆیشتەوە، وەك خۆی ئەیخوێندەوەو هەرچۆنێك کە خوای گەورە پەیمانی پێدا.[2]

هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: خوای گەورە سروشێکی بە سنگی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەبەخشی لە کاتێکدا کە قورئانی بەسەردا ئەخوێنرایەوە، قورئانەکەی تێدا ئەخش ئەبوو، بۆیە ئەڵێن: "جمعه لك صدرك" یەکێکە لە ریوایەتەکانی ئیبنو عەباسو (صدر) مەرفوعە لەبەر فاعیلەکە.[3] واتە: سنگت قورئانەکەت بۆ کۆئەکاتەوە، ئەوەش شتێکی سروشییە خوای گەورە بیکات بۆ پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و بڕوا کردن بە شتی لەو بابەتە لەم رۆژی کۆمپیوتەرو ئینتەرنێتەدا سانایە کە لە سەنتەرێکی گەورەی زانیارییەوە بە (فلاشێك) کام زانیاری وردت هەیە ئەیگوازیتەوە و ئەیخەیتە سەر هاردی کۆمپیوتەرێکی تر ئەگەر خواش سروشی کۆمپیوتەرێك بداتە سنگی پێغەمبەر

[1] هەندێك ئەڵێن: ئەو ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خوای گەورە ئەرکی قورسی (لەبەرکردنی قورئانی) لە کۆڵ پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) هەڵگرتووەو پێی فەرمووە: خۆت مەرەنجێنە ئێمە لە دڵتا تۆماری ئەکەین.

[2] إرشاد الساري و مختصر صحيح البخاري، الزبيدي، ص١٠، ژمارەی فەرموودەکە(٥).

[3] إرشاد الساري، (١/ ٧٠)، شەرحی حەدیسی پێشووی ئیبن عەباس تەنانەت (قسطلاني) ئەفەرموێ: زۆربەی ریوایەتەکان هەروا دەڵێن: واتە (صدر فاعله).

(صلى الله عليه وآله وسلم)، یان دڵی، یان عەقڵی و ئەو زانیارییەی بۆ بگوزاێتەوە لە شتی سادە سادەتر ئەبێتو بڕوا کردن پێی گران نییە.

بۆیە مەبەستی زانایان بە کۆکردنەوە بریتییە لە (لەبەرکردن) لە زۆرێك لەو ریوایەتانەدا کە زانایان باسیان کردووە، وەك:

ـ عەبدوڵڵای کوڕی عەمر ئەفەرموێ: (جمعت القرآن، فقرأت به كل ليلة، فبلغ النبي ، فقال: اقرأه في الشهر).[1] واتە: قورئانم لەبەرکردو هەمو شەوێك جارێك خەتم ئەکرد، کە ئەمە گەیشتە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) فەرمووی: مانگی جارێك خەتمی بکە.

ـ یان ئەفەرموێ: (لم يجمع القرآن غير أربعة).[2] واتە: تەنیا چوار کەس هەموو قورئانیان لەبەر بوو.

دووەمیان: کۆکردنەوە بە مانای (نووسینو تۆمارکردنی قورئان) دێت، کە زیاتر زەینی مرۆڤ بۆ ئەمەشیان ئەچێت لە کاتێکدا باس لە کۆکردنەوەی قورئان ئەکرێت، ئەم کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان بەم مانایە بە چوار قۆناغدا تێپەڕیووە:

١ـ قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم).

٢ـ قۆناغی سەردەمی ئەبوبەکر (خوای لێ ڕازی بێت).

٣ـ قۆناغی سەرەدەمی عوسمان (خوای لێ ڕازی بێت).

٤ـ قۆناغی سەردەمەکانی دوای عوسمان (خوای لێ ڕازی بێت).

١. قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم):

شتێکی بەڵگەنەویستو سەلماوە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) هەر لە ژیانی خۆیدا نزیکەی (٦٠) کەسی دانابوو بۆ نووسینەوەی قورئان، هەر جارێك (وحی) بهاتایە سەری، ئەینارد بەشوێن یەکێك یان زیاتر لەو شەست کەسەداو ئەو ئایەتانەی بۆ ئەخوێندەوە کە بۆی هاتبوو، پێشی ئەفەرموو، لە فلانە شوێنو لە لای فلانە ئایەتو سوورەتدا بینووسە. پاشان کە ئەینووسی پێی ئەخوێندەوەو ئەگەر هەڵەیەکی کردبایە بۆی

[1] مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١١٦.

[2] مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١١٦.

راسته ئەکردەوە.[1] ئیمامی بوخاری لە (صحیح)ەکەیدا ئەفەرمویٰ: بەڕائی کوڕی عازب ئەڵێت: کە ئەم ئایەتە دابەزی: (لَاّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُـلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً) (النساء : ٩٥). پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) فەرمووی: "ادع لي زيدا، وليجيء باللوح، والدواة، والكتف والدواة". واتە: بڕۆ زەیدم بۆ بانگ بکەو پێشی بڵێ لەگەڵ خۆیدا لەوحو مەرەکەب و ئێسقانێکی دەفەی شان بهێنێ، یان دەفەیەکی شانو مەرەکەب بهێنێ".

"ئیبن کثیر" گەورە مێژوونووسی موسڵمان لە کتێبی "البدایە والنهایە"دا ناوی یەکە بە یەکەی نووسەرانی (وحی) کە لەبەردەستی پێغەمبەردا (صلى الله عليه وآله وسلم) (وحی)یان نووسیوەتەوە ئەهێنێتو لە ژێر ناونیشانی (فصل، أما كتاب الوحي وغيره بين يديه صلوات الله وسلامه عليه ورضي الله عنهم أجمعين) یەك یەك ناوو ژیاننامەیان باس ئەکات و بۆ نموونە ئەفەرمویٰ:

"فمنهم الخلفاء الأربعة: أبوبكر وعمر وعثمان وعلي، .. ومنهم أبان بن سعد بن العاص بن أمية.. منهم أبي بن كعب.. ومنهم أرقم بن أبي الأرقم .. ومنهم ثابت بن قيس بن شماس الأنصاري .. ومنهم، حنظلة بن ربيع .. ومنهم خالد بن سعد بن العاص .. ومنهم خالد بن الوليد .. ومنهم الزبير بن العوام .. ومنهم زيد بن ثابت بن الضحاك .. ومنهم عبدالله بن أبي سرح .. ومنهم عامر بن فهيرة .. ومنهم معاوية بن أبي سفيان .. ومنهم مغيرة بن شعبة الثقفي ..).[2]

(ئیبن کەثیر) نزیکەی (٣٠) کەس لەوێدا باس ئەکات کە لە خزمەتی پێغەمبەر دا (صلى الله عليه وآله وسلم) کاری ئەوەبووە کە (وحی) بنووسنەوەو لەسەر ئەو پێستو

---

[1] زەیدی کوڕی ثابت لە ڕیوایەتێکدا ئەڵێ: (كنت اكتب الوحي عند رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) وهو يملي علي، فاذا فرغت، قال: اقرأه، فاقرأه، فان كان فيه سقط أقامه). علوم القرآن، محسن عبدالحميد و رشدي عليان و غانم قدوري: ص٤٣.

[2] البداية والنهاية، إبن كثير، (٥/ ٣٦٤).

تەنکە بەردو پەلی خورمایانەی کە لە وسەردەمەدامانەدا هەبووە، هەندێ لە زانایان وەك تحقیقیان کردووە ژمارەی نووسەرانی وحی شەست کەس بوون).[1]

لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) بەسێ شێوە قورئان ئەپارێزرا:

١ـ بە لەبەرکردن. ٢ـ بە نووسینەوەی لەلایەن نووسەرانی (وحی)یەوە. ٣ـ بە نووسینەوەی لەلایەن خەڵکی ترەوە، جگە لە نووسەرانی (وحی).

پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) خۆی کە قورئانی بۆ ئەهات وەك ئەخشی سەر بەرد لە سنگیدا ئەخش ئەبوو، ئەیخوێندەوە بۆ ئەصحاب و ئەوانیش هەریەکەو بەپێی توانای خۆی لێی لەبەرئەکرد یان ئەینووسییەوە بۆ خۆی، (أبوعبیدە) کە زانایەکی ئیسلامییە[2] لە زانستی (قراءات)داو لە کتێبەکەیدا بە هەمان ناوەوە، هەندێ لەو صەحابانە ئەژمێری کە هەموو قورئانیان لەبەرکردوەو لەوانە: "چوار خەلیفەکانی راشدین‌و تەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵڵاو سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص‌و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودو حوزەیفەی کوڕی یەمان‌و سالمی کوڕی مەعقەل‌و ئەبوهورەیرەو عەبدوڵڵای کوڕی سائیب‌و هەر چوار عەبدوڵڵا ناوەکە (ئیبن عومەر، ئیبن عەباس، ئیبن عەمرو ئیبن زوبەیر) و عائیشەو حەفصەو ئوم سەلەمە (ئەمانە لە کۆچکەران).

لە پشتیوانانیش ئەمانە ئەژمێرێ: "عوبادەی کوڕی صامت، و موعاز و موجەممەعی کوڕی جاریەو فەضالەی کوڕی عوبەیدو مەسلەمەی کوڕی موخەللەد.

باسی گرنگترین حافزی قورئان ئەکات کە بریتین لە: عوسمان‌و عەلی‌و ئوبەی کوڕی کەعب‌و ئەبودەرداو موعازی کوڕی جەبەل‌و زەیدی کوڕی سابت‌و ئیبن مەسعودو ئەبوموسای ئەشعەری".[3]

پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) هەموو ساڵێك‌و لە رەمەزاندا لەگەڵ جوبرەئیلی مامۆستایدا جارێك دەوری قورئانی ئەکردەوەو ئەم قورئانەکەی بۆ ئەخوێندو جوبرەئیلیش

---

[1] التفسیر المنیر، وهبة الزحیلی، (٢٢/١).

[2] ناوی قاسمی کوڕی سەلامی ئەزدی خوزاعییە، یەکێکە لە گەورە پیاوانی (حەدیس)و (زمانی عەرەبی) خاوەنی کتێبی بەناوبانگی (الأموال)ە ساڵی ٢٢٤ی کۆچی مردووە.

[3] التفسیر المنیر، وهبة الزحیلی ٢٣/١.

(عليه السلام) گوێی بۆ ئەگرت.[1] ئەو ساڵە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) وەفاتی کرد دوو جار لە ڕەمەزاندا دەوری قورئانی کردەوە لەگەڵیدا،[2] بەو شێوەیە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) قورئانیشی بەسەر ئەصحابدا ئەخوێندەوەو ئەوانیش لەبەرئەوەی هەر بەوە بەناوبانگ بوون کە هێزی لەبەرکردنیان زۆر بووە[3] و قورئانەکەیان لەبەرئەکردو بە خەڵك‌و ماڵ‌و منالیشیان لەبەرئەکرد، ئیبنولجەزەری خاوەنی کتێبی (النشر فی القراءات العشر) ئەفەرموێ: "پشتبەستن بە لەبەرکردنی دڵ‌و سنگ (نەك بە نووسین‌و کتێب) لە گواستنەوەی قورئاندا ئەوە بە ئەوە یەکێکە لە گەورەترین ڕێزو پلەو پایەیەك کە خوا داویەتی بەم ئومەتی ئیسلامە".[4]

شێوەی دەوەمیش: ئەو ژمارەی زۆرەی نووسەرانی (وحی) کە هەریەکەیان لای خۆیەوە ئەوەی بۆی ڕێکەوتبێت لە قورئان لەسەر ئەو شتانە نووسیویەتییەوە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆی خوێندووەتەوە، کە هەندێکیان توانییان هەموو قورئان بنووسنەوەو لە پارچە پارچەی شتدا لای خۆیان هەڵی بگرن‌و بوویانە ئەوەی لەبەری بووە بۆ پێغەمبەری (صلی الله علیه وآله وسلم) خوێندوەتەوەو زانایان ئەڵێن (زەیدی کوڕی ثابت) ئەوەی لەلای بووە لە قورئان بۆ کۆتا جار لەو ساڵەدا کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) کۆچی دوایی کرد ـ صوحوفەکانی ـ خۆی نیشانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) داوەو پێغەمبەریش نزای سەرکەوتنی بۆ کردووە.[5] جگە لە زەید هەریەکە لە عەلی کوڕی ئەبی تالیب‌و عەبدوڵلای کوڕی مەسعودو ئوبەی کوڕی کەعب ـ صوحوفی[6] ـ زۆریان لە قورئان هەبووە.

---

[1] لەفزی فەرموودەکە ئەفەرموێ: "یعارضني القرآن" کە ماناکەی ئەوەیە یەك بۆ یەکیان خوێندەوە، جاری ئەم و جاری ئەو.

[2] هەمان سەرچاوە، (٢٢/١)، هەروەها مختصر صحیح البخاري، ص١٠، رقم الحدیث (٦).

[3] عەرەبی جاهیلی و سەردەمی پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) بەناوبانگ بوون بۆ لەبەرکردنی قەسیدەی دووردرێژو (معلقاتی سبع)و ... هتد. هەموو ئەو قەسیدەو شیعرانەیان دەم بە دەم گەیاندووەتە شوێنە دوورەکان.

[4] مباحث فی علوم القرآن: مناع القطان (ص١١٨).

[5] علوم القرآن: أحمد عادل کمال، ص٤٩.

[6] ـ صوحوف ـ کۆی ـ صحیفە ـ یەو بە مانای چەند لاپەڕەو پارچەیەك لە قورئان دێت، وشەی (مصحف) بە بوونی (بۆر) و (سەر)و (ژێر) بۆ میمەکە ئەخوێنرێتەوە، (مَصحف) یش بە شوێنی ئەو صوحوفانە ئەوترێ‌و پاشان بە

شێوەی سێیەمیش: خەڵکانێکی تری ناو صحابەش هەبوون کە بۆ خۆیان قورئانیان نووسیوەتەوەو ماڵو منداڵو خەڵکی تریان فێری قورئان کردووە، چ لە مەککەدا پێش کۆچکردن بۆ مەدینەو چ لە مەدینەدا، ئەوەتا لە چیرۆکی موسڵمانبوونی حەزرەتی عومەردا باسی ئەوە ئەکرێت کە عومەر پارچەیەك قورئانی بە دەستی خوشکەکەیەوە بینی کە سورەتی (طه)ی تێدا نووسرابوو، کە خوێندییەوە کاری تێکردو چوو بۆ خزمەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆ ئەوەی موسڵمانێتی خۆی رابگەیەنێت.[1]

بەڵێ لە ژیانی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) قورئان لە یەك (مصحف)دا بە کۆیی نەنووسرایەوە (هەرچەندە هەمووی بە نووسراوی و پەرشو بڵاوی هەبوو لای صحابە)[2]، چونکە بەردەوام قورئان ئەهاتە خوارەوەو هەر جارەی لە شوێنێکەوەو بە جیا لەسەر تەختە بەردێك، یان پارچە پێستێك ئەنووسرایەوە، ئەگەر وانەبوایە ئەبوو بە بەردەوام خەریکی سڕینەوەو گۆڕینی لاپەڕەو ئایەتەکانی بوونایە، بەڵام ئەو کاتەش لەلایەك پشت بە بوونی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) خۆی ئەبەستراو لەلایەکیش پشت بە لەبەرکردنی ئەو هەمووە صەحابەیە ئەبەستراو لەلایەکی تریشەوە پشت بە ئەو صوحوفانە ئەبەسترا کە بەردەوام ئەنووسرایەوە، بۆیە پێویستی بەبوونی یەك ـ مصحف ـ نەبوو.

٢. قۆناغی سەردەمی حەزرەتی ئەبوبەکر (خوای لێ رازی بێت)

پاش ئەوەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) کۆچی دوایی کرد و زۆرێك لە "ئەعرابەکان" لە دین پاشگەزبوونەوەو حەزرەتی ئەبوبەکریش جیهادی راگەیاند دژی هەموو ئەوانەی کە:

١ـ وازیان لە ئیسلام بەتەواوەتی هێنابوو.

٢ـ ئەوانەش کە وازیان لە هەندێکی دین هێنابوو "وەك زەکاتدان بۆ نموونە".

قورئان وترا (المصحف الشريف)، ئەڵێن ئەبوبەکری صدیق (رەزای خوای لەسەربێت) پاش نووسینەوەی قورئان راوێژی بە صحابە کردووە ناوی بنێین چی؟ رایان وابووە ناو بنرێ (مصحف)و ئەویش ئەو ناوەی لێ ناوە. (التفسير المنير: وهبة الزحيلي، ١٦/١).

[1] عثمان بن عفان شخصيته وعصره، الصلابي، ص٢٤٥.

[2] عثمان بن عفان شخصيته وعصره، الصلابي، ص٢٤٥.

٣ـ ئەوانەش دەستیان دایە راگەیاندنی دینی تازەو پێغەمبەرایەتی درۆییانە..

ئەوەبوو شەڕێکی گەورە لەگەڵ ئەهلی یەمامەدا (سوپای موسیلەمەی درۆزن) روویداو لەو شەڕانەدا، کە هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: "لەو شەڕانەدا نزیکەی هەزارو دوو سەد صەحابەی تێدا شەهید بوون،[١] کە (٣٩) کەسیان و لە ریوایەتێکی تردا ئەفەرموێ: (٧٠) کەسیان لەوانەبوون کە هەموو قورئانیان لەبەربوو. ئەمە وای کرد کە یەکێکی وەکو حەزرەتی عومەر دابچڵەکێ‌و بچێتە خزمەت حەزرەتی ئەبوبەکرو پێشنیاری ئەوە بکات کە با قورئان لەیەك ـ مصحف ـ دا بنوسرێتەوەو لیژنەی شارەزای بۆ دابنرێت ئەوەك ئەم جیهادە هەموو حافزەکانی قورئان لەناوبەرێت‌و بەشێك لەقورئان نەمێنێ.. ئیمامی بوخاری ئەفەرموێت: زەیدی کوڕی ثابت ئەفەرموێ: "أرسل الي أبوبكر مقتل أهل اليمامة فاذا عمر ابن الخطاب عنده، قال أبوبكر (رضي الله عنه) ان عمرا أتاني فقال: ان القتل قد استحرّ يوم اليمامة بقراء القرآن وإني أخشى أن يستحرّ القتل بالقراء بالمواطن فيذهب كثير من القرآن وإني أرى أن تأمر بجمع القرآن، قلت لعمر: كيف تفعل شيئاً لم يفعله رسول الله ، قال عمر: هذا والله خير، فلم يزل عمر يراجعني حتى شرح الله صدري لذلك، ورأيت في ذلك الذي رأى عمر، قال زيد: قال أبوبكر: إنك رجل شاب عاقل لانتهمك وقد كنت تكتب الوحي لرسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) فتتبع القرآن فأجمعه، فوالله لو كلّفوني نقل جبل من الجبال ماكان اثقل عليّ مما أمرني به من جمع القرآن، قلت: كيف تفعلون شيئاً لم يفعله رسول الله قال: هو والله خير. فلم يزل أبوبكر يراجعني حتى شرح الله صدري للذي شرح له صدر أبي بكر وعمر (رضي اله عنهما)، فتتبعت القرآن أجمعه من العسب واللحاف وصدور الرجال، حتى وجدت آخر سورة التوبة مع أبي خزيمة الأنصاري لم أجدها مع أحد غيره، لقد جاءكم رسول الله من أنفسكم عزيز عليه ماعنتم.. حتى خاتمة براءة، فكانت الصحف عند أبي بكر حتى توفاه الله ثم عند عمر حياته ثم عند حفصة بنت عمر (رضي الله عنها)".[٢] واتە: ئەبوبەکر دوای کوشتارەکەی خەڵکی یەمامە ناردی بە شوێنمدا، کە رۆیشتم عومەری کوڕی خەتتابیش لای ئەو بوو، ئەبوبەکر (خوای لێ رازی بێت) فەرمووی: عومەر هاتە لامو پێی وتم: کوشتن لە

---

[١] ریوایەتێ ئەفەرموێ حەوتسەد کەس کوژراون (إشارد الساري ٤٤١/٧).

[٢] إرشاد الساري: القسطلاني، (٤٤٧/٧و٤٤٨).

ڕۆژی یەمامەدا زۆرێك لە قورئان خوێنەکانی تیابردووەو منیش زۆر لەوە ئەترسم کوشتن لەمەودوا و لەشەڕەکانی تردا هەروا بکات لە قورئان خوێنەکانو زۆرێك لە قورئانمان لەدەست بچێت، بۆیە رام وایە کە فەرمان بدەی قورئان کۆبکرێتەوە (لەیەك "مصحف"دا) منیش بە عومەرم وت: چۆن شتێك ئەکەی کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) نەیکردووە، عومەر ئەیوت: ئەو کارە سوێند بە خوا خێرێکی گەورەیە و عومەر بەردەوام هاتوچۆی ئەکردم (بۆ ئەو کارە)، تا خوای گەورەش سنگی منیشی گوشاد کرد بۆ کارەکەو هەمان ئەو رایەم بۆ دروست بوو کە بۆ عومەر دروست بوو بوو، "زەید" ئەفەرموێ: ئەبوبەکر فەرمووی: تۆ پیاوێکی گەنجو ژیری، ئێمەش هیچ تۆمەتێکمان لەسەرت نییە،[1] لە خزمەت پێغەمبەریشدا تۆ هەر (وحی)ت بۆ پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەنووسییەوە، کەواتە دەست بکە بە گەران بە شوێن هەموو قورئانداو کۆی بکەرەوە، سوێند بە خوا ئەگەر ئەرکی گواستنەوەی شاخێك لە شاخەکانیان بسپاردایە پێم لەوە گرانتر نەئەبوو کە ئەرکی کۆرکردنەوەی قورئانیان پێ سپاردم، وتم: (باشە) چۆن شتێك ئەکەن کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) نەیکردووە، ئەبوبەکر فەرمووی: وەڵڵاهی ئەمە خێرێکی گەورەیە، ئەبوبەکر بەردەوام باسەکەی لەگەڵمدا ئەکردەوە، تا خوای گەورە سنگی منیشی گوشاد کرد بۆ ئەو کارە وەك چۆن سنگی ئەبوبەکرو عومەری بۆ گوشاد کرد (رەزای خوایان لێ بێت) دوای ئەوە ئیتر دەستم دایە قورئان کۆکردنەوە لە هەموو ئەو شتانەدا کە تێیدا نووسرابوویەوە وەك (پەلی پانی دارخورما) و (تەنکە بەرد)و (سنگو دڵی پیاوان).. تا ئەوەی کۆتایی سورەتی (تەوبە)م لای (ئەبی خوزەیمە)ی ئەنصاری دەست کەوت کە لای کەسی تر دەستم نەکەوت کە ئەفەرموێ: (لَقَدْ جَاءكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ * فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُلْ حَسْبِيَ اللّهُ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ) (التوبة: ١٢٨ـ ١٢٩). ئیتر دوای ئەوە هەموو ئەو صوحوفانە (پارچە قورئانانە) لای ئەبوبەکر هەڵگیران تا کۆچی دوایی کردو پاشان لای عومەرو تا لە ژیاندا بوو، پاش ئەویش خرایە لای ـ حفصەی کچی عومەر ـ رەزای خوای لێ بێ ـ)..

---

[1] قسطلاني ئەڵێ: "لانتهمك: أشار الى عدم كذبه به وأنه صدوق". واتـە: ئاماژە بـۆ ئـەوە ئـەکات کـە درزی لـێ نەبیستراوەو پیاوێکی زۆر راستگۆیە". هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

لەم ریوایەتەوە هەندێ شتی ورد هەیە جێگەی خۆیەتی ئاماژەیان پێ بدەین:

١ـ بڕیاری کۆکردنەوەی قورئان لە ئەنجامی ئەوەوە هات کە قورئان خوێن‌و حافزەکانی قورئان بە زۆری بەشداریی شەڕەکانیان ئەکردو لە ریزی یەکەمی شەڕەکاندا بوون مەترسی ئەوە دروست بوو بە نەمانی ئەوان هەندێ لە قورئان لەناوبچێ، ئەوەش وانەیەکە بۆ زانایان و رۆشنبیرە موسڵمانەکان کە بەرزکردنەوەی ئاڵای ئەم دینە کاری هەموو لایەکەو نابێ ئەوان خۆیانی لێ بدزنەوە.

٢ـ کۆکردنەوەی قورئان با کارێکە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەشی کردووە، بەڵام مادامێك بەرژەوەندییەکی گەورەی تێدایە ئەو صحابە گەورانە پێی هەستان‌و ئەوەبوو دوایش هەموو موسڵمانان بەشدارییان کرد لەو کارە خێرەداو تا دونیا دونیایە خەڵك وەك سەروەرییەك باسی دەکەن بۆ عومەر وەك پێشنیارو بۆ ئەبوبەکر وەك بڕیاردەرو بۆ زەید وەك هەڵسوڕێنەرو بۆ صحابەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) وەك خەڵکێکی بەشدار لەو کارە گەورەدا.

٣ـ ئەو ریوایەتە ئەوە دەردەخات کە ئەصحابی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بەرەیەکی ناوازەو هەستیار بوون، لەلایەکەوە زۆر بە ترسەوە بڕیار لە کۆکردنەوەی قورئان ئەدەن‌و لە لایەکەوە خەمی فەوتانی قورئانیان هەیە کە سەرچاوەی وەرگرتنی بیروڕاو رەوشت‌و هەموو پرنسیپەکانی ژیانە لەلایەکی تریشەوە ئەوکارە ئەوەندە گەورەیە لایان گواستنەوەی کێوێك ئاسانترە لەو کارە، کەچی ناوی خوای لێدێنن‌و بڕیاری لەسەر ئەدەن.

٤ـ لە ریوایەتەکەوە کەش‌و هەوای خۆشەویستی و برایەتی‌و موسڵمانێتی بە ئاشکرا دەردەکەوێت کە کەس رای خۆی ناسەپێنێ بەسەرکەسداو لە رێگەی حیوارو گفتوگۆوە بڕیار لە مەسەلە چارەنووسەکاندا ئەدەن و کەراشیان دێتە سەر کارەکە هەموو بەدڵ‌و بە گیان کاری بۆ دەکەن وەك ئەوەی هەر لە سەرەتاوە رایان لەسەری بووبێت!

٥ـ لەو ریوایەتەوە دەردەکەوێت هەڵبژاردنی (زەید) بۆ ئەو کارە لەبەر زۆر هۆی گرنگ بووە، لەوانە:

أ ـ پیاوێکی گەنج‌و بە تاقەت بووەو لە ترۆپکی وزەو وورەدا بووە، چونکە ئەو کاتە تەمەنی (٢١) ساڵان بووە، وەك هەندێ لە زانایان ئەڵێن.[١]

---

[١] عثمان بن عفان، شخصیته وعصره، الصلابي، ص٢٤٨. ئیبن کثیر لە (البدایة والنهایة: ٥/٣٧٠)دا ئەڵێ: کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) تەشریفی چووە مەدینە، "زەید" یازدە ساڵان بوو، بۆیە کە شەڕی (بدر)

ب ـ کەسێکی شیاو بووە بۆ ئەو کارە، چونکە خاوەنی (عەقڵێکی چاك) بووەو توانای لەبەرکردنو بەدواداچوونی زۆر بووە، تەنانەت کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەچێتە (مەدینە) داوای لیّ ئەکات خۆی فێری زمانی یەهودی بکات (واتە: زمانی عیبری)، زەید لە (پازدە رۆژ)دا فێری زمانەکە ئەبێت، زەید خۆی ئەفەرمویّ: کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) هاتە مەدینە بردمیان بۆ خزمەتی، زۆر سەری لێم سوڕما، عەرزیان کرد: ئەی پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەمە یەکێکە لە کوڕانی (بەنی نەججار)و نزیکەی نۆزدە سورەتی لە قورئان لەبەرکردووە تا ئێستا، پێغەمبەر ئەوە سەرنجی ڕاکێشاو فەرمووی: "یا زید تعلم لي کتاب یهود فأني والله ما آمن یهود علی کتابي". (زەید خۆت فێری نووسینی جولەکە بکە بۆم، چونکە سوێند بە خوا جولەکە بەدەست پاك نازانم بۆ نامەکانم)، زەید ئەڵیّ: پازدە شەو تێنەپەڕی زۆر بە چاکی فێری نووسینی زمانەکەیان بووم، هەر نامەیەکی ئەوان بهاتایە ئەم خوێندەوە بۆ پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و هەر نامەیەکیشی ببوایە بۆ ئەوان بۆم ئەنووسی.[1]

ج ـ پیاوێك بوو جێگەی متمانە بووەو کەس قسەی لەسەر نەبووە و پەسەندیدەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بووە، بۆ کاری واش هەر ئەو جۆرە پیاوانە ئەبێت تەرخان بکریّ بۆ دڵنیایی زیاتری خەڵك.

د ـ خاوەن ئەزموونێکیش بووە لەو مەیدانەداو یەکێك بووە لە نووسەرەکانی (وحي)، نەك هەر ئەوە، بەڵکو زەید بە (کاتب الوحي) یان (کاتب الرسول (صلی الله علیه وآله وسلم)[2] ئەناسرا لەناو صەحابەو لەسەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم).

هـ ـ لە سەروو ئەمانەشەوە (زەید) لەلایەکەوە هەموو قورئانی لەبەر بوو،[1] لەلایەکیشەوە ـ مصحف ـ ێکی خۆی هەبوو، کە زانایان ئەڵێن: بۆ کۆتا جار پیشانی پێغەمبەری (صلی الله علیه وآله وسلم) داوە لەو ساڵەدا کە کۆچی دوایی کردووە.[2]

ڕوویدا لەبەر منالّی نەیانبرد بۆ شەڕو هەروەها بۆ ئوحودیش، یەکەم شەڕێك بەشداری تێدا کرد شەڕی (خەندەق) بوو، پاش ئەوە بەشداری هەمو شەڕەکانی کردووە.

[1] البدایة‌ و النهایة، (٥/٣٧٠). "ئیبن کثیر" ئەفەرمویّ: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە. ئیمامی بوخاریش لە (کتاب الأحکام، باب ترجمه الحکام)دا ئەم فەرمودەیە ئەهێنێت . (ارشاد الساري: ١٠/٢٥٨).

[2] ارشاد الساری، (٧/٤٤٩).

جا حەزرەتی ئەبوبەکر (ڕەزای خوای لێ بێت) هەستا لیژنەیەکی لە حەزرەتی عومەرو زەید دروست کرد بۆ ئەو کارە بەرنامەیەکی وردی بۆ دانان دەربارەی چۆنێتی کارەکەیان:

پێی وتن: لەبەردەم دەرگای مزگەوتدا دابنیشن و هەرکەس هەر قورئانێکی لابوو بە دوو مەرج لێی وەربگرن.

یەکەم: بە نووسین هەبێت لای یەکێك.

دووەم: یەکێك لەبەری بێت.

ئەبوداوودی حەدیسزان ئەفەرموێ: عومەر (خوای لێ رازی بێت) رایگەیاند هەرکەسێك شتێکی لە قورئان لا هەیە و لە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وآله وسلم) ی وەرگرتووە بابیهێنێ بۆمان". [3] و ژمارەیەك صەحابە دانران بۆ نووسینەوەی ئەو قورئانانە و ئوبەی کوڕی کەعب بۆی ئەخوێندنەوەو ئەوانیش ئەیانووسی. [4]

هەر ئەبوداود ئەفەرموێ: "وكان لا يقبل من إحد شيئا حتى يشهد شاهيدان". [5] هیچیان لەکەس وەرنەدەگرت ئەگەر دوو شایەتی پێنەبوایە.

ئیبن حەجەر (رحمه الله) ئەفەرموێ: "المراد بالشاهدين: الحفظ والكتابة". [6] مەبەست بەدوو شایەت ئەوەیە: هەبێت لەبەری بێتو هەبێت بە نووسراوی لای هەبێتو تەنیا یەکێکیان بەس نییە. ئەوەتا زەیدی کوڕی ثابت ئەفەرموێ: کۆتا ئایەتی سورەتی (التوبه)م تەنیا لای ئەبی خوزەیمە دەست کەوت (واتە بە نووسراوی) [7]، ئەگەرنا خۆ زەید خۆیو عومەرو ئەبوبەرکو زۆربەی صەحابەش ئایەتەکەیان لەبەربوو، [8] ئەم لیژنەیە نزیکەی دوو

---

[1] سير أعلام النبلاء، الذهبي، (٢/٤٣١).

[2] علوم القرآن، لأحمد عادل كمال، ص٤٨، ٤٩.

[3] أرشاد الساري، (٧/٤٤٧).

[4] ارشاد الساري، (٧/٤٤٩).

[5] ارشاد الساري، (٧/١٦٤).

[6] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص١٢٢.

[7] إرشاد الساري، (٧/٤٤٧)، قەسطەلانی لە (إرشاد الساري)، ٧/١٦٣دا ئەڵێ: (فالمراد بالنفي نفي وجودهما مكتوبين لا نفي كونهما محفوظين).

[8] مباحث في علوم القرآن القطان ص١٢٢.

ساڵ[1] خەریکی کۆکردنەوەی هەموو ئەو صوحوفانە بوون کە لای خەڵکی هەبوونو گشتیان لەیەك (مصحف)دا کۆکردەوە بەو شێوەیەی کە لە سەردەمی پێغەمبەردا وەرگیرابوو.

جیاوازی ئەم نووسینەوەو کۆکردنەوەی قورئانە لەگەڵ سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) چەند شتێکە:

- لەسەردەمی پێغەمبەردا هەر پارچەی لای یەکێك بووەو لە یەك (مصحف)دا کۆنەکراوەتەوە.

- لە سەردەمی ئەبوبەکردا هەمووی لەیەك (مصحف)دا کۆکراوەتەوە.

- لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) قورئان بە بەش بەشو پرشو بڵاوی هەبوو، واتە هەبووە لە سورەتێك چەند ئایەتێکی لابووە، یان لە قورئان چەند سورەتێکی لابووە کە ریزبەندی تێدانەبووە.

- لەسەردەمی ئەبوبەکردا (رەزای خوای لێ بێت) هەمووی ریزبەندی کراوەو بەو شێوەیەی کە لە خزمەتی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) وەریانگرتووە نووسیویانەوە، چونکە نووسینەوەو دانانی سورەتەکان و ئایەتەکان کارێکی تایبەتە بە پێغەمبەری خواوە و ئەویش بەوشێوەیە گەیاندوویەتیو دایناوە کە خوای گەورە فەرموویەتی.[2]

- جگە لەمانەش ئەم کۆکردنەوەیە تەنیا قورئانی تێدا نووسراوەتەوەو هیچ جۆرە تەفسیرێك، یان شەرحێکی لەگەڵ نەبووە، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) هەبووە لەگەڵ قورئانەکەدا، تەفسیریان شەرحیشی نووسیوە بۆ زیادە تێگەیشتنی خۆی.

- ئەم کۆکردنەوەیە ئەوپەڕی وردەکاری و مەرج و ئیحتیاتی تێدا کراوەو بەشێوەیەکی زانستی نووسراوەتەوە، بەڵام ئەم حاڵەتە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) بەو وردییە نەبووە.

[1] هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: (دوو ساڵ، یان سێ ساڵ)ی خایاند. علوم القرآن، أحمد عادل کمال، ص٤٨. بەڵام دروست ئەوەیە کە کە لە ساڵی یازدەی کۆچییەوە دەستی پێکراو پێش مردنی خەلیفە ئەبوبەکر لە ساڵی سیازدەی کۆچیدا بە کۆکراوەیی لە ماڵی حەزرەتی ئەبوبەکردا دانرا، (تأریخ القرآن، محمد طاهر الکوردي، ص٢٨).

[2] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٤٩.

ـ ئەم نووسینەوە تەنیا ئەو ئایەتو سورەتانەی تێدا نوسوراوەتەوە کە (نەسخ) نەکراون، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەمەش رەچاونەکراوە.

ـ ئەم کۆکردنەوە (ئیجماعی ئوممەتی ئیسلامیی) لەسەر دروست بوو، بە پێچەوانەی ئەوانەی سەردەمی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) کە زۆرتر کاری شەخصی بوون.

بەو شێوەیە قورئان لە سورەتی (الفاتحە)ەوە تا سورەتی (الناس) کۆکرایەوەوە هەمووی خرایە نێوان دوو بەرگەوەو تەسلیم بە حەزرەتی ئەبوبەکر کراو لای ئەو مایەوە تا کۆچی دوایی کردو پاشان لای عومەر مایەوەوە تا ئەویش کۆچی دوایی کردو پاشان خرایە لای حەفصەی کچی عومەرو دایکی موسڵمانان (رەزای خوا لە هەموویان بێت) و ئەو خەلیفە بەرێزانە لە دڵەخورپەی فەوتانی قورئان کەوتنو صحابەش کە هەستیان نەکرد قورئان بە گشتی و بە نووسراوی و تەواوی هەیە بەو شێوەیەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لە خواوە بۆی هاتووە، بێخەم بوونو لە ئاسوودەییدا ئەژیان.

٣. قۆناغی سەردەمی عوسمانی کوڕی عەففان (رەزای خوای لیّ بێت)

قورئان هیچ ترسێکی لەسەر نەمابوو بە کۆکردنەوەی لە لایەن حەزرەتی ئەبوبەکرەوە، حەزرەتی عومەریش یاسایەکی دەرهێنابوو کە کورتەکەی ئەمەیە "رێگە بە هیچ گەورە صەحابییەکی کۆچکەر نادرێ مەدینە جێبهێڵێو بچێتە ولاتێکی تر بە پرس نەبێتو بۆ کاتێکی دیاری کراویش نەبێ".[1] کە حەزرەتی عومەر کۆچی دوایی کرد و فتوحاتی ئیسلامی تا دەهات زیادی نەکرد، پێویست بوو کە گەورە صەحابییەکانیش بچن بە وڵاتاندا بۆ فێرکردنو پەروەردەکردنی خەڵك، ئەوەبوو هەر صەحابەی کەوتنە ولاتێك و خەڵکی ئەو ولاتانە بە پێی شێوزای ئەو صحابەیە قورئانیان ئەخوێندو خوێندنەوەکانیش لە هەندێ (شوێندا) جیاوازیان هەبوو، دیمەشقییەکان بە پێی خوێندنەوەی (میقدادی کوڕی ئەسوەد) و خەڵکی کوفە بە پێی خوێندنەوەی (عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود) و خەڵکی بەسرە بە پێی خوێندنەوەی (ئەبو موسای ئەشعەری) و زۆرێك لە خەڵکی شامیش بە پێی خوێندنەوەی (ئوبەی کوڕی کەعب)، قورئانەکانیان ئەخوێندەوەو لەبەرئەوەی قورئانیش بە حەوت جۆر

---

[1] علوم القرآن، أحمد عادل كمال، ص٤٩.

خوێندنەوە ئەتوانرا بخوێنرێتەوە جیاوازییەکی زۆر کەوتە ناو موسڵمانان و بوویە کێشەیەکی گەورە.. بۆ نموونە:

- بە پێی ئیعراب وشەیەك جارێ بە "مرفوع"و جارێك بە "منصوب"ی ئەخوێنرایەوە وەك: (فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ)، وشەی (آدَمُ) لە یەکەمدا (فاعلە)و لە دووەمدا (مفعول بە)یە.

- بەپێی پێش‌و پاش خستنی هەندێ وشە وەك (فیقتلون ویقتلون) بە دوو شێوە ئەخوێنرایەوەو ئەمیان پێش ئەویان ئەخراو ئەویان پێش ئەمیان ئەخراو بەوشێوەیەش دوو مانای بۆ دروست ئەبوو، "وَيُقْتَلُونَ فَيَقْتُلُونَ" یانی: کە خۆیان ئەکوژرێن‌و راستەوخۆ ئەبنە هۆی کوشتنی خەڵکی تر، ماناکەی تریان "فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ" خەڵك ئەکوژن‌و خۆشیان ئەکوژرێن.

- بە پێی صیغەکانی (تاك)و (جووت)و (کۆ) ئەخوێنرێتەوە وەك (أمانتهم) کە بە (أماناتهم)یش ئەخوێنرێتەوە.

بەهەرحاڵ ئەم خوێندنەوە جیاوازانە لە هەندێ شوێندا بوویە مایەی موناقەشەو رەخنە لە یەکتری گرتن‌و ئەم ئەیوت خوێندنەوەکەی من راستەو ئەو ئەیوت خوێندنەوەکەی من لە هی تۆ چاکترەو ئەمەش وای ئەخواست کە چارەسەرێکی بۆ بکرێ.

بە پێی ریوایەتە مێژووییەکان دوو رووداو زیاتر فشاری خستە سەر موسڵمانان کە چارەسەرێك بۆ کێشەکە بدۆزنەوە.

رووداوی یەکەم: (طبری) ئەڵێت: "لە کاتی خیلافەتی عوسماندا مامۆستایەك بەپێی خوێندنەوەی یەکێك قوتابییەکانی فێر دەکردو مامۆستایەکی تر بەپێی خوێندنەوەیەکی تر، کە ئەم قوتابییانە ئەگەیشتنە یەکتری ئەبوویە موناقەشەیان‌و ئەم موناقەشەیەش بەرز ئەبوویەوە بۆ مامۆستاکان.[1] ئەمە گەیشتە عوسمان‌و ئەویش چوویە سەردوانگەو وتارێکی دا

---

[1] "ئەیوب" کە یەکێکە لە (راوی)یەکانی ئەم ریوایەتە ئەڵێ: وام بیستووە کە هەندێکیان نکوڵییان لە خوێندنەوەی ئەوی تر ئەکرد.. هەندێ کەسی نیاز خراپ هەیە.. ئەڵێن: "هەندێ ئەوی تریان بەکافر ئەزانی" ریوایەتەکە واناڵێ، بەڵکو ئەڵێ: "حتى كفر بعضهم بقراءة البعض". واتە نکوڵی کردن لە خوێندنەوەی ئەو و حساب نەکردن بۆی". نیتر کوا بڵێ: (كفر بعضهم بعضا) بۆ نموونە.

بۆ موسڵمانانو فەرمووی: "ئێوە لەم نزیکانەی مندا وا جیاوازنو هەریەکەی بەشێوەیەك ئەیخوێنن، ئەی ئەبێ ئەو خەڵکە دوورە دەستە چەندێك جیاوازییان زۆرو توند بێت، ئەی هاوەڵەکانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) تکایە کۆببنەوەو با (پێشەوا)یەك بۆ هەموو خەڵکی بنووسین".[1]

ریوایەتی دووەم: ئەنەسی کوڕی مالیك (رەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت: (حوزەیفەی کوڕی یەمان) کە بەشداریی فەتحی (ئەرمینیا)ی کرد کە هەردو وسوپای عێراقو شام تێیدا بەشداربوون، (حوزەیفە) خوێندنەوەی هەردوولا ترساندی و خۆی گەیاندە عوسمانو عەرزی کرد، ئەی ئەمیری ئیمانداران! فریای ئەم ئوممەتە بکەوە تا وەك "یهودو نصاری" جیاوازییان لە پەیامەکەی خوادا بۆ دروست نەبووە، عوسمانیش خێرا ناردی بۆ لای (حەفصە)و داوای کرد ئەو (مصحف)ەی کە لایەتی بۆمی بنێرێ با چەند (مصحف)ێکی تری لەبەر بگرینەوەو پاشان ئەینێرینەوە بۆی، حەفصەش ناردی بۆیانو عوسمانیش فەرمانی کردە کە (زیدی کوڕی پابت) و (عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر)و (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص)و (عەبدورەحمانی کوڕی حارسی کوڕی هیشام) دەست بە نووسینەوە بکەن و پێی فەرموون: لەهەر ئایەتێکدا جیاوازی کەوتە نێوانتان لەسەر چۆنیەتی نووسینەکە ئەوە بڕیار بدەن بە زمانی قورەیش بینووسنەوە، چونکە ئەم قورئانە بە زمانی ئەوان دابەزیوە، ئەوانیش وایان کرد..".[2]

بە پێی ریوایەتە مێژوویەکان کە درێژەی ئەو باسو خواستانەیان هێناوە حەزرەتی عوسمان (رەزای خوای لێ بێت) دوای ئەم دوو رووداوە راوێژ بە هاوەڵە بەرێزەکانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەکات لە هەموو توێژەکانیان چ موهاجیریو چ ئەنصاری (کۆمەڵێك لە گەورە پیاوانی صەحابە و گەورە پێشەوایانو زانایانی ناو صەحابە کە لە سەرووی هەموویانەوە حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب بوو، عوسمان (خوای لێ رازی بێت) ئەم کێشەیە ئەخاتە بەردەم نوخبەی ئەم ئوممەتە ئیسلامییەو ئەوانیش و ئەمیش لێکۆڵینەوەی باش ئەکەن لەسەریو هەریەکەی رای خۆی دەرئەبڕێتو ئەم رای ئەوانو ئەوان رای ئەمیان بۆ دەرئەکەوێتو عوسمان (را)ی ئەوە ئەدات کە (ـ مصحف ـ یێکی ئیمام) بۆ

---

[1] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص١٢٥. لە تەفسیری (طبري) جوزئی یەك، ص٦١و ٦٢، وەری گرتووە.

[2] هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

خەڵکی بنووسرێ‌و پاش ئەم راوێژە ئەوان رازیبوونی خۆیان بۆ رایەکە دەرئەبڕن‌و ئەڵێن: "نعم ما رأيت"! بەراستی ئەمە باشترین رایە".[1]

دوای ئەوە عوسمان لیژنەیەکی (دوازدە کەسی)[2] دانا بۆ ئەم ئیشە کە چوار قورئان خوێنە ناودارەکەی تێدابوو "زەیدی کوڕی ثابت، عەبدوڵلای کوڕی زوبێر، سەعدی کوڕی عاص‌و عەبدوڕەحمانی کوڕی حارسی کوڕی هیشام".

ریوایەتەکە ئەڵی: "ئوبەی کوڕی کەعب‌و موصعەبی کوڕی سەعدو مالیکی کوڕی ئەبی عامیرو کەثیری کوڕی مفلح‌و ئەنەسی کوڕی مالیك‌و عەبدوڵلای کوڕی عەبباسیش لەو لیژنەیدا هەبوون، وەك لە "إرشاد الساري، ٧/٤٤٩)دا هاتووە.

لە ریوایەتێکی تردا هاتووە کە عوسمان لە درێژەی راوێژەکانیدا (پرسی: کێ لە هەموو کەس نووسەرترە، وتیان: زەیدی کوڕی ثابت ـ نووسەرەکەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ـ پرسی کێ زۆر عەرەبیزانە؟ وتیان: سەعدی کوڕی عاص، عوسمان فەرمووی: دەی با سەعد (قورئانەکە) بخوێنێتەوەو زەیدیش بینووسێت)[3]...

ئەبو سەعید ـ هانئی دیمەشقی کە مەولای عوسمانی کوڕی عەففان بوو ـ ئەڵێت: "كنت عند عثمان وهم يعرضون المصاحف، فأرسلني بكتف شاة الى أُبي ابن كعب فيها (لم يتسنّ) و (فأمهل الكافرين) و (لا تبديل للحلق) قال: فدعا بدواة فما احدى اللامين وكتب (لا تبديل لخلق الله) ومحا (فأمهل) وكتب (فمهل الكافرين) و كتب (لم يتسنه) ألحق فيها الهاء).[4] بە پێی ئەم ریوایەتە بێت حەزرەتی عوسمان ئەم ئەبوسەعیدەی بۆ ئەوە داناوە لە نێوان خۆی‌و لیژنەکەدا تا رێنووسی قورەیش لە نووسینەوەی قورئاندا رەچاو بکەن بۆ هەر وشەیەك کە یەك را نین لە نووسینەکەیدا.

ریوایەتەکەی ئیمامی بوخاری ئەفەرموێت: (حتى اذا نسخوا الصحف في المصاحف ردّ عثمان الصحف الى حفصة وأرسل الى كل افق بمصحف مما نسخوا وامر بما سواه من القرآن في كل صحيفة أو مصحف أن يحرق).[5] واتە: کە صوحوفەکانیان هەموو لە چەند ـ

---

[1] عثمان بن عفان الصلابي، ٢٥١ء ٢٥٢.

[2] عثمان بن عفان، صادق عرجون، ص١٧١، ریوایەتەکە هی ئەبوداودی حەدیسزانە (إرشاد الساري، ٧/٤٤٩).

[3] إرشاد الساري، ٧/٤٤٩.

[4] جامع البيان، الطبري، (٣/٣٨).

[5] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

مصحف ـ ێکدا نووسیەوە، عوسمان (صوحوفەکانی) ناردەوەو بۆ لای حەفصەو هەر ـ مصحف ـ ێکی لەو ـ مصحفانە ـ نارد بە وڵاتێکداو فەرمانی دا کە جگە لەو ـ قورئان ـ ە هەرکەس صوحوفی تر یان ـ مصحف ـ ی تری لا هەیە با بیسووتێنێت).[1]

- ژمارەی ئەو ـ مصحف ـ انەی کە حەزرەتی عوسمان لەبەر ـ مصحف ـ ەکەی حەزرەتی ئەبوبەکر نووسیەوە..

زانایان بۆ ژمارەی ئەو قورئانانەی عوسمان لەبەر قورئانەکەی لای خاتوو حەفصە گرتییەوە چەند رایەکیان هەیە، هەندێ ئەفەرموون: چوار قورئانی لەبەر گرتەوە ـ کە ئەمەیان رای زۆربەی زانایانی لەسەرە، هەندێ ئەفەرموون: پێنج قورئانو هەندی ئەفەرموون شەشو هەندێ حەوتو هەندێ هەشت.. بۆ چوارەکە ئەفەرموون: دانەیەکیان لە مەدینە گل دایەوەو دانەیەکیان نارد بۆ شامو دانەیەك بۆ کوفەو دانەیەك بۆ بەصرە، بۆ پێنجەکە ئەو چوارەی پێشوو، دانەیەکیش بۆ ـ مەککە ـو بۆ شەشەکەش ئەو پێنجەی پێشوو لەگەڵ شەشەمێك کە هەندێ ئەفەرموون بۆ بەحرەین نێردراوەو هەندێك ئەفەرموون دانەیەکی تایبەت بە حەزرەتی عوسمان خۆی بووەو بۆ حەوتەمیش ئەو شەشەو دانەیەکی (یەمەن)یش و بۆ هەشتەمین ئەڵێن: ئەو حەوتەی پێشووی وڵاتانو دانەیەکی تایبەتیش کە عوسمان خۆی تێیدا ئەیخوێندو هەر بەسەر ئەو قورئانەشەوە شەهیدا کرا.[2]

حەزرەتی عوسمان هەر قورئانێکی ئەنارد بۆ ئەو وڵاتە کەسێکی شارەزاشی لەگەڵدا ئەنارد بۆ ئەوەی خەڵکی فێری چۆنێتی خوێندنەوەکەی بکاتو بۆیان روون بکاتەوە چەند گریان هەڵدەگرێ بۆ خوێندنەوە.. بۆ نموونە عەبدوللای کوڕی سائیبی لەگەڵ قورئانەکەی مەککەدا ناردو موغیرەی کوڕی شهابی لەگەڵ قورئانەکەی شامدا ناردو ئەبوعەبدورەحمانی سولەمی لەگەڵ قورئانەکەی کوفەدا ناردو عامری کوڕی قەیسی لەگەڵ قورئانەکەی بەسرەدا

---

[1] ئیبن حەجەر لە (فتح الباری: ۱۸/۹)دا لە راڤەی ئەم فەرموودەیەدا و لە ماناکردنی (أن یحرق)ەدا ئەفەرموێت: لە زۆربەی ریوایەتەکاندا ئەفەرموێ: (أن یخرق) واتە پیتی (خ)ەکە نوختەی هەیە، و ئەوەشیان چەسپاوترەو (خەرقی) کتێب یان جلو بەرگ بریتییە لە دڕاندنو لەتوکوت کردنی.. واتە: فەرمانی دا کە هەموو ئەو ـ صحف ـو ـ مصحف ـ انەی تر بدڕێننو لەتوکوتی بکرێن، دیارە لەتوکوت کراوە و پاشان سووتێنراوە.

[2] اضواء البیان فی تاریخ القرآن، صابر ابو سلیمان، ص۷۷.

ناردو فەرمانی بە (زەیدی کوڕی ثابت) یش کرد کە لە رووی قورئانەکەی مەدینەوە قورئان بەخەڵك بڵێتەوە.[1]

هەندێ شت لێرەدا هەیە خەڵکی ناحەز وەك برینێك سەیری دەکەنو بەسەریەوە ئەنیشنەوە:

١ـ ئەڵێن عوسمان قورئان سوتێنەو کارێکی خراپی کردووە.

٢ـ ئەڵێن عەلیو عەبدوڵلای کوڕی مەسعود ـ مصحف ـ ی تایبەتی خۆیان هەبووەو دانیان بە ـ مصحف ـ ەکەی عوسماندا نەناوە.

٣ـ ئەڵێن کاتی خۆشی ئەبوبەکرو عومەر بە ئارەزووی خۆیان ئایەتو سورەتیان زیاد کردووە بۆ قورئان.

لە وەڵامدا ئەڵێین:

ـ خوای گەورە کە قورئانی ناردووە بۆ پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) هەر خۆشی ئەفەرموێت: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ٩). واتە: بە دڵنیاییەوە ئێمە قورئانمان ناردووەتە خوارەوە و بە دڵنیایشەوە هەر خۆمان پارێزگاری ئەبین، دە کە خوای گەورە وەها وەعدێك بدات بەبێگومان هەلومەرجیشی بۆ ئەرەخسێنێ وەك:

* عەشقو خۆشەویستی ئەخاتە دڵی خەڵك کە لە هەموو لایەکەوە بکۆشن بۆ ئەوەی لەبەری بکەن و لە سنگیاندا بیپارێزن.

* هەیبەتو سامی ئەخاتە دڵان کە بێ دەست نوێژ دەستی بۆ نەبەن، سوێندی ناهەقی پێ نەخۆنو بەوپەڕی رێزەوە ناوی بەرن.

* بکۆشن بۆ ئەوەی هەرچی ئاوازی جوان هەیە بیخەنە خزمەتی قورئان تا هەمیشە لەسەر زمانی خەڵکی بێت، ئەوەتا عێراقییەکان بە ئاوازێكو میصرییەکان بە ئاوازێكو سعودییەکان بە ئاوازێكو وڵاتانی رۆژئاوای عەرەبی بە ئاوازێك و هەتا دونیا دونیایە قورئان بەردەوام لە دڵو مێشكو سنگەکاندا حزوری هەیەو مایەی شانازیو پشووی دەرونیشەو لە چاپخانەو بەردەستی نووسەرانیشدا بە هەمان شێوە حزوری هەیەو خزمەتی دێڕو لاپەڕەو رازاندنەوەی پەڕەکانی ئەکرێت، کە ئەوانە هەموو تەنیا عیشق و هیدایەتێکی خواییەو هیچی تر.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ـ خوای گەورە پاراستنی کتێبەکانی تری پێغەمبەرانی پێشووی سپارد بە خەلکەکە خۆی بە تایبەتی زاناکانیان، ئەوەبوو ئەوان نەیانتوانی بیپارێزنو خەلکی لەبەر (کەمدینی) یان یان لەبەر (نەفامی)یان پڕیان کرد لە ئەفسانەو قسەی نارەواو لادان، وەك ئەفەرموێ:(مِنَ الَّذِينَ هَادُواْ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَـذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواْ وَمَن يُرِدِ اللّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَيْئاً أُوْلَـئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِن جَآؤُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئاً وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) (المائدة : ٤١ـ ٤٢). پاش یەك دوو ئایەتی تر ئەفەرموێت: (لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء) (المائدة: ٤٤). واتە: ئەی پێغەمبەری خوا بەوە دلگران مەبە کە لەناو جولەکەکانیشدا هەن هەمیشە گوێ بۆ درۆو دەلەسە ئەگرنو بەردەوام گوێیان شلکردووە بۆ خەلکانێکی تر کە هێشتا نەهاتوونەتە لاتو خەریکی لادانو گۆڕینی قسەنو لە مەبەستی خۆی لای ئەدەن، ئەلێن: (ئەگەر چوونە لای موحەممەدو ئاوەهاو ئاوەها بڕیاری بۆ دان ئەوە لێی وەربگرنو ئەگەر واشی پێنەوتن ئەوە خۆتانی لێ بپارێزن،[1] جا ئەگەر خوا بیەوێ سەر لەیەکێ بشێوێنێ ئەوە تۆ ناتوانی هیچ شتێکی بۆ پەیدا بکەی لە رووی خوادا، ئەوانە ئەو کەسانەن کە خوا نایەوێ دلیان پالفتە ببێت، لە دونیا هەر سەرشۆڕییان بۆ ئەمێنێتەوەو لە ئاخیرەتیشدا سزایەکی گەورەیان بۆ هەیە، زۆر زۆر گوێ ئەگرن بۆ درۆو دەلەسەو بەردەوام خەریکی مالی حەرام خواردنن (کە بەرتیلو سووخواردن خووی هەمیشەییانە)... پاش ئەوە ئەفەرموێ: "ئەو جولەکانەو پیاوە خواناسەکانیان و زاناکانیان ئەرکی سەرشانیان بوو کە کتێبی خوا بپارێزنو لەسەر ئەوەش شایەت بوون... " بەهەر حال شوێنی مەبەستمان لە ئایەتەکەدا وشەی

[1] زانایان ئەلێن:"ئەوە گەمەیەکە لە گەمەکانی جولەکە بە تەورات، ئەگەر دەولەمەندێك لەناویاندا خراپەیەکی بکردایە و حوکمەکەی لە تەوراتدا قورس بوایە، ئەحبارەکانیان بەرتیلێکی باشیان وەرئەگرتو ئەیانوت: برۆ بۆ لای موحەممەد جا ئەگەر حوکمێکی بەم شێوەیە (شتێکیان ئەوت) سوکی پێ وتی ئەوە لێی وەربگرەو شوێنی بکەوەو ئەگەر واشی نەکرد ئەوە لێی دووربکەوەرەوەو ئاگاداربە لێی". (ص١١٤، المفردات، محمد الحمصی). تەفسیری ئەو ئایەتەی سەرەوە.

(اسْتُحْفِظُوا)[1] ە کە مانای ئەوەیە داوایان لێ کراوە خۆیان کتێبەکەیان بپارێزن، کەچی ئەوان نەیانتوانی بیپارێزنو پڕبوو لە (لادان)و (قسەی خولقاو)... بەڵام خوای گەورە ئەرکی پاراستنی (قورئان)ی نەخستۆتە سەرشانی (صحابە)، یان جگە لەوان، بەڵکو ئەفەرموێ: (ئێمە خۆمان ئەیپارێزین)، کە خوای گەورەش وادەی وابدات ئیتر سروشتییە هەرچی کەرەسە هەیە بۆی فەراهەم بهێنێ.. ئێمە لە پێشەوە چەند شتێکمان وت با بە کورتی ریزبەندییان بکەینەوە:

١ـ خوای گەورە سنگی پێغەمبەری (صلى الله عليه وآله وسلم) سازو ئامادەکرد کە ئەم قورئانەی تێدا ئەخش ببێت وەك ئەخش لەسەر بەردێکی موبارەك.

٢ـ خوای گەورە بەردەوام جوبەرئیلی ئەنارد بۆ ئەوەی (مودارەسە)ی قورئان بکات لەگەڵ پێغەمبەردا .

٣ـ پێغەمبەریش (صلى الله عليه وآله وسلم) بەسەر ئەصحابەکانیدا ئەیخوێندەوەو پێی لەبەر ئەکردنو بەدواداچوونی ئەکردو زۆر هانی ئەدان کە زۆر زۆر ئەم قورئانە بخوێنن، جوان بیخوێننەوە، بە خەڵکی بڵێنەوە، کاری پێ بکەن، زۆری لەبەر بکەن...ئەوەتا دەیان و بگرە لە سەدان فەرمودەدا عەشقی ئەم قورئانە لە دڵاندا ئەچێنێ.. بۆ نموونە ئەفەرموێ:

ـ خوا فەرموویەتی: "من شغله القرآن وذكري عن مسألتي أعطيته أفضل ما اعطي السائلين". واتە: هەرکەس قورئان و یادی من سەرقاڵی بکاتو ئەیپەرژێ داوای شتم لێ بکات لەوانە شتی چاکتری ئەدەمێ کە داوام لێدەکەن.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "إن الله يرفع بهذا الكتاب أقواما ويضع به آخرين" رواه مسلم. واتە: خوای گەورە بە هۆی ئەم قورئانەوە چەندان میللەت هەیە بەرزو بە حورمەتیان ئەکاتو هەر بە هۆی ئەم قورئانەشەوە چەندان میللەت سوكو بێ حورمەت ئەکات.

ـ پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "خيركم من تعلم للقرآن وعلمه". رواه البخاري.

---

[1] لە زمانی عەرەبیدا هەر وشەیەك (ئەلفو سینو تائ) بچێتە سەر مانای (طلب) ی تێدا دروست ئەبێ، وەك (أستغفر الله)، یان (استودع الله)، یان (استكسى) سەیری (المنجد، المقدمە)، بابەتی (استفعل) بکە.

- پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "الذي يقرأ القرآن وهو ماهر به مع السفرة الكرام البررة، والذي يقرأ القرآن ويتتعتع فيه وهو عليه شاق له أجران" متفق عليه.

- پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "من قرأ حرفا من كتاب الله فله حسنة، والحسنة بعشر أمثالها لا أقول (الم) حرف، ولكن (الف) حرف، و(لام) حرف و(ميم) حرف". رواه الترميذي.

- پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "إن الذي ليس في جوفه شيء من القرآن كالبيت الخرب" الترمذي.

- پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "من قرأ القرآن وعمل بما فيه، البس الله والديه تاجا يوم القيامة ضوءه أحسن من ضوء الشمس في بيوت الدنيا فما ظنكم بالذي عمل بهذا"[1]. رواه أبوداود.

- پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "ماأذن لنبي حسن الصوت يتغنى بالقرآن يجهربه" متفق عليه.

- مەدحی ئەبوموسای ئەشعەری دەکات کە بە دەنگێکی خۆش قورئان ئەخوێنێو ئەفەرموێ: "لقد أوتيت مزمارا من مزامير آل داود" متفق عليه.

هەموو ئەو فەرمودانەی رابوورد لە کتێبی (رياض الصالحين)ی ئیمامی ئەوەوی وەرگیراونو هەموو فەرموودەی "صحيح"، یان "حسن"ن. جگە فەرمودەی یەکەمیان نەبێت کە لە کتێبی (المدخل الى فقه القرآن، فرج توفيق) وەرگیراوەو ئەو دەڵێ: تەرمیزی ریوایەتی کردووە و "ژەهەبی" دەڵێ: (حسن)ە، بەڵام (قسطلاني)[2] ئەفەرموێ ریوایەتەکە ئەفەرموێ: (من شغله القرآن عن ذكري وعن مسألتي..). بەڵێ، ئەو فەرمودانە وای کرد صحابە بەدڵو بە گیان بکەونە قورئان لەبەرکردنو قورئان نووسینەوەو خۆیەکلاکردنەوە بۆ دیراسەکردنی و خۆیەختکردن لە پێناویدا.

٤- باسی ئەوەشمان کرد لە سەردەمی پێغەمبەردا هەموو قورئان لەبەرکراو هەمووشی نووسرایەوە، بەڵام بەپەرشو بڵاویو هەریەکەی ئەوەندەی بۆی لوا بوو لەلای هەبوو.

---

[1] التبيان، النووي، پەراوێزی تفسير الجلالين. ص٥٠٤.

[2] ارشاد الساري، القسطلاني، (٤٦٧/٧).

٥ـ باسی ئەوەشمان کرد کە عەرەب بەوە بەناوبانگ بوون کە ئەهلی ئەدەب و ڕەوانبێژیو شت لەبەرکردن بوونو قەسیدەی هەزار بەتییان لەبەرکردووە، بۆیە ئاسانبووە هەموو قورئان لەبەر بکەن وەك ئێستا ئاسانە ئەوەش وەعدەی خوایەو ئەفەرموێ: (وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ) (القمر: ١٧) ئێمە بە دڵنیاییەوە ئەم قورئانەمان ئاسانکردووە بۆ ئەوەی یادبگیرێ، ئایا هەیە بە یادی خۆی بخاتەوە.

٦ـ باسی ئەوەشمان کرد کە ئەصحابی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) لەبەرئەوەی دەیانو بگرە سەدانیان هەبووە قورئانی لەبەر بووە، بۆیە بیریان لای ئەوە نەبووە کە قورئان بنوسنەوە، بەڵام ڕووداوێکی کتوپڕو ڕاچڵەکێنەر ڕوویدا گەورە صەحابەکانی خستە خولیای ئەوەی کە بیر لە کۆکردنەوەی هەموو قورئان بکەنەوە بۆ ئەوەی لە ئەفەوتان و گومنەبوونی هەندێکی دڵنیا ببنو دڵەڕاوکەو خەمیان نەمێنێ، ئەوەش هەر لەبەرئەوەیە خوای گەورە بەکاری هێناون تا وادەکەی خۆی پێیان بێنێتە دی "وإنا له لحافظون".

٧ـ ئەبوبەکریشو عومەریش ئەو کارەیان بە نهێنی نەکردووەو بەراوێژو لە ڕووی مەنهەجێکی زانستی زۆر ووردەوە ئەنجام داوە:

ـ موناقەشەیەکی وردی کراوە لە لایەن ئەبوبەکرو عومەرەوەو چەندجار موراجەعەو دووبارە کراوەتەوەو لەوە ترساون ئەوە (بیدعە) بێت بۆیە ئەبوبەکر ئەفەرموێ: "کیف تفعل شیئا لم یفعله رسول الله "، عومەریش هەر ئەوەندەی ئەزانی ئەیفەرموو: "هذا والله خیر"، لە ڕیوایەتێکی تردا ئەفەرموێ: "أنه والله خیر ومصلحة للمسلمین"..[١] جا ئیتر ئەم زیادە ــ صحیح ــ بێت یان نا، خۆ وشەی (خیر)ەکە ئەو ماناشی تێدایە..

ـ لیژنەیەکی پسپۆڕ لەناو صحابەکاندا ئەو کارە دەکەنو مەرجی وەرگرتنیشیان ئەوەیە کە دووشایەت هەبێت بۆ هەر صەحیفەیەك کە دێتە بەردەستی لیژنەکە:

١ـ ئەبێ یەکێك هەبێت لەبەری بێت.

٢ـ ئەبێ یەکێك بە نووسراوی لای هەبێت.

ـ هەبووە پارچەیەکی لابووە، بەڵام یەکێك لە وشەکانی قورئان نەبووە، بەڵکو یان شەرحی خۆی بووە لەسەری یان جۆرێك خوێندنەوە بووە، یان مانایە کبووە بۆ وشەیەك وەك:

---

[١] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٤٧.

لە مصحفەکەی ئیبن مەسعوددا لە جیاتی بڵێ (کالعهن المنفوش) ئەیخوێندنەوە (کالصوف المنفوش)[1]، بەڵام ئەوە خوێندنەوەی مانابوو نەك لەفز بۆیە وەرنەگیرا وەك چۆن خوێندنەوە (شاذ)ەکانی تریش وەرنەگیران بۆ نمونە خوێندنەوەکەی ئیبن عباس بۆ ئایەتی (٧٩) سورەتی (الکهف) کە ئەیوت: ئەم ئایەتە (وَكَانَ وَرَاءهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً) (الکهف: ٧٩). ئاوەهایە (وکان أمامهم ملك یاخذ کل سفینة صالحة غصبا"، کەچی جمهوری صەحابە وایان نەئەخوێندەوەو ئەویش هاتە سەر رایەکەی ئەوان.

ـ هەندێ ریوایات ئەڵێت بۆ بوونی (واو)ێك دەستیان لە نوسینەوەی ئایەتی (١٠٠) لە سورەتی (التوبە) هەڵگرت[2] تا لە کاتی (حج)دا لە هەموو موسڵمانان بپرسن بزانن ئایا خەڵکی ئەو ئایەتەیان چۆن لەسەر کردووە بە (واو)ەکەوە یان بەبێ (واو)ەکە.. ئایەتەکەش ئەفەرموێ: (وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللّهُ عَنْهُمْ وَرَضُواْ عَنْهُ ..) (التوبة: ١٠٠). کە مانای ئایەتەکە لەگەڵ (واو)ەکەدا شتێکەو بێ ئەو (واو)ە شتێکە، مەبەستمان (واو)ی پێش (الذین اتبعوهم)ە. بەبێ (واو)ەکە مانای ئایەتەکە بەم شێوەیە ئەبێت:

کە خوای گەورە باسی ریزی هەندێ لە خەڵکەکەی لادێنشین ئەکات، دێتە سەرباسی کەسانێکی تر کە ئەوان باشترو بەرێزترنو ئەفەرموێ)[3]: هەروەها ئەو کەسانەش کە لە ریزی پێشکەوتووە یەکەمینەکاندان چ لە موهاجیرانو چ لە ئەنصارەکان ئەوانەی کە بەرێکوپێکی بە شوێن ئەواندا رۆیشتن خوا لە ئەوان رازی بووەو ئەوانیش لە خوا رازیبوون..) بەڵام ئەگەر (واو)ەکەی هەبێت واتە (والذین اتبعوهم) بێت ماناکەی وای لێ دێ: (.. هەروەها ئەو کەسانەش کە لە ریزی پێشکەوتووە یەکەمینەکاندان چ لە موهاجیرینو چ لە ئەنصارەکان

---

[1] مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١٥٢.

[2] هەندێ لە زانایان ئەڵێن: "جاری وابوو لە نوسینی ئایەتێکدا یەك رانەبوون، ئەیانوت: پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەم ئایەتەی بە فلانی کوڕی فلان لەبەرکردووە ئەیاننارد بە شوێنیدا و جاری واهەبوو ئەو کەسە سێ شەو لە مەدینەوە دور بوو، کە ئەهات (لیژنەکە) پێیان ئەوت: پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) فلانە ئایەتو فلانە ئایەتی پێ وتووی؟ لیژنەکەش بەوشێوەیە ئەیانووسی کە ئەو ئەیخوێندەوە. أحمد عادل کمال، علوم القرآن، ص٥٥.

[3] ئەو زیادەیە کورتەی ئایەتەکانی پێشووە، وەك دکتۆر وەهبەت زوحەیلی ئەیڵێت. (التفسیر المنیر، ٢١/٦).

بن‌و چ لەوانەش بن کە بە ڕێکوپێکی بەشوێن ئەواندا ڕۆیشتوون، خوا لە ئەوان ڕازییەو ئەوانیش لە خوا ڕازین..). بەو شێوەیە یەکەمجار (الذين اتبعوهم) بەبێ (واو) ئەبێتە (صفه)، یان (عطف بیان)، بەڵام لە دووەمجاردا ئەبێتە کۆمەڵێکی سێیەم و (عطف) ئەبێت لەسەر دوو کۆمەڵەکەی تر کە (مهاجرین)و (ئەنصار)ن.

ئەوەبوو ئەوانەی هاتبوون بۆ (حج) ئەوەیان دوویات کردەوە کە ئەو (واو)ە هەیەو ئەوان بە (واو)ەکەوە لە خزمەت پێغەمبەردا لەبەریان کردووە، ئەوەش بوویە پاڵپشتێك بۆ ئەوانەی کە لە لای لیژنەکە ئەیانوت بە (واو)ەوە لەبەرمان کردووە و وەك بویە پاڵپشت بۆ ئەندامانی لیژنەکە.

- ئەم پرۆسەی نووسینەوەی قورئانە کە بە بڕیاری (جەماعی)و بە لیژنەو بە وردەکاری‌و ئیحتیاتەکردنەوە و بەو شێنەییە کە دووساڵ زیاتری خایاند وەك ڕیوایەتەکەی پێشوومان هێناو پاشان ئەبوبەکر ڕاوێژی بە صحابە کرد کامە ناو گونجاوە لەم قورئانی بنێرێت هەموو وتیان: (مصحف).

کارێکی ئاوەها جگە لە خەڵکی خراپ‌و دوو دڵ و ناحەز بە دین و دینداری، کێ هەیە گومانی بۆ ئەوە بچێت کە صحابە یان فلان‌و فیسار لە صحابە بە ئارەزووی خۆی ئایەت‌و سورەتی دانابێت، صەحابەیەك کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) بفەرموێ: "من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار".[1] هەرکەسێك درۆیەك بەدەم منەوە بکات با شوێن بۆ خۆی لە ئاگردا چاك بکات، ئەی ئەبێ دەربارەی کەسێك پەنا بە خوا بە ناوی خواوە درۆیەك بکات چی بفەرموێ؟! پاشان با دووشتی تریش هەر بڵێین:

١- باشە هەر ئەو صحابانە نەبوون کە بە دڵ‌و بە گیان خۆیان فیدای ئەم قورئانە کرد، باشە هەموویان بەشدار نەبوون لەم کارە پڕ شانازییەدا، هەموو کەسێك لای خۆیەوە ئەم خەمەی هەڵنەگرت‌و پێکەوە پرۆسەکەیان نەگەیاندە ئەنجام.

٢- باشە خۆ هەر وشەو ڕستەو هۆنینەوەکانی ئەم قورئانە خۆی شایەتن کە کەس دەستی نەبردووە بۆ ئەم قورئانەو ئەم کتێبە هەر ئەو کتێبەیە کە خوای گەورە (تحدی)ی هەموو مرۆڤەکانی پێ ئەکات، باشە خۆ ئەم قورئانە کە ئێستا هەیەو لەبەردەستی موسڵماناندایە، ئەگەر قسەی خەڵکە بۆ کەس ناتوانێ وەك ئەو بڵێ؟ بۆ هەموو دونیا لەبەردەمیدا سەری ڕێز

---

[1] رواه البخاري.

دانەنوێنێ‌و هەریەکەی لە گۆشەیەکەوە سەرسوڕمانی خۆی بۆی دەرئەبڕێت‌و بە شانازییەوە باسی ئەکات‌و ئەیسەلمێنێ کە ئەم سورەتەیان کورتەیەکە بۆ ئەوەی دوای خۆی و ئەمیان پێکەوە بەستراوەتەوە بە ئەویانەوە!.

سەبارەت بە خاڵی یەکەم‌و دووەمی ئەو گومانانەش کە ئەڵێ: "علی" یان "عەبدوڵلای کوڕی مەسعود" رەخنەیان بووەو بەو کارە رازی نەبوون و خاوەنی ـ مصحف ـ ی خۆیان بوون، ئەوە درۆیەکی شاخدارەو بوختانی ناحەزانەی (رۆژهەڵاتناس)و خەڵکی نادانا ئەیگوازنەوە، ئەگینا راستییەکەی ئەمەیە:

ـ راستە زۆرێك لە صەحابەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ـ مصحف ـ ی تایبەتی خۆی هەبووەو چەندێك بۆی رێکەوتبێ قورئانی نووسیوەتەوەو هەبووە زۆری نوسیوەتەوە وەك (زەیدی کوڕی پابت)و (ئوبەی کوڕی کەعب)و (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)و (عەبدوڵلای کوڕی مەسعود)..و جگە لەوانیش هەبووە کەم‌و کەمترو بەوشێوەیە، چونکە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەیفەرموو: "لا تکتبوا عنی شیئاً سوی القرئن..".[1]

ـ ئەو قورئانانە شتی شخصی بوون، ناسخ‌و مەنسوخیان تێدابووە، شەرحی تێدابووە، مانای هەندێ وشەی تێدابووە، خوێندنەوەیەکی (آحاد)ی تێدا بووەو هەروەها.

ـ لەبەرئەوەش کە قورئان بە حەوت خوێندنەوە خوێنراوەتەوە و کارێکی رێگەپێدراو بووە، کەس نکوڵی لەوە نەکردووە کابرا چەند پارچە قورئانی خۆی هەبێت‌و بە یەکێکیش لەو خوێندنەوانە بیخوێنێتەوە، بەڵام کە بڕیاری ـ صحابە ـ هاتە سەر ئەوە کە هەموو قورئانەکان لەیەك ـ مصحف ـ دا کۆبکرێتەوە، چ عەبدوڵلاو چ عەلی‌و چ غەیری ئەوانیش دایانە پاڵ کارەکەو پرۆسەکەیان سەرخست.

ـ "عەلی"یش دەربارەی کارەکەی ئەبوبەکرو دەربارەی کارەکەی عوسمانیش لە قسەی جوان بەولاوە هیچی تری بە ریوایەتی راستەقینەی مێژوو لێ نەگوازراوەتەوە، بەڵکو ئەفەرموێ: "یاأیها الناس! لا تغلوا في عثمان، ولا تقولوا له الا خیراً، فوالله مافعل الذي فعل ـ أي في المصاحف ـ إلا عن ملأ منا، جمیعا (أي: الصحابة).. والله لو ولیت، لفعلت

---

[1] علوم القرآن، د. محسن‌و هاورێکانی، ص٤٤.

مثل الذي فعل).[1] واته: خەڵكینە! ڕۆمەچن لە مەسەلەی عوسماندا‌و لەخێر بەولاوە شتێكی تر مەڵێن، سوێند بە خوا ئەوەی ئەو كردی ـ یانی دەربارەی مەصحەفەكان ـ بە دیار چاوی ئێمەوە كردی (واتە صەحابەكانەوە).. سوێند بە خوا ئەگەر منیش كاربەدەست بوومایە هەمان كاری ئەوم ئەكرد.. "نەك ئەمە، بەڵكو دەربارەی ئەبوبەكریش ئەڵێ: "أعظم الناس أجرا في المصاحف أبوبكر، رحمة الله على أبي بكر، هو أول من جمع كلام الله".[2] واتە: گەورەترین پاداشت دەستی ئەبوبەكر كەوتووە سەبارەت بە مەصحەفەكان، ڕەحمەتی خوا لە ئەبوبەكر یەكەم كەسێك بوو قسەی خوای كۆكردەوە.

ـ بۆ مەسەلەی عەبدوڵڵای كوڕی مەسعودیش كە گوایە ناڕەزایی دەربڕیوە لە كارەكەی عوسمان و ڕیزبەندی سورەتەكانی ئەو مەصحەفە وتوویەتی (معوذتین) قورئان نییە. ئەوە زانایان وەڵامی زۆریان داوتەوەو بەشێوازێكی زانستی ڕەدی ئەو گومانەیان داوەتەوەو ئێمە كورتەیەكی لێرەدا ئەنووسین.

١ـ ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێ: "أجمع المسلمون على أن المعوذتين والفاتحة من القرآن، وان من جحد شيئا منها كفر، وما نقل عن ابن مسعود باطل ليس بصحيح".[3] نەك هەر ئەمە بەڵكو "ئیبن حەزم" ئەڵێ: "هذا كذب على ابن مسعود وموضوع".[4] واتە: هەموو موسڵمانان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە (معوذتین) و (فاتحە) بەشێكن لە قورئان و ئەوەشی نكوڵی لە شتێكی بكات كافر ئەبێت‌و ئەوەش لە ئیبن مەسعودەوە ئەگێڕنەوە پووچ‌و ناڕاستە.. قسەكەی ئیبن حەزمیش یانی: ئەوە درۆیە بە دەم ئیبن مەسعودەوە ئەكرێت‌و بوختانە بۆی هەڵدەبەستن.

٢ ـ ئیبن كەسیر لە (البدایە والنهایە، ٢١٦/٧)دا ئەڵێ: ئیبن مەسعود كە مەصحەفەكەی خۆیان لێ سەندو سوتاندیان گلەیی لێ كردن‌و پێی ناخۆش بوو، عوسمانیش (ڕەزای خوای لێ بێ) نامەیەكی نووسی و تێیدا بانگی ئەكات بۆ ئەوەی بەشوێن صحابەدا بڕوات كە هەموو

---

[1] فتح الباري، العسقلاني، ١٨/٩.

[2] مباحث في علوم القرآن، القطان، ص١٣٢.

[3] هەمان سەرچاوە، ص١٣١.

[4] هەمان سەرچاوە، ص١٣١.

یەکدەنگن لەسەر ئەو کارە کە بەرژەوەندییان تێدا بینیوە داوا ئەکات ئەویش یەك قسە بێت‌و جیاوازی دروست نەکات ئەویش یەکسەرە تۆبە ئەکات‌و بریار ئەدات وەك ئەصحاب بکات‌و واز لە جیاوازی و واز لە جوداخوازی بهێنێت (ڕەزای خوای لێ بێت)، نەك هەر ئەمەن، بەڵکو ئیبن مەسعود ئەڵێ: "إن الله لاینتزع العلم إنتزاعا، ولکن ینتزعه بذهاب العلماء، وان الله لا یجمع أمة محمد على ضلالة فجامعوهم على مااجتمعوا علیه.. ئەم قەناعەتەشی نووسی بۆ عوسمان.[1]

٣ ـ مێژووی ڕاستەقینەش ئەڵێ: "وقد ورد أن ابن مسعود رضي تابع عثمان ولله الحمد".[2] واتە ریوایەت هاتووە کە ئیبن مەسعود لە پاشاندا ڕازی بووەو شوێن عوسمان کەوتوەو سوپاس هەر بۆ خوایە.

٤ـ علي محمد محمد الصلابي ئەڵێ: گوێ بەوە نادرێ کە یەکێکی وەك (طه حسین) لە کێشەی مصحەفدا هەرچی بڵێ و قسەی ناڕەوا بگوازێتەوە دەربارەی پەیوەندی (ئیبن مەسعود) و (عوسمان)و شێوازێکی ژەهراویانە بیهێنێ، چونکە ئەو بیرو ڕاکانی لە مامۆستا ڕۆژهەڵاتناسەکانییەوە وەردەگرێت کە پشتیان بە ریوایەتی لاواز و بوختان بەستووە یان ئەو ریوایەتانەی ڕافزەکان ئەیهێنن بۆ شێواندنی پەیوەندی صەحابە بەیەکەوە، ڕەزای خوا لە هەموویان بێت. باشە ئیبن مەسعودێك کە دەست لە نوێژی (قصر) هەڵبگرێت لە (منی)دا لەترسی ئەوەی ئەوەك خەڵك جیاوازی بکەوێتە ناویان‌و فیتنە دروست ببێت‌و بەشوێن خەلیفە عوسماندا ئەڕوات، ئایا ئەوەی لێ چاوەڕوان ئەکرێت کە بکاتە سەر مینبەرو خەڵك هان بدات‌و فێری جوداخوازیان بکات، ئەوێك کە ئەفەرموێت: "أن الخلاف شرّ، جوداخوزایی یەکپارچە شەڕە..".[3] پاشان قسەیەکی (عبدالستار الشیخ) ئەگوازێتەوە لە کتێبی (عبدالله بن مسعود رضي الله عنه، ص٣٣٥)دا ئەڵێ: مێژوونووسەکانی ڕافزە، تەزویرێکی زۆریان لە ریوایەتەکاندا کردووە و داویانەتە پاڵ (ئیبن مەسعود) سەبارەت بە پەیوەندی ئەو بە حەزرەتی عوسمانەوە (ڕەزای خوای لێ بێت)، لە ڕێگەی ئەو ریوایەتە هەڵبەستراوانەوە وایان نیشان داوە کە گوایە صەحابە خەڵکێك بوون بەردەوام خەریکی پاشقول لەیەك گرتنبوون‌و

---

[1] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٥٦.

[2] سیر أعلام الانبلاء، الذهبي، (٣٤٩/١).

[3] عثمان بن عفان، الصلابي، ص٢٥٧.

رقیان لەیەکتری بووەو کەللەشەق‌و جنێو فرۆش بوون، کە بە راستی ئەو ریوایەتانە هەموو بوختانن‌و لەبەردەم لێکۆڵینەوەی هێمنانەو بابەتیانەدا خۆیان ناگرن‌و زەوقی ساغی هەموو ئیمانداریێکیش پەرچیان ئەداتەوەو پیاوی ژیریش برشوا بە شتی وا ناکات". پاشان ئەڵێ: "هەندێکیان ئەم درۆی تر ئەکات‌و بوختانێك ئەڵێ، گوایە: (ئیبن مەسعود) قسەی بە عوسمان وتووە و بە کافری زانیوە، و کە عوسمانیش بوەتە کاربەدەست ئەوەندەی لێداوە تا لە ژێر دەستییدا مردووە، دەی هەموو زانایانی مێژوو ئەوە ئەزانن کە (ئیبن مەسعود) عوسمانی بە کافرنەزانیوە، بەڵکو لە کوفەدا بەیعەتی بۆ وەرگرتووەو فەرموشێتی: "ئێمەی ئەصحابی موحەممەد (صلی الله علیە وآلە وسلم) کۆبوینەوەو کەمتەرخەمییمان نەکردووە و باشترین کەسی ناو خۆمان کردوە بە خەلیفەو بەیعەتمان پێداوە، فەرمون ئێوەش بەیعەتی پێ بدەن".[1]

ئیتر دوای ئەمانە چی تر بڵێین بۆ رەتکردنەوەی ئەو گومانانەی کە پیاوی ناحەزو دەروون نەخۆش بەربادیان ئەکەن، نازانم لەناو ئەو هەمووە صەحابەشدا ئەگەر یەکێك رایەکی پێچەوانەشی بووبێ (بە گریمان) بۆ ئەبێ مانای خراپی لێدەربهێنرێ؟! ئەی بۆ نەوترێ ئەوە سەرەتا رای بووە و پاشان هاتۆتە سەر رای هاوەڵان (بۆ نموونە) یان ئەوەندەی لێ زانیوە، یان وای زانیوە بەرژەوەندی لەوەدایە، یان ئەو رایە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لەو کۆمەڵگەیەدا رێگە دراوە هەموو کەس رای تایبەتی خۆی هەبێت، چی تێدایە خۆ ئەو کۆمەڵگەیە بەرەیەك نەبوون لە فریشتە، بەڵکو کۆمەڵێك مرۆڤ بوون، بەلام لە لوتکەی پیاوەتی‌و مرۆڤایەتیدا، هیچی تێدانییە یەکێ ، یان دوان‌و سیان هەڵەش بکات‌و ریزپەرییەکی تێدا هەبێت، گرنگ ئەوەیە ئەوانە بە راستی هێمای بەرەی دینن، بۆیە خوای گەورە دەربارەیان ئەفەرموێ: "کنتم خیر أمە أخرجت للناس" (آل عمران)، پێغەمبەریش (صلی الله علیە وآلە وسلم) دەربارەیان ئەفەرموێ: "أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم"[2]. واتە:

---

[1] هەمان سەرچاوە، ص٢٥٧.

[2] "ئیبن عەبدولبەڕ" لە کتێبی "جامع بیان العلم وفضلە" ٢/٩١ دا هێناویەتی‌و هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: "شوبهاندنی هاوەڵان بە ئەستێرەکانی ئاسمان چەند (وجە شبە)ێکی تێدایە لەوانە: ئەستێرە ئاسمان جوان ئەکەن (ولقد زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب" ئەمانیش ئاسمانی دین ئەرازێننەوە، ئەستێرە شەیتانەکان بەردەباران ئەکەن (رجوما للشیاطین) ئەوانیش خەڵکانی شەیتان سروشت بەردەباران ئەکەن بە ژیاننامەی گەشیان، ئەستێرە هیدایەتی تێدایە "وبالنجم هم یهتدون" ئەوانیش هیدایەتیان پێوەیە ئەگەر چاویان لێ بکەی، ئەستێرە پارێزگاری

هاوەڵانی من وەك ئەستێرە وان چاو لە هەرکامیان بکەی رێت لە رێگەی هیدایەت ئەکەوێ، (عەبدوڵڵا کوڕی مەسعود)یش ئەفەرموێ: خوای گەورە سەیری دڵی هەموو بەندەکانی خۆی کرد بینی دڵی موحەممەد (صلى الله عليه وآله وسلم) چاکترین دڵە لە ناو بەندەکانیدا بۆیە تایبەتی کرد بە خۆیەوە و پەیامی خۆی پێدا ناردو پاش ئەوە سەیری دڵی هەموو بەندەکانی کرد دوای دڵی موحەممەد ، بینی دڵی هاوەڵەکانی چاکترین دڵن، بۆیە کردنییە وەزیری پێغەمبەرەکەی، لەسەر دین شەڕیان ئەکرد، ئەوەی موسڵمانان بە چاکی ئەبینن لای خواش چاکە، ئەوەشی ئەوان بە خراپی بزانن لای خواش خراپە).[1]

مەولەوی گەورە شاعیریش دەربارەی ـ صحابە ـ ئەفەرموێت:

ئەوانن ئەوان چاکیان بناس
(خير أمه أخرجت للناس)
ئەدەس ئەوان کەوت دەرەجەی قبوڵ
رەزامەندی حەق، صوحبەتی رەسول
بکە بە چاوی تەماشایان
لەم قورئانەدا مەدحو ثەنایان
ئینصافت بوێ ئەظەرکە وور وورد
چلۆنە شەخصێ خودا سەنای کرد
ئەك هەر لە جایێ، جایەکێ، جا دوو
راس وە بێ جا دوو (جاهدوا، جادوا)
بە موجاهیدەی ئەصغەرو ئەکبەر
بە جودی مەیسور یان مەعسور یەکسەر
بە ئەفس و بە ماڵ (في سبيل الله)
(بالله، مع الله، في الله، لله)..[2]

ئاسمان ئەکات "وحفظا من كل شيطان مارد" هاوەڵانیش پارێزگاری لە دین ئەکەن و نایەڵن کەس دەستی تێ بخات!! ئەمەش راستییەکە هەرکەس کەمێك بیری لێ بکاتەوە ئەیسەلمێنێ.

[1] شرح العقيدة الطحاوية، إبن أبي العز الحنفي، ص٦٩٦.

[2] عەقیدەی مەرضیە، مەولەوی، شەرحی مەلا عەبدلکەریمی مدرس، ل٤٦٥.

٤. قۆناغی سەردەمەکانی دوای عوسمان (خوای لیْ رازی بیْت)

وتمان حەزرەتی عوسمان لەسەر قورئانەکەی حەزرەتی ئەبوبەکر (هەشت) قورئانی نووسییەوەو ناردی بە ولآتاندا بۆ ئەوەی جیاوازی لە خوێندنەوەدا نەهێلێ، هەموو موسلمانان لە هەمو ولآتێکدا ئەو قورئانە پێشەوایان بێت، بۆیە نووسەرانی مێژوو ئەلێن: ئەو قورئانانە ناونراون (قورئانە پێشەواکان = المصاحف الأئمة) نووسینەوەی ئەم موصحەفانە وەك لە ریوایەتەکاندا هاتووە بە خەتێکی (جوانو دریژ کراوە) نووسراون.. ئیمامی بوخاری لە کتێبی (التأريخ الصغير: ٩٤/١) دا ئەلێ: (وقد أدرك مصعب بن سعد صحابة النبي حين مشق عثمان (رضي الله عنه) المصاحف، فرآهم قد أعجبوا بهذا الفعل منه".. زاناياني زمانەوانی ئەلێن: "مشق في الكتابة: مدّ حروفها وأسرع فيها، ويقال: في قده مشق: أي طول مع رقه".[1] واتە: لە نووسینەکەدا مەشقی کرد، یانی پیتەکانی درێژکردەوەو خێراش ئەینووسی، ئەوتریٚ: "في قدّة مشق" (بالآی مەشقی تێدایە) یانی بەرزەو باریکە. کەواتە مانای ریوایەتەکە بریتییە لە: موصعەبی کوڕی سەعد ئەو کاتەی کە عوسمان بەخەتێکی درێژو جوان[2] مەصحەفەکانی خێرا نووسییەوە، گەیشتە خزمەتی صەحابە بەرێزەکان بینی هەموو (موعجەبەن= سەرسامن) بەو کارە".

ئیتر ئەوەبوو دوای ئەوە لە هەر شوێنێکدا قورئان بنووسرایەتەوە لەبەر ئەو قورئانانە ئەنووسرانەوەو کەس قورئانی تری لانەما، چونکە خەلیفەی موسلمانان فەرمانی (دڕاندنی، یان سوتاندن)ی هەموو مەصحەفێکی تری دەرکرد بوو، هەموو ئومەتیش فەرمانەکەیان جێبەجیْ کرد، هەندیْ لە مێژوونووسان ئەلێن لە کاتی شەڕی "صفين"دا خەلکی شام پێنجصەد قورئانیان بەرز کردەوە بۆ ئەوەی شەڕەکە رابگیرێت، دەی خۆ ماوەی نێوان نووسینەوەی قورئانو شەڕی "صفين" نزیکەی حەوت سالْ بوو.[3] کەواتە دوای ئەوە لەبەرئەو (قورئانە پێشەنگانە) قورئانی تر ئەنووسرایەوە و روونووسەکانی زیاد ئەکرا.

---

[1] المنجد، وشەی (مشق)، ص٧٦٣.

[2] علی الصلابي لە (عثمان بن عفان، ص٢٥٢)دا ئەلێ: (مشق في الكتابة: أي: مد حروفها و جوّدها، فالخط مشق ، ممشوق).

[3] احمد عادل كمال، علوم القرآن، ص٦٧و ٦٨.

راستە قورئانەکانی سەردەمی عوسمان جوان نوسراونەتەوەو رۆشن بووە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە خاڵبەندی و سەرو بۆری نەبووە، هەندێ کەسی عەرەبی نەزان کەوتوونەتە هەڵەوە لە کاتی قورئان خوێندندا بۆیە بیر لەوە کراوەتەوە کە خاڵ بۆ پیتەکان دابنرێ.. لە کاتی حەزرەتی عوسماندا مەصحەفەکە بەو شێوەیە نووسراوە تا زیاد لە خوێندنەوەیەك هەڵبگرێ بۆ نموونە نووسراوە: "وانظر الى العظام كيف ننسرها ثم نكسوها لحما" هەڵی گرتووە بە "ننشزها" بخوێنرێتەوەو هەڵی گرتووە بە "ننشرها" بخوێنرێتەوە، یان "ان جاءكم فاسق بنبا فتبينوا" هەڵی گرتووە بە "فتبينوا" بخوێنرێتەوە، هەڵیشی گرتووە بە "فتثبتوا" بخوێنرێتەوە کە ماناکانیان لەیەکەوە نزیکە.. ئەم جۆرە نووسینانە لای عەرەب شتێکی سەیر نەبوو، خوێندنەوەکەشی شتێکی زەحمەت نەبوو لای ئەوان، بەڵام بۆ جگە لە عەرەب زەحمەت بوو، زۆرجار ئەکەوتنە هەڵەوە، بۆیە موسڵمانان بیریان لەوە کردەوە کە ئەو کێشەیە چارەسەر بکەن، و خاڵو سەروبۆر بۆ قورئان بکەن بۆ ئەوەی هەموو کەس بتوانێ قورئان بخوێنێتەوە بەبێ هەڵە، زانایان چەند رایەکیان هەیە دەربارەی ئەوەی ئایا یەکەم کەس کێ بیری لەمە کردوەتەوەو لەسەردەمی کێدا بووە.

- زۆربەی زانایان رایان وایە یەکەمین کەسێك کە بیری لەم کارە کردوەتەوە و پێی هەستاوە (ئەبونەسوەدی دوئەلی) یە، کە پیاوێکی عەرەبیزانو زۆر خوێندەوار بووەو هەر ئەم (ئەبونەسوەدە) بە فەرمانی عەلی کوڕی ئەبی تالیب بنەماو رێساکانی (زمانی عەرەبی) داناوە).[1]

زیاد کە والی (بصرە) بوو داوای کرد لە (ئەبونەسوەدی دوئەلی) خزمەتێك بە قورئان بکاتو سەروبۆر بۆ قورئان دابنێ تا خەڵکی لە خوێندنەوەدا هەڵە نەکەن، ئەویش هەر دوای ئەخاتو کارەکە ناکات، تا رۆژێك گوێی لەکابرایەك ئەبێت ئەم ئایەتە ئەخوێنێتەوە (إن الله بريء من المشركين ورسوله) ئایەتەکە یانی: خوا و پێغەمبەری خوا (بەرین) لە موشریکەکان، "رسولُهُ" لە ئایەتەکەدا (مەرفوعە)و بۆری هەیە کەچی کابرا (رسولِه)ی بە "مجرور"ی خوێندەوەو ژێری دا بە لامەکە، مانای ئایەتەکە هەڵەیەکی گەورەی تێکەوت، چونکە ئەوکاتە ماناکەی وای لێ دێ: خوا "بەرییە" لە موشریکەکانو لە پێغەمبەرەکەشی!!

---

[1] القطان، مباحث في علوم القرآن، ص١٤٣، ئەبونەسوەد یەکێکە لە (تابعينه) بەرێوەکانو لەبەصرە دا ساڵی ٦٩ی کۆچی وەفاتی کردووە.

(ئەبونەسوەدی دوئەلی) راچڵەکی‌و وتی: "بێگەردی بۆ خوا لەوەی خۆی بەری بکات لە پێغەمبەرەکەی و بەپەلە خۆی گەیاندە "زیاد"و پێی وت: ئەو کارەی خستوتە سەرشانم راینەپەڕێنم، هەستا دەستی کردە خاڵبەندی بۆ قورئان، بۆ (سەر= فتح) خاڵێکی لەسەر پیتەکە دادەناو بۆ (بۆر= ضم) خاڵێکی لە ناوەڕاستی پیتەکەدا دائەناو بۆ (ژێر= کسر) خاڵێکی لەژێر پیتەکەوە دائەناو بۆ (زەنە = سکون) دوو خاڵی لەسەر پیتەکە دائەنا.[1]

ئیمامی سیوطی ئەڵی: یەکەمین کەس کە ئەم کارەی کرد (ئەبونەسوەدی دوئەلی) بوو بە فەرمانی خەلیفە عەبدولمەلیکی کوڕی مەروان نەك بە فەرمانی (زیاد)، چونکە نزیکەی چل‌و ئەوەندە ساڵ خەڵك هەر لەبەر مەصحەفەکەی عوسماندا قورئانیان ئەخوێند تا هەڵەو خوێندنەوەی نادروست لە عێراقدا پەرەی سەندو کاربەدەستان بیریان لەخاڵ‌و شێوەی نووسین کردەوە.

هەندێ ریوایەتی تریش هەیە کە ئەوکارە ئەدەنە پاڵ خەڵکی تر وەك: شێخ حەسەنی بەصری، یەحیای کوڕی یەعمور، نەصری کوڕی عاصمی لەیثی،[2] (ئەبونەسوەدی دوئەلی) کە بەو کارە ناوبانگی دەرکردووە، لەوانەیە هەریەك لەوانە لە گۆشەیەکەوە خزمەتێکیان لە جوانکاری قورئان دا بە جۆرێك ئەنجام دابێت بۆیە لەم باسەدا ناویان دەهێنرێت.

ـ نووسینەوەی قورئان سەردەم دوای سەردەم جوانکاری‌و ئاسانکاری زیاتری بەخۆیەوە ئەبینی و وای لێ هات چەند رەنگێك بۆ نووسینی پیتەکان بەکاردەهێنرا، هەر پیتێك بە رەنگی سوور بنووسرایە بەڵگەی ئەوەبوو که لە کاتی خوێندنەوەدا ناخوێنرێتەوە (واتە تەلەفوزی پیێ ناکرێ) وەك پیتە شەمسییەکان، پاشان (خليل بن أحمد الفراهيدى) ـ زانای گەورەی عەرەبیزان‌و دانەری زانستی (کێش‌و سەراوو بەحرەکانی عروض و مامۆستا (سیبویە) ناودار، ساڵی (٧٠) کۆچی لە بەصرە وەفاتی کردوە ـ هەستا بە دانانی (سەرو بۆرو زەنەو ژێر) بەشێوازێکی تری تازە، (ژێر) (لاکێشەیەکی درێژ) لە ژێر پیتەکەداو (سەر) لاکێشەیەکی درێژ لەسەر پیتەکەداو بۆر (واوێکی بچووك) لەسەر پیتەکەو بۆ (تنوین) دوو واوی بچووك، یان دوو ژێری بچوك، یان دوو سەری بچووك‌و بەرەنگی سور هەموو ئەو

---

[1] القطان، مباحث في علوم القرآن، ص١٤٣.

[2] "نەصری لەیثي" یەکێکە لە فیقهزانەکانی تابعین‌و لە بەصرەداو لە ساڵی (٨٩) کۆچی دا وەفاتی کردووە.

پیتانەی ئەنووسی کە ناخوێنرێنەوەو تەلەفوزیان پێ ناکرێ، تەنانەت نیشانەی (ئیقلاب)و (ئیدغام)یشی بەوشێوەیە دانا".[1]

ـ پاشان سەردەمی سێیەمی کۆچی هاتە پێشەوە و نیشانەی (مدّ)و (شدّە)و (هەمزەی وەصل) دامەزرانو پاش ئەوەش پلە پلە خەڵکی ناوی سورەتەکانو (مکی)و (مدنی)یان لەسەرەتای سورەتەکاندا بە زەخرەفە و جوانکارییەوە ئەنوسیو نیشانەکانی (وەقف)و وەستان لەسەر ئایەتەکانیان دانا لە رووی ماناو ئەو ریوایەتانەی لەسەریان هەبوو، دوای ئەوەش (جوزئەکان)و (حیزبەکان)و نیشانەی (سجدە) و (سکتە)و هەموو ئەوانەیان دانا.

راستە زانایان لەسەرتادا بە ترسەوە دەستیان بۆ قورئان ئەبردو نەیان ئەوێرا دەسکاری هیچ شتێکی بکەن، نەشێوازی نووسینەکەو نە هیچی تری، چونکە ئەوە قورئانە و کەلامی خوایەو ئاسان نییە خەڵکی هەروا بێ ترس دەستی بۆ بەرێت، ئەم ترسەی موسڵمانان بۆ جوانکردنی قورئان و رێکخستنی زیاتری سورەتو ئایەتەکانی زیاتر لە دوو شتەوە سەرچاوەی گرتبوو:

یەکەمیان: ئەو هەمووە ترسو حەزەرەی کە ئەبوبەکرو عومەرو صەحابەکانی تر بە خەرجیان دا لە کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئاندا، ئەوەبوو بەرەدەوام پرۆسەی نووسینەوەیان ئەهێناو ئەبرد و نەیانئەزانی ئەنجامی بدەن یان نا، تاکە بەڵگەی دەستیان ئەوەبوو ئەیانووت: "إنه والله خير".

ئەم ترسەی صەحابە لەبەرئەوە بوو ئەترسان ئەوە بیدعەو بێ شەرعی بێت کارێك بکەن کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) نەیکردبێت، بەڵام پاشان (بەرژەوەندی موسڵمانانیان) لەوەدا بینیوە کە ئەم قورئانە هەمووی کۆبکرێتەوەو هیچی لێ نەفەوتێ و کارەکەش بەڵێ پێغەمەبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) خۆی نەیکردووە، بەڵام خۆ رێگەی داوە خەڵکی بینووسنەوەو لای خۆیان هەڵی بگرنو بۆ خۆشی ئەو هەمووە "نووسەری وەحی" هەبووەو تەواوی ئایەتەکانی قورئانی پێ نووسیونەتەوە.

دووەمیان: قسەیەکی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود هەبوو دوای خۆی موسڵمانانی زۆر ئەترسان لەوەی دەست بۆ قورئان بەرن، قسەکە ئەفەرموێ: "جرّدوا القرآن ولاتخلطوه

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص١٤٤، هەروەها (أصول الاحكام، د. حمد الكبيسي و دكتور صبحي جميل، ص٤٣).

بشيء". قورئان له هەمووشتێکی تر دابڕنن‌و شتی تری تێکەڵ مەکەن. ئەمە وای کرد کە خەڵکی ئەوێرن لەو ڕێورەسمە لابدەن کە حەزرەتی عوسمان‌و صحابە دایان نابوو بۆ قورئان.[1] بۆیە ماوەیەکی زۆر هەر بەو شێوازە قورئان ئەنووسرایەوەو ئەخوێنرایەوە کە نزیکەی پەنجا ساڵی خایاند.[2] بەڵام ئەوەبوو لە پاشاندا زانایان هەریەکەیان لە سەردەمی خۆیدا جۆرێك لە (خێر)ی ئەبینی لە جوانترکردنی ـ مصحف ـ داو هەندێ سەرەتادانانی خاڵیان بە (دروست) ئەزانی، چونکە لایان وابوو ئەوە دەستکاری کردنی قورئان نییە، بەڵام (پێنجیەك) کردن و (دەیەك کردن) و (ناوی سورەتەکان) و ئەو شتانەیان بە (دروست) ئەئەزانی.. ئیمامی ئەوەوی ئەفەرموێت: "هەموو زانایان یەکدەنگن لەوەدا کە نووسینەوەی قورئان و روونکردنەوەی و دەربڕینی‌و لێکدانەوەی ڕێنووسەکەی بێ زۆر لە خۆکردن‌و هەڵواسینی کارێکی زۆرباشە، زانایان ئەفەرموون: شتێکی باشە (موستەحەبە) خاڵ‌و شێوەی نایبەت بۆ قورئان دابنێی، چونکە قورئان لەوە ئەپارێزرێت کە ئاوازی هەڵەی بدەیتێ یان بە هەڵە بیخوێنیتەوە،[3] ئەو قسەیەی (شەعبی)و (ئەخەعی) ئەیکەن وایە خاڵ دانان بۆ قورئان کەراهەتی هەیە، ئەوە ئەوان لە زەمانی خۆیاندا بەکەراهەتیان زانیوە لە ترسی ئەوەی نەك گۆڕانکاری لە قورئاندا دروست بکات‌و ئەمڕۆ ئەو ترسە نەماوەو ئەوەش نابێتە ڕێگر گوایە ئەوە (بیدعە)یە، چونکە ئەوە (بیدعەیەکی حەسەنە)یەو ڕێگەی لێ ناگیرێ وەك چۆن ڕێگە لەو شتانەی تریش نەگیراوە کەلەم ئیشە ئەچن، وەك دانانی کتێب لە زانستەکاندا، یان دروستکدرنی قوتابخانەو پەیمانگاو[4] شتی تریش... والله أعلم).[5]

[1] بیرمە لە ساڵی ١٩٨٢دا بەڕێز مامۆستا عومەر ڕێشاوی کە زانایەکی خوێندەوارو بە توانای ناوچەی هەڵەبجە بوو ئەرمووی: من رام لەوەنییە قورئان جگە لەناوی سورەت‌و ئایەتەکان هیچی تری لەگەڵدا چاپ بکرێ، چونکە سەرئەکێشێ بۆ دەست بردن بۆ قورئان، دیارە هەر ئەو ترسە بوو کە عەبدوڵلای کوڕی مەسعود باسی لێوە ئەکات.

[2] القطان، علوم القرآن، ص١٤٣.

[3] لەلای أحمد عادل کمال نووسراوە (صیانة من اللحن فیه وتصحیحه)، بەڵام لە (تبیان)ەکەدا ئەڵێ: (.. وتصحیفه)، بۆیە ئێمە لەسەر دەقە سەرەکییەکەی ڕۆیشتین‌و ئەویان‌و بە هەڵەزانی.

[4] ئەوەوی وشەی (الرباط)ی بەکارهێناوە کە (الرباط) کۆیەکەی (رباطات)ە، بە مانای (المعاهد المبنية والموقوفة للفقراء) دێت، واتە پەیمانگای دروستکراو کە تایبەتەو وەقفە بۆ هەژاران.

[5] تفسير الجلالين، آداب حملة القرآن، النووي، ص٦٣٣.

- ئێستاش موناقەشەیەکی بەردەوام لەناو زانایاندا هەیە لەسەر ئەوەی ئایا دروستە قورئان بە رێنووسی ئێستا بنووسرێتەوە یان نا؟ واتە: بەهەمان شێوازو خاڵبەندیو فاریزەوە.. زانایانی ئیسلامیی سێ رایان هەیە لەسەر ئەم پرسەو هۆکەشی ئەوەیە کە هەر لە دێرزەمانەوە ئەو سێ رایە هەیەو لە هەموو سەردەمێکدا هەندێ (یار)و هەندێ (نەیار) بۆ یەکێك لەو رایانە دروست ئەبێت، بناغەی پرسەکەش ئەوەیە (ئایا ئەو رێورەسمەی مەصحەفی عوسمانی پێ نووسراوەتەوە شتێکی تەوقیفیو خواییە و دروست نییەو لێی لابدرێت، یان شتێکی عورفیو ئیعتبارییە[1] و بۆ خەڵك دروستە لەهەر سەردەمێکدا بەپێی رێنووسی ئەوکاتەی خۆیان قورئان بنووسنەوە.

رای یەکەم: ئەڵێت: رێنووسی قورئان تەوقیفییەو دروست نییە لێی لابدرێ و بگۆڕدرێ ئەمەش رای زۆرینەی زانایانە، و بەڵگەکانیشیان ئەوەیە کە نووسەرانی (وحی) هەر بەم پیتو رێنووسانە لە خزمەت پێغەمبەردا قورئانیان نوسیوەتەوەو پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆی سەلماندوونو پێی رازیبووە، پاشان ئەبوبەکریش بەهەمان رێورەسم قورئانی نووسیوەتەوەو عوسمانیش هەر بە هەمان شێوە ئەو هەشت قورئانەی لەبەر قورئانەکەی ئەبوبەکر گرتەوەو هەموو صەحابەش پشتیوانیان لەو نووسەرانەو لە ئەبوبەکرو عوسمان کردووەو پاشان تابعینو شوێنەکەوتەی تابیعینیش هەر لەسەر ئەو رێورەسمە رۆیشتوونو تەنانەت لە چەرخی زێڕینی دانانو وەرگێڕانیشدا کە پرۆسەی نووسینەوە گەیشتە لوتکە، رێورەسمی عوسمانی لە نووسینەوەی قورئاندا هەر سامو رێزی خۆی هەبووەو کەس بیری لە گۆڕینی نەکردوەتەوە.

بەکورتی: رێورەسمی عوسمانی رای پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم)و رای هەمو صەحابەو رای هەموو ئومەتو رای هەموو پێشەوایانی خاوەن ئیجتیهادو رای هەموو چوار

---

[1] (تەوقیفی) زاراوەیەکی شەرعییەو مەبەست پێی ئەوەیە شەرع ئەو شتەی داناوەو چەقی لەسەر گیراوەو دروست نییە کە بگۆڕدرێ، ئێستاکە ئەوترێ: تەرتیبی ئایەتەکان تەوقیفین، واتە: پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دایناون، یان بە هەمان شێوە ئەوترێت ریزبەندی سورەتەکان تەوقیفین، بەڵام ئەوترێ دانانی خاڵ لەسەر پیتەکان ئیعتیبارین، واتە: صەحابە دایان ناوە، هەروەها دانانی جوزئەکانو سەرویۆرو ناوی سورەتەکانو دیاریکردنی (مەککی)و (مەدەنی) .. و هەروەها.

مەزهەبە فیقهییەکەی لەسەرەو بەیهەقی و نەیسابوریش ئەمە دەڵێن‌و لەو سەردەمانەدا کەس پێچەوانەی ئەم رایە نەبووە.[1]

رای دووەم: زۆرێك لە زانایان رایان وایە کە رێورەسمی عوسمانی شتێکی تەوقیفی نییەو پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) داینابێت، بەڵکو شتێکی زاراوەییەو عوسمان پێی رازی بووەو ئوممەتیش لەویان وەرگرتووە بۆیە دروست نییە ئێمەش بیگۆڕین‌و پێچەوانەی ئەو قورئانە بنووسینەوە، (ئەشهەب) کە زانایەکی موسڵمانە ئەڵێ: پرسیاریان لە ئیمامی مالیك کرد ئایا دروستە بەپێی ئەم رێنووسی هیجاییەی ئێستا خەڵکی دایان هێناوەو لەسەری نەرِۆن، قورئان بنووسرێتەوە؟ فەرمووی: "نەخێر، هەر ئەبێ بە شێوەی نووسینی یەکەمجاری قورئان بنووسرێتەوە". ... ئیمامی ئەحمەدیش ئەفەرموێ: "حەرامە بە پێچەوانەی نووسینی مەصحەفەکەی عوسمانەوە، (واو)، یان (یاء)، یان (ئەلیف)، هەر پیتێکی تر بنووسرێتەوە (لەکاتی نووسینەوەی قورئاندا)".[2]

رای سێیەم: هەندێ لە زانایان رایان وایە ئەم رێورەسمەی عوسمان شتێکی زاراوەیی‌و عورفییەو دروستە بەرێورەسمێکی جیاوازتر لەو رێورەسمە قورئان بنوسرێتەوەو هیچی تێدا نییە، (ئیبن خەلدون) و (عیزەددین کوڕی عەبدولسەلام) لەسەر ئەم رایەن، (ئەبوبەکری باقەلانی) ـ کە زانایەکی گەورەی ئیسلامییە ـ لە کتێبی: "الإنتصار"دا ئەفەرموێ: "سەبارەت بە نووسینەوەی قورئان خوای گەورە هیچ رێورەسمێکی تایبەتی فەرز نەکردووە و داینابێ هەر ئەبێ بەوشێوە خەتخۆش‌و نووسەرانی قورئان کتێبی خوا بنووسنەوەو خۆ بە دووربگرن لە رێنووسی تر، چونکە ئەمە بە رێگەی دەق دانەمەزرێ‌و هیچ دەقێکیش نەهاتووە ئەمەی کردبێتە کارێکی تەوقیفی (نە ئایەتێکی قورئانی‌و نە حەدیسێکی پێغەمبەرو نە ئیجماعێکی ئوممەتی ئیسلامیی‌و نە قیاسێکی شەرعیش).[3] بە کورتی ئەوەی لای ئەوە لێبدات کە واجبە خەڵکی هەر ئەبێت بەرێورەسمی تایبەت قورئان بنووسێتەوە، ئەوە ئەبێت بەڵگە بۆ ئەم لافلێدانەی بهێنێتەوەو لە کوێ ئەشتوانێ بەڵگە

---

[1] احمد عادل كمال، علوم القرآن، ص٦٤.

[2] القطان، علوم القرآن، ص١٤٠.

[3] ئەو رایەی (باقەلانی)م کورتکردووەتەوە.

پەیدا بکات).[1] هەندێ لەوانەی کە لەم زانستی قورئانەدا کتێبیان نووسیوە رایەکی تر ئەهێنن، گوایە هەندێ لە زانایان رایان وایە کە ئەك هەر "جائیز"و دووروستە بەرێورەسمێکی تر قورئان بنووسرێتەوە، بەڵکو "واجبیشە" بەپێی رێنووسی سەردەم قورئان بنووسرێتەوە، چونکە رێورەسمی عوسمانی هەندێ خەڵکی نەزان ئەخاتە هەڵەوە، لەگەڵ ئەوەدا پێویستە رێنووس‌و رێورەسمە عوسمانییەکەش وەك کەلەپورێکی بەنرخ پارێزگاری لێ بکرێت کە لە پێشینە صالحەکانمانەوە بۆمان جێماوەو ئەم رایەش ئەدەنە پاڵ یەکێکی وەك عیزەدین عەبدولسەلام.[2]

لە سۆنگەی ئەم رایەو رای پێشووەوە، هەندێك لەم رۆژانەدا داوا ئەکەن کە قورئان بەرێنووسی تازەو وەك هەموو کتێبێکی تر چاپ بکرێتەوە تا خەڵکی بە ئاسانی بیخوێنێتەوەو خوێندکاری هەموو قۆناغەکان لێی تێبگەن‌و هەست بە جیاوازی قورئان‌و کتێبی تر نەکەن‌و سوود لە خاڵبەندی نوێ بکەن‌و بزانن کوێ پرسیارەو کوێ هاوارەو کوێ سەرسوڕمانەو ... هتد.

بەڵام ئەوەی کە رای گشت موسڵمانانی ئەم سەردەمەی لەسەرەو فەتوای کۆڕە فیقهییەکان‌و سەنتەرەکانی زانستی لەسەرە ئەوەیە کە دەستگرتن بەرێورەسمی عوسمانییەوە لە کاتی چاپکردنی قورئاندا کارێکی داواکراوەو نابێ لێی لابدرێت لەبەر چەند هۆیەك:

١ـ هێشتنەوەی ئەو رێورەسمە کە لەو چەرخە ئیسلامییە کۆنانەوە بۆمان ماوەتەوە.

٢ـ رێگەگرتن لە گۆڕین‌و یاری کردن بە وشەکان‌و گاڵتەکردن بە پیتەکان، چونکە ئەم رێنووسە تازانە ئەکەونە بەر گریمانی گۆڕین‌و لەبری دانان‌و رێگەگرتنیش لەوانە سەبارەت بە قورئان کارێکی پێویستە.

٣ـ زیادە ئیحتاتێکە بۆ ئەوەی قورئان هەر لە سەر بناغە بنەڕەتییەکەی خۆی وەك وێنەو وەك نووسینیش بمێنێتەوە.

٤ـ کارێکە تا ئەمڕۆ هەموو ئوممەتی ئیسلامیی لەسەری رۆیشتوون‌و بووەتە رێگەو رێبازی ئیمانداران‌و خوای گەورەش ئەفەرموێ: (وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ

---

[1] القطان، علوم القرآن، ص١٤١.

[2] احمد عادل کمال، علوم القرآن، ص٦٥.

الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيراً) (النساء: ١١٥) .

٥ـ ملكەچیکردنی قورئان بۆ ڕێنووسی تازە سەرنەکێشێ بۆ ئەوەی فیتنەیەکی نوێ وەك فیتنەی سەردەمی حەزرەتی عوسمان دروست ببێتو یەکێك بڵێ "ڕێنووسەکەی من لەوەی تۆ چاکترە"و یەکێکی تر بڵێ: "قورئانەکەی من لەوەی تۆ چاکترەو سەر بۆ بێنەزمیو جۆرێك بێدینی بکێشێ.. حەزرەتی عوسمان ئەوکاتە فەرمووی: ".. ما تقولون في المصاحف؟ فان الناس قد اختلفوا في القراءة حتى ان الرجل ليقول: قراءتي خير من قراءتك وقراءتي افضل من قراءتك، هذا شبيه بالكفر، قالوا: ما الراي عندك ياأمير المؤمنين؟ قال: الرأي عندي أن يجتمع الناس على قراءة..".[1] واتە: خەڵکینە چی ئەڵێن دەربارەی ئەم قورئانەی لای خەڵکی هەیە؟ خەڵکی جیاوازییەکی زۆریان کەوتۆتە ناو لە کاتی قورئان خوێندنەوەدا، وای لێهاتووە ئەم پیاوە ئەڵێ: خوێندنەوەکەی من خێری لە خوێندنەوەکەی تۆ زیاترەو خوێندنەوەکەی من لە خوێندنەوەکەی تۆ باشترەو ئەمەش لە کوفرو بێدینی ئەچێ، وتیان: جا رای جەنابت ئەی گەورەی ئیمانداران چییە؟ فەرمووی: رای من ئەوەیە هەموو خەڵکی لە دەوری یەك خوێندنەوە کۆببنەوە، ئەوەتا حەزرەتی عوسمان ئەو جۆرە قسانە بە جۆرێك لە بێدینی ئەزانێ، چونکە گاڵتەکردن بە ـ مصحف ـ و خوێندنەوەی یەکێکی تر ـ پەنا بە خوا ـ سەر لەو شتانەوە دەرئەهێنێت.

٦ـ بە ڕێورەسمی عوسمانی سام و تایبەتمەندی قورئان وەك خۆی ئەمێنێتەوەو کەس زات ناکات وەك کتێبێکی تر هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات، بەڵکو وەك کتێبێکی پیرۆز و موعجیزەئامێز سەیر دەکرێ.

٧ـ لە ڕێگەی ئەو ڕێورەسمەوە ئەزانرێت ئەو وشەیە چەند جۆر خوێندنەوەی هەیەو کامیان دروستەو کامیان نادروستە".[2]

٨ـ بوونی ئەم ڕێورەسمەی قورئان بەو شێوەیەی کە هەیە، هەمیشە ئاماژە بۆ ئەو بەرە نەجیبزادانە ئەکات کە تەمەنیان بۆ خزمەتکردنی ئەم قورئانە دانا، بەردەوام بە کردنەوەی

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٥١ـ ٥٢.

[2] بۆ وەرگرتنی ئەو خاڵانە سوودم لەم کتێبانە وەرگرتوە: (التفسير المنير، جەڵدی یەکەم، مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، أحمد عادل كمال، علوم القرآن).

دەمی ئەم قورئانە ئەو سەردەمانە حزور پەیدا ئەکەنەوە و بەرجەستە ئەبنو ئامۆژگاری بەرەی نوێ ئەکەنو داوایان لێ ئەکەن: مەرد بن دەست بەم قورئانەوە بگرن، بیخوێننەوەو کاری پێ بکەنو بە دنیادا بڵاوی بکەنەوە، رایبگەیەنن کە ئەم قورئانە پەیامی خوایەو لە ئاسمانەوە هاتووە بۆ سەر دڵی بەرێزترین خولقاوی خوا کە حەزرەتی موحەممەدە (صلى الله عليه وآله وسلم)و ئەویش بەبێ ئەوەی یەك ئایەت یان یەك وشە چییە لێی بشارێتەوە، گەیاندی بە ئەصحابو ئەوانیش بە تابعینو ئەوانیش بە ئەوەکانی دوای خۆیانو تاگەیشتە دەستی ئێوە. ئەم حزورەی ئەو هەمووە سەردەمە ئیسلامییە لە شێوازو رێورەسمی مەصحەفی عوسمانیدا کارێکە زۆر بە نرخو شایەنی ئەوەیە لەسەری بوەستین، بەڵام ئەگەر قورئان بەرێنووسی تازە نووسرایەوەو چووە ریزی کتێبەکانی ترەوە ئەم هەمووە مەشهەدە ون ئەبێو وەك ئەوەسە کە تازە هاتبێتە بوون.

زانایانو بە تایبەتی (لیژنەی فەتاوی ئەزهەر) لەگەڵ ئەوەدا کە چاپکردنەوەی قورئان بە دروست نازانن بەپێی رێنووسی تازە، بەڵام نووسینی هەندێ ئایات لە کاتی دەرس وتنەوەدا یان لە کاتی بەڵگە هێنانەوەدا لە کتێبێکدا کە ئەنووسرێ یان لە ناو کتێبەکانی وەزارەتی پەروەردەو فێرکردندا یان پیشاندانی لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنو ئەو شتانەدا، هیچ رێگرییەك نییەو دروستە بکرێت[1]و ئەوەی دروست نییە بکرێت چاپکردنەوەی قورئانە بە رێنووسی تازە.

"محمد الغزالي"یش زاناو گەورە نووسەری ئیسلامیی میسریش بەرەحمەت بێت، لە کتێبی (السنة النبوية بين أهل الحديث وأهل الفقه)دا ئەڵێ: لەبەرئەوە ئەبوایە کە ئیجماعی ئوممەتی ئیسلامی لەسەر ئەوە هەیە پارێزگاری لە رێورەسمی عوسمانی بکرێت لە کاتی چاپکردنەوەی قورئاندا ئەموت چاپکردنەوەی قورئانیش بەرێنووسی تازە هیچی تێدانییە.[2]

مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس ـ بەرحمەت بێت ـ دەربارەی ئەم رێوڕەسمەی قورئان ئەفەرموێت:

---

[1] التفسير المنير ، وهبة الزحيلي، ٢٧/١. لەوێدا ناوو ژمارەی ئەو گۆڤارەی هێناوە کە ئەو فەتوایەی تێدا بلاوکراوەتەوە.

[2] السنة النبوية بين أهل الحديث وأهل الفقه، محمد الغزالي.

دەخیل سەد دەخیل نەکەونە خەیاڵ
بۆ گۆڕینی خەت بکەونە ضەلال
رەسمی خەط (سەددە) کاتێ کە شکا
لافاوی نەگبەت عالەمێ ئەبا
با هەر بەو لەهجە لەسەر هەتا خوار
بەوشێوەیە خەططە گرتی ئیستقرار
بمێنێتەوە هەتا هەتایە
مایەی مانەوەی دینی خودایە.[1]

[1] نوری قورئان، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، ص۱۱۵.

بەشی دووەم:
بابەتەکانی قورئان

دەروازەیەك: خوای گەورە چەند ناوێکی ناوە لە قورئان "زەرکەشی" ئەڵێ: "خوای گەورە پەنجاو پێنج ناوی ناوە لە قورئان".[1] کە ئەو ناوانە وردەکاری زۆریان تێدایەو هەروا شتێکی سادەو بێ بەرنامە نییە، تەنیا هەندێ وەسفو ناساندنیش نییەو ئامانج لێی مەدحکردنی قورئان بێتو بەس، بەڵکو ئەو ناوانە لەو کلیلانەن کە دەرگای خەزێنە نهێنییەکانی ئەم قورئانە ئەکاتەوە لە خوێنەرەکەی‌و پێویستە لێکۆڵینەوەو رەنجی زۆر بدرێت بۆ ئەوەی چەمکی ئەو ناوانە بدۆزرێتەوەو بناسێنرێن بە خەڵکی.[2] بۆ نموونە خوای گەورە قورئان ناو ئەنێ: "قرآن مجید"، یان "الذکر"، یان "الفرقان"، یان "النور".. هتد، نابێ وابزانین ئەوە تەنیا ناولێنانێکەو هیچی تر، بەڵکو ئەوەی کە عەرەب دەڵێ: لە راستیدا (إسم علی مسمی)یە، یان وەك کورد دەڵێ: "ناوی خۆی بە خۆوەیە". یان "ناوی خۆی ون نەکردووە".

لە هەریەك لەو ناوانەوە ئەتوانین بچینە ناو بابەتێك لەو بابەتە زۆرانەی کە قورئان لە خۆی گرتووە و دەرگایەکە بۆ سەر دونیایەکی پڕ نهێنی با ئێمە تەنیا یەك نموونە بهێنینەوە:

ـ خوای گەورە ئەفەرموێ: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) (یونس: ٥٧).

بە کورتی ئایەتەکە یانی: ئەی خەڵکینە، بێگومان بن لەوەی کە لە لایەن خاوەن‌و پەروەردگاری خۆتانەوە (ئامۆژگارییەکتان) بۆ هاتووەو چارەسەرە بۆ ئەو شتانەش لە سنگەکاندا هەیەو هیدایەت و رەحمەتیشە بۆ ئیمانداران.

ئەمە یانی چی خوای گەورە بە ئایەتێك چوار ناو لە قورئان ئەنێ: "موعظة"، "شفاء"، "هدی"، "رحمة".

---

[1] البرهان، الزرکشی: ٢٧٣/١.

[2] ئەم بیرۆکەیە لە بناغەدا هی (دکتۆر طه جابر العلوانی)یە لە کتێبی (أزمه الانسانیه ودور القرآن الکریم فی الخلاص منها: ص٥٤) کە بە راستی جێگەی خۆیەتی لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی وردی لەسەر بکرێت.

ده خۆدیارە بە دڵنیاییەوە قورئان ناوی خۆی وت نەکردووە و (إسم علی مسمی)یە، با یەك هەنگاوی سادەی تر لە لێکۆڵینەوە کە بچینە پێشەوە:

- "موعظة": واتە دواندنی دڵ و هاندانی بۆ کردنی کاری خێرو چاكو دوورکەوتنەوە لەشەڕو کاری خراپ، بە هۆی "تەرغیب"و "تەرهیب"ەوە. یانی قورئان ئەوەندەی باس تێدایە سەبارەت بە "تەرغیب"و "تەرهیب" بە تەواوەتی ئامۆژگاری دڵەکان ئەکات و زیندوویان ئەکاتەوەو بەخەبەریان ئەهێنێتەوە و ئەچن بە دەم کاری خێرەوە و دەست هەڵئەگرن لە کاری خراپ.

- "شفاء"یش واتە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانی سنگ کە هەر ئاماژەیە بۆ دڵ کە نەخۆشییەکانیش لە چەمکی ئیسلامدا دوو جۆرن: نەخۆشی (شبهات)[1]و نەخۆشی (شهوات)، دەی بە پێی ئایەتەکە بێت قورئان پڕە لە ئەو بابەتانەی کە چارەسەری هەردوو جۆرە نەخۆشییەکە بکاتو مرۆڤ لە دڵەڕاوکێو ئارەزوو پەرستی رزگار بکات.

- "هدی": واتە هیدایەتو چاورۆشنی کە ئەوەش بە دوو جۆر ئەبێ:

١- هیدایەت دان و بەرچاوروونی بۆ پرسە زۆرەکانی (عقائد) کە بە دەرخستنی بەڵگەو "بورهانی عەقڵی" ئەبێت.

٢- هیدایەت دان بە بەرچاوروونی بۆ پرسە زۆرەکانی (تەشریع) کە بە دەرخستنی بەرژەوەندییە باڵاکانی ئەم مرۆڤە ئەبێت لەو یاسایانەدا.[2]

- "رحمة": واتە سۆزو دڵنەرمی کە بەرهەمەکەی ئەوەیە مرۆڤ ئەکاتە تۆخمێکی بەسوود لەناو کۆمەڵگەداو بە پێی ئایەتە بێت قورئانو دەقە قورئانییەکان هۆیەکن بۆ دروستکردنی ئەو سۆزو میهرەبانییە لە خەڵکدا.

با هەنگاوێکی تریش بچینە پێشەوە بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لەم ناوانەی کە خوای گەورە ناویە لە قورئان.

- ئەم ئایەتی ژمارە (٥٧)ی سورەتی (یونس)ەو پێش و پاشەکەی باسێکی سەیری لە خۆگرتووە، پێشەکەی کۆمەڵێك ئایەتە باسی ئەوە ئەکات پێش قورئان میللەتانێکی زۆر

---

[1] سەیر ئەوەیە کە ئەم سورەتە (پێنج شوبهە)ی کافران باس ئەکاتو موناقەشەیان ئەکات. (التفسیر المنیر) ٢٠٥/٦.

[2] التفسیر المنیر / وهبة الزحیلي (٢١٢/٦).

هەبوون، پێغەمبەرانیان بۆ هاتووەو ئاینیان بۆ رۆشن کردوونەتەوەو زۆرێك لەو میللەتانە کەوتوونەتە دەمە دەمەککردن لەگەڵ پێغەمبەرەکانداو دڵرەقییان دەست داوەتێو گومان و دوو دڵی وای لێکردوون بەرژەوەندی خۆیانیان لێ وون بووەو داوایانکردووە خوا سزاو عەزابیان بۆ بنێرێو کافرانی سەردەمی پێغەمبیەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) چاویان لە ئەوان کردووە و بە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەڵێن: خەبەری تەواومان پێ بڵێ، ئەرێ ئەمەی تۆ ئەیڵێی دەربارەی خواو زیندوبوونەوە هەقو راستە، پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) سوێندیان بۆ ئەخوات‌و ئەفەرموێ: "أي وربي أنه لحق وما انتم بمعجزين". بەڵێ سوێن بەخوا ئەوە هەقو راستییەو ئێوەش ناتوانن لە خوا یاخی ببنو خۆتان بشارنەوە، جا ئەفەرموێ: (أَلا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ أَلاَ إِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ وَلَـكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ * هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) (یونس: ٥٥ـ ٥٦). واتە: هۆشیارو ئاگاداربن![1] چی لە ئاسمانەکانو زەویدا هەیە هەمووی مولکی خوایەو تایبەتە بە خواوە،[2] هۆشیارو ئاگاداربن وادەو پەیمانی خوا راستەو دێتە دی، بەڵام زۆر کەس ئەمە نازانن، ئەو خوایە کاری زیندووکردنەوەو مراندنی لە دەست دایەو تەنیا و بە تەنیا بۆ لای ئەویش ئەگەڕێنەوە.

جا دوای ئەمە راستوخۆ ئەفەرموێ: ئەی خەڵکینە! بێگومان بن لەوەی کە لە لایەن پەروەردگارو خاوەنی خۆتانەوە (ئامۆژگارییەکان) بۆ هاتووەو چارەسەرە بۆ ئەو شتانەش لە سنگەکاندا هەیەو هیدایەت و رەحمەتیشە بۆ ئیمانداران‌و پاشان یەکسەر ئەفەرموێ: (قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ) (یونس: ٥٨) واتە: پێیان بڵێ با بە تەنیا بە (فەزڵ)و بە (رەحمەتی خوا) دڵخۆشکەن، ئەوەیان باشترە لەوەی هەر خەریکی کۆکردنەوەی (شتی تر) بن. (وشەی تەنیامان لە مانای (فبذلك) وەرگرتووە کە مانای (حصر) ئەگەیەنێت).

---

[1] وشەی (ألا) لە زمانی عەرەبیدا پێی ئەوترێت: (أداة التنبیه) واتە: دەستەواژەیە کە بۆ هۆشیار کردنەوەو بەئاگاهێنانەوە بەکاردەهێنرێ تازەین بداتە ئەو شتە گرنگەی لێی بێئاگابووە، وەك ئەوەیە (جەرەسێك) لێبدەی بۆی تا دڵو زەینی بێنێتەوە لای تۆ..

[2] (لام) لە زمانی عەرەبیدا بۆ (تملیك)و (اختصاص) بەکاردێو بەو پێیە (لله)یان ماناکرد.

کەواتە ئایەتەکان (کە جێگەی باسەکەی ئێمەو ناوون بۆ قورئان) زۆر گونجاو هاتوون لە سورەتەکەداو جێگەی خۆیەتی خەڵکی لێ ئاگادار بکرێ و بوترێ خەڵکینە قورئان (ئامۆژگاری)یە، (قورئان چارەسەرە)، (قورئان هیدایەتە)، (قورئان رەحمەتە).

با هەنگاوێکی تریش بچینە پێشەوەو لێکۆڵینەوەیەکی وردتر لەو ناوانەی قورئان بکەین و چەند نهێنییەکی تریان لێدەربهێنین:

- (وعظ)و (موعظة) لە زمانی عەرەبیدا بە چەند مانا هاتووە، لەوانە:

١- وعظ: نصح لە "دڵسۆزی بە خەرجدا بۆی".

٢- وعظە: ذكره ما يحمله على التوبة الى الله واصلاح السيرة، ئەو شتانەی وەبیرهێنایەوە کەبەرەو تەوبەکردنو لای خوای بەرێتو ژیانی خۆی پێ چاك بکات.

- (شفا)و (شفاء) لە زمانی عەرەبیدا بەچەند مانا دێن لەوانە:

١- شفي - ه: برأه وأذهب مرضه: چاکی کردەوەو پاکبوویەوەو نەخۆشییەکەی دەرکرد لێی.

٢- تشفي: نكى فى عدوه نكاية تسره: دەستێکی وای وەشاند لە دوژمنەکەی بویە مایەی دڵخۆشی بۆی.

٣- الشفاء: الدواء (تسمية للسبب بإسم المسبب): شیفا: دەرمانە (ناوە بۆ هۆکارەکە لەبری ناوی ئەنجامەکەی).

٤- الشافي: الناجح (فا) يقال: الجواب الشافي القاطع يكتفي به عن المراجعة، وەك ناوی بکەر (ئیسمی فاعل) بەکاربێت واتە: کاریگەرو ئەوترێ وەڵامێکی شیفابەخش واتە: وەڵامێکی قسەبڕ دوای ئەوە پێویستی بەوە نییە هەڵبکاتەوە.

- (هدی)و (هیدایەت) لە زمانی عەرەبیدا بە زۆر مانا دێت، لەوانە:

١- هدى - ه: أرشده الطريق: "بينه له وعرفه به": چاوڕۆشنی بۆ دروستکرد رێگەی پیشاندا، (واتە) بۆی رۆشنکردەوەو ناساندی پێی.

٢- الهدى: الرشاد، البيان، الدلالة، النهار، بەرچاوروونی، رۆشن، نیشانەو بەڵگە، رۆژ.

٣- الهداية: الدلالة على ما يوصل الى المطلوب: نیشانەیەك ئاماژە بدات بەو شتەی بتگەیەنێتە مەبەست.

٤- الهدي: الحمام الهدي: الحمام البريدي، هدي العروس، کۆتری نامەبەر، هدى العروس: بووکەکەیان برد بۆ لای شووەکەی.

٥- الهدية: مايهدى ويتحف به إكراما وتوددا: ئەوەی بە دیاری ئەبرێ بۆ ڕێزلێنانو چاندنی خۆشەویستی.

- (رحم)و (رحمة) لە زمانی عەرەبیدا بەچەند مانا دێت لەوانە:

١- رحم: رق له وشفق عليه وغفر له: دڵی نەرم بوو بۆی و بەزەیی پێیدا هاتەوەو لێی خۆشبوو.

٢- رحمة: رقه وانعطاف تقتضي المغفرة والاحسان: دڵ نەرمیو سۆزێکە ئەخوازێ کە لێبوردنو چاکە بە دوایدا بێت.

٣- ذو رحم: ذو قرابة: خزمایەتیو نزیکی.

٤- الرَّحِمْ: کە بە دوو شێوە ئەخوێنرێتەوە: (حاء)ە کە (زەنە)ی ببێ، یان (ژێر)ی ببێ بە مانای خزمایەتیو بە مانای منداڵدانی ئافرەت دێت.

لەو مانایانەوە ئەگەینە ئەوەی کە هۆی چییە قورئان ناونراوە (موعظة)و (شفا)و (هدی)و (رحمة) کە ئەگەر وردببینەوە، ئەو چوار سیفەتە پرۆسەیەکە وەك گەمەیەکی پۆستە (لعبة البريد) کە هەریەکەیان قۆناغێك پەیامی قورئان ئەنجام ئەدات و پاشان ئەیداتە دەست ئەویتریانو ئەویش کاری خۆی تەواو ئەکاتو ئەیداتە دەست ئەویترو ئەویش کاری خۆی ئەکاتو لە ئەنجامدا ئەرکە سەرەکییەکە جێبەجێ دەبێت، ئەمە چۆن وایە؟!

لەکاتی نووسینی ئەم پەرەگرافەدا خوا ئەزانێ بێویستنی خۆم دڵو زمانم دەستیان بە (سبحان الله) کردن کرد لەو نهێنییە گەورەیەی کە ئەم ناوانەی قورئانو بەو ڕیزبەندییە وردە لە خۆیانیان گرتووە.

- قورئان دڵسۆزانە ئامۆژگاری خۆی ئەکاتو دڵەکان ئەدوێنێو هانیان ئەدات بۆ کاری خێرو حەزو ڕەغبەتیان بۆ ئەو کارە خێرو چاکانە تێدا دروست ئەکاتو لەسەرئەنجامی کاری خراپ ئەیانترسێنێ و سامیان بۆ دروست ئەکات لە داهاتووەکانی و بەمەش ڕۆحییەتەکان (یان دڵەکان) سازو ئامادە ئەبنو ئەوانەیان دێتە یاد کە بەرەو خوا بیان باتو ژیانیان چاك بکاتو کاری (موعظة) لێرەدا تەواو ئەبێو ئەدرێتەوە دەست (شیفا).

- (شیفا)یش کاری ئەوەیە (دەرمانی دەردەکان) دیاری بکات چ ئەو دەردانەی (گومان و دوودڵی) دروستی ئەکاتو چ ئەو دەردانەی (دڵپیسی و ئارەزووپەرستی) درووستیان ئەکاتو ئەرکەکەش ئەوەیە قسەی کاریر بکاتو کۆتایی بە پرسیارەکان بهێنێو لێرەدا کاری ئەویش تەواو ئەبێتو پەیامەکە ئەدرێتە دەست (هیدایەت)یان (هدی).

- (هدى) يان (هيدايەت)یش کاری ئەوەیە لە لایەك بە بورهانی عەقڵی (بیروباوەڕەکان - عقائد)ەکان ڕۆشن بکاتەوەو تیشکیان بخاتە سەرو بیانناسێنێ وەك ڕۆژی ڕووناك و لە لایەکیش ڕووی بەرژەوەندی دەربخات لە هەموو ئەو یاساو تەشریعانەدا کە خوا داینارە بۆ ئەم مرۆڤە، وەك بووك بینارازێنێتەوەو بیخاتە سەر ڕێگەکەو دەستی بگرێت بەرەو جێبەجێ کردن، کاری (هیدایەت)یش لێرەدا کۆتایی پێ دێتو پەیامەکە ئەداتە دەست ناوی (رحمة).

- ئەم سێ ناوە کاری خۆیان ئەنجام ئەدەنو سەرەی (ڕەحمەتی قورئان) دێت ئەویش پەیامی خۆی ئەگرێتەوە دەستو سۆزو میهرەبانی لە خوێنەرەکەیدا دروست ئەکات (دیارە بەو مەرجەی ئیمانی بەو (ئامۆژگاری)و (دەرمان)و (بیروباوەڕو یاسایانە) هێنابێ وەك ئایەتەکە بە مەرجی گرتووە)و ئەیکاتە کەسێکی وا کە نزیکی بۆ دروست ببێت لە خواوەو بەکاری چاکەو لێبووردنەوە ناوبانگ دەربکاتو ببێتە سەرچاوەش بۆ میهرو خۆشەویستیو خزمایەتی.

ئەمە چ دارشتنێکە کە خوای گەورە ئەم قورئانەی پێ هۆنیوتەوە:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ. (قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ).

ئەمەیە ئەو نهێنییەی یەکێکی وەکو ئیمامی رازی ئەفەرموێ: "هەرکەس لە نهێنییەکانی هۆنینەوەی سورەتەکان و جوانکاری ریزکردنیان لە قورئاندا وردبێتەوە، ئەوەی بۆ دەرئەکەوێ کە ئەم قورئانە هەروەك موعجیزەیە لە ڕووی ڕەوانبێژیو وشەکانو بەرزی ماناکانیەوە، هەرواش - دیسان - موعجیزەیە لە ڕووی ریزبەندیو ڕێکخستنی ئایەتەکانیشەوە". لەمە ڕۆشنتر "رازی" ئەفەرموێ: **(أكثر لطائف القرآن مودعة في الترتيبات والروابط..).**[1] واتە: زۆرترین مانای جوانو وردی قورئان لە ناو ئەو ڕێکخستنو گرێدانەدایە کە خوای گەورە لەم قورئانەدا کردویەتی.

بایەك هەنگاوی تر بچینە پێشەوە لە لێکۆڵینەوەکە بزانین، یانی چی (موعظة) پێش (شفا)و (شفا) پێش (هدى)و (رحمة)ت وتراوە؟ ئەوە بنەمایەکی گەورەی بەرنامەی پەروەردەیی تێدایە کە تائێستاش جێگەی مشتومڕی زانایانی (دەروونی)و زانایانی زانستە ئەزموونییەکانن کورتەی بیروڕاکە ئەوەیە ئایا خاڵی کردنەوەی مرۆڤ لە بیرو عەشقو خوی

---

[1] الوحدة البنائية للقرآن المجيد: د. طه جابر العلواني، ص٤٥.

خراپ له پێشدا ئەکرێت یان له پێشدا بیرو عەش‌و خوی چاکی تێدا ئەچێنرێت؟! که دیاره هەندێ رایان لەگەڵ ئەمیاندایەو هەندێك رایان لەگەڵ ئەویاندایە، بەڵام ریزبەندییه قورئانییەکه پشتیوانی لەو رایه ئەکات که بیرو عەشق‌و خوی چاك له پیشدا له مرۆڤدا ئەچێنێت‌و پاشان دەست به خاڵی کردنەوەی ئەکرێت له بیرو عەشق‌و خووی خراپ.
(ئامۆژگاری) دواندنی دڵه (چارەسەر) بەرهەمی (ئامۆژگاری)یه، (هیدایەت) دەرەنجامی هەردوو هێزی (ئامۆژگاری) (چارەسەره) و (سۆزو بەزەییش) لەسەر ئەو سێ کوچکەی (ئامۆژگاری)و (چارەسەر) و (هیدایەت)ه پێ ئەگات‌و پرش ئەداتەوه.

ئیمامی (بەننا) له "مذكرات الدعوة والداعية"دا ئەڵێ: "لەم مانایەدا": "رای من وایه که ئامۆژگاری و چاندنی بیری چاك و عەشقی راست‌و خووی باش له پێشتره له هەڵکەندن‌و خاڵی کردنەوەی له بیری چەوت‌و عەشقی زیانبەخش‌و خووی دزێو، چونکه نوورو بەرەکەتی ئەو شته باشانه خۆی تاریکی هەموو شته خراپەکانی ناو دڵی لەناو ئەبات‌و نایهێڵێ".[1]

دەی خۆ سەیری مێژووی تەشریعی ئیسلامی بکەی هەروایه، ئیمامی بوخاری له دایکمان عائیشەوه ئەگێڕێتەوه که دەربارەی قورئان فەرمویەتی:

(إنما نزل أول ما نزل منه سورة من المفصل، فيها ذكر الجنة والنار حتى إذا ثاب الناس الى الاسلام نزل الحلال والحرام، ولو نزل أول شيء لا تشربوا الخمر، لقالوا لا ندع الخمر أبدا، ولو نزل لا تزنوا لقالوا لا ندع الزنا أبدا..).[2] واته: یەکەمین جارێك که قورئان دابەزی چەند سورەتێکی (مفصل)[3] هاتەخوارەوه و باسی بەهەشت‌و ئاگریان تێدا ئەکرا تا ئەوه بوو که خەڵکی گەڕانەوه بۆ لای ئیسلام، حەڵاڵ‌و حەرامیش دەستیان کرده دابەزین، جا ئەگەر یەکەم شت ئەو دابەزییایه و بیوتایه (عارەق مەخۆنەوه) خەڵکی ئەیانوت هەرگیز دەست لەمەی خواردنەوه هەڵناگرین، یان ئەگەر ئەمه دابیەزییایه و بیویتایه (زینا مەکەن) خەڵکی ئەیانوت هەرگیز دەست له زیناکردن هەڵناگرین.

---

[1] بیرۆکەکەی هی ئەوه، بەڵام دارێژانەکەی هی ئەو نییەو به مانا وەرمان گرتووه.

[2] إرشاد الساري: القسطلاني، ٧/٤٥٣.

[3] سورەته (مفصل)ەکان ئەو سورەتانەن که له سورەتی (ق) یان (الحجرات)ەوه دەست پێ ئەکات بۆ کۆتایی قورئان‌و ئەکرێن بەسێ بەشەوه (طوال المفصل)و (متوسط المفصل)و (قصار المفصل).

"شێخ عەلی طنطاوی" یش ئەڵێ: کاتی خۆی دەوڵەتی یابان ویستیان لە حەقیقەتی ئیسلام تێبگەن داوایان کرد لە دەوڵەتی عوسمانی ئەوکاتە چەند زاناو شارەزایەکیان بۆ بنێرن تا ئیسلامیان بۆ ڕۆشن بکاتەوەو وەڵامی پرسیارەکانیان بدەنەوە، دەوڵەتی عوسمانیش چەند زانایەکیان بۆ ناردن، ئەوانیش بۆ ڕێزی زیاتر لەو شاندە ئیسلامییە هاتن خوانێکی گەورەیان بۆ ڕازاندنەوەو جۆرەها خواردن‌و خواردنەوە لەوانە (چەندان جۆری عارەق) بۆ ئامادەکردن، کە زاناکان عارەقەکانیان بینی سڵەمینەوەو عادزبوون‌و دەستیان دایە درێژەی باسکردنی حوکمی عارەق‌و عارقە خواردنەوەو دروستکردنی و فرۆشتنی، ئەوانیش حەپەسان‌و وتیان: جا ئەگەر ئەمدینە وابێ دیارە بە کەڵکی ئێمە نایەت، "علی طنطاوی" بەرەحمەت دەڵێ: خوای گەورە لەو زانایانە ببورێ ئەبوو سەرەتا باسی (توحید)و خواپەرستییان بکردایەو کە لەوە ئەبوونەوە، پاشان باسی لق‌و پۆپەکانی شەریعەتیان بکردایە هەروەك چۆن پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بە موعازی فەرموو کاتێك بۆ لای یەمەنی نارد، موعاز سەرەتا بانگیان بکە بۆ لای (لا اله الا الله) ئەگەر ئەوەیان لێوەرگرتی ئەوجا بانگیان بکە بۆ نوێژو.. بەو شێوەیە.[1]

کەواتە ئەو ڕیزبەندییەی ئایەتەکە بۆ ناوەکانی قورئان ئەو بنەما پەروەردەییە ڕۆشن ئەکاتەوە کە ئامۆژگاری‌و کەمەندکێش کرنی دڵان‌و چاندنی بیری ڕاست‌و عەشقی خوا و پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و خووخدەی جوان پێش دەرمان نووسین‌و هەڵکەندنی بیرە چەوت‌و عەشقە گەندەڵ‌و خووە لارەکان دێت، کێش ڕا و بڕوای وانییە با بڕوات لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی بکات لەسەر ئەو دوو جۆرە شێوازە لە پەروەردەدا‌و لێکۆڵینەوەیەکیش بکات لە مێژووی تەشریعی ئیسلامییدا ئەوکاتە بێتەوە ، چونکە من دڵنیام بیرورای ئەگۆڕێت.

خوێنەری بەرێزیش با خۆی لێکۆڵینەوە لەسەر ناوەکانی تری قورئان وەك (النور): (المجید)، (المکنون)، (الکریم)، (الذکر)، (عزیز)، (مهیمنا علیه)، (مبارك)، (بشری)، (بشیر)، (نذیر)، (قرآن)، (حبل الله)، (مصحف)،..هتد. بکات تا بزانێ ئەو مانایانە چەند پشك‌و ڕەگ‌و ڕیشەیان لە قورئاندا هەیەو چەندێك ئەتوانن ئەو مانایە بگوازنەوە بۆ خوێنەرەکەی‌و کاریگەری لە سەر دروست بکەن.

---

[1] ئەم ڕووداوە لە نامیلکەیەکی ئامۆژگاریدا هاتووە بە ناوی (رسالة الأنبیاء دعوة للتدرج) بە داخەوە بۆ کاتی ئەم نووسینە لە بەندەستمدا نەبوو، بۆیە بە کورتی ماناکەیم نووسی.

باسی یەکەم: یاساو ئەحکامەکان

زانایان، هەریەکەیان بە شێوازێك کورتەی ئەو بابەتە جۆربەجۆرانەی قورئانیان لە چەند خاڵدا کۆکردۆتەوە، زانای وا هەیە بابەتەکانی قورئانی دابەشکردووە بۆ (بابەتە ئاینییەکان)و (بابەتە دنیاییەکان)و دوای ئەوە لق و پۆپی هەریەکەیانی باس کردووە، زانای تری واش هەیە بابەتەکان ئەکاتە سێ بەش (باسە عەقیدەییەکان)و (باسە تەشریعییەکان)و (باسەکانی سیاسەت و حوکم و ..).

بەڵام ئێمە لەو هەمووە تەقسیمبەندییە، ئەم پۆلێنکردەی خوارەوە وەردەگرین کە کورتەی هەموو ئەو باس و خواستانەی تێدایە کە قورئان لە خۆی گرتووە.

قورئان بە شێوەیەکی گشتی دوو جۆر باسی گرتۆتە خۆی:

١ـ چەند باسێك کە وەك یاساو ئەحکام دارێژراون و سیفەتی یاساییان پێدراوەو کراونەتە ئەرك بەسەر تاك و کۆمەڵەوەو ئەبێ جێبەجێ بکرێن.

٢ـ چەند بابەت و باسێك کە ئە وسیفەت و یاساییەیان وەرنەگرتووە.

بەشی یەکەم (واتە یاساو ئەحکامەکان) ئەکرێنە سێ بەشی تری گەورە:

أ ـ باسە عەقیدەییەکان، کە پەیوەندی بە (بیروهۆش)ەوە هەیە.

ب ـ باسە ئەخلاقییەکان کە پەیوەندن بە (هەست و ئەستی دڵەوە).

ج ـ باسە کردارییەکان کە پەیوەندن بە (هەڵس وکەوتەوە).

جا باسە عەقیدییەکان لە قورئاندا وەك لە زانایان لق و پۆپی بۆ دروست دەکەن چوار بەشە:

١ـ باسەکانی "ئیلاهیات".

٢ـ باسەکانی "نبوات".

٣ـ باسەکانی "سەمعیات" "میتافیزیك".

٤ـ باسەکانی "رۆحانیات".

هەریەك لەم باسیانەش چەند لق و پۆپی زۆرتریان لێ ئەبێتەوە وەك:

ـ (١ـ٤):

ـ باسی بوونی خوا "وجود الله".

ـ باسی ناوەکانی خوا "أسماء الله".

- باسی سیفەتەکانی خوا "صفات الله".
- باسی تاكو تەنیایی خوا "توحید الله".
- باسی کارو کردەوەکانی خوا "أفعال الله".
کە ئەوانەش هەریەکەیان چەند لقو پۆپی تری لێ ئەبێتەوە بۆ نمونە، لە "توحید الله" دا پێنج باسی گەورەی لێدەبێتەوە:
١ـ توحید الذات: کە ئەمەش باسی پێنج حاڵەت ئەکرێت.
٢ـ توحید الأسماء: کە ئەویش باسی زیاد لە (٩٩) ناو ئەکرێت.
٣ـ توحید الصفات، کە ئەمەش باسی حەوت سیفەتی سەرەکی دەکرێت.
٤ـ توحید الألوهیة، باس لە "حاکمیەتی خوا بەسەر مرۆڤو بوونەوەرو دونیاو ئاخیرەتەوە دەکرێت".
٥ـ توحید الربوبیة، باس لە خولیقێنەریی خوا ئەکرێت بۆ دونیای بینراوو نەبینراو، بۆ خولقاندنی "مولك"و "مەلەکوت" و بڕگەکانی تریش بە هەمان شێوە.
- (٢ـ٤):
- باسی بنەماکانی پێغەمبەرایەتی ئەکرێت.
- باسی بەڵگەکانی بە پێغەمبەربوون ئەکرێت.
- باسی گومانەکانی خەڵکی بێباوەڕ و وەڵامەکانیان ئەکرێت.
- باسی ئەو سیفەتانە ئەکرێت کە :
١ـ پێویستە لە پێغەمبەراندا هەبن.
٢ـ محالە لە پێغەمبەراندا هەبن.
٣ـ مومکینە لە پێغەمبەراندا هەبن.
هەریەك لەمانەش چەند بڕگەو بابەتی (گۆڕاو)و (نەگۆڕ)ی تێدایەو قورئان دەستی بۆ بردووە.[1]
- (٣ـ ٤):
- باسی (وحی)و دیاردەکانی (وحی) و (پەیامەکانی خوا) دەکات.

---

[1] هەندێك رایان وایە باسی کتێبەکانی خوا و پێغەمبەران لە باسی (نبوات)دایەو هەندێ رایان وایە ئەو باسە باسی (وحی)یەو پێویستە لە باسی (سمعیات)دا دابنرێ..

- باسی بڕیارو نەخشەکانی خوا (قەزاو قەدەر) ئەکات.
- باسی مردنو بەرزەخو دیاردەی (رۆح) دەکات.
- باسی قیامەتو هەنگاوەکانی هاتنەپێشەوەی ئەکات کە زیاد لە بیست بڕگەی پڕ وردەکاری تێدایە وەك:
- مردنی لەشو مردنی رۆح.
- "رۆح" کە لە لەش دەردەچێت ئەچێت بۆ کوێ؟ ئایا "رۆح" دەمرێت؟
- بەرزەخ چییە؟ پرسیارو وەڵامی ناو قەبر چۆنە؟
- ئازار یان چێژ لەناو قەبردا هەیە؟
- ناوەکانی رۆژی قیامەت و مەبەستەکانی ئەو ناوانە.
- نیشانەکانی هاتنی قیامەت بە گەورەو بە بچووکەکانییەوە.
- (صور) چییە؟ و چۆن فووی پێدا ئەکرێ؟
- زیندووبوونەوە (البعث).
- بڵاوبوونەوە (النشر).
- کۆبوونەوە (الحشر) (وەستان بۆ لێپرسینەوە).
- ترازووی کردەوەکان چییە؟
- پردی "صراط" چییە؟
- حەوزی "کوثر" چییە.
- بەهەشتو نازو نیعمەتەکانی.
- جەهەننەمو ئێشو ئازارەکانی.
- تەوبە چییەو مەرجی چییەو چۆن وەردەگیرێ.
- عاقیبەت خێری چۆن؟
- عاقیبەت شەڕی چۆنە؟.....هتد.
- (٤-٤):
- باس لە دونیای فریشتە (ملائکە) ئەکرێتو راستی بوونیان، بەڵگەی بوونیان، جۆرەکانیان، ئیشەکانیان، ژمارەیان.. بە هەموو باسە ئاڵۆزەکانیانەوە.
- باس لە دونیای پەری (جنۆکە) ئەکرێت بە هەموو باسەکانییەوە.
- باس لە دونیای "مەلەکوت" ئەکرێت کە جیهانێکە لە جیهانی بوون.

ئەمە باسە عەقیدییەکان، باسە ئەخلاقییەکانیش وەك زانایان باسی دەکەن زیاتر چوار بەشی گەورەیە.

- (٤-١): رەوشت پەیدا ئەکرێت (واتە شتێکی کەسبییە).
- (٤-٢): رەوشتەباشەکان کە پێویستە دروست بکرێن.
- (٣- ٤): رەوشتە خراپەکان کە پێویستە لەناو ببرێن.
- (٤-٤): رەوشت ئەبێت سیفەتی یاسایی وەربگرێت.

هەروەها باسە کردارییەکان، بەپێی پۆلێنکردنی زانایان ئەبنە دوو بەشی سەرەکی:

یەکەم: یاساو ئەحکامەکانی (عیبادەتکردن).

دووەم: یاساو ئەحکامە (مەدەنییەکان).

یەکەم: یاساو ئەحکامە عیبادەتییەکان:

ئەمیش ئەکرێتە سێ بەشی سەرەکی: (فەرزەکان، سوننەتەکان، شتە باشەکان - مستحبات).

لە فەرزەکاندا پێنج عیبادەت باس دەکرێت بە ناوی پایەکانی ئیسلام، یان لقەکانی ئاین - فروع الدین)، کە ئەمانەن:

١- شایەتومان.

٢- نوێژ کردن.

٣- رۆژوو گرتن.

٤- زەکات دان.

٥- حەج کردن.

دوای ئەوە ئیتر ئەم فەرزانە هەریەکەیان بەچەند پەرژینی قایم دەور ئەدرێن بە (سونەت)و شتی باش (مستحبات) بۆ ئەوەی لە لایەك لە کزبوونو فەوتان بەدووربن‌و لە لایەکیش بۆ ئەوەی کاریگەر بن لەسەر تاك‌و کۆمەڵی موسڵمان.

دووەم: یاساو ئەحکامە مەدەنییەکان:

زۆرترین لق‌و پۆپو بەش‌و برگە لەم خاڵەی دووەمەدایەو ئێمەش هەر بە کورتی سەرباسەکانیان ئەنووسین.

زانایان ئەڵێن: یاسا مەدەنییەکان لە قورئاندا هەشت یاسای بنەڕەتین:

(٨ـ١): یاسا كۆمەڵایەتییەكان، یان بە دەربڕینی سەردەم یاساكانی باری تاكە كەسی (قانون الأحوال الشحصية).

(٨ـ٢): یاساكانی حوكمڕانی (نظام الحكم).

(٨ـ٣): یاساكانی ئابووری (نظام الاقتصاد).

(٨ـ٤): یاساكانی دادگوستەری (نظام القضاء).

(٨ـ٥): یاساكانی ڕاگەیاندن (نظام الاعلام).

(٨ـ٦): یاساكانی پەروەردەو فێركردن (نظام التربية والتعليم).

(٨ـ٧): یاساكانی سەربازی یان جیهادی (النظام العسكری أو الجهادي).

(٨ـ ٨): یاساكانی سزا (نظام العقوبات).

هەندێ لە زانایان هەوڵیان داوە هەموو ئەو ئایەتانەی كە باس لە هەریەك لەو بابەتانە ئەكەن لە تەنیشت بڕگەكەی خۆیدا بنووسن‌و بڵێن فلانە بابەت لە قورئاندا ئەوەندە ئایەتی لەسەر هاتووە، یان لە ئەوەندە ئایەتدا باسی فلانە بابەت كراوە.[١]

زانایان لێ‌و پۆپییان لە هەریەك لەو یاسایانەش كردۆتەوەو بە درێژی باسی پێناسەو پایەكانی ئەو سیستەمەیان كردووەو باسیان لەوەش كردووە ئیسلام چۆن ڕێوشوێن بۆ جێبەجێ كردنیان دائەنێت. بۆ نموونە كە باسی سیستەمی ئابوری ئیسلامی دەكەن كە ئێمە بڕگەی (٨ـ٣)مان بۆ دانا ئەیكەنە چوار بڕگە:

بڕگەی یەكەم: كۆڵەكەكانی یاسای ئابوری لە ئیسلامدا (كە شەش مادەی تێدا باس كراوە).

بڕگەی دووەم: چۆنێتی چارەسەركردنی گیروگرفتەكان لە ڕێگەی ئابورییەوە.

بڕگەی سێیەم: سەرچاوەكانی دارایی لە ئابوری ئیسلامیدا، كە زیاتر لە (١٢) سەرچاوە باس ئەكرێ.

بڕگەی چوارەم: بنەماكانی نەخشەی ئابوری ئیسلامی.

---

[١] بۆ زانیاری زیاتر سەیری كتێبی (أصول الدين الاسلامی، د. رشدی علیان‌و عبدالرحمن قطان بكە، لە "أصول الاحكام"دا ص٥٠، دكتۆر حمد الكبيسی باسی ئەوە ئەكات كە هەندێ لە زانایان ئەڵێن: ئایەتەكانی ـ ئەحكام ـ زیاتر لە پێنجسەد ئایەتن لە قورئاندا.

یان کەباسی سیستمی سیاسیو یاسای حوکمڕانی دەکەن کە ئێمە بڕگەی (٢ـ٨)مان پێدا چەند بەشی لێدەکەنەوە، لەوانە:

بەشی یەکەم: بنەماو ڕێساکانی حوکمڕانی (أصول الحکم).

بەشی دووەم: مەبەستەکانی حوکمڕانی (مقاصد الحکم).

کە لە ژێر هەر بەشەیاندا چەندان لقو پۆپو بڕگەو بەشی تر باس ئەکەن و ئێمە ئەوە بە کاری ئەم کتێبە نازانینو تەنیا ئامانجمان ئەوەیە کە بڵێین بابەتەکانی قورئان زۆر فراوانن.

ئەمە تەنیا ئەو لقەی بوو لە دوو لقی سەرەکی بابەتەکانی قورئان کە یەکەمیان ئەو بابەتانە بوون کە سیفەتی یاساییان پێدراوەو پێیان ئەووترێت (ئەحکام = یاساو سیستم).

بەشی دووەمی بابەتەکانی قورئان ئەو باسو خواستانەن کە زانایان ناوی ئەنێن "جگە لە یاساکان = غیر الأحکام) کە حەوت بەشی سەرەکین.

بەشی یەکەم: چیرۆك (القصص).

بەشی دووەم: ئیعجاز (الاعجاز).

بەشی سێیەم: پەیمانو هەڕەشە (الوعد والوعید).

بەشی چوارەم: بەڵگەکانی (دەروون)و بەڵگەکانی (گەردوون) "آیات الآفاق والأنفس".

چیرۆکیش ئەبێتە چەند بەشێك: چیرۆکی پێغەمبەران، چیرۆکی میللەتان، جگە لەو دوانەش ئیعجازیش ئەبێتە چەند بەش: "ئیعجازی زمانەوانی، ئیعجازی ژمارەیی، .. هتد". پەیمانو هەڕەشەش پەیمان بۆ بڕواداranو هەڕەشە لە کافران ئەبێتە دوو بەشی سەرەکی، سەبارەت بە دونیاو سەبارەت بە ئاخیرەتو هەریەك لەوانەش ئەبنە لقو بڕگەی تر.

بەڵگەکانی دەروونو گەردوونیش هەریەکەیان بەشو لەتی تریان لێ ئەبێتەوە...

ئەم باسو خواستانە ئەکرێ لە هێڵکارییەکی ئاوادا کۆبکرێنەوەو پاشان لە باسی دووەمدا هەندێ دەربارەی ئەم بەشی دووەمە (واتە: جگە لە یاساکان) ئەدوێین.

- بنەماکانی قورئان
  - ... لە بارەیەوە
    - ئیعجاز
      - ئیعجازی ڕەوانبێژی و زمانەوانی
      - ئیعجازی زانستی
      - ئیعجازی بونیەوی
      - ئیعجازی ژمارەیی
      - ئیعجازی تەشریعی
    - جەدەل و موناقەشە
      - لەگەڵ موڵحیدەدا
      - لەگەڵ ئەهلی کتێبەکان
      - لەگەڵ تاقمە لادەرەکاندا
    - پەیمان و هەڕەشە
      - بە ئیمانداران
        - لە دونیادا
        - لە ئاخیرەتدا
      - بە کافران
        - لە دونیادا
        - لە ئاخیرەتدا
    - سوێندەکانی قورئان
    - بەڵگەکانی گەردوون و دەروون
    - پەندەکانی قورئان
    - چیرۆکەکانی قورئان
      - پێغەمبەران
      - میللەتان
      - ژیانی پێشوو
  - یاساکان
    - یاسا کردەییەکان
      - یاسا مەدەنییەکان
        - یاساکانی سزا
          - کوشتن
          - قیصاص
          - خوێن وەرگرتن
          - تەعزیر
        - یاساکانی سەروەتی
        - یاساکانی پەروەردە و فێرکردن
          - یاساکانی پەروەردە
            - ژنان
            - پیاوان
          - یاساکانی فێرکردن
            - زانست پەروەردە
            - زانست پەروەشتە
            - ئاکسنەر دەبێ تەواوکەری یەکتر بن
        - یاساکانی ڕاگەیاندن
          - دەسەڵاتی ڕاگەیاندن
          - کارەکانی ڕاگەیاندن
        - یاساکانی دادوەری
          - دەسەڵاتی دادگا
          - سەرچاوەی فەرمانی دادگەری
          - پەیوەندییەکانی دادوەری بە دەسەڵاتی سیاسییەوە
        - یاساکانی ئابووری
          - پەیوەندی ئابووری بە کێشە کۆمەڵایەتییەکانەوە
          - مەبەستەکانی یاسای ئابووری
          - سەرچاوەکانی
        - یاساکانی حوکمڕانی
          - بنەماکانی
          - مەبەستەکانی
          - سەرچاوەکانی
          - مەبەستەکانی سیاسەتی
        - یاسا کۆمەڵایەتییەکان
          - ژن‌ھێنان
          - تەڵاقدان
          - میرات
      - یاساکانی عیبادەت کردن
        - حەجکردن
          - فەرزەکان
          - سوننەتەکان
        - زەکاتدان
          - فەرزەکان
          - سوننەتەکان
        - ڕۆژوو گرتن
          - فەرزەکان
          - سوننەتەکان
        - نوێژکردن
          - فەرزەکان
          - سوننەتەکان
        - شایەتوومان
          - قول
          - عمل
          - تصریف
    - یاسا ڕەوشتییەکان
      - ڕەوشتە پەسەندەکان
        - ڕێگەکانی کەسبکردنیان
        - ڕەوشتە سەرەکییەکانیان
        - فەزیلەتی گەورەییان
          - لە قورئاندا
          - لە حەدیسدا
          - لە عەقڵدا
      - ڕەوشتە ناپەسەندەکان
        - ڕێگەکانی لەناوبردنیان
        - ڕەوشتە سەرەکییەکانیان
        - زەرەر و خراپەکانیان
          - لە قورئاندا
          - لە حەدیسدا
          - لە عەقڵدا
    - یاسا عەقیدەییەکان
      - ئیلاهیات
        - ئیشەکانی خوا
        - تاکو تەنهایی خوا
          - تەوحیدی ڕوبوبییەت
          - تەوحیدی ئولوهییەت
          - تەوحیدی لە ئەفعال
          - تەوحیدی زات
          - تەوحیدی صفات
        - سیفەتەکانی خوا
        - ناوەکانی خوا
        - بوونی خوا
      - نبوات
        - پێغەمبەرایەتی
        - پێغەمبەران
        - پەیامەکانی پێغەمبەران
        - سیفەتە پێویستەکانی پێغەمبەران
      - ڕۆحانیات
        - فریشتەکان (الملائکة)
        - پەرییەکان (الجن)
        - دونیای مەڵەکوت
      - سەمعیات
        - دیاردەی سروش
        - ئەمرو قەزا
        - ژیان و مردن و بەرزەخ
        - قیامەت و نیشانەکانی هاتنی
        - هەنگاوەکانی دواتری دوایی و بەهەشت و دۆزەخ

تێبینی: بۆ ئەم هێڵکارییە سوود لەم کتێبانە وەرگیراوە: ١ـ النظم الاسلامية: منير حميد و فاضل شاكر. ٢ـ أصول الأحكام: حميد عبيد و صبحي جميل.٣ـ أصول الدين: رشدي عليان، عبدالرحمن القحطان. ٤ـ بنەماکانی فکرو سیاسەت: لیژنة. ٥ـ علوم القرآن: مناع القطان.

باسی دووەم: جگە لە یاساکان

وتمان بابەتەکانی قورئان دوو بەشی سەرەکین، بەشێکیان یاساو ئەحکامەکانن‌و لق‌و پۆپەکانیمان بە کورتی لە باسی یەکەمی ئەم بەشی دووەمەدا باس کردو بەشی دووەمیشیان ئەو بابەتانەن کە سیفەتی یاسایی‌و ئیلزامیان تێدانییەو ئەمەش بەپێی دابەشکردنی و پۆلێنی زانایان ئەکرێ بیکەینە حەوت بەشی سەرەکییەوە:

١ـ چیرۆکە قورئانییەکان (قصص القرآن).

٢ـ پەندو نموونە هێنانەوەکانی قورئان (أمثال القرآن).

٣ـ بەڵگەکانی گەردوون‌و دەروون (آيات الآفاق والأنفس).

٤ـ سوێندەکانی قورئان (أقسام القرآن).

٥ـ پەیمان‌و هەڕەشە (الوعد والوعيد).

٦ـ موناقەشەو حیوار لە قورئاندا (الجدل القرآن).

٧ـ ئیعجازی قورئان (إعجاز القرآن).

جا ئێمە زۆر بە کورتی باسی ئەو شەش خاڵەی پێشەوە ئەکەین‌و باسی ئیعجازەکە هەڵدەگرین بۆ باسی سێیەم لەم بەشی دووەمەدا.

١ـ چیرۆکە قورئانییەکان (قصص القرآن):

"قصة" کە چیرۆکە لە قورئاندا بە مانی "شوێنکەوتن‌و بە دواداچوونی شتێك دێت کە مەبەستتە ئەنجامەکەی بزانی ئەوترێ: قصصت أثره، أي تتبعته، واتە: شوێن پێکانیم هەڵگرت‌و بە دوایدا چووم بۆ ئەوەی بکەمە ئەنجام، خوای گەورە لە قورئاندا لە دوو ئایەتدا (قصص)ی بەم مانایە بەکارهێناوە، لە سورەتی (الكهف: ٦٤)دا ئەفەرموێت: (فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصاً). واتە: موسا و غوڵامەکەی بە شوێن پێکانی خۆیاندا هاتنەوە تا بزانن دەنگ‌و باسی پیاوە زاناو چاکەکە چییە و چۆنە.

هەروەها ئەفەرموێ: (قالت لأخته قصيه) دایکی موسا وتی بە خوشکەکەی موسا (عليه السلام) شوێن سندوقەکە بکەوەو بزانە سەرەنجامی بە کوێ ئەگات.

کەواتە چیرۆك بریتییە لە ڕۆیشتن بە شوێن هەواڵ‌و بەسەرهاتی پێشووەکاندا تا بزانرێ سەرەنجامیان چۆن بووە، بۆ ئەوەی کە پەندو وانەیان لێوەربگیرێ.

- چیرۆك لە قورئاندا سێ بەشە:

بەشی یەکەم: چیرۆكو بەسەرهاتی پێغەمبەران، کە باس لە نزیکەی (٢٥) پێغەمبەر ئەکات، باسی خۆیانو میللەتەکەیانو پەیامو کارو خەباتیان لەگەڵ خەڵکی سەردەمی خۆیاندا کە چۆن هەڵوێستیان لە بەرانبەریاندا بووەتە دوو دەستە: دەستەی هەوادارو دەستەی دوژمن، باس لە هەڵوێستی ئەو پێغەمبەرانەش دەکات لەهەریەك لە و دەستەیە.

بەشی دووەم: چیرۆکی ئەو خەڵكو میللەتانەی تر کە لە مێژوودا کاری گەورەیان کردووە، بەڵام نە پێغەمبەر بوونو نەپەیامی خودایشیان بەدەسیتەوە بووە، وەك: "طالوتو جالوت"، "هاوەڵانی ئەشکەوت"، "کورەکانی ئادەم"، "زولقەرنەین"، "قارون"، "هاوەڵانی چاڵە قوڵە پڕنارگەکان"، "هاوەڵانی فیل".. هتد.

بەشی سێیەم: چیرۆکی ئەو رووداوگەلەی کە لە ژیانو سەردەمی حەزرەتی موحەممەد روویان داوە وەك : غەزاکانی (بدر)و (ئوحود)و (ئەحزاب)و (حنین)، یان رووداوی ئیسراو میعراجو لەتبوونی مانگو کۆچی پێغەمبەر بۆ مەدینە، .. هتد.

- سودی ئەم چیرۆکە قورئانیانە:

١- دڵدانەوەی پێغەمبەر بەوەی پێغەمبەرانی پێشووش هەروەك ئەم بوونو میللەتەکانیان بە هەمان شێوە لێیان بووەتە هەوادارو دوژمن، و خوای گەورە لە کۆتاییدا پێغەمبەرەکەی و هەوادارەکانی سەرخستووەو دوژمنەکانی ریسواو سەرشۆڕکردووە (وَكُلاًّ نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ) (هود: ١٢٠). واتە: ئێمە هەواڵو باسی بەسەرهاتی هەموو ئەو پێغەمبەرانەمان بۆ گێراویتەوە بۆ ئەوەی دڵت ئارامبگرێ، ئەوەی هەقە لەو چیرۆکانەدا بۆمان باس کردووی، هەروەها ئامۆژگاریو یادەوەریشە بۆ ئیمادنداران.

٢- رێساو بنەماکانی بانگەوازی ئیسلامی تێدایە کە چۆن لەگەڵ میللەتەکانیاندا بجوڵێنەوەو لە کوێوە دەست پێبکەنو هەڵوێستیان لە هەوادار چۆن بێت و لە دوژمن چۆن بێت و لە خەڵکانی دوودڵ چۆن بێت، (وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) (الأنبياء: ٢٥).

٣- دان نان بە پێغەمبەرایەتی هەموو ئەو پێغەمبەرانەی پێشوودا و زیندوو راگرتنی ناوو ناوداریيان.

٤ـ چیرۆكی قورئانی جۆرێك له موعجیزه‌ی تێدایه بۆ سه‌لماندنی راستی پێغه‌مبه‌ر (صلی الله علیه وآله وسلم)، چونكه چیرۆك به‌و درێژییه، تاكه رێگه‌ی وه‌رگرتنی برتییه له (وه‌حی) خودایی بۆیه جوله‌كه‌كان جارێك پرسیاری مێژووی هاوه‌ڵانی ئه‌شكه‌وتیان له پێغه‌مبه‌ر كرد، ئه‌ویش خوای گه‌وره درێژه‌یه‌كی له ژیانیان بۆ پێغه‌مبه‌ر نارده خواره‌وه.

٥ـ ئه‌و چیرۆكانه موناقه‌شه‌ی وردی ئه‌هلی كیتابی تێدایه و بۆ دنیای رۆشن ئه‌كاته‌وه كه زۆر شت هه‌یه ئه‌وان شاردویانه‌ته‌وه، یان بوختانیان خستۆته سه‌ری‌و گۆڕانكارییان تێدا كردووه، خوای گه‌وره ئه‌فه‌رموێ: (كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِـلاًّ لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُواْ بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ) (آل عمران : ٩٣).

٦ـ چیرۆك شێوازێكی ئه‌ده‌بی جوان‌و سه‌رنج راكێشه، هه‌موو كه‌س له هه‌موو ئاستێكدا كه‌مه‌ندكێشی ئه‌بێت‌و گوێی بۆ ئه‌گرێ‌و كاریگه‌ری له‌سه‌ر دروست ئه‌كات، (لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُوْلِي الأَلْبَابِ..). (یوسف: ١١١).

٧ـ چیرۆك شێوازێكه بۆ ئامۆژگاری كردنی به‌رانبه‌ره‌كه‌ت به‌بێ ئه‌وه‌ی ئه‌و هه‌ست بكات تۆ ئامۆژگاری ئه‌كه‌ی، بۆیه هه‌رچییه‌كت بوێ ئه‌توانی له رێگه‌ی چیرۆكێكه‌وه به به‌رانبه‌ره‌كه‌تی بڵێی و تێر ئامۆژگاری بكه‌ی بێ ئه‌وه‌ی هه‌ست بكات.

٨ـ چیرۆك نواندن‌و مه‌شهه‌دی زۆری تێدایه‌و وا له گوێگره‌كه‌ی ئه‌كات كه گیانی (چاولێكه‌ری) ی تێدا دروست ببێت بۆ پاڵه‌وانه‌كانی چیرۆكه‌كه‌و ئه‌مه‌ش واقیعێكه هه‌موو كه‌س له ژیانی خۆی‌و چوارده‌وره‌كه‌یدا هه‌ستی پێده‌كات.

٩ـ چیرۆك له‌به‌رئه‌وه‌ی به زیندوویی له زه‌یندا ده‌مێنێـه‌وه، ئه‌و به‌هاو بیروڕایانه‌ی ئه‌ته‌وێ له‌ناو چیرۆكدا له‌سه‌ر خۆدایئه‌نێت‌و خوێنه‌رو گوێگر به خۆی نازانی بوه‌ته هه‌واداری ئه‌و بیروڕایانه.

١٠ـ چیرۆكه قورئانییه‌كان مادده‌یه‌كی چه‌ورو ده‌وڵه‌مه‌ندن بۆ هه‌موو ئه‌و كه‌سانه‌ی كه ئه‌یانه‌وێت به‌رنامه‌یه‌كی په‌روه‌رده‌ی بۆ منالآن‌و گه‌نجان و ئه‌وه‌ی نوێ دابنێن وه‌ك چۆن به‌رێزان (شێخ حه‌سه ئه‌ده‌وی)و (سید قطب)و (جودت السحار).. به كارێكی وه‌ها هه‌ستان و نووسینه‌كانیان ده‌نگ‌و زایه‌ڵه‌یه‌كی چاكی هه‌بوو له‌ناو به‌ره‌ی شه‌ست‌و حه‌فتاكاندا، یان چۆن به‌رێزان: (حبیب محمد سه‌عیدو موحه‌مه‌د رأفت پاشاو ولید الأعظمی) توانییان

لەرێگەی چیرۆکی هاولاتی پێغەمبەرەوە بەرهەمێکی زۆرو بە پێز بنووسن بۆ نەوەکانی سەردەمی خۆیانو کاریگەری زۆر چاك دابنێن لەسەریان لەو رێگەیەوە.

هیواداراین کە خامەبەدەستەکانی ئەم رۆژەش لایەك بەلای ئەم بابەتەدا بکەنەوەو بەشێوازێکی قوروانی سەرنجراکێش هامۆشۆیەکی ئەو رێگەیە بکەنەوەو نەیەلن ئەو جۆرە نووسینانە کوێر ببنەوە، چونکە بەراستی نووسین بە شێوازی چیرۆك و رۆمانو کورتە چیرۆك لە هەموو سەردەمێکدا کاریگەری خۆی هەیەو یەکێکە لە چەکە ترسناکەکان بۆ بلاوبووکردنەوەی بیروباوەڕەکان. بەراست خواریەوە، بە هەقو ناهەقییەوە، مەگەر ئەمرۆ لە رێگەی رۆمانو چیرۆکەوە چەندان نووسەری گۆماناوی مێشكو دلی زۆرێك لە لاوانی ئەم میللەتەی خواروخێچ نەکردووە؟!

٢ـ پەندو نموونە هێنانەوەکانی قورئان (أمثال القرآن):

نموونە هێنانەوە شێوازێکە لە شێوازەکانی قورئان بۆ ناساندنو جوان نیشاندانی بیروڕاکانی ئیسلام، "لا مەعقول" کردن بە "مەعقول"و "نامەحسوس" کردن بە "مەحسوس"و "نادیار" کردن بە "دیار"و لێچواندنی ئەم بە ئەو یەکێکە لەو ستێلانەی "ئوسلوبیانەی" قورئان ئەیگرێتە بەر بۆ ئامادەکردنی زیهنی خوێنەرەکەی بۆ ئەوەی عەقلی بجولێنێو ماناو ئەفکاری جوانی لێدەربهێنێ، بۆ نموونە: خوای گەورە نموونەی (هەق)و (ناهەق) "الحق والباطل" لە قورئاندا بە دوو نموونە باس ئەکات لەیەك کاتدا کە خوێنەر ئەتوانێ بیروڕاو جوانی زۆری لێدەربهێنێ... خوای گەورە ئەفەرموێ: (أَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رَّابِياً وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاء حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاء وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللّهُ الأَمْثَالَ) (الرعد : ١٧). واتە: (خوا لە ئاسمانەوە ئاو ئەبارێنێو خێرا دۆلەکان هەریەك بە پێی خۆیان ئاو ئەڕژێتە ناویانو لافاوەکەش چی خاشاكو زبل هەیە ئەیگرێت بە کۆلەوە، هەروەها ئەو کاتەش کە ئاگر ئەکەنەوەو خشلێك گرمە دەکەن بە هەمان شێوە خاشاكو شتی بێ کەلکی تری وەك زبلی ناو دۆلەکە سەر ئاگرەکە ئەکەوێت، بەوشێوەیە خوا نموونە دەهێنێتەوە بۆ (هەق)و بۆ (ناهەق)، جا ئەوەی زبلو بێ سوودە فڕێ ئەدرێت و ئەوەشی بە سوودە لە زەویدا جێگیر ئەبێتو ئەمێنێتەوە، ئا بەم شێوەیە خوا نموونە دەهێنێتەوە لە قورئاندا).

سەیری ئەم نموونە بکەی دوو پەندی تێدایە: یەکەم پەندێکی ئاوی، دووەم: پەندێکی ئاگری.

ـ پەندە ئاویەکە: (قورئانی شوبهاندووە بە ئاو) دۆڵەکانیش بە دڵەکان (شبهات وشهوات)ی ناودڵیش بە زبڵو خاشاك.

کە قورئان چوویە ناو دڵ پڕی ئەکات لە (هەقو نوور)و گومان و دوودڵیو ئارەزووبازیو نەفپەرستی سەرئاو ئەکەویو دێتەدەرەوە.

ـ پەندە ئاگرییەکەش (قورئانی شوبهاندووە بە ئاگر)و مەنجەڵەکانیش بە دڵەکانو (شبهاتو شهوات)ی ناو دڵەکانیش بە چلکوشتی بێ کەڵك کە قورئانەکە چوویە ناو دڵەکە پڕی ئەکات لە روناکی، و گەرموگوڕی ئەکاتەوە و گومانو ئارەزووپەرستی دەرئەکاتە دەرەوە.

لەم دوو نموونەیەوە ئەتوانین لە هەموو رووەکانی رەوانبێژیو دەروونیو پەروەردەییو زانستییەوە پەندوئامۆژگاری لێوەربگرین، با بۆ نموونە چەند پەندێك باس بکەین:

ـ قورئان وەك ئاو وایە، ژیانی پێوەیە، هەرکەس بەهرەمەندبێ لێی و دەم بخاتە کانیاوی قورئانەوە، زیندوو ئەبێتەوە، پاراو ئەبێو تینوێتی ئەشکێ، بە پێچەوانەشەوە هەرکەس لە قورئان دووربێ هەمیشە تینوە، بە هیچ شتێکی تر تینوێتی ناشکێو سوکنایەتی بۆ نایەتو بەردەوام دەمی وشکە.

ـ قورئان گرەنتی ئەو ئەدات بە مرۆڤ کە بچێتە هەر دڵێك زبڵو خاشاکی گومان و ئارەزووپەرستی ئەکاتە دەرەوە ئەگەر دەرگای دڵەکانی بۆ بکرێتەوەو وەك پێویست رێگەی بدرێ بۆ چوونە ژوورەوەی تا ناوەکەی سەر ئەکاتو ئەو (شوبهە)و (شهوە)ە ئەگرێتە کۆڵو فرێی ئەدات.

ـ دڵەکان وەك دۆڵەکان وان، چەندان لۆچو پێچیان تێدایە، هەر لۆچەی خۆشەویستییەکی ناشەرعی، رقێکی نادروست، حەزێکی خراپ، عەشقێکی بێکەڵك، خۆی تێدا حەشارداوە، هەروەك چۆن لەپێچو کەناری دۆڵەکاندا زبڵو خاشاك کۆبووەتەوە، لافاوی دۆڵەکان ئەو زبڵانە ئەگرێت بە کۆڵەوەو لەو سەری دۆڵەکەوە دەریان ئەکاتە دەرەوە قورئانو دڵیش هەر وایە!!

بۆ پەندە ئاگرییەکەش هەروایەو ئەتوانی چەندان پەندو وانەی بە کەڵکی لێوەربگرێ.

هەندێ لە زانایان لەوانە (ئیمامی شافیعی) ئەفەرمووێ: "نموونە هێنانەوەکانی قورئان پڕن لە ئەحکامو یاسا، هەروەك چۆن پڕن لە پەندو ئامۆژگاری، و بە بەشێك لە مەرجەکانی موجتەهیدی ئەزانی".[1] تەنانەت (ماوردی) ئەفەرموێ: ".. إن من أعظم علوم القرآن علم أمثاله والناس في غفلة عنه..".[2] واتە: گەورەترین زانستی قورئان، زانستی نمونە هێنانەوەکانیەتی کە خەلکی لێی بێ ئاگان.

ئیمامی سیوطی لە شێخ عیزەددینەوە ئەگێڕێتەوە کە فەرمویەتی: "خوای گەورە ئەو هەمووە نموونەی هێناوەتەوە لە قورئاندا بۆ ئەوەیە ئامۆژگاری خەلکی بکات و شتیان بخاتە یادو جا چۆن باس لە ئەو هەموە پلە جیاوازە ئەکات لە ئەجرو پاداشتدا یان باس لە رەنجخەساری ئەکاتو مەدحی فلانە شت ئەکات و زەمی فلانە شت ئەکاتو بەوشێوەیە هەرواش ئەو نموونە هینانەوانە بەلگەی هەندێ ئەحکامەو یاساشن..".[3]

پەند داهێنان لە قورئاندا وەك زانایان باسی ئەکەن سێ جۆرە:

جۆری یەکەم: پەندی ئاشکرا "المصرحة".

جۆری دووەم: پەندی پەنهانی "الكامنة".

جۆری سێیەم: پەندی بە مانا پەند "المرسلة".

یەکەمیان: هەمرو ئەو پەندانەن کە وشەی (مثل)ی بۆ بەکارهێنراوە، وەك:

- (مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَاراً) (البقرة: ١٧).
- (..كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الأَمْثَالَ) (الرعد: ١٧).

دووەمیان: ئەو پەندانەن کە لێکچواندنیان تێدایە، بەلام وشەی (مثل)ی تێدا نییەو ئەکرێ رستەیەکی کورت بخەیتە بری ئەو بۆ نموونە:

- (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً) (الفرقان: ٦٧).
- (..وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً) (الإسراء: ١١٠).
- (وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ) (الإسراء: ٢٩).

ئەمانە ئەتوانرێ ناوی (خير الأمور أوسطها)ی لێی بنێی.

---

[1] الإتقان في علوم القرآن، ١٣١/٢.

[2] هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

[3] هەمان سەرچاوەو لاپەرە.

یان: ـ (..أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَى وَلَـكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي..)، ئەتوانی بڵێی ئەمە ئەو پەندەیە کە ئەڵێ: (لیس الخبر کالمعاینة)، یان ئەتوانی لە ژێر پەندی: (کما تدین تدان)دا چەندان ئایەتی وەك: (مَن يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ..)، (هَلْ جَزَاء الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ) دابنێی.

بۆ سێیەمیشیان هەمور ئەو ئایەتانەن کەوەك (پەند) بەکاردێن بۆ نموونە:

ـ (..الآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ..). خەڵکی لەکاتی قسەکردندا بەکاری دێنێ.

ـ (... قُضِيَ الأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ).

ـ (..أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ).

ـ (..وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ..).

ـ (...كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ).

ـ (..وَعَسَى أَن تَكْرَهُواْ شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ..).

ـ (..تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى..).[1]

ـ سوودەکانی پەنداهێنان (فوائد الأمثال):

١ـ جولاندنی بیروهۆش‌و هەست‌و نەست تا زیاتر والاْ بێ بۆ وەرگرتنی بیروڕاو پەندو ئامۆژگاری وەك لەسەرتای ئەم ناونیشانەدا نموونەیەکمان باس کرد، یان بۆ نموونە سەیری ئەم ئایەتە بکەو خۆت لێی بکۆڵەوە، خوای گەورە نموونەی قسەی چاك ئەهێنێتەوە بە درەختێك کە رەگ‌و ریشەی بەناخی زەویدا چووەتە خوارەوەو لق‌و پۆپەکەشی چووەتە ئاسمان‌و بەوشێوەیەش نموونەی قسەی پیس و خراپ وەك درەختێکە کە لە بن‌و بێخ دەرهێنرابێ‌و ئارامی لێ هەڵگیرابێ... (وَمَثلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ الأَرْضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٍ) (إبراهيم: ٢٦)، (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاء * تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا) (إبراهيم: ٢٤ـ ٢٥).

٢ـ پەندهێنانەوەکە شتی دونیای (نامەحسوس) یان (لا مەعقول) ئەکاتە (مەحسوس و مەعقول)و وای لێدەکا بەرجەستە ببێت‌و بۆی بروانرێت، وەك ئەفەرموێت: (.. فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً لاَّ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُواْ) (البقرة: ٢٦٤). ئەمە نمونەیەکە بۆ کارو کردەوەی مرۆڤێك کە ریابازەو یارمەتی خەڵکی ئادات

---

[1] بۆ زیاتری ئەم جۆرو نموونانە سەیری (مناع القطان، مباحث في علوم القرآن، ص٢٢٧) بکە.

ئەگەر باسی نەکرێت و پێیدا هەڵنەدرێت، نموونەکە دەری ئەخات کە بابای هەژار ئەو هەمووە پارەو رەنجەش ئەدات کەچی هیچی بۆ نامێنێتەوە، ئایەتەکە ئەفەرموێت: "وەك لێزمە بارانێك وایە کە دابارێتە سەر گابەردێك کە توزێك خۆڵی بەسەرەوە بێتو پاش لێزمە بارانەکە هیچی بەسەرەوە نەمێنێ، دەسەڵاتی ئەوەیان نییە شتێك گل بدەنەوە لەوەی رەنجیان بۆ داوە!!".[1]

٣ـ پەندداهێنانو نموونە هێنانەوە وەك چۆن شتی نامەحسوس ئەکاتە مەحسوس، هەرواش شتی گوم دەهێنێتە حزور و ئامادەی ئەکاتو ئەیکاتە شتێکی تەندارو بەرجەستە، ئەوەتا خوای گەورە ئەفەرموێ: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لاَ يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ..). ئەوانەی کە "سود" ئەخۆن، لە قیامەتدا کە لە گۆڕەکانیان راست ئەبنەوە، سەرسمت ئەدەنو بەملاولادا ئەکەون وەك کەسێك شەیتان چووبێتە پێستیو کۆنترۆڵی لەدەست سەندبێتەوە.

٤ـ نموونەهێنانەوە جاری وا هەیە بۆ (مدح)و پیاهەڵدانە، جاری وا هەیە بۆ سەرزەنشتو سزادانە، جاری واش هەیە بۆ جوانکردنی رەوشتێکە یان بۆ ناشیرینکردنی رەوشتێکی ترە، لە هەموو جارێکیش دا مەبەست پێی ئەوەیە (بیرۆکەی) پەندەکە تەرجەمە بکرێت بۆ کارێکی زیندوو.. بۆ نموونە: خوای گەورە ئەفەرموێت: (مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) (البقرة: ٢٦١). نموونەی ئەوانەی کەماڵو سامانیان لە پێناوی بڵاوکردنەوەی دینی خوادا سەرف دەکەن وەك ئەوە وایە دەنکە تۆوێك بچێنیو ئەو دەنکە

---

[1] "مەولەوی عەللامە" ـ بەرەحمەت بێ ـ لەم بواری کردنی "لا معقول" بە "معقول"و "نامحسوس" کردن بە "محسوس"دا ئەفەرموێ:

(ئەسیم پەنجەی پات ئەرسەردی کێشان بدارەش ئەتۆی دڵ دمروون رێشان)

واتە: ئەی شنەبا! پەنجەی پێیەکانت ئەگەر سەرمایان بوو، بیهێنەو بیخەرەناو دڵی گەرمی دڵبریندارانەوە با گەرمی ببێتەوە!! لێرەدا (ئەسیمی) لە دونیای (نامەحوسەوە) هێناوێتە مەحسوسو قاچو دەستی بۆ دروست کردووەو پێی ئەڵێ ئەگەر سەرمات بوو وەرە بۆ ناو دڵی (عاریفان) کە بە عەشقی حەقیقی بریندار بوون، تا لەوێدا دەستو پەنجەکانت گەرم ئەبێتەوەو لە هەڵلەرزین رزگارت ئەبێو گەرمت ئەبێتەوە، چونکە ئەسیم لە بەربەیاندا هەڵدەکات و عاریفانیش لەوکاتەدا بێدارو بەخەبەرنو چاوەڕوانی چارەسەری دڵیان دەکەن.

حەوت گوڵ سەوز بکاتو هەر گوڵەشی سەد دەنکی تێ بێت، خوا دوو قاتی ئەکاتەوە بۆ هەرکەسێك بیەوێتو خوا فراوانو زانایە.

٥ـ نموونە قورئانییەکان پڕیشن لە یاساو سستمی جۆراوجۆرو گوشراوی ئەزموونی میللەتانو خەڵکانی تر..

ـ ئەم باسی پەندو "میسال هێنانەوە" ئەوەندە باسێکی گرنگو پڕ بایەخە زانایان کتێبی تایبەتیان لەسەر داناوەو باسیان لە پێناسەو پایەکانیو جۆرەکانیو بیرۆکە ئایینیو عەقڵیو دەروونییەکانیان کردووە، لەوانە: "ئەبوحەسەنی ماوردی شافیعی" خاوەنی کتێبی "أدب الدين والدنيا"و "الأحكام السلطانية".

ـ سیوطیو ئیبنوقەیمی جەوزیە هەریەکەیان ئەو لە (الإتقان)و ئەم لە (أعلام الموقعين)ەکەیدا باسێکی گەورەی "نموونە هێنانەوە" دەکەنو سیوطی یەك (باب)ی تەواو ئیبنوقەیم نزیکەی چلو ئەوەندە (پەندی قورئانی) لێکداوەتەوە.

٣ ـ بەڵگەکانی گەردوون و دەروون (آيات الآفاق والأنفس)

یەکێك لە شتە سەیرەکانی قورئان ئەوەیە باس لە ناخی گەردوونو ناخی دەروون ئەکات.. بۆ ناخی گەردوون ئەفەرموێ: (أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ) (الأعراف: ١٨٥) واتە: باشە ئەوە بۆ ورد نابنەوە لە مەلەکوتی ئاسمانەکانو زەوی، یان لە هەموو خولقاوێکی تر لەو هەمووە شتەی هەیە، کێ دەڵێ ئەجەلیان نزیك نەبووەتەوە، دەی پاش پەیامەکانی ئەم قورئانە ئیتر بڕوا بەچی تر ئەکەن.

هەروەها ئەفەرموێت: (قُلِ انظُرُواْ مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لاَّ يُؤْمِنُونَ) (یونس: ١٠١) بڵێ بڕوانن (ووردببنەوە)[١] لەو شتانەی لە ئاسمانەکانو زەویدا هەن، هەرچەندە بەڵگەو ترساندنیش کەڵکی خەڵکانێك ناگرێ کە بڕیاریان دابێت ئیماندار نەبن، کەواتە بێدینی مەرج نییە لەبەر بێبەڵگەیی بێت، بەڵکو زۆرجار هەر لەبەر بەرەڵاییو لووتبەرزییە وەك ئەفەرمووێت: (وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْماً وَعُلُوّاً

---

[١] لەزمانی عەرەبیدا وشەی (نظر) واتە سەیرکردنو روانین بۆ شتێك، ئەو (حەرفە جەرە) ی بەدوایدا دێ زیاتر روونی ئەکاتەوە مەبەست پێی چۆن سەیرکردنێکە، بۆ نموونە کە وترا: (انظر اليه)، واتە: بە چاوی سەر بۆی روانی، بەڵام (نظر فيه) واتە: لێی وردبوویەوەو دیققەتی کرد تێیدا.

فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ) (النمل : ١٤). لەولاشەوە هەر بەوەناوەستێ کە داوا بکات خەڵکی لە مەلەکوتی زەوی‌و ئاسمانەکان و لە ناخی خۆیان ورد ببنەوە، بەڵکو خۆی دەستی مەعنەوی ئەکات بە ناخی ئەو دوانەداو کۆمەڵێکی زۆر نهێنی دەرەئەهێنێ بۆ نمونە ئەفەرموێ:

- (أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ) (الأنبياء: ٣٠) واتە: ئەوە کافرەکان بۆ سەیری ئەوە ناکەن کە کاتی خۆی ئاسمانەکان‌و زەوی یەك پارچە بوون‌و ئێمە لە یەکمان جیا کردنەوەو تەقاندمانەوە، پاشان لە ئاو هەموو شتێکی زیندوومان دروست کرد، ئەرێ هەر بڕوا ناهێنن؟!

- (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ * وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاريات: ٢٠ - ٢١). واتە: لە ناخی زەویدا بەڵگە زۆر هەیە بۆ ئەوانەی دڵنیان لە دەسەڵات‌و گەورەیی خوای، هەروەها لە ناو ناخی دەروونی خۆشتاندا هەمان بەڵگەو نیشانە هەیە، ئەرێ بۆ وردنابنەوەو ناڕوانن؟!

- (سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) (فصلت: ٥٣). واتە: لە داهاتوویەکی زۆر نزیکدا بەڵگەکانی خۆمانیان لە گەردوون‌و لە دەروونی خۆیاندا پێ نیشان ئەدەین تا بۆیان دەرکەوێت ئەم قورئانە "هەق‌و ڕاستە" باشە پەروەردگاری تۆ (خاوەنی تۆ)[١] بەس نییە (بڕیاری وا بدات) کە شایەتە بەسەر هەموو شتێکەوە.

زانایان لەم جۆرە ئایەتانەوە ئەو دەستەواژەی (آيات الآفاق والأنفس) بەڵگەکانی (گەردوون‌و دەروون)یان دەرهێناوە کە زۆر شوێن لە قورئاندا ئەو جۆرە ئایەتانەی باسکردووە.

ئێمە لەبەرئەوەی لە باسی ئیعجازی قورئانیشدا گەڕانەوەمان بۆ ئەم بابەتە ئەبێ تەنیا ئەوەندە باس لەم بابەتە ئەکەین کە:

١- ئەم باس‌و خواستەی دەروون‌و گەردوون ڕێگەیەکە بۆ ناساندنی خواو پێغەمبەری خواو دینی خوا، سەلماندنی بوونی خوا، دەسەڵاتی خوا، سیفەتەکانی خوا، حیکمەتەکانی

---

[١] (رب) لە زمانی عەرەبیدا چەند مانای هەیە وەك (خولقێنەر)، (خاوەن)، (پەروەردەکەر)، (ڕۆزی دەر)...و هەروەها سەیری: (المصطلحات الأربعة)ی مەودودی بکە.

بڕیارەکانی خوا، ناساندنی هەندێ ناوی خوا ... هەروەها ناساندنی پێغەمبەرایەتی موحەممەد (صلی الله علیه وآله وسلم) و گەورەیی پێغەمبەرو پێویستی شوێنکەوتنی ئەو بۆ دونیاو بۆ ئاخیرەتیش.... هەروەها ناساندنی دینی خوا کە دینێکە تەریب لەگەڵ زانستو تەریب لەگەڵ ژیریو تەریب لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ئەم مرۆڤەدا، نەك وەك ئاینە دەستکردەکان یان ئایینە دەستکارییکراوەکان، کە یان دژن لەگەڵ فیترەت و زانستو پێشکەوتنی عەقلیو مەعریفییدا، یان خاڵین لەو جۆرە راسپاردانە.

٢ـ ئەم باسی گەردوونو دەروونە رێگە بۆ جوڵانو کرانەوەی بیروهۆش و هەستونەست ئەکاتەوە، بیر فراوان ئەکاتو وای لێ ئەکات بە دوای ئەو ئاماژە قورئانیانەدا بڕواتو بگاتە ئەنجام، هەستو نەستیش ئەوەندە ئەوروژێنێ ناچاری ئەکات سەر لە بەردەم بەرزیو بڵندی خواو قسەی خوادا دابنەوێنێت... هەر بۆ نموونە سەیری ئەم چەند ئایەتە بکە... خوای گەورە ئەفەرموێت: (أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ * وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ * وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ * فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ) (البلد: ٨ـ ١١). واتە: ئەرێ ئێمە دوو چاومان نەداوە بەم مرۆڤە هەروەها زمانێك هەروەها دوو لێو، پاشان بەرچاو رۆشنمان کردوەو بۆ ناسینی خێرو شەڕ، دەی ئیتر بۆ رانادات مەیدان و پلە سەختەکان ببڕێ... سەیری ئەم ئایەتە بکەو لێی ورد بەرەوە.

ـ خوا دووچاوی داوە بە مرۆڤ هەر لە دوورەوە سەیری دەکەی بە رووکەش شتێکی جوانە، ئەگەر یەك دانە بێ، وا جوان نابێ، بەڵکو ناشیرینیشە، چاو زمانی تایبەتی خۆی هەیە، ئەتوانی بە چاو بەرامبەر حاڵی بکەی لێی رازیت یان لێی تووڕەیی..

ئەم چاوانە لە (سەر) دا دانراون کە بەرزترینو قایمترین شوێنی لەشە، لەبەرئەوەی چاو ناسکە وەك لووت یان گوێچکە، یان لێو لە تەختاییدا دانەنراوە، بەڵکو خراوەتە ناو چاڵێك، تا ئەگەر دەموچاویش لێدانێکی خوارد چاو پارێزراو بێت لەو لێدانە ئەگەر مستەکۆڵەیەکیش بێت، پاشان چاوی پەرژین کردووە بە (برۆ)و بە (برژانگ) کە هەریەکەیان جگە لە جوانی دان بە چاو رووی مرۆڤ چەند کاری گرنگی تریان پێ سپێردراوە.

(برۆ) وەك قەراغی دەرچووی کڵاوێك کە کرابێتە سەر وایە رۆڵی پاراستنی چاو ئەبینێت لە خۆر، عارەقی دەموچاو کۆئەکاتەوەو لەلا جانگەکانەوە ئەیانرژێنێ بە سەر روومەتی مرۆڤدا، کەسێ برۆی نەبێ زۆر ناشیرینە، یان ئەگەر برۆی نارێك یان رەنگی کاڵ بێتو هەروەها.

برژانگ، جگە لەوەی جوانی بە دەموچاوت ئەدات و ئەگەر نەبێت، یان کورت‌و شاش بێت مرۆڤ مژمۆڵەو چاو کونەدەرزی ئەنوێنێ‌و ناشیرینە، جگە لەم جوانییە رۆڵی گەورەش ئەبینێ بۆ دابەشکردنی تیشکی خۆر بە سەر دەموچاو و پێشەوەی مرۆڤدا، رۆڵی ئەوەش ئەبینێ کە تەپوتۆزو شتی زیانبەخش گل ئەداتەوە نایەڵێ بچێتە ناو چاو.

خوای گەورە سروشتی (پتاندن)ی داوە بە چاو کە ئۆتۆماتیکی ناو ناوە ئەپتێت‌و وەك فلچەی سەیارە چۆن بە هاتن‌و رۆیشتنی بەسەر جامەکەدا بینین روونکتر و ئەکات، ئەو پرتاندنەی چاویش هەمان رۆڵ ئەبینێ بۆ نموونە تۆ ماوەیەك چاوت مەپتێنە، هەست بە ئێشێیەك ئەکەی.

هەروەها خوای گەورە ناوی چاوی سوێر کردووەو ناوی گوێچکەی بۆ نموونە تاڵ کردووە، کە ئەگەر پێچەوانە بوایە مرۆڤ هەر زوو چاویش‌و گوێچکەشی لەدەست ئەدات، ئەو سوێرییەی چاو رۆڵی زۆری هەیە بۆ پاککردنەوەی چاو، ناوەندێکە میکرۆب تێیدا گەشە ناکات، هەر تەنێکی نامۆی تێبچێ (مێشوولە، تۆز، خۆڵ، وردە دار،..) خێرا بە هۆی بەو سوێرییەوە لەت و پەت ئەکرێ‌و لافاوی ناوە سوێرەکە بەرەو دەرەوەی ئەبات، کە ئەگەر وانەبوایە چاوی زۆری نەئەبرد کز ئەبوو و پاشان کوێر و عەیبدار ئەبوو.

(چاوو برۆ) نهێنی جوانییە لە مرۆڤدا، شاعیران و گۆرانیبێژان هەر بە چاوو برۆدا بەیت هەڵئەدەن، ئافرەتانیش ئەوەندەی خەریکی چاوو برۆیان ئەبن خەریکی شوێنێکی تریان نابن، بەکارهێنانی ماسکارا بۆ برژانگ‌و هەڵگرتنی برۆو بەرزکردنەوەو باریك کردن‌و پانکردن... ئەو جۆرە شتانە بریتییە لە ئەو سەرقاڵییەی کە زۆرێك لە ئافرەتانی پێوە گیرۆدە بووە....

ئەی زمان‌و لێوەکان ؟ نکوڵی لەوەناکرێت زمان وەك پارچە گۆشتێك چەندان رۆڵی گەورە ئەبینێ لە رووی ئەرکە بایۆلۆجییەکانەوە، بەلام لە هەموو گرنگتر ئەوەیە ئەم زمانە رۆڵ لە قسەکردندا ئەبینێ، نهێنی هێزی کەسایەتی مرۆڤ لە زمانیدایە، منالێك زمان زان بێت کەسایەتی بەهێزترو خۆشەویسترە لە منالەکەی هاورێی، بەپێچەوانەشەوە منالێك زمانی نەبێ کەسایەتیشی نییە و ناتوانێ کەسایەتی بۆ خۆی دروست بکات، یان حەزو ئاواتەکانی دەربڕێ، ناتوانێ بەشداری ژیان بکات وەك خەڵکی تر، گۆشەگیر ئەبێ کاریگەر نابێ لەسەر کەس‌و لەسەر هیچ، لێی بپرسی چیت ئەوێ، تەنیا داوای (زمان) ئەکات، ئەگەر بە بەرانبەرشتێکیشەوە پێی بدرێ ئامادەیە چی هەیە بیدات بۆ ئەوەی زمانی دەست بکەوێ تەنانەت چاوی ئەدات بۆ ئەوەی پڕ بە حەزی خۆی قسە بکات، لێوەکانیش بەهەمان شێوە

مایەی جوانی دەمو چاون، کەسایەتی مرۆڤیان تێدا تۆمار کراوە لێوی باریك نیشانەیە بۆ کزی لایەنی جنسی ئەو مرۆڤە، لێوی گەورەو قەڵەو بە پێچەوانەوەیە.

لێورۆڵی گرنگی هەیە لە قسەکردنو قسەخۆشییدا، شوێنی لەزەت بردنەو سەدان خانەی هەستیاری تێدایە... ئەمە بە کورتی و بە رووکەشی خۆ ئەگەر دوای ئەم ئاماژە قورئانییە بکەوی و بزانی هۆی چییە خوای گەورە سەرنجی مرۆڤ بۆ چاوو لێوو زمان رادەکێشێ، برۆیت لە زانایان بپرسی ئەم بەڵگەی (دەروونە) چییە، سەرت سور ئەمێنێ لە گەورەیی‌و دەسترەنگینی خوای گەورەو دانایی و وردەکاری ئەو خولقێنەرە بۆ ئەم خولقاوە... زانستی تازە ئەڵێ:

ـ لە زماندا (نۆ هەزار) دەمیلەی چەشتن هەیە بۆ جیاکردنەوەی تاڵ لە سوێرو سوێر لە شیرین.

ـ لەیەك چاودا سەدو چل ملیۆن وردە ناوێنەی هەستیار هەیە بۆ تیشك کە ئەوە لەناو پەردەیەکدایە لەو (١٠) پەردەی تۆڕی چاوی داپۆشیوە، کە بەهەر (١٠) پەردەکەیەوە ئەستوورەیەکەی دەگاتە (٠,٤ ملم).

ـ لە چاوەوە نیوملیۆن دەماری لیمفاوی هەیە کە وێنە بەشێوەیەکی رەنگاو رەنگ ئەگوزاێتەوە.

زانایان هاتوون زمانیان هەڵدڕیوە بۆ لێکۆڵینەوە لێی، بۆیان دەرکەوتووە پێشی زمان جۆرە دەمارێك و پاشەوەی بەجۆرە دەمارێکی تر بەلەشەوە بەستراوەتەوەو هەندێکیان جوولەی دەموچاو ئەجوڵێنێ‌و هەندێکیان لیکەرژێنەکانو هەندێ پەیوەندن بە (مۆخ = دەماغ)ەوە، باسێکی زۆرو وردی دەماری هەستو چەشتن ئەکەن لە زماندا کە ئێمە بە گونجاوی نازانین لەم کتێبەدا بیگوازینەوەو لە مەبەستی کتێبەکە لابدەین.[١]

٤ ـ سوێندەکانی قورئان

گواستنەوەی سوێندی هەندێ لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، یان هەندێ لە بێباوەڕان لە قورئاندا شێوازێکە لە شێوازەکانی دەربڕین بۆ مەبەستێکی تایبەتی، هەروەها خوای گەورەش هەندێ سوێندی خواردووە لە قورئاندا بۆ هەندێ باسو مەبەست کە جێی

[١] بۆ زیاتری ئەم باسە سەیری (موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم والسنة المطهرة)ی یوسف الحاج أحمد، ل ٩٠ـ ٩٥، بکە.

مشتومڕی خەڵکییەو بەرژەوەندییان لەوەدایە کە بیسەلمێنن نەك نکولی لیٚ بکەن. بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرمویٚ: (وَيَسْتَنبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنتُمْ بِمُعْجِزِينَ) (یونس: ٥٣) واتە: داوای هەواڵی ئاخیرەتو پاش مردنت لیٚ ئەکەنو ئەڵێن ئەریٚ راستە قیامەت هەیەو خەڵکی زیندوو ئەبنەوەو لە قەبرەکان دێنەدەرەوەو حەشر ئەکرێنو ستەمکاردەستی لە هەموو شتێك بەرئەبێتو هیچی نییە خۆی پیٚ بکرێتەوە هەرچی هەیە هەمووی هی خوایەو[1]... تۆش بڵیٚ: ئەریٚ سوێند بە خوا ئەوە راستەقینەیە.

خوای گەورە تەنیا لە سیٚ[2] شوێندا لە هەموو قورئاندا داوای سوێند خواردنی لە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) کردووە ئەمەیان و سوێندێکی تر لە سورەتی (التغابن) ئایەتی (٧) کە ئەفەرمویٚ: (زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن لَّن يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ). واتە: ئەوانەی کافر بوون لافی ئەوە لێئەدەن کە هەرگیز زیندو ناکرێنەوە، ئەگەر پرسیاری ئەوەیان لیٚ کردی بڵیٚ: سوێند بە خوای خاوەنم بە دڵنیاییەوە زیندوو ئەکرێنەوەو پاشان هەواڵی هەموو کردەوەکانیشتان پێئەدریٚ کە پێی هەستاون، ئەوە کارێکی ئاسانە بە نیسبەت خواوە.

سوێندێکی تریش لە سورەتی (السبأ) ئایەتی (٣) کە ئەفەرمویٚ: (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِن ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ). واتە: کافرەکان ئەڵێن، قیامەتمان نایەت بەسەردا، بڵیٚ: سوێند بە خوای خاوەنم قیامەت دێت بەسەرتاندا.

لەچوار شوێنی تردا[3] خۆشی سوێند ئەخوات بەزاتی خۆی:

- (فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيّاً) (مريم: ٦٨).
- (فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ) (الحجر: ٩٢).
- (فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُواْ فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجاً مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيماً) (النساء: ٦٥).
- (فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ * عَلَى أَن نُّبَدِّلَ خَيْراً مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ) (المعارج: ٤٠ ـ ٤١).

---

[1] التفسير المنير ٦/٢٠٤.

[2] مناع القطان علوم القرآن، ص٢٨٦.

[3] مناع القطان علوم القرآن، ص٢٨٦.

جگە لەم حەوت شوێنە کە چواریان خوای گەورە خۆی سوێند بەزاتی خۆی ئەخوات‌و (سیانیان) داوا لە پێغەمبەر ئەکات کە سوێند بە زاتی خوا بخوات، سوێندی شوینەکانی تری قورئان سوێندخواردنە بە خولقاوەکانی خوا وەك: (وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا). (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى) . (وَالْفَجْرِ) (وَلَيَالٍ عَشْرٍ) . (وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ) لەیەك شوێنیشدا خوای گەورە سوێند بە گیانی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەخوات ئەوەتا ئەفەرموێ: (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) (الحجر: ٧٢).

زانایان ئەفەرموون: سوێندخواردنی خوای گەورە زۆرتر لە دوو کاتدایە:

یەکەم: لە شتێکدا سوێند ئەخوا کە پرسێکی گەورەو گرنگ بێت لە گەردوون دا.

دووەم: لە کاتێکدا سوێند ئەخوا کە نکوڵی لەو شتە گەورەو گرنگە بکرێ.

بۆ نمونە سەیری ئەو سوێندانەی بەزاتی خۆی ئەیخوات یان داوا ئەکات لە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) کە سوێند بە زاتی خوا (عز وجل) بخوات.

ـ (فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُواْ فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجاً مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيماً) (النساء: ٦٥).

ـ (فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيّاً) (مريم: ٦٨).

ـ (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِن ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ) (سبأ: ٣).

یان لە چەند شوێنی تردا بۆ پرسی گرنگ‌و هەستیار سوێند بەکاردەهێنێ وەك :

ـ وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ (١) وَطُورِ سِينِينَ (٢) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (٣) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (٤).

ـ لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (١) وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (٢) أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَلَّن نَجْمَعَ عِظَامَهُ (٣).

ـ سوودەکانی سوێند خواردن:

زانایانی زمانی عەرەبی سوێندخواردن ئەکەنە سێ بەش: (سوێندی ئیبتیدائی)و (سوێندی طەلەبی)و (سوێندی ئینکاری).. سوێندخواردنیش بۆ چەند مەبەستێکە:

١ـ لابردنی دوودڵی‌و گومان لە دڵی موسڵماناندا.

٢ـ لەناوبردنی گومانو دوودڵییەکان.

٣ـ هێنانەوەی بەڵگە و بورهان بۆ پرسە ئاینییەکان.

٤ـ دووپاتکردنەی هەواڵەکانو سەلماندنیان لە جوانترین شێوازدا.

سەیرکە بۆ نموونە خوای گەورە چۆن ئەم پرسە گەورانە ئەسەلمێنێتو دەریان ئەبرێت:

(فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ * عَلَى أَن نُّبَدِّلَ خَيْراً مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ * فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ * يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ * خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ) (المعارج: ٤٠ـ ٤٤). واتە: نا، وانییە سوێند بە خولقێنەرو خاوەنی هەموو رۆژهەڵاتەکانو هەموو رۆژئاواکان، ئێمە دەسەڵاتمان بەسەرئەوەدا هەیە کە ئەمانە بگۆڕین بە کەسانی باشتر لەوانو کەس نییە بتوانێ پێش لە ئێمە بگرێ . لێیان بگەڕێ با لە بێناگاییدا رۆبچنو هەر خەریکی گاڵتەو گەپ بن تا ئەگەنە ئەو رۆژەی کە بۆیان دیاری کراوە. ئەو رۆژەی کە لە قەبەرکانیانەوە بە پەلە دێنە دەرەوەو حاڵیان وەك ئەوە وایە کە بەرەو بتەکانیان بەپەلە پەل برۆن. چاویان نیشتووەو زەلیلی دایگرتوون، ئەوە ئەو رۆژەیە کە بەڵێنیان پێدراوە (بگەڕێنەوە بۆیو تێیدا زیندووبکرێنەوەو کۆبکرێنەوە) لێیان بپرسرێتەوەو پاشان پاداشتی هەموو کەس بدرێتەوە.

ـ خوای گەورە سوێند بە هەمو ورۆژهەڵاتەکانو رۆژئاواکان ئەخوات، ئەوەش زانراوە کە قورئان سێ جۆر سوێند بە رۆژهەڵاتو رۆژئاوا ئەخوات، (رب المشرق والمغرب)، (رب المشرقين ورب المغربين)، (رب المشارق والمغارب)، زانایانی گەردوونزانی ئەڵێن: زەوی (رۆژهەڵاتو رۆژئاوا) دروست ئەکات، ئەستێرەی واش هەیە دوو رۆژهەڵاتو دوو رۆژئاوا دروست ئەکاتو هی واش هەیە چەند رۆژهەڵاتو رۆژئاوا دروست ئەکات.[١]

ـ بەو سوێندە (بە رۆژهەڵاتەکان و رۆژئاواکان لە گەردووندا) خوای گەورە سێ راستی ئەسەلمێنێ:

١ـ دەسەڵاتی بێسنووری خوا.

٢ـ ئیرادەی بێسنوری خوا.

٣ـ دادی بێسنووری خوا.

---

[١] موسوعە الاعجاز العلمی، یوسف الحاج احمد، ص٣٢١.

كە یەکەمیان لە (إنا لقادرون)و دوەمیان لە (نبدل خیرا منهم)و سێیەمیان لە (یومهم الذي یوعدون)دا دەردەکەوێت، قودرەتی خوا لە ئایەتەکەدا روو لە سێ کار دەکات:

١ـ دروستکردنی رۆژهەڵاتو رۆژئاواکان.

٢ـ گۆڕینی ئەو خەڵکە بە خەڵکی تر.

٣ـ هێنانی رۆژی قیامەتو لێپرسینەوەو زیندووبوونەوە. هەروەك ئیرادەکەش روو لە سێ کار ئەکات: دروستکردنی خولقاوەکان، گۆڕینی بەردەوامی خولقاوەکانو مراندنو زیندووکردنەوەی خولقاوەکان، گۆڕینو بەرزو نزمکردنەوەی بەهەریەك لەو خولقاوانە لە رۆژی قیامەتدا.

جا خوێنەری بەڕێز هەریەك لەو راستییانە وردبکاتەوە بزانێ لە راستییدا ئایەتەکە ئاماژەی هەموو ئەو راستییانەی تێدایە.

خوای گەورە بەو شێوەیە موسڵمانانو قورئانخوێنەکان دڵنیا ئەکاتەوە کە گومان مەبەن خوای گەورەی توانای سەرخستنو پاراستنی ئاینی خۆی و پێغەمبەرەکەی و دڵسۆزانی ئاینەکەی نییە، ئاگاداربن! خوایەك خولقێنەری ئەو هەمووە ئەستێرەو هەسارانە بێتو خاوەنی ئەو هەمووە خولقاوە جۆراو جۆرانە بێت، ئەتوانێ کە تۆڵەش لە کافران بسەنێت و ئاینیش پێش بخاتو بێدینیش نەهێڵێ و کۆمەڵێکی تر بهێنێتە سەر شانۆی ژیان و ئەگەر ئەوەشی لەبەر حیکمەتێك دواخست ئەوە دیارە رۆژێك هەیەو هەموو تێیدا زیندوو ئەکرێنەوە لێپرسینەوەیان لەگەڵدا ئەکرێو چاك چاکەی لەگەڵدا ئەکرێو خراپەکاریش تووشی چارەنووسی رەشی خۆی ئەبێت.

٥ ـ پەیمانو هەڕەشە (الوعد والوعید):

قورئان رێژەیەکی زۆر پەیماندانی تێدا بەباوەڕدارانو رێژەیەکی زۆریش هەرەشی تێدایە بۆ کافران، زانایان هەریەك لەو دوو جۆرە پەیمانە ئەکەنە دوو بەشی گەورە: پەیمانو هەڕەشە دونیاییەکانو پەیمانو هەڕەشە قیامەتییەکان.

خوای گەورە پەیمان ئەدات بەوانەی کە کتێبو ئاینو پێغەمبەری ئەو قەبوڵ ئەکەن هەر لە دونیادا:

ـ کارمەرانیان بکات.

ـ بەڕێزیان بکات.

ـ سەرکەوتوویان بکات.

- دەسەڵاتیان بداتێ.
- بێترسیان بکات.
- بەڕێزەوە گیانیان بکێشێ.
- گیانیان بەرەو ئاسمان بەرێتەوە.
- لەقەبردا دامەزراوو زمان پاراویان بکات.
- ئاسودەیان بکاتو لە لێپرسینەوەی قەبرو ئازارەکانی پارێزراویان بکات.
- لە قیامەتدا سەربەرزو بەڕێزیان بکات.
- بەهەشتیان بداتێ و ڕەزامەندی خۆی برژێنێ بەسەریاندا.

ئەوەتا بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ:

- "ألا بذكر الله تطمئن القلوب، هۆشیار بن هەر بە یادی خوا دڵ ئارامئەگرێ".
- (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا) ئەوانەی باوەڕ ئەهێنن‌و کاری چاکە ئەکەن خوای گەورە خۆشەویستییان ئەخاتە دڵی خەڵکان‌و بەڕێزیان ئەکات.
- (إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ) ئێمە پێغەمبەران‌و بەندە ئیماندارەکانی خۆمان لە دونیادا سەرئەخەین‌و لەو ڕۆژەشدا کەشایەتەکان دێن بۆ شایەتی دان (واتە ڕۆژی قیامەت).
- (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) خوا پەیمانی داوە بە ئەوانەی ئیمانداری ڕاستەقینەن و کاری چاك ئەکەن بە دڵنیاییەوە ئەیانکاتە جێنیشینی خۆی لە زەویدا....
- (وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً * وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً) سوێند بەو فریشتانەی کە بە هێمنی‌و ڕێزەوە گیانی ئیمانداران دەکێشن.
- (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ).
- (يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْداً).
- (وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ)

بەهەمان شێوەش خوای گەورە پەیمانێکی زۆر بە کافران ئەدات کە:
ـ لە دونیادا بێتاقەت‌و نائاسودەیان بکات.
ـ ژینیان تەنگ بکات.
ـ بێزێزیان بکات لای هەموو خولقاوەکان لەزەوی‌و ئاسمانەکاندا.
ـ لە سەرەمەرگدا بەو سوکایەتییەوە گیانیان ئەکێشرێت‌و تێهەڵدان ئەکرێن.
ـ لەقەبردا سزاو سوکایەتییان ئەبێت بە تووشەوە.
ـ لە قیامەتیشدا ریسوا ئەکرێن و ئەخرێنە جەهەننەم.
ـ لە ئاگریشدا "چغە"یان لێ ئەکرێت و وەك "سەگ" سەیر ئەکرێن..
ئەوەتا بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێت:
ـ (وَمَنْ أعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أعْمَى)
ـ (وَمَن يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّكْرِمٍ).
ـ (النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أشَدَّ الْعَذَابِ).
ـ (قَالَ اخْسَؤُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ * إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ * فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيّاً حَتَّى أنسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنتُم مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ * إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ) (المؤمنون: ١٠٨ـ ١١١).
کەواتە بەم شێوەیە دەرکەوت کە بەشێکی تری بابەتەکانی قورئان ئەم (وعدو وعید)ەیە کە خوای گەورە ئەیدات بە دۆستانی خۆی‌و بە دوژمنانی دینەکەی.
٦ ـ موناقەشەو حیوار لە قورئاندا (الجدل في القرآن)
لە زمانی قورئاندا وشەی (جدل) زیاتر بەکاردەهێنێت مەبەستیش پێی موناقەشەو حیوارکردنە لەگەڵ بەرانبەردا بە مەبەستی ئەوەی راستییەکی بۆ دەربخەیت، خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَكَانَ الْإِنسَانُ أكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً) (الكهف: ٥٤).
حیوارو موناقەشەکانی قورئان بۆ چەند مەبەستێکە:
١ـ سەلماندنی بیروباوەڕە ئاینییەکان وەك: بوونی خوا، کەماڵی خوا، زیندووبوونەوە، جیایی خولقاو خولقێنەرو..... هتد.
٢ـ بەرپەرچدانەوەی نکولیکەران و پوچکردنەوەی بەڵگەو گومانەکانیان بە زۆر شێواز.
٣ـ مەحکومکردنی بەرانبەر بە قسەکانی خۆی.

٤ـ دانانی چەند بنەمایەك بۆ مونازەرەو حیوار تا بەرامبەر خۆی لەوەلاّمەکان نەدزێتەوە.

٥ـ قورئان ئەنجامی حیواری لا زۆر مەبەستە، بۆیە داوا لەوانە دەکات کە بانگ ئەکرێن بۆ موناقەشە ئەگەر لە سەر یەك وشەش بووە (رێبکەون) باشترە لەوەی هەر کەسەو بەلایەکدا بڕواتو حیوارەکە بیّ ئەنجام بێت.

بۆ یەکەمیان (سەلماندنی بیروباوەڕە ئاینییەکان) بۆ نمونە خوای گەورە ئەفەرموێ:

ـ (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ) واتە: ئەگەر دوو خوا ببوایە لەم زەویو ئاسمانەدا ئەوە هەردووکیان (چ زەویو چ ئاسمان) گەندەڵ ئەبوون، تێك ئەچوون... ئەم بەڵگەیە (بورهانێکی عەقلّییەو لە دوو سەرەتاو ئەنجامێك دروست بووە:

سەرەتای یەکەم: ئەگەر دوو خوا ببوایە، زەویو ئاسمانەکان تێکئەچوون.

سەرەتای دووەم: زەوی و ئاسمانەکان تێکنەچوونو بەردەوامن.

ئەنجامەکەی: کەواتە یەك خواو ئیرادەی یەك خوا هەیە لە زەویو ئاسمانەکاندا. ئەمە چۆن؟

زانستی (منطق) ئەڵێت: "ئەگەر ئەم جیهانە دوو خولّقێنەری هەبوایە ئەوە دوو ئیرادەش کاریان ئەکرد تێیدا، جا ئەگەر یەکێکیان مەبەستی بوایە فلاّن بمرێتو ئەویان مەبەستی بوایە نەمرێت، ئەوکاتە هەردوو ئیرادەکە ئەکەوتنە سەر ئەو کەسە جا ئەو کاتە یان هەردووکیان ئەهاتنە دی کە ئەمە کۆبوونەوەی دو دژە لەیەك کاتداو لە عەقلّدا ئەمە مەحاڵە، یان ئیرادەی هیچ کامیان نەئەهاتەدی، ئەوەش نوقسانیو دەستەوسانی هەردووکیانی ئەسەلماند، یان هی یەکێکیان سەری ئەگرتو نوقسانی ئەویان ئەسەلماو دەرئەکەوت کە ئەویان خوایەو ئەمی تریان درۆیە خوانییەو نوقسانو دەستەوسانە".[1]

ـ یان ئەفەرموێت: (أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى * أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ * ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ * فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ * أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ) (القيامة: ٣٦ ـ ٤٠) . واتە: "ئایا مرۆڤ وا حساب دەکات هەروا لە خۆرایی دەستی لیّ بەربدرێتو لێپرسینەوەی لەگەڵ نەکرێت * باشە ئەو سەرەتا (دڵۆپە

---

[1] علوم القرآن، مناع القطان، ص٢٩٧.

مەنییەك) نەبوو کە فڕێ درایە ناو رەحم * پاشان بوو بە زالویەكو خوا کردیە خولقاوێکی رێكو پێكو پاشان دوو توخمی نێرومێی لێ خستەوە * ئەمانە دەری ناخەن کە خوای گەورە ئەتوانێ مردووش زیندوو بکاتەوە...".

ئەم بەڵگەیەش دیسان بورهانێکی لۆژیکییەو لە چەند سەرەتاو ئەنجامیك دروست بوون کە کورتەکەی ئەوەیە مادامێك خوایەك بتوانێ هەموو ئەو سەرەتایانە کۆنترۆڵ بکات، زیندووبوونەوەش کۆنترۆڵ ئەکات...

یەك تێبینی ورد هەیە لەم پرسی زیندووبوونەوەدا ئەویش ئەوەیە: خوای گەورە بە دوو شێواز پرسی زیندووبوونەوە ئەسەلمێنێت:

یەکەمیان لە رێگەی لە رێگەی کۆرپەلەی مرۆڤەوە.

دووەمیان: لە رێگەی کۆرپەلەی رووەکەوە. ئەمەیان چۆن؟

خوای گەورە بۆ یەکەمیان ئەفەرموێت: (فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ * خُلِقَ مِن مَّاءٍ دَافِقٍ * يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ * إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ) (الطارق: ٥ـ ٨). واتە: با مرۆڤ وردبێتەوە لە چی دروستکراوە، لە ئاوێك دروست کراوە کە بەگوڕ دەردەچێت، لەنێوان سنگی ئافرەتو پشتی پیاوەو دێتە دەرەوە، * خواش توانای بەسەر ئەوەدا هەیە جارێکی تریش دوای مردن زیندووی بکاتەوە. لە قورئاندا لە چەندان ئایەتی تردا ئەم چەمکە باسکراوە.

بۆ دووەمیشیان ئەفەرموێت: (فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَى طَعَامِهِ * أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبّاً * ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً * فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبّاً * وَعِنَباً وَقَضْباً * وَزَيْتُوناً وَنَخْلاً * وَحَدَائِقَ غُلْباً * وَفَاكِهَةً وَأَبّاً * مَّتَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ * فَإِذَا جَاءتِ الصَّاخَّةُ * يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ * لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ) (عبس: ٢٤ـ ٣٧). واتە: (با مرۆڤ وردبێتەوە لە خواردنەکەی خۆی، ئێمە لە ئاسمانەوە ئاو خوڕنەکەینەوە و پاشان زەوی شەقو لەت ئەکەینو یەکسەر تۆو سەر دەردێنێو شین ئەبێتو ترێ و قامیشو زەیتونو دارخورماو باخی چڕو میوەو ئالیك سەوز دەبن بۆ خۆشی و خزمەتی خۆتانو ئاژەڵەکانتان، کە لە پڕ شریخەی قیامەت دێت ئەوکاتە خەڵکی لەبراو دایكو باوكو هاوڕێ (خێزان)و منالەکانی خۆی را ئەکاتو هەموو کەسێك لەو رۆژەدا ئەوەندە سەرقاڵی هەیە ئەیپەرژێتە سەر کەسی تر)، لە قورئاندا لە چەندان ئایەتی تردا ئەم چەمکەی دووەمیش دووبارە کراوەتەوە.

ئەبێ پەیوەندی ئەم دووانە (کۆرپەلە)ی (مرۆڤ)و (رووەك) چی بێت لەگەڵ دووبارە زیندووبوونەوەی مرۆڤەکاندا؟ یەك پەیوەندی سەیرو زۆر ئاشکرا هەیە لەو نێوانەدا ئەویش ئەوەیە کە: خوایەك بتوانێ لەیەك دڵۆپ ئاو (مەنی) مرۆڤێکی زیندوو دروست بکات، یان لەیەك دەنکە (تۆوی) رەق ئەم دەشتو دەرە هەمووی بە گژوگیاو دارودرەختییەوە زیندووبکاتەوە، ئایا ناتوانێ جارێکی تر ئەو کارە دووبارە بکاتەوە؟

مامۆستا هەژار موکریانی شتێکی جوان و خۆش بەپەخشانە شیعر لەم بارەیەوە ئەڵێ لە کتێبی (یەك لە پەنای سیفرو خاڵی بێ برانەوە)دا، ئەڵێت:

راکێشێ، داکێشێ، بیرکەوە، بیر — پێشتر چیبووی منالّی پیر
ژنو پیاگێ[1] پێك گەیشتێ — بەچاو، بەدڵ تێك گەیشتێ
دڵۆپێك لەو، تنۆکێك لەم — لەناو پزدانێك[2] کران جەم
تێکەلاوبوون بۆ تەواوبوون — گۆرِا ئێسقانو گۆشتو هوون[3]
نۆ مانگو نۆ رۆژو نۆ سەحات — چاوە چاو بووی تا نۆرەت هات
ئەتۆش وەکو جوجیلەی[4] مەل — مایتەوە تا بۆت هەلکەوت هەل
تۆکڵت شکاند پەردەت دراند — بەرەو ژین لەمپەرت[5] پەراند
تۆ لە جوجك بێهێتر بووی — بێ دەرەتان و پێز تر بووی
ئەو دێتە دەر بە چووکە چووك — بۆ دان ئەکوتی پەلو دەندوك[6]
بەلاّم تۆ پلە گۆشتێ شل — نەپەل، نەمل، نە گورِ، نە تل
چاو نەپشکو قەتیس و گیر — ملچەی لێوت دەهات بۆ شیر
زیقەت دەهات شیرت دەویست — دەگریای، دەبنە خۆت دەمیست
ئێساش، چی؟ لەپاش سەد ساڵی — چوویتەوە دەقی منداڵی

---

[1] پیاگ: پیاو.

[2] پزدان: پرزانگ، پز: منالّەو پزدان: شوێنی منالّەکەیە، واتە: منالّدان.

[3] هوون: خوێن.

[4] جوجیلە: جووجەڵە، بەچکە.

[5] لەمپەر: سنوور، رێگر.

[6] دەندوك: دەنووك.

چاو نابینێ! گوێ ناژنەوێ[1] دانت نەما! شیرت دەوێ!
یەخسیری![2] لەناو جێگادا موغەرەت[3] زەوی بەرنادا
لەوەرەزیان[4] نەغڵەب خەوتووی بێ هێزو پێز، لەکارکەوتووی
هەرسێ کارت ماوە لە ژیان خواردن وڕێنەو گریان[5]

هەروەها ئەڵێ:

ژین چییە؟
ناوێك[6]، تۆوێك[7]
تۆمی گیایەك لەژێر خاکا زۆر هەڵناکا
سەردەردێنێ، شین دەنوێنێ
بەخۆدا دێ، دەبێتە چڵ، دەبێتە گوڵ
نەمام دەبێ بەشەنگەدار گەڵایە، لکە، میوەو بار
پیر دەبێ، وشك ئەبێ، ئەپوێ لە تۆوەکەی هی دی دەڕوێ
دلۆپێك ئاو:
پزە،[8]ساوایە، منداڵە، لاوە، سەرەیە، پاتاڵە[9]
لە هەڵسورو داسوڕدایە ئەویش وێنەی داروگیایە
چرای ژینی دەکوژێتەوە لە خاکا سەردەنێتەوە
تۆمەکەی هەڵدەداتەوە ژیان دەست پێدەکاتەوە.[10]

---

[1] ناژنەوێ: نابیستێ
[2] یەخسیر: بەندو ئەسیر.
[3] مۆغەرەت: سمتو دوای مرۆڤ.
[4] وەرەز: وەڕسیو بێتاقەتی.
[5] یەك لەپەنای سفرو حاڵی بێ برانەوە، هەژار، ل ١٢و ١٣.
[6] ناوێك: دلۆپە مەنییەك.
[7] تۆوێك: تۆوی رووەکێك.
[8] پز: کۆرپەلە (جنین).
[9] پاتاڵ: لەکارکەوتە، بێکەڵك.

ئەم دوو کارە زیندووکردنەوەی دارودرەخت لە ڕێگەی تۆوێکەوە، زیندوو کردنەوەی مرۆڤ لە ڕێگەی تنۆکە ئاوێکەوە کارێکی ئاسانە، چونکە بناغەو بنچینەی ئەو دووشتە بە کەبسکراوی پارێزراوە لەو (تۆو)و (تۆمە)دا، وەك چۆن (جامی وێنەیەك) لە پاشاندا هەزاران وێنەی لەبەر دەگیرێتەوە، ئەوانیش هەروا... خوایەك بتوانێ لە تۆوی بنیادەمێك مرۆڤێکی خاوەن گیان دروست بکات لە ڕەحمی ئافرەتاندا ئەشتوانێ لەرەحمی قەبەرکاندا سەرلەنوێ زیندووی بکاتەوەو بیهێنێتەوە بوون، خوایەك چۆن ئەتوانێ لە خواردنێکی مردووی ناو گەدە، وزەو زیندوێتی دروست بکات هەرواش ئەتوانێ لەناو گەدەی خاکدا سەرلەنوێ زیندوێتی بە ڕووەك بداتەوە... ئەو تۆمە ڕووەکە بە بارانی سروشتی زیندوو ئەبێتەوە، ئەم (تۆوەی مرۆڤیش) بە بارانێکی تری لینج کە حەدیس باسی دەکات سەرلەنوێ ئەڕوێتەوەو پاشان (گیان)ەکەشی بۆ ئەگەڕێتەوە.

بۆ دووەمیان: "بەرپەرچدانەوەی نکوڵی کەران)، خوای گەورە بۆ نموونە ئەفەرموێت:

ـ (أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ * أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَل لَّا يُوقِنُونَ) (الطور: ٣٥ ـ ٣٦). واتە: ئەبێت یان هەروا لە هیچەوە دروست بووبن و خولقێنەریان نەبێت، یان خۆیان خولقێنەری خۆیانن، یان ئاسمانەکانو زەوییان دروس کردبێ، نەخێر ئەمانە لە دوودڵیدا ئەژین..

زانایان ئەفەرموون: (أم) لە زمانی عەرەبیدا بە دوو شت تەقدیر و مانا ئەکرێ، بە (بل)و بە (همزەی استفهام)، واتە: وای لێ دی (أم خلقوا) ئەبێتە: بل أخلقوا؟ هەروەها ئەڵێن: (أم) مانای (أضراب و أستفهام)ی تێدایە، واتە: ئەو شتە ئەوایەو ئەئەبێ واش بێت (إبن قتيبه) ئەڵێت: "بل تأتى لتدارك كلام غلطت فيه".[2]... بەم پێیە مانای ئایەتەکە وای لێدێت: "ئەگەر ئەوان بڕوایان وایە کە بە بێ خولقێنەر دروست بوون، یان خۆیان خۆیانیان خولقاندووە، یان ئەوان زەوی‌و ئاسمانەکانیان خولقاندووە، ئەوە ئەو شتە ئەوایەو ئەئەشێ واش بێت بە چەندان بەڵگە کە عەقڵ پشتیان ئەگرێت..

ـ شت لە خۆیەوە نایەت، هەموو دروستکراوێك ئەبێت دروستکەرێکی هەبێت.

ـ ئەم دوو خولقاوە (مرۆڤ)و (زەوی‌و ئاسمانەکان) ئەبێ (خولقێنەرەکەیان) کێ بێ ؟

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو. ل٩.

[2] تأويل مشكل القرآن، إبن قتيبة، ص٥٣٦.

ـ ئەگەر سرۆڤ ئەڵێ (خۆم) خولقێنەری خۆمم، یان دایکو باوکم خولقێنەری منن، ئەی لی دایکو باوکی ئەوی خولقاندووە، و تانەگاتە یەکەم مرۆڤ، ئەو یەکەم مرۆڤە کی خولقاندویەتی (خۆی)، یان (جگە لە خۆی)؟

ـ ئەگەر خۆیەتی، ئەی بۆ هەزاران کاری خۆیی ئاگای لیٚ نییە، هەزاران کاری بەسەردا دیٚت حەزی لیٚی نییەو نایەویٚتو ناشتوانیٚ ریٚگەیان لیٚ بگریٚ، ئەو کەسە کیٚیە کە حوکم بەسەر ئەودا ئەدات، پیٚی ئەڵیٚ: بمرە، ناتوانیٚ نەمریٚ، پیٚی ئەڵیٚ: پیر ببە، نەخۆش بکەوە، هەژار ببە، ئازار بدەرە فلاٚنە شویٚنی لە لەشیدا، دڵی، سەری ددانی، گورچیلەی... کەواتە ئەوە وانییە کە مرۆڤ خۆی خولقیٚنەری خۆی بیٚت، بەڵکو کەسیٚکی تر لە سەروو خۆیەوە خولقاندوویەتی کە خوای گەورەیەو حاکمە بەسەریەوەو فەرمانی (بوون)و (لەناوچوون)و (زیندووبونەوەی دووبارە) بەسەردا ئەکات.

ـ ئیٚ خۆ زەویو ئاسمانەکانیش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە جگە لە مرۆڤ (خولقینەرە) خۆ مرۆڤ خولقیٚنەری زەویو ئاسمانەکان نییە، دەی هەر ئەو خولقیٚنەرە، هەمان کەسە کە مرۆڤیشی خولقاندووەو ئامانجی دروستکردنەکەشی دیاری کردووە.. لەم جۆرە ئایەتانە لە قورئاندا زۆر هەیە بۆ نموونە:

ـ (أفي اللّه شكٌ فَاطر السَّمَاوَات وَالأرْض).

ـ (أنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) (الأنعام : ١٠١).

ـ (وَلَوْ كَانَ مِنْ عند غَيْرِ اللّه لَوَجَدُواْ فيه اخْتلافاً كَثيراً) (النساء : ٨٢).

ـ (وَمَا كُنتَ تَتْلُو مِن قَبْلِهِ مِن كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) (العنكبوت: ٤٨)

بۆ سیٚیەمیشیان (مەحکومکردنی بەرانبەر بە قسەکانی خۆی) بۆ نموونە ئەفەرمویٚ:

ـ (قُلْ مَنْ أنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُوراً وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيراً وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُواْ أَنتُمْ وَلاَ آبَاؤُكُمْ قُلِ اللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ) (الأنعام: ٩١)

ـ (أفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ) (قـ: ١٥)

ـ (أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأسْبَاطَ كَانُواْ هُوداً أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَادَةً عِندَهُ مِنَ اللّهِ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (البقرة: ١٤٠)

- (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّورَاةُ وَالإنجِيلُ إِلاَّ مِن بَعْدِهِ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ) (آل عمران: ٦٥).

- (أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ * أَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ * نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ * عَلَى أَن نُّبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ * وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ) (الواقعة: ٥٧ـ ٦٢).

بۆ چوارەمیان (دانانی چەند بنەمایەك بۆ حیوار تا بەرانبەر خۆی نەدزێتەوە لە وەلامەکان) بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ:

- (قُلْ هَاتُواْ بُرْهَانَكُمْ)

- (ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ) (الأحقاف: ٤).

- (فَلاَ تَجْعَلُواْ لِلّهِ أَندَاداً وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ) (البقرة: ٢٢).

- (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) (الأحقاف: ١٠).

لەم چەند ئایەتەو هاوشێوەکانییەوە ئەگەینە ئەوەی کە قورئان چەند بنەمایەك دائەنێت پێش ئەوەی دەست بە حیوار و مونازەرە بکرێت، لەوانە:

یەکەم: پێویستە قسەی بێ بەڵگە وەرنەگیرێو بدرێتەوە بەسەر خاوەنەکەیدا.

دووەم: بەڵگەش سێ جۆرە، بەڵگەی ئایینی (قورئان یان ریوایات)[1]، بەڵگەی زانستی، بەڵگەی لۆژیکی،[2] قورئانیش بە زۆر شێواز ئەم سێ بەڵگەیە بەکاردێنێ بۆ حیوار کردن..

سێیەم: دانانی (حەکەم)ێك لە حیواردا بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی حیوارەکە بکاتو هەق بدات بەوەی هەقیەتیو ئەوەش مەحکوم و ریسوا بکات کە ناهەقی ئەکاتو سواری سەری خۆی

---

[1] شێخولئیسلام "ئیبن تەیمیە" ئەفەرموێـ: "أو أثارة من علم" یانی: "ریوایات" بهێنن کە زانیاری ئەدات بەدەستەوە، هەروەها ئەفەرموێت: سیفەتی مرۆڤی دووڕوو ئەوەیە کە رەتی بەڵگەکانی (کیتاب)و (سوننەت) ئەکاتەوە، ئەوەتا خوای گەورە ئەفەرموێت: "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُوداً) (النساء: ٦١).

[2] بۆ بەڵگەی لۆژیکی بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێت: (قُلْ أَرَأَيْتُكُم إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللّهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ * بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاء وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ) (الأنعام: ٤٠ـ ٤١).

ئەبێت. لە زمانی قورئاندا بە (حکم)و بە (شاهد) زۆر جار ناو ئەبرێ (حَكَماً مِّنْ أَهْلِه وَحَكَماً مِّنْ أَهْلِهَا)، (أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّهِ آلِهَةً أُخْرَى). ...

چوارەم: هەر شتێك پێچەوانەی (ئاییینی راستەقینە - قورئانو حەدیس - بوو یان پێچەوانەی (زانستو لۆژیك) بوو، ئەهلی تەخەصوصو شایەتحاڵەکانیش رەتیان ئەکردەوە لە رووی (بەڵگەو سەلماندنەوە - الحجة والاثبات)ەوە، ئەوە پێویستە فرێ بدرێ و وازی لێ بهێنرێ..

ئەگەر سەیری قورئان بکەین نموونەی زۆر ئەبینی لە قورئاندا ئەم بنەمانەی رەچاو کردووە، بۆ نمونە ئەو ئایەتانەی کە باسمانکردنو ئەم بنەمانەمان لێیان وەرگرت، هەروەها بۆ ئەم نموونانەی تریش بڕوانن... خوای گەورە ئەفەرموێ:

- (أَفَغَيْرَ اللّهِ أَبْتَغِي حَكَماً وَهُوَ الَّذِي أَنَزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلاً وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ) (الأنعام: ١١٤).

- (قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادةً قُلِ اللّهِ شَهِيدٌ بِيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُل لاَّ أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَـهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ) (الأنعام: ١٩)

(الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمُ الَّذِينَ خَسِرُواْ أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ) (الأنعام: ٢٠).

- (فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ) (النحل: ٤٣).

- (وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ * ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ) (الحج: ٨ - ٩).

بۆ پێنجەم مەبەست لە مەبەستەکانی حیوار لە قورئاندا کە بریتییە لە (حیوار ئەبێت ئەنجامی هەبێت) بۆ نموونە قورئان ئەفەرموێت:

- (إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ * الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّن الْمُمْتَرِينَ * فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةَ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ) (آل عمران: ٥٩- ٦١) .

- (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) (آل عمران: ٦٤).
- (فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) (آل عمران: ٦٤).

ئەمەش بۆ ئەوەیە کە (حیوار) نەبێتە مەبەست و ئامانج، بەڵکو ئەبێ هۆکارێك بێت بۆ مەبەستێك نە(حیوار) ببێتە مەبەست و (حوار من أجل الحوار) بێت و نە (حیوار)یش ببێتە گاڵتەجاڕی و سوعبەت کردن بە یەکتریو کابرا تەواو ماندووت بکاتو پاشان وەك بەرزەکی بانان بۆی دەربچێتو تێر پێ بکەنێ پێت.[1]

بۆیە قورئان بۆ نموونە ئەو سێ ڕێگەیەی داناوە بۆ ئەنجامی گفتوگۆ ئەگەر هەردوولا نەهاتنە سەریەك ڕای دیاریکراو.

١ـ یان لەسەر یەك (فیکر)ەش بێتو ڕێبکەون (على كلمة سواء بيننا وبينكم).

٢ـ یان (موباهەلە) ڕوویداتو درۆزن ڕوورەش و ڕیسوا بکەن (ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةَ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ). (آل عمران: ٦١).

٣ـ یان ئەوان شایەتی بدەن بۆ بەرانبەر کە ئەو هەقیەتی و ناهەقی ناکات (اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ)!

ئیعجازی قورئان (إعجاز القرآن)

ئەم بابەتە یەکێکە لە بابەتە فراوانو چڕەکانی قورئانو زانایان لە کۆنو ئێستادا زۆریان لەسەر نووسیوەو ئێمەش لە باسی سێیەمدا بە درێژی باسی لێدەکەین..

---

[1] برادەرێك بۆی گێڕامەوە کوڕێکی مولحید ڕۆژێکیان داوای لێ ئەکات باسی بوونی خوای بۆ بکات، ئەویش پێی ئەڵێ: باشە ئەگەر من بۆم سەلماندی کە خوا هەیە وەك چۆن ئەو جگەرەی دەستت هەیە تۆ ئەیسەلمێنیو تەسلیم بە دین ئەبێ؟ وتی: جا تۆ هەقت چییە بە منەوە من تەسلیم بە دین ئەبم یان نا، وتم: ئەی ئیتر موناقەشە بۆچی بکەین؟ وتی: حەز ئەکەم بزانم خوا هەیە یان نا! وتم: باشە من بۆت ئەسەلمێنم تۆش بە گوێی بکە، ئەگەر واش ناکەی قەبووڵ بکە من "دە" شەقت تێ هەڵئەدەم بە دیارچاوی خەڵکەوە! کوڕەکە پێکەنیو سەیری لێ هات؟؟ وتم: نێ خۆ من نایەم یەك سەعات تۆ بهێنیو ببەی و پاشان تێر پێ بکەنی پێمو بڕۆی بەبێ هیچ!..

باسی سێیەم: ئیعجازەکانی قورئان

قورئان موعجیزەی حەزرەتی موحەممەدە (صلی الله علیه وآله وسلم)، بۆیەش پێی ئەوترێت "موعجیزە"، چونکە کەس ناتوانێ وەك قورئان بڵێت، زۆرکەسی بیرا هەوڵی دا لە کۆنو لە تازەشدا کە وەك قورئان بڵێ، بۆی نەکرا، چ لە گەورە نووسەرانو ئەدیبان، چ لە گەورە بەرپرسانو نکولیکەرەکان، هەندێ لەوانە ژێر بوون پێش ئەوەی کە ئابروویان بچێتو هەر لەسەر ئەزموونی بێئەنجام بەردەوام بن، خامەکەیان شکاندوو پەرەکانی بەردەستیان دڕیو ملیان کەچ کردبۆ گەورەییو ئیعجازی ئەم قورئانە وەك (ئیبنولموقەفەع)و (ئەبی ئەعلای مەعەرری).[1]... هەشبووە ئابرووی خۆی بردو خۆی کردە پەندی زەمانەو جێگەی پێکەنینی خەڵکی وەك: (موسەیلەمەو سەججاح) و هەشبوو ئەو هەوڵە ئەزۆکانەی شاردەوەو زانی کە کەس نییە بڕوای پێ بکات وەك (کتێبەکانی تاقمی قادیانیو بەهانییەکان)، کە دەستوورێکی پینەو پەڕۆکراویان لە ئایەتو حیکمەتی خەڵك و قسەی ئەمو ئەو دانا، بەو حسابەی بیخەنە جێی قورئان.

بەڵام هەموو ئەوانە ڕۆشتن و قورئان هەرما، چونکە قورئان موعجیزەیەو تا قیامەت کەس ناتوانێت وەك ئەو بڵێ و خواش ڕاست ئەفەرموێ: (وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) (فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ) (البقرة : ٢٣ـ ٢٤).

قورئان لە چەند ڕووەوە (موعجیزەیە) وەك زانایان باسی ئەکەن، زانایان باسی زیاد لە (١٠) لایەنی ئیعجازی قورئان ئەکەن، بەڵام ئێمە تەنیا (پێنج ڕووی ئیعجازی قورئان) باس ئەکەین ئەویش بە کورتی، چونکە لە بنەرەتدا ئەم کتێبە بۆ ئەوە نییە کە باس لە موعجیزەی قورئان بە تەنیا بکات...

١ـ ئیعجازی زمانەوانی.

٢ـ ئیعجازی تەشریعی.

---

[1] محمد عبدالله دراز ئەڵێ: من قەناعەتم وایە ئەو جۆرە پیاوانە تەنیا بۆ دڵنیایی زیاتری خۆیان وەك ئەڵێن (لیطمئن قلبي) ئەو کارەیان کردبێ نەك لە بێدینییان دا ئەو هەوڵەیان دابێ. (ص٨٢) النبأ العظيم.

٣ـ ئیعجازی بونیەوی.

٤ـ ئیعجازی ژمارەیی.

٥ـ ئیعجازی زانستی.

١. ئیعجازی زامانەوانی

زۆر کەس کە باسی ئیعجازی قورئانی بۆ ئەکەی خێرا زەینی بۆ ئەم لایەنە ئەڕواتو چونکە بڕوای وایە کەس ناتوانێ لە ئاستی ڕەوانبێژی قورئاندا سورەتێك، یان چەند سورەتێك بڵێت، چونکە قورئان لە هەر ڕوویەکی زمانەوانییەوە لێی وردئەبیتەوە جۆرێك سەرسامی پێوە ئەبینی.

ـ لە ڕووی مۆسیقای وشەو سیستمی فۆنەتیکی ئایەتەکانەوە سەیری ئەکەی.

ـ لە ڕووی جوانی وێنەو سێبەری ماناکانیەوە سەیری ئەکەی.

ـ لە ڕووی مانای زۆری ناو (وشە کەمەکان)یەوە سەیری ئەکەی.

ـ لە ڕووی وردەکاری پیتی وشەکانو ڕیزبەندی وشەی ناو ڕستەکانو هاتنی بەمەبەستو وردی ڕستەکان لەناو چەمکێکی دیاری کراودا لێی وردئەبیتەوە. (پیت لە وشەدا و وشە لە ڕستەدا و ڕستە لە چەمکدا).

ـ لە ڕووی ئەوەوە وردئەبیتەوە کە بەشی عەقڵو بەشی دڵو بەشی دەروون پێکەوە ئەداتو تێریان ئەکات و ئەمیان لەسەر حسابی ئەویان بێبەش ناکات.

لە هەر یەکێك لەم لایەنانەوە وردئەبیتەوە قورئان ـ موعجیزیەکەو سەری مرۆڤ سوڕ ئەمێنێ.. بۆ ئەوەی لەم لایەنی ڕەوانبێژیو زمانەوانی قورئانە بگەی، لێبگەڕێ با قورئان خوێنێکی شارەزا و دەنگخۆش هەندێ قورئانت بۆ بخوێنێو جا گوێ بگرە بۆ مۆسیقای وشەکانو دڵ بدە بە ماناو مەبەستەکانی ئەو ئایەتانە تا بۆت دەربکەوێ ئەم قورئانە لە چ لوتکەیەکدایەو چۆن بە (سیحری) وشەکانی دڵت کەمەندکێش ئەکاتو مووی لەشت گرژ ئەکاتو پاشان دڵت نەرم ئەکاتو جۆرێك لە عیشقو خۆشەویستی لە (ڕۆحتا) دروست ئەکات.. تاقیبکەرەوە ئەیبینی!

مەحوی شاعیر ئەفەرموێ:
تێدەگا هەرکەس بکا فەهمی رموزی مەعنەوی
"هەجر" و "وەصڵە"، "نار"و "جنە"ی ئایەتی (لایستوی).[1]

- چەند کەس کاتی خۆی مۆسیقای وشەکانی قورئان کەمەندکێشی کردوو موسڵمانێتی خۆی راگەیاند.

- چەند کەس لەم سەردەمەتازانەشدا سیحری جوانی وشەو ئایەتەکان و وردی ماناو مەبەستەکانی ئەم قورئانە دەستی راکێشاو ئیمانی پێ هێنا بەم قورئانە. بۆ نموونە لەسەر رەوانبێژی قورئان (سەیری بەشی یەکەم، باسی یەکەم، پێناسەی قورئان بکە).

٢. ئیعجازی تەشریعی

هەندێ وا ئەزانن قورئان هەندێ تەشریعاتی داناوە مرۆڤ زۆر دوای سەردەمی قورئان لە فەلسەفەو وردەکارییەکانی گەیشتووە ئەوانە ناو ئەنێت "ئیعجازی تەشریعی"، هەندێ تر وا ئەزانن ئیعجازی تەشریعی قورئان ئەوەیە کە هەندێ شتی حەرام کردووە، خەڵکی دوای سەردەمی قورئان ئەوجا بۆی دەرکەوتووە هۆی چییە ئەو شتە حەرام کراوە، هەشە وا لە ئیعجازی تەشریعی گەیشتووە کە قورئان پێش هەموو خەڵکانی تری عاقڵ ئاماژەی بۆ بنەماو رێساکانی شەریعەت‌و دەستووری ژیان کردوەو زۆر وردەکاریشە لەو ئاماژانەدا.

بەڵام لە راستیدا ئیعجازی تەشریعی قورئان ئەوانە نین بە تەنیاو بەڵکو برتیین لە:

أ - هەمەلایەنی قورئان لە تەشریعدا بۆ ژیان.

ب - دانانی بنەماکانی دەستوور و یاساکان بۆ کۆمەڵگە.

ج - فەلسەفەی ورد لە هەریەك لەو یاسایانەدا... با بە نموونە ئەمە بسەلمێنن:

---

[1] دیوانی مەحوی، مامۆستا عەبدولکەریمی موردەریس، واتە: "هەرکەس لە جفرە و رەمز تێبگات لەوە تێ ئەگات کە ئایەتی: "لایستوی أصحاب النار وأصحاب الجنه) واتە: خەڵکی بەهەشت‌و خەڵکی جەهەننم وەکو یەك نین مەبەستی (بەهەشت) ئەو حاڵەتەیە کە رۆح تێیدا پەیوەست ئەبێت بە خواوە، و مەبەستیش بە (ئاگر) ئەو حاڵەتەیە کە رۆح تێیدا دوورئەکەوێتەوە لە خواو ئەبچڕێ لێی.

د. تەشریعی هەمەلایەنە

قورئان شەریعەتێکی هەمەلایەنەی داناوە بۆ هەموو ژیانو شتێك نییە لە ژیاندا ئەم قورئانە باسی لێوە نەکردبێت.

* بنەماکانی عەقیدەو بیروباوەڕو رەوشتی زۆربەرودیو بە رۆشنی باس کردووە بە بەڵگەوە هەریەکەیانی سەلماندووە، چ باسی "ئیلاهیات" بێت، یان "نبوات" بێت، یان باسی "رۆحانیات" بێت، یان باسی "سەمعیات" بێت.[1]

* تەشریع بۆ پیاو دائەنێت و تەشریع بۆ ژن دائەنێت و تەشریع بۆ منداڵ دائەنێتو تەشریع بۆ هەمووشیان لەناو خێزاندا دائەنێتو خێزانەکە کۆنترۆڵ ئەکاتەوە بە یاسا، بۆ نموونە:

- ئەفەرموێ: (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء). (پیاو بەرێوەبەرە لەناو خێزاندا).

- ئەفەرموێ: (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّهُ). (ژنی چاك دەستپاكو گوێڕایەڵە).

- ئەفەرموێ: (لِّلرِّجَالِ نَصيِبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ). (ژنو پیاو پشکیان لە میراتدا هەیە).

- ئەفەرموێ: (وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً). (دایكو باوك ئەبێ چاکەی بەرامبەر بکرێ).

- ئەفەرموێ: (الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ). (تەڵاقدان دوو قۆناغەو پاش ئەوە یان بە چاکی پێکەوە ئەبن، یان بە چاکی لەیەکتر جیا ئەبنەوە).

- ئەفەرموێ: (وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ). (ژن بەقەدەر ئەرکەکانی مافی هەیە).

* تەشریع بۆ پەیوەندی مرۆڤو مرۆڤو بۆ پەیوەندی مرۆڤو گیانەوەرانو بۆ پەیوەندی مرۆڤو بوونەوەر دادەنێت:

- ئەفەرموێ: (وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْناً).

- ئەفەرموێ: (وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا).

- ئەفەرموێ: (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) (البقرة : ٢٩).

---

[1] لە پێشەوە باسێکی ئەم چوار بابەتەمان کردووە.

* که تەشریع بۆ مرۆڤ داوەنێ بۆ هەموو لایەنەکانی بونیادی دایئەنێت، بۆ پاککردنەوەی دەروونی، بۆ پاراستنی ژیری، بۆ گەشەکردنی دڵو دەروونو لەشو لاری، فێری خوێندەواری ئەکاتو فێری بیرکردنەوەی ئەکاتو فێری دەمپاکیو دڵپاکیو دەستپاکیو داوێن پاکی ئەکات:

- ئەفەرموێ: (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا) .

- ئەفەرموێ: (فَمَا لِهَـؤُلاء الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً) (النساء : ٧٨).

- ئەفەرموێ: (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ). هەروەها: (قُلِ انظُرُواْ مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لاَّ يُؤْمِنُونَ) (يونس: ١٠١).

- ئەفەرموێ: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق: ١). هەروەها: (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) (القلم: ١).

ب . بنەماکانی دەستووورو یاساکانی کۆمەڵگە

راستە قورئان کتێبێکی تەشریعی تەنیا نییە و هەموو هەر یاساو رێسا بێت، بەڵام هەموو بوارەکانی دەستوریشی دیاری کردووە و بنەمای سیستەمە جۆربەجۆرەکانی داناوە.

وەك بنەماکانی (سیستمی حوکمڕانی) و (سیستمی بواری ئابوری) و (سیستمی راگەیاندن) و (سیستمی خوێندن) و (سیستمی سزاکان) و (سیستمی سەربازی) و (سیستمی دادگوستەری) و (سیستمی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان) و (سیستمی کۆمەڵگەی مەدەنی) و ... هەروەها، بۆ نموونە دەربارەی بنەماکانی (سیستمی سیاسی):

- ئەفەرموێ: (وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ). ئاماژەیە بۆ سەرچاوەکانی تەشریع لە دەوڵەتدا.

- ئەفەرموێ: (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ). ئاماژەیە بۆ جۆری حوکمو چۆنێتی دامەزراندنی دەزگا تەشریعیو تەنفیزییەکان.

- ئەفەرموێ: (وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم). ئاماژەیە بۆ مەبەستو ئامانجەکانی حەکمڕانی کە بەرقەرارکردنی دادو یەکسانییە.

- ئەفەرموێ: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) (التوبة: ١٠٣). ئاماژەیە بۆ چۆنێتی دابەشکردنی سەروەتو سامان لە نێوان خەڵکدا.

ـ ئەفەرموێ: (وَلاَ يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ) (البقرە: ٢٨٢). ئاماژەیە بۆ ئازادی نووسین‌و شایەتیدان لەسەر مافەکانی خەڵکی، عەبدولڕەحمانی کەواکیبی لە کتێبی (طبائع الاستبداد ومصارع الاستبعاد)دا ئەڵێ: ئەم ئایەتە شیعاری ئازادی ڕۆژنامەگەرییە لە ئیسلامدا.

کەواتە سیستمی حوکم لە ئیسلامدا لەسەر ئەم بنەمایانە ئەوەستێ:

١ـ خوا حاکم‌و بڕیاردەرەو ڕاگری بەرژەوەندییەکانی مرۆڤەکانە.

٢ـ ئیسلام سەرچاوەی تەشریعەو هەر یاسایەك پێچەوانەی دەستووری ئیسلام بێت خۆی لە خۆیەوە (ئۆتۆماتیکی) هەڵدەوەشێتەوە.

٣ـ کارەسیاسییەکە بە (تەشریعی‌و تەنفیزییەوە) ئەبێت بەراوێژو ڕاگۆڕینەوە ببڕێت بەڕێوەو "تاکڕەوی‌و دیکتاتۆریەت" نەیەتە ناو پرۆسەکەوە.

٤ـ ئەبێت داد بەرقەرار بکرێت‌و کەس مافی نەخورێت، ئەو کەسە هەرکێ و لەهەرکوێ بێت.

٥ـ ئازادی ڕادەربڕین پارێزراو بێت مەگەر ئەو ڕاو بۆچوونانە نەبێت کە دژایەتی نەگۆڕەکانی شەریعەت بکات، یان دژایەتی یاسای گشتی دەوڵەت بکات وەك (سەرپێچی یاساکان، سەرپێچی هاتوچۆ، ترسناکی دروستکردن لەسەر ئەمنی میللیی یان نیشتمانی.. هتد".

دوای ئەمانە "عەقڵەکان"و "ئەزموونە بەشەرییەکان" ئەرکی ئەوەیان ئەخرێتە سەر کە ئالیەتی گونجاو بۆ ئەو بنەما گشتییانە بدۆزنەوە..

واتە: ئالیەتی گونجاو بدۆزنەوە بۆ "پاراستنی ئازادی ڕادەبڕین، یان بەرقەرارکردنی دادو یەکسانی، یان دۆزینەوەی شێوازی ڕاگۆڕینەوەو بڕیاردانی بە کۆمەڵ‌و .. هەروەها، دەربارەی بنەما گشتییەکانی ئابووری ئەفەرموێ:

ـ ئەفەرموێت: (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ). ئاماژەیە بۆ ئەوەی سەروەت‌و سامان تەنیا لە دەستی دەوڵەمەندەکاندا نەبێت، بەڵکو ئەبێت (موداوەلە) دەستبەدەست بکات، تا لەلایەك چینایەتی دروست نەبێت‌و لەلایەکیش کەس ئەوی تر نەچەوسێنێتەوەو ئیستغلالی هەژاری‌و کەمدەستییەکەی بکات.

ـ ئەفەرموێت: (وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفاً) (النساء: ٥). ئاماژەیە بۆ ئەوەی ماڵ پێویستە بە دەستی کەسی ژیرو خاوەن ڕوشدەوە بێت‌و لە خێری خۆی‌و خەڵکیدا بەکاری بهێنێ.

- ئەفەرموێ: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) (التوبة: ١٠٣). ئاماژەیە بۆ ئیشکردن بە سیستمی زەکات وەرگرتن، وەرگرتنی ئەو بڕە پارەی پێویستەی باری سەرشانی هەژارانی پێ سووك ئەکرێت... و هەروەها.

پاش ئەم بنەما گشتییانە ئیتر نۆبەتی (عەقڵو ئەزموونی) مرۆڤەکانە بێن ئالیەتی گونجاو بۆ بەگەڕخستنی ئەم پرۆسە ئابووریە بدۆزنەوە. واتە: دانانی وەزارەتو بەرێوەبەرایەتیو لیژنەی تایبەت بۆ وەرگرتنی زەکاتو دیارکردنی بڕەکانی لە ولاتو شارو کۆمپانیاو دەزگاکاندا و دابەشکردنەوەی بەسەر خاوەن مافەکاندا.[1]

یان دۆزینەوەی ئالیەت بۆ رێکخستنی و خستنەمکاری سەروەتو سامانی بێباوکانو پارەی کەڵەکەبووی زەکات، یان خەزێنەی دەوڵەت... وە هەروەها.

بۆ بڕگەکانی تریش بە هەمان شێوە، قورئان بنەما گشتییەکانی دائەنێ و پاشان درێژەو جێبەجێ کردنەکانی ئەداتە دەست عەقڵی عاقڵانو شارەزایی پسپۆڕان هەریەکەو لە بواری خۆیدا و ئەفەرموێ: (فاسئل به خبیرا)، یان (ولا ینبؤك مثل خبیر)....

ج ـ فەلسەفەکانی یاسا ئیسلامییەکان

وتمان ئیعجازی قورئان لەوەدایە کە لە بواری تەشریعدا کاری موعجیزە ئەکاتو دێت (تەشریعێکی هەمەلایەنە)و (کوللیاتی پرسە گەورەکان) دائەنێتو مرۆڤەکانیش لە فەلسەفەی هەندێ لەو تەشریعاتە ئاگادار ئەکات.. بە نمونە ئەمە بڵێین:

- خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاْ أُولِيْ الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) (البقرة : ١٧٩). لە قیصاصو تۆڵەسەندنەوەدا ژیان دەستی خەڵك ئەکەوێت ئەی خاوەن جەوهەرەکان. کەواتە هۆی فەرزکردنی "قیصاص" پەرژینکردنی ژیانی خەڵکییە وەك ئەڵێن: "شەڕ لە پێناو ئاشتییدایە".

- پرۆسەی زەکات وەرگرتن لە ئیسلامدا پرۆسەیەکی حکومی و دەوڵەتییە، نەك پرۆسەیەکی شەخصیو تاکە کەسی بێت، فەلسەفەکەشی ئەوەیە کە ئامانجو مەبەست لە

---

[1] لە کتێبی: "دەوڵەتی خیلافەت بوژاندنەوەی کۆمەڵگەو گەشەسەندنی شارستانییەت"دا بە درێژی و لە بیست خاڵدا باسی ئەم بابەتەمان کردووە وەك (بنەما)و وەك (ئالیەت)یش.

وەرگرتنی و دابەشکردنی زەکات ئەوەیە هەژاری بنەبڕ بکرێت لە ناو خەڵکیدا، یان وابکرێت هەژارو دەوڵەمەند لە یەکتری نزیك بکرێنەوە و جیاوازییەکە زۆر نەبێت‌و یاسای چینایەتی دروست ببێت‌و ئەم ئەو بخوات‌و بیکاتە مەسخەرەی دەستی خۆی.

ـ دەستبڕین کراوە بە سزای دزی کردن، نەك "زیندانی"، یان "غەرامەی ماڵی"، یان هەر جۆرە "تەعزیر"ێکی تر، فەلسەفەکەشی ئەوەیە بەبڕینی دەستی چەند کەسێکی دەستپیس لەناو کۆمەڵگەدا کە دەستیان خێر بۆ کۆمەڵگە ناداتەوە، هەموو خەڵکی تری دەستپیس تەمێخوارد ئەبێ‌و ئەسڵەمێتەوە لە دزیکردن‌و ترساندن‌و تۆقاندنی خەڵکی بێوەی‌و کاسبکار، بەڵام ئەگەر وانەکرێ، بۆ نموونە سزای دزیکردن بریتی بێت لە "غەرامەی ماڵی"، یان "زیندانی"، یان "ئیعدام کردن"، ئەوە دزیکردنەکە وەك خۆی ئەمێنێتەوە، بەڵکو لەوانەیە زیادیش بکات وەك "چەندێتی" وەك "چۆنێتی"یش، چۆن؟ وا دائەنێین لە شارێکدا چەند کەسێك لە سەر دزیکردن ئەگیرێن‌و ئەخرێنە زیندانی‌و حوکمی چەند ساڵ زیندانی بۆ هەر یەکەیان دەرئەکرێت، ئەم زیندانییانەش لە زینداندا چی ئەکەن، خۆ دیارە لەزگە لە دەمیان نادرێت، بەڵکو دەست بە قسەکردن‌و راگۆڕینەوە ئەکەن لە زیندانەکەدا و دیارە یەکەم پرسیارو حیواریش کە روو ئەدات لە نێوانیاندا شتێکی لەم شێوەیە ئەبێت:

دزێك: لەسەرچی گیراوی ئەفەنی؟

دزێکی تر: لەسەر دزی.

دزەکە: چیت دزیوە؟

دزەکەی تر: ماڵی فلان کەس.

دزەکە: چۆن‌و چەندت دزیوە؟

دزەکەی تر: درێژەی دزی کردنەکەی‌و شێوازی ماڵدزینەکەو چۆنێتی گرتنەکەی‌و خاڵە بێهێزەکانی خۆی بە خەیاڵ راحەتی باس ئەکات....

دیارە حیوارەکە پێچەوانە ئەبێتەوەو ئەمی تریان دەست بە پرسیارکردن لەوی تریان ئەکات‌و دەست ئەکەنە حیوارو موناقەشەو راگۆڕینەوە لەسەر شێوازەکانی دزی کردن‌و رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ یاساو بەرنامەکانی راوەدوونان‌دا...

ئەوکاتە زیندانەکە ئەبێتە خێوەتگەیەك‌و چەندان شێوازی دزیکردن تاوتوێ ئەکرێت‌و وەك خولێکی زانستی لێدێت‌و هەریەکەیان پاش ئەوە، نەك شێوازێك، بەڵکو چەندین شێوازی دزیکردن فێر ئەبێت‌و لەوەو دوا بەرئەبێتە گیانی کۆمەڵگەو باری ئەمنی خەڵکی (بێگوناه)

ئەخەنە مەترسییەوە.. بەڵام خوای گەورە ئەفەرموێت: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (المائدة : ٣٨). هەرکەس لە پیاوو ژن دزیکرد خێرا دەستیان ببڕن، وەك پاداشتێك بۆ ئەو کردەوەی کە کردوویانەو وەك سزایەکیش کە لە خواوە بۆیان بڕواوەتەوە، خواش بە دەسەڵاتەو لە رووی داناییشەوە ئەم بڕیارەی داوە...

زانایان ئەفەرموون دەستەکان بە گشتی چوار جۆرن:

- يد عاملة، الاسلام يكرمها.
- يد عاجزة، الاسلام يطعمها.
- يد عاطلة، الاسلام يشغلها.
- يد عابثة، الاسلام يقطعها[1]

بۆ هەموو یاساکانی ئیسلام ئەکرێ بووترێت لەسەر بناغەی فەلسەفەیەکی ورد دانراون، هەرچەندە هەندێ لە زانایان جیاوازی لە نێوان دوو جۆر یاسادا ئەکەن: ئەو یاسایانەی کە پێیان ئەوترێ (أوامر)و ئەو یاسایانەی پێیان ئەوترێت (نواهی)، ئەو زانایانە ئەڵێن: "هەموو "نهی"یەك لەسەر هۆو فەلسەفەیەك راوەستاوە، بەڵام "أمر" وانییە، واتە: خوای گەورە کە ئەفەرموێت: "نوێژ" بکەن، مەرج نییە فەلسەفەیەك لەپشت ئەم "أمر"ەوە بێت، بەڵام کە ئەفەرموێت: "عارەق مەخۆنەوە"، یان "زینا مەکەن"، یان "گۆشتی بەراز مەخۆن"، یان "سیخوڕی مەکەن"... هتد، ئەوە بێگومان هۆو فەلسەفەی گەورە لە پشت هەریەك لەو "نهی"یانەوە هەیە، ئیتر ئەوە خوایگەورە باسی کردبن یان باسی نەکردبن، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە کە چ (أمر)و چ (نەهی) بە بێ هۆو بەبێ فەلسەفەیەکی ورد لە خوای گەورەوە دانابەزنە سەر عەبدەکانی.

- مەگەر خوا نافەرموێ: (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ). نوێژ بکەن، چونکە نوێژ ئەبێتە قەڵغان بۆتان لە خراپەو خراپەکاری.

- یان ئەفەرموێ: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاَتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) (التوبة: ١٠٣). زەکاتیان لێوەربگرە بۆ ئەوەی پاك ببنەوەو روشدو گەشەی زیاتر بکەن.. هتد.

---

[1] سەیری کتێبی "المال فی الاسلام) محمود غریب بکە بۆ درێژەی ئەم باس و خواستە.

دەی خۆ ئەوانە هەموو (أمر)ن‌و ئەوەتا فەلسەفەکانیشیان باس ئەکات، نوێژ بۆ ئەوەی قەڵغانەو رۆژوو لەبەرئەوەی فابریکەی تەقوایەو زەکات لەبەرئەوەی گەشەو پاکیتی ئەدات بە ماڵ‌و بەزەکاتدەرەکەش.

٣. ئیعجازی بونیەوی

(ئەم لایەنە ئیعجازیەی قورئان زۆر کەس لە زانایان هەوڵی دۆزینەوەو باس لێوەکردنیان داوە، بەڵام کەمێکیان تێیدا سەرکەوتوو بوون، لەو کەمەش چەند پرسێکی کەمیان لێ دۆزیوەتەوە، ئیتر ئەوانی تریان دەستەوسانی خۆیان راگەیاندووەو خۆیان لەباسەکە نەداوە لە دوورەوە نەبێت).[1]

ئیمام فەخرەدینی رازی (زانای سەدەی شەشەمی کۆچی) ئەڵێت: **"من تأمل لطائف نظم السور، وبديع ترتيبها علم أن القرآن كما أنه معجز بحسب فصاحة ألفاظه وشرف معانيه، فهو أيضا معجز بسبب ترتيبه ونظم آياته.."** هەروەها ئەڵێ: **".. أكثر لطائف القرآن مودعة في الترتيبات والروابط"**.[2]

زەرکەشیش دەربارەی هۆنینەوەی قورئان ئەفەرموێ: "حاڵی وەك حاڵی خانوویەك وایە کە هەمووی لەسەر یەك خشت خشت دانراون‌و هەموو گونجاون لەگەڵ یەکتردا".[3]

قاضي ئەبوبەکر کوڕی (العربی) یش کە لە زانایانی سەدەی پێنجەمی کۆچییە ئەڵێت: **"ارتباط آي القرآن بعضها ببعض حتى تكون كالكلمة الواحدة منسقة المعاني، منتظمة المباني علم عظيم"**.[4]

ئیمامی سیوطی کتێبێکی تایبەتی لەم باسەدا بەناوی **(تناسق الدرر في تناسب السور)**[5] و (بورهان الدين) ی بوقاعی بە هەمان شێوە لەم بابەتەدا کتێبێکی هەیە بە ناوی **(نظم الدرر في بيان تناسب الأيات والسور)**.[1]

---

[1] دراسات قرآنية (الجمع بين القراءتين)، طه جابر العلواني، ص٤١.

[2] الوحدة البنائية، العلواني، ص٢٥. والجمع بين القراءتين ، ص٤٢.

[3] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص٩٢.

[4] الوحدة البنائية، ص٢٥. والجمع بين القراءتين ، ص٤١٤٢.

[5] دەوڵەتی خیلافەت، اکرام کريم، ل٣٥٥.

تەنانەت هەندێك لە زانایان لەوانە (سیوطي)و (حەسەنی بەصری)و (سەعید حوّی)و (فەخرەدینی رازی)... بڕوایان وایە کە هەموو حیکمەتو جوانییەکان لە دینەکاندا کۆکراونەتەوەو هەموو دینەکانیش لە قورئاندا کۆکراونەتەوەو هەموو قورئانیش لە سورەتی "الفاتحه"دا کۆکراوەتەوە..

(فەخرەدینی رازی) ئەڵێ: "مەبەستی هەموو قورئان ئەوەیە کە چوار پرس هەیە ڕۆشنی بکاتەوە بۆ خەڵکی: "ئیلاهیات"، "زیندووبونەوە"، "پێغەمبەرایەتی"، "کارو فەرمانی خوا، واتە: قەزاو قەدەر"، دەی "الحمد لله رب العالمين" باسی ئیلاهیاتەکەیە، "مالك يوم الدين" باسی زیندووبوونەوەکەیە، "إياك نعبدو وإياك نستعين" باسی قەزاو قەدەرەیەکە، جەبەرییەت هەڵدەوەشێنێتەوە، "اهدنا الصراط المستقيم"و تا کۆتایی سورەتەکە باسی پێغەمبەرایەتی و کاری خوایە لەگەڵیان.... بەو شێوەیە سورەتی (الفاتحه) هەر چوار مەبەستەکەی قورئانی گرتۆتە خۆی".[2]

ئەم "ئیعجازی بونیەویە" لە قورئاندا پرسێکی زۆر گەورەیەو تەنیا و بە تەنیا هەر خوا ئەتوانێ شتی وا بکات... با بە نموونە ئەم بابەتە ڕۆشن بکەینەوە:

وەك لای هەمو موسڵمانێ زانراوە کە قورئان لە ماوەی (بیستو سێساڵ) دا هاتوەتە خوارەوەو هەر جارەی ئایەتێك، یان سورەتێك، یان چەند ئایەتێك هاتوەتە خوارەوەو پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) بە نووسەرانی (وەحی) فەرمووە ئەم ئایەتە لە فلان شوێنو فلان سورەتدا دابنێو جێگەکەی ئەوێیە، لەوکاتەدا بەو سەربەخۆییە ئەرکی تەشریعی و ئایینی خۆی ئەنجامداوە، کەچی ئێستاش هاوڕێ لەگەڵ ئایەتەکانی تر داو هەموو پێکەوە ئەرکێکی تر ئەنجام ئەدەن بێنەوەی ئەرکە سەرەکییەکەی خۆی لە دەست دابێت، وەك چۆن (تەشبیهات نەبێت) نامێرێکی تەسجیل لە کۆمەڵێکی زۆر (دیشلی) دروست دەبێت، کە هەریەکەیان بە تەنیا ئەسورێتەوە بەشێوەیەك گونجاوە لەگەڵ قەبارەو جۆری ددانەکانیداو ئەرکێك ئەنجام دەدات، لەهەمان کاتدا لەگەڵ (دیشلی)یەکانی تریشدا یەکتری ئەسوڕێننەوەو ئەرکێکی یەکگرتووی تر ئەنجام ئەدەن کە تۆمارکردنی دەنگو دانەوەی دەنگە. ئایەتەکانی قورئانیش هەروایە، بۆ نموونە سەیری ئەم ئایەتە بکە کە ئەفەمرووێ: (وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ

---

[1] الجمع بين القراءتين ، ص٤٢.

[2] تفسير الجلالين، ص٣٨٧.

بِالْمَعْرُوفِ). ئافرەتان چەند ئەركیان لەسەرە بەو ئەندازەیەش مافیان بۆ هەیە بە چاكی و بە مەعلومی.[1] بە چوار وشە، یەك رستەی پڕ "رەوانبێژی" و پڕ "فەلسەفە"ی دروستكردووە و ئەتوانی بیكەیتە ناونیشانی كتێبێكی سەربەخۆو سەدان لاپەڕەی لەسەر بنووسیو دیدی قورئان بۆ ئافرەت رۆشن بكەیتەوەو دەریبخەیت ئافرەت لە دیدی قورئاندا چییە، ئەركی چییە، مافی چییە، چۆن هاوسەنگی لە نێوان ئەركو مافەكانیدا درووست دەكەی، لەكاتی لارەسەنگبوونی ئەم ترازووەدا چۆن چارەسەری دەكەی، ئەو رێگایانە چین هاوسەنگی پێ دروست دەكەی، ئەی ئەو رێگایانە كامانەن كە ناهاوسەنگی پێ راست ئەكەیتەوە... وە هەروەها.

ئەمە وەك ئایەتێكی سەربەخۆ، كەچی كە دێیتو سیاقی ئەم ئایەتە لەناو سورەتی (البقرة) ئەخوێنینەوە، سەیر ئەكەی زۆر گونجاو ئەو ئایەتە بونیەی خۆی پاراستووەو بووەتە بەشێكی تەواوكەریش بۆ بونیەی سورەتەكە، چۆن؟.. ئەم ئایەتە لە سورەتی (البقرة)دا هەیە بە ژمارە (٢٢٦)و ئەو ئایەتانە بەم شێوەیە ریز كراون.

"لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَآؤُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (٢٢٦) وَإِنْ عَزَمُواْ الطَّلاَقَ فَإِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٧) وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُواْ إِصْلاَحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكُيمٌ (٢٢٨) الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٢٩) فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَتَرَاجَعَا إِن ظَنَّا أَن يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٢٣٠) وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النَّسَاء فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لَّتَعْتَدُواْ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ

---

[1] وشەی "بالمعروف" واتە: مەعلومو رۆشن بێت لای هەمو كەس، هەندێ ئەڵێن" بالمعروف شرعا" ، تفسير الجلالين، ص٣٨. هەندێ ئەڵێن: "بالمعروف عقلا وشرعا"، ئەوترێ (المعروف اسم لكل فعل يعرف بالعقل أو الشرع حسنه)، مفردات ألفاظ القرآن الاصفهاني، وشەی (عرف).

فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلاَ تَتَّخِذُوَاْ آيَاتِ اللّهِ هُزُواً وَاذْكُرُواْ نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٣١) وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْاْ بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ (٢٣٢) وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُواْ أَوْلاَدَكُمْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٣) وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٢٣٤) وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاء أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ عَلِمَ اللّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَـكِن لاَّ تُوَاعِدُوهُنَّ سِرّاً إِلاَّ أَن تَقُولُواْ قَوْلاً مَّعْرُوفاً وَلاَ تَعْزِمُواْ عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىَ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٣٥) لاَّ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاء مَا لَمْ تَمَسُّوهُنُّ أَوْ تَفْرِضُواْ لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعاً بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُحْسِنِينَ (٢٣٦) وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إَلاَّ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَن تَعْفُواْ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلاَ تَنسَوُاْ الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٧) حَافِظُواْ عَلَى الصَّلَوَاتِ والصَّلاَةِ الْوُسْطَى وَقُومُواْ لِلّهِ قَانِتِينَ (٢٣٨) فَإنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَاناً فَإِذَا أَمِنتُمْ فَاذْكُرُواْ اللّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُواْ تَعْلَمُونَ (٢٣٩) وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيَ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٤٠) وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ (٢٤١) كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٢٤٢)".

ئەگەر لەم ئایەتانە ورد ببینەوە سەیر ئەکەین بەشێوازێك، یان زیاتر بونیەوی ئەم پرسە گەورەی ئافرەتانی لەو ئایەتانەدا رۆشن کردووەتەوە و ئەو پارچە ئایەتەش وەك ئەخش بە بالآی ئەو بینا جوانەدا هەڵواسراوە.

ماناى ئايەتەكان ئەفەرموێ:

"ئەو پیاوانەی کە سوێند لە دەمیان دەرئەچێت کە کاری شەرعی لەگەڵ خێزانەکانیاندا نەکەن، تەنیا (چوار مانگ) بۆیان هەیە پارێزگاری لە سوێندەکە بکەن، جا ئەگەر پەشیمان بوونەوە ئەوە خواش لێبوردەو بەسۆزە (لەگەڵ خولقاوەکانی خۆیدا) * خۆ ئەگەر نیازی تەڵاقدانیشیان کرد ئەوە خوا بیسەرو زانایە (بۆ قسەو نێتی ناو دڵەکان) * ژنی تەڵاقدراویش تا سێ (حەیز، یان سێ طوهر)[1]. دوای تەڵاقدان خۆی ئەگرێت‌و شووناکات و بۆشیان حەڵاڵ نییە کە ئەوە خوا لە منداڵدانیاندا خولقاندوویەتی بیشارنەوە، ئەگەر بڕوایان بە خواو بەرۆژی ئاخیرەت هەیە، مێردەکانیشیان لەهەموو کەس زیاتر مافی ئەوەیان هەیە بیانگێڕنەوە بۆ لای خۆیان ئەگەر مەبەستیان ئاشتبوونەوە بێت، ئافرەتانیش ئەوەندەی ئەرکەکانیان مافیان هەیە بە مەعلومی، پیاوانیش هەروا و پلەیەکیشیان زیاتر لەوانە پێدراوەو خواش بەدەسەڵات‌و دانایە (لەم بڕیارەدا) * تەڵاقدان دووجارە، دوای ئەوە یان بەچاکی و مەعلومی پەیوەست ئەکرێنەوە، یان بە چاکی‌و خێر لەیەك جیائەکرێنەوە، بۆ پیاوان حەڵاڵ نییە هیچ برێك لەو مارەییەی داویانە بە ئافرەتان لێیان وەربگرنەوە کاتێك نەبێت کە ترسی ئەوە هەیە کە سنوورەکانی خوا پێشێل بکرێ ئەوە بۆیان حەڵاڵە لەو کاتەی کە ئافرەتەکە (فیدا)ی خۆی ئەدات، ئەمانە سنووری خوان مەیانبەزێنن، هەرکەس سنووری خوا ببەزێنێ ئەوە لە ریزی ئەوانەدایە کە ستەمکارو زاڵمن * ئەگەر پیاوێك ژنەکەی (تەواو) تەڵاقدا، دوای ئەوە ئیتر بۆی حەڵاڵ نابێتەوە تا ئەڕوات شوویەکی تر ئەکات جگە لەم، خۆ ئەگەر ئەو مێردە تازەی تەڵاقی دا ئەوە گوناهیان ناگات جارێکی تر هەوڵی

---

[1] "قرء" لە زمانی ئوصولی فیقهدا پێی ئەوترێت: "موشتەرەکی لەفزی"، واتە: لەفزێکە هاوبەشە لە نێوان چەند مانایەکداو لە زمانی عەرەبیدا بە ماناى "حەیز" و بە مانى "طهر"یش دێت، زانایانی مەزهەبی ئەبوحەنیفە ئەفەرموون"راجح" ئەوەیە بە مانی "طهر" ماناکەی بکرێت، چونکە:

١ـ وشەی "قرء" بە دوای وشەی "ثلاثة"دا هاتووە و ئەبێتە "معدود"ی ئەو "عدد"ە، مادامێك وشەی "ثلاثة" بە "مؤنث" هاتووە، کەواتە ئەبێ "معدود"ەکەی "مذکر" بێ‌و لەفزی "حیض"یش "مؤنث"ە کەواتە ئەبێ "حیض" نەبێ و "طهر" بێت.

٢ـ "عدد" لەفزێکی "خاص"ەو نابێ گریانی تێبکەوێ، جا ئەگەر بە "طهر" مانا بکرێ ئەوە سێ "طهر"ەکە کەسری تێناکەوێ، بەڵام حەیزەکە کەسری تێئەکەوێ و ژمارە (سێ) مانای خۆی لەدەست ئەدات.

یەکگرتنەوە بدەن بەو مەرجەی گومانیان بۆ دروست ببێت کە سنوورەکانی خوا (ئەمجارەیان) ئەپارێزن‌و (وەك یەکەمجار ناکەن)، ئەمانەش سنووری خوان رۆشنی ئەکاتەوە بۆ خەلکانێك کە شت ئەزانن * ئەگەر ژنتان تەلاق داو (عیدە)ی خۆی تەواو کرد ئەوەیان یەك بکەونەوە بە چاکەو مەعلومی یان لەیەك جیاببنەوە بە چاکەو مەعلومی، دەستیان بەسەردا مەگرن بۆ ئەوەی تووشی زیانیان بکەن‌و سنوورەکان بشکێنن، هەرکەس‌وابکات ئەوە ستەم‌و زولمی لە خودی خۆی کردووە، گالتە بە ئایەتەکانی خوا مەکەن‌و مەیکەنە گالتەجاڕی خۆتان، نیعمەتەکانی خوای خۆتان بهێننەوە یاد کە رشتوویەتی بەسەرتانداو یادی ئەوەش بکەنەوە کە خوا ئەم کتێبەو حیکمەتیشی بۆ ناردوونە خوارەوە تا ئامۆژگاری ئێوەی پێ بکات، دەی ئێوەش خۆتان لە عادزی خوا بپارێزن‌و ئاگاشتان لەوەبێ کە خوا ئاگای لە هەموو شتێك هەیە (کە بیری لێ ئەکەنەوە یان ئەیکەن) * ئەگەر ژنێکتان تەلاق داو (عیدەی خۆی) تەواو کرد، کێشەی بۆ دروست مەکەن ئەگەر ویستی بگەڕێتەوە بۆ لای مێردەکەی کاتێك کە یەکتری بە چاکی و مەعلومی رازی ئەکەن، ئەمە ئامۆژگارییە بۆ ئەو کەسانەتان کە بڕوایان بەخواو رۆژی ئاخیرەت هەیە، ئەمە پاك‌و چاکترە بۆتان (تا غیرەتکێشی و رق رشتن بەیەکتری)، خوا شت ئەزانی‌و ئێوە نایزانن * هەموو دایکان ئەبێت دوو سالی رێك شیر بدەن بە منالەکانیان بۆ هەر کەسێك حەزی لەوە ئەکرد منالەکەی شیری تەواو بخوات و ئەو کەسەش کە منالەکە تایبەتە پێوەی‌و هی ئەوە ئەرکی لەسەر شانێتی کە جل‌و بەرگ‌و نەفەقەی تەواوی بکێشێ بە چاکی‌و مەعلومی و زۆر کردنیش بە پێی توانا ئەبێت، دروست نییە زیان بگەیەنرێت بە دایك‌و دروستیش نیە زیان بگەیەنرێت بەو کەسەی منالەکە تایبەتە پێوەی، هەمان ئەرك‌و مافیش بە هەمان شێوە روو لە (میراتگرەکانیش) ئەکات کاتێك کە باوکی نامێنێ، ئەگەر ویستیشیان پێش دوو سالەکە لە شیری ببڕنەوە بە رەزامەندی هەردوولایان (دایکی منالەکەو باوکانی منالەکە)و بە راوێژ لەگەڵ یەکتریدا ئەوە قەیدی نییەو گوناهیان ناگات، ئەگەر ویستتان ئافرەتێکی تر جگە لە دایکەکانیان شیر بە منالەکانتان بدەن دیسان گوناهتان ناگات ئەگەر مافی ئەم دایەنە تازەیە بدەن بە چاکی و بە مەعلومی، خۆشتان لە عادزی خوا بپارێزن‌و ئەوەش بزانن کە خوای گەورە هەموو کارو کردەوەیەکتان ئەبینێ * ئەوانەشتان کە ئەمرن‌و ژن لە دوای خۆیان بە جێدێلن، ئەو ژنانە پێویستە تا چوار مانگ و دە رۆژ خۆیان بگرن‌و شوو نەکەن، کاتێك کە ئەو ماوەیەی خۆیان

تەواو دەکەن، ئیتر گوناهیان ناگات هەرچی بکەن دەربارەی خۆیان بە چاکیو بە مەعلومی (وەك خۆرازاندنەوە یان شووکردن)، خواش لە هەواڵی هەموو کارو کردەوەیەك ئاگادارە * ئێوەش گوناهتان ناگات ئەگەر (بەماناوە،[1] نەك بە راستەوخۆو بێ پەردە) داوای ئافرەتێك بکەن کە (مێردەکەی مردبێتو ئەو ماوەیەی تەواو نەکردبێت)، هەروەها لەوەشدا گوناهتان ناگات کە لە دڵی خۆتاندا ئەو نیازەتان هەبێ یەکێك لەو جۆرە ئافرەتانە بخوازن، خوا ئەوە ئەزانێ کە ئێوە بیری ئافرەتان ئەکەنەوە، بەڵام ئەوە دروست نییە لە ژێرەوە وادەی هێنانیان بدەنو بەرێگەیەك یان زیاتر ئەم وادەیان پێ بگەیەنن، کاتێك نەبێت کە بە چاکی و مەعلومی ئەوە بڵێن (واتە بە ماناوە بیڵێن، نەك بەبێ پەردەو راستەوخۆ)، بڕیاری مارەبڕین مەدەن تا "عیدە"کەی خۆی تەواو ئەکات، ئەوەش بزانن خوا ئاگای لەوەش هەیە کە لە ناختاندا هەیە بۆیە حەزەری لێ بکەنو ئەوەش بزانن کە خوا لێبوردەو خاوەن "حلم"یشە * گوناهتان ناگات ئەگەر ژنێکتان تەڵاق دا پێش ئەوەی کە بیگوازنەوەو بچنە لای نەفەقەی نەکێشن، یان بڕێك مارەیی بدەنێ (هەرکەسەو بە پێی توانای گیرفانی خۆی) جا ئەو ئافرەتانە سەربەرزو خۆشحاڵ بکەن (لەو کاتانەدا) دەوڵەمەند بە پێی توانای خۆیو هەژاریش بە پێی توانای خۆی بە چاکی و بە مەعلومی (تا هەندێ لەو برینەی کە تەڵاق دروستی ئەکات بۆیان، لایان سارێژ بێتو متمانەی خۆشیان لەناو خەڵکدا زیانی بەرنەکەوێ)، ئەمە ئەرکو مافێکە هی ئافرەتانەو ئەکەوێتە سەرشانی پیاوی باشو چاکەکردار * خۆئەگەر ئەو ژنانەتان تەڵاق دا پێش ئەوەی بچنە لایانو مارەییەکیشیان بۆ بڕیاردابوون ئەوە لەو کاتەدا پێویستە نیوەی ئەو مارەییە بڕیار دراوەیان بدەنێ، کاتێك نەبێت ژنەکان خۆیان یان ئەو کەسانەی گرێی نیکاحەکەیان بەدەستە لێتان خۆش بنو گەردنتان ئازاد بکەن، خۆ ئەگەر لە یەکتری ببورن ئەوە زیاتر لە "تەقواو خواناسی" نزیکتان ئەکاتەوە، فەزڵو پیاوەتی ناوخۆتان لەبیرمەکەنو هەمیشە بە زیندوویی رایبگرن لە ناوتاندا، خوایش هەموو کاروکردەوەیەکتان ئەبینێ * پارێزگاری لە نوێژەکانتان بکەن بە تایبەتی نوێژی ناوەڕاست (کە نوێژی عەسر)ەو بۆ خوا رابدەنە مەیدانو لەگەڵ دیندا بەدڵ رابوەستنو

---

[1] زانایان ئەڵێن: "تەعریض" واتە: قسەکردن بە ماناوە ئەوەیە تۆ بە ئافرەتێکی بێوەژنکەوتوو بڵێی: تۆ ئافرەتێکی گەنجیتو هەموو کەسێك ئاواتت بۆ ئەخوازێت. (المفردات، ص٣٨).

رایبگرن * ئەگەر کاتی نوێژ ترسێکتان هەبوو (لە دوژمنێك یان لە دڕندەیەك) ئەوە بەپێوە یان بە سوارییەوە نوێژەکانتان بکەن، کە ترسەکەتان نەما بەو شێوەیە نوێژو یادی خوا بکەن کە خوا فێری کردوون‌و پێشتر نەتان ئەزانی * ئەو پیاوانەش کە ئەمرن لە ناوتاندا و ژنیان لێ جێ ئەمێنێ پێویستە وەسێتی ئەوە بکەن تا یەك ساڵ نەفەقەو خەرجی ژنەکەی بکێشن‌و لە ماڵەکەش جوابی نەکەن‌و دەری پەڕێنن، خۆ ئەگەر دوای ساڵەکە خۆیان ماڵەکەیان بەجێهێڵا ئەوە گوناهی ئێوە ناگات هەرچی بۆ خۆیان بکەن (لە خۆرازاندنەوەو شووکردن) ئەگەر بە چاکی و مەعلومی بیکەن‌و ئێوەش گوناهتان ناگات نەفەقەی لێ بگرنەوە،[1] خوای گەورەش بە دەسەڵاتە لە مولکی خۆیداو دانایە لە شەرعداناندا * ژنی تەڵاقدراو مافی مارەیی هەیە بە چاکی و بە مەعلومی و ئەوەش مافێکی خۆیانەوە ئەکەوێتە سەرشانی خواناسەکان * تا بەم شێوەیە خوا ئایەتەکانی خۆی ڕۆشن ئەکاتە بۆ ئەوەی ئێوە عاقڵ بن *).

جا خوێنەری بەڕێز! سەیر بکە چۆن ئەو ئایەتە "ولهن مثل الذي عليهن بالمعروف" ڕەنگی داوەتەوە لەناو هەموو ئەو ئایەتانەداو چۆن ئەرك‌و مافەکانی پیاوان‌و ئەرك‌و مافەکانی ژنانیشی دیاری کردووە، لەوەدا مافی بە ئافرەت داوە و کردوویە بەئەرك بەسەر پیاوانەوە، لەمەشدا مافی بە پیاوان داوە و کردوویە بە ئەرك بەسەر ژنانەوە، یەکێ بۆ ئەم‌و یەکێ بۆ ئەو، شتێ لەسەر ئەم‌و شتێ لەسەر ئەو. ئەوەیە ئێمە ئەڵێین "بونیەویەتی قورئان" موعجیزەیەکە لە موعجیزەکانی قورئان، نەك هەر ئەمە، بەڵکو سروشتی بونیەوی قورئان وایە ئەگەر یەك ئایەت، نەك ئەوە، بەڵکو یەك پیت لابرێت لە قورئاندا، یان بکرێت بە پیتێکی تر، خێرا پێوەی دیار نەبێت‌و پێی ئەزانرێت‌و لەنگی لە ماناو مەبەستەکەیدا دروست ئەکات.[2]

---

[1] زانایان ئەفەرموون: ئەم ئایەتە سێ حوکمی تێدایە، دوانیان کە (وصیە)و (یەك ساڵ عیدە)یە، بە دووئایەتی (میرات)و (عیدەی چوارمانگ‌و دە ڕۆژ)ەکە نەسخکراوەتەوەو شافیعی ئەفەرموێ: بەڵام "سوکنا" کە هەر ماوەتەوەو بۆ کەس نییە ئافرەتی مێرد مردوو، جواب بکات‌و بینێرێتەوە بۆ ماڵی باوکی. سەیری (تفسیر الجلالین، ص٤٠)، بکە کە لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا.

[2] بۆ زانینی چەند نموونە لەسەر ئەم مەسەلەیە سەیری کتێبی ژمارە (١٣)ی پرۆژەی تیشك بکە لاپەڕەکانی (٣٥٦ تا ٣٦٠).

هەر بۆ نموونە سەیری ئایەتی (وأمرهم شوری بينهم) بكە، یان سەیری (وشاورهم في الأمر) بكە، چۆن خۆیان وەك دەقێكی سەربەخۆ ئەركی ئایینی و تەشریعی خۆیان ئەنجام ئەدەنو كە ئەشیانبەیتەوە بۆ ناو سیاقی ئایەتەكانی سورەتەكانیان، چەند جوان و پێویست ئەركێكی تازە تر ئەنجام ئەدەن. ئایەتی (وشاورهم في الأمر) لە سورەتی (آل عمران)دایەو ئایەتی (وأمرهم شورى بينهم) لە سورەتی (الشورى)دایە، ئەمیان سورەتێكی مەككییە، ئەویان سورەتێكی مەدەنییە، ئەمیان باسی ئەركی تەشكیلیەیەكی حزبی ئەكات و ئەویان باسی ئەركی تەشكیلەیەكی دەوڵەت ئەكات، ئەم بە (رستەی ناو = جملە إسمیە) هاتووە و ئەویان بە (رستەی فرمان = جملە فعلیە) هاتووەو بە صیغەی فرمانی داخوازیش هاتووە، كە زانایان ئەفەرموون: ئایەتەكەی "شوری" باس لە سیستمی راوێژو بڕیاری دەستەجەمعی ئەكات لەناو حزبداو ئایەتەكەی (آل عمران)یش باسی راوێژ و بڕیاری دەستەجەمعی ئەكات لەناو حكومەتدا، نە حیزبو نەحكومەت بێمنەت نین لە راوێژو راوێژكاری و وابكەن باش ئەكەن و وانەكەن خراپ ئەكەن، لە هەردوو حاڵەكەشدا (حزبو دەوڵەت) راوێژو بڕیاری دەستەجەمعی باشترین گرەنتییە بۆ دروست نەبوونی تاكڕەوی و دیكتاتۆریەت، جا سەیر بكە ئەوئایەتانە وەك خۆیان و وەك سورەتەكانیشیان چەندە ئەم سیستمی بونەویەتە بەسەریاندا جێبەجێ ئەبێت، خوێنەریش خۆی ئەتوانێ بە دوای ئەم مەسەلەیەدا بڕواتو بۆ نموونە كتێبی "تناسق الدرر"ی "سیوطی"، یان "نظم الدرر"ی "بوقاعی"، یان "الأساس في التفسير"ی "سعید حوّی" بخوێنێتەوە تا راستی ئەم بابەتەی بۆ رۆشن ببێتەوە، یان هیچ نەبێ هەردوو نامیلكەی قەبارەی بچووكی "الوحدة البنائية"و "الجمع بين القراءتين"ی دكتۆر "طه جابر العلواني" بخوێنێتەوە.[1]

---

[1] ئەبوبەكری كوری العربی (بەرەحمەت بێت) لە كتێبی "قانون التأويل"دا باسی ئەوە ئەكات كە زانستەكانی قورئان (٧٤٥٠) زانستە بە ئەندازەی ژمارەی وشەكانی قورئان ئەبێتو كەرەتی چواریشی بكەی چونكە هەندێ لە پیاوانی سەلەف و پێشینی ئوممەتی ئیسلامی ئەڵێن: هەمو وشەیەك لە قورئاندا مانایەكی دیار و نادیارو پێناسەی و پارچە پارچەیی هەیە، ئەمە بەشێوەیەكی رەها، نەك وەك بونیە گشتییەكەی لەناو سورەتەكاندا و یان وەك پەیوەندییەكانی لەگەڵ ئایەتەكانی تردا، چونكە ئەوە زانستێكە ئایەتە ژماردنو جگە لە خواش (سبحانه وتعالى) كەسی تر نایزانێت!! "إرشاد الساري" القسطلاني، ٢/٧.

٤. ئیعجازی ژمارەیی

ئیعجازی ژمارەیی واتە: ئەم قورئانە هەموو پیتو وشەو ئایەتو سورەتێکی بەمەبەستو بە حسابات دانراوەو جێگۆڕکێ پێکردنی سورەتێك یان ئایەتێك یان وشەیەك یان تەنانەت (پیتێك) لارەسەنگی لەو شوێنەدا دروست ئەکاتو خێرا پێی ئەزانرێت، با چەند نموونەیەك باس بکەین.

ـ خوای گەورە ئەفەرموێت: (وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ) (الحديد: ٢٥). واتە: ئێمە توخمی ئاسنمان لە ئاسمانەوە دابەزاندووە، لە ئاسندا سەختییەکی زۆر هەیەو قازانجێکی زۆریش هەیە بۆ خەڵکی، بۆ ئەوەیشە کە خوای گەورە بزانێ کێ بە پەنهانی خواو پێغەمبەر سەرئەخات، خواش بەهێزو بەتوانایە.

زانایان ئەفەرموون:

١ـ پاش پشکنین و ئەزموونێکی زۆر لەناو کارگەکاندا بۆمان دەکەوتووە کە توخمی ئاسن یەکێك نییە لەو توخمانەی کە لە زەویدا دروست بووبێت، بەڵکو توخمێکی بێگانەیە بەزەوی‌و ئەبێت لە شوێنێکی ترەوە هاتبێت بۆ زەوی، ئەم قسەیە هی کابرایەکی ئەمریکییە لە دەزگای (ناسا) بە ناوی (ئاستروخ) کە بەناوبانگترین زانایانی گەردووناسییە لە ئەمریکادا.[1]

٢ـ شێخ عبدولمجید ئەلزەنەدانی خاوەنی (براءة الاختراع)ی دەرمانی ئەخۆشی کوشندەی ئایدز، ئەڵێت: "ئایا ئەزانن کێشی ئەتۆمی توخمی ئاسن برتییە لە (٥٧)و ژمارەی (٥٧)یش ژمارەی سورەتی (الحديد)ە لە قورئاندا! هەروەها ئاگادارن کە ژمارەی ئەو ئایەتە لە سورەتی (الحديد)دا بریتیە لە (٢٦) کە "بسم الله الرحمن الرحيم"یش بە ئایەتێك حساب بکرێ، ژمارەی ئەتۆمەکانی توخمی ئاسنیش بریتییە لە (٢٦) ئەتۆم... دەی تۆ بڵێ ئەمە هەروا بەرێکەوت بووبێت یان خوای گەورە لە رووی (زانیاری) و (دانایی)و (مەبەست)و (رەحمەت)ەوە ئەو ئایەتەی لەو شوێنەی ئەو سوورەتەو ئەو سورەتەشی لەو شوێنەی قورئاندا دانابێت؟! بەڵام زۆر کەس شت نازانن چی بکەین.[2]

---

[1] موسوعة الاعجاز العلمي في القرآن الكريم والسنة المطهرة، يوسف الحاج أحمد، ص٢٢٩.

[2] هەمان سەرچاوەو لاپەڕەی پێشوو.

ـ هەر ئەمە نا، بەڵکو سەیری ئەم وردەکارییە زۆر سەیرە بکە.. خوای گەورە ئەفەرموێت: "فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ (٨) فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ (٩) عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ (١٠) ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً (١١) وَجَعَلْتُ لَهُ مَالاً مَّمْدُوداً (١٢) وَبَنِينَ شُهُوداً (١٣) وَمَهَّدتُّ لَهُ تَمْهِيداً (١٤) ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ (١٥) كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً (١٦) سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً (١٧) إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (١٨) فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (١٩) ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (٢٠) ثُمَّ نَظَرَ (٢١) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (٢٢) ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (٢٣) فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ (٢٤) إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (٢٥) سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (٢٦) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ (٢٧) لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ (٢٨) لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ (٢٩) عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (٣٠) وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَاناً وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلاً كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ (٣١). واتە: کاتێك کە فوو ئەکرێت بە "ناقوور"دا * ئەو رۆژە رۆژێکی سەختە * لەسەر کافران ئاسان نابێت * لێم بگەڕێ بۆ تۆڵەسەندنەوە لەو کەسەی کە بەتاك و تەنیایی دروستمکردووەو بڕیارێکی ماڵێکی زۆریشم بۆ داوە پێی بدرێت لە هەموو جۆرە ماڵێك * و کوڕو کاڵێکی زۆریشم پێداوەو ئامادەی کۆڕو کۆمەڵ ئەبن‌و ژیانم بە جوانی بۆ ڕاخستووەو دوای ئەوەش هەر بە تەمای زیاترە * شتی وانییە! ئەو نکوڵی‌و سەرسەختی ئەکات بەرانبەر بەڵگەو قورئانی ئێمە * زۆر نابا تووشی زەحمەتێکی گەورەی ئەکەم‌و ئەبێ پێیدا هەڵبزنێ * هات‌و کەوتە بیرکردنەوە لە قورئان‌و دەستی دایە هەڵسەنگاندنی * (خوا بیکوژێ) بۆ خۆی‌و بیرکردنەوەی * جارێکی تریش خوا بیکوژێ بۆ خۆی‌و بیرکردنەوەی * پاشان هات‌و دەستی کردە رادەربڕین دەربارەی قورئان * پاشان رووی گرژ کردو رۆچوون لە گرژو مۆنییدا * پاشان پشتی کردە باوەڕو ئیمانداری‌و دەستی دایە لوتبەرزی * خێرا وتی: ئەم قورئانە هیچ نییە جادوویەکی وەرگیراو ئەبێ * ئەم قورئانە هیچی تر نییە ئەوە ئەبێ قسەی خەڵك خۆیەتی * (دەی منیش لە پاداشتی ئەم بێشەرمی‌و لوتبەرزییەدا) ئەیخەمە ناو "سەقەر"ەوە * ئەزانی "سەقەر" چییە * (ئاگرێکە) ئەگۆشت‌و ئەماسولکە هیچی تر بەلەشی کافرانەوە ناهێڵێتەوە * هەموو پێستی ئەسووتێنێ * (ئەو زیندانە سووتێنەرە) نۆزدە کەس بەرپرسن لێی * ئێمەش بەرپرسانی ئاگری دۆزەخمان لە فریشتە ئەبێ دانەناوە و ئەو ژمارەیەشمان بۆ ئەوە داناوە تا

ببێته تاقیکردنەوە بۆ کافرانو ببێته "یەقین" بۆ ئەوانەی کە ئەهلی کتێبنو ببێته مایەی ئەوەش ئیماندارەکان تا بێت ئیمانیان پێی زیاد بکاتو دوای ئەوە ئیتر ئەوانە کتێبیان پێدراوەو ئەوانەش ئیماندارن گومان و دوودڵییان نەمێنیو ئەوانەش دڵیان نەخۆشە و ئەوانەش کافرن هەر بڵێن: ئەمە ئەبێ مەبەستی خوا چی بێت لەم ژمارەیە؟!

تا بەو شێوەیە خوای گەورە ئەو کەسەو گومڕا ئەکات کە ئەیەوێت و ئەو کەسەش هیدایەت ئەدات کە ئەیەوێت و کەسیش ژمارەی سەربازانی خوا نازانێ خۆی نەبێتو ئەم "سەقەرەش" هیچی تر نییە ئەوەنەبێ کردوومانەتە هۆی یادکردنەوە بۆ خەڵکی.

ئەوە مانای ساناو سادەی ئایەتەکانە وەك لە تەفسیری (جلالین)مان وەرگرتووە، بەڵام ئایا ئیعجازی ژمارەیی چی هەیە لەم ئایەتەدا؟

- سید قطب (بە رەحمەت بێت) ئەڵێ: "بەڵام ئایا بۆچی (نۆزدە) کەسنو مەبەست لەو ژمارەیە هەرچی بێت ئەوە کارێکە هەر خوا ئەیزانێ، ئەو خوایەی کە هەموو بوونو گەردوونی هۆنیوەتەوەو هەموو شتێکی بەرێژەو حسابات خولقاندووە"، ئەم قسەیە جوانە، بەڵام رێگر چییە مرۆڤ بە شوێن نهێنی ئەم ژمارە نۆزدەیەدا بگەڕێ.

- زەمەخشەری - تەفسیرزان - ئەڵێ: "ئیمانداران وای ئەبینن کە ئەو ژمارەیە پڕە لە حیکمەتو ملی بۆ کەچ ئەکەن، چونکە بڕوایان وایە کە هەرچی ئیشی خوا هەیە چاکەو دانایی تێدایە و بەم بڕوابوونەش ئیمانیان زیاد ئەکات و کافرانیش نکوڵی لێدەکەنو گومان و دوودڵی دروست ئەکەن و ئەو حاڵەتەش کوفر و گومڕاهییان زیاتر و زیاتر ئەکات".

- "کەعبی"یش ئەڵێ: "مەبەست لەم تاقیکردنەوە بە ژمارە (١٩) ئەوەیە مسوڵمانان بڵێن هەر خوا ئەزانێ ئەو ژمارە تایبەتە چییە و چۆنە". هەردوو قسەکە هەر جوانن، بەڵام هیچ خراپەیەك لەوەدا نییە بۆ نهێنی ئەم ژمارەیە بگەڕێین و گەوهەری گرانبەها لەدەست خۆمان دەرنەکەین، چونکە خوای گەورە باسی ئەم ژمارەیەی بەستووە بە چەند شتی گرنگەوە:

١- یەقینی ئەداتە ئەهلی کتێبەکان.

٢- ئیمانی زیاتر ئەداتە ئیمانداران.

٣- دوودڵیو گومان ناهێڵێ لە دڵی ئیماندار و خاوەن کتێبەکاندا.

٤- دڵ نەخۆشو کافرانیش بهێنێتە قسەو بە گاڵتە کردنە و هەر بڵێن: ئەبێ مەبەست چی بێ؟ ئەی بۆ بیست نین؟ بۆ هەزار نین؟ باشە (نۆزدە) کەس، چۆن فریای سەرپەرشتیکردنی هەموو جەهەننەم ئەکەون!!

ئێمە کورتەیەکی ئەو لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونانەی زانایان بۆ ئەم باسە لێرەدا باس نەکەین‌و هەر کەسیش زیاتری ویست با **"موسوعة الاعجاز العلمي للقرآن للكريم والسنه المطهرة"** لە لاپەڕە (٦١)ەوە تا لاپەڕە (٨٦) بخوێنێتەوە زۆر بە وردی باسی لەم ژمارەیە کردووەو سەلماندوویەتی کە ئەم ژمارەیە یەکێکە لە مەسەلە گەورەو گرنگەکان[١] وەك خوای گەورە لە کۆتایی سورەتی (المدثر)دا ئەفەرموێ: **(إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ * نَذِيراً لِّلْبَشَرِ)** (المدّثر: ٣٥ـ ٣٦).

* ئایەتەکانی سورەتی (المدثر) هەموو کورت کورتن، ئایەتی ژمارە (٣١) نەبێ کە زۆر سەرنجی قورنان خوێن رادەکێشێ، کە ئایەتەکە باس لە نهێنی ئەم ژمارە (نۆزدەیە) ئەکات.

* ئەم ئایەتە لە (٥٧) وشە پێکدێت، واتە (١٩×٣).

* ئەم ئایەتە لە دوو بەش پێکدێت: بەشی یەکەم لە (٣٨) وشە پێکدێت. واتە (١٩×٢)و بە رستەی (ماذا أراد الله بهذا مثلا) کۆتایی پێ دێت، بەڵام بەشی دووەمی لە (١٩) وشە پێك دێت کە پاشبەندییەکە بۆ بەشی یەکەم‌و ئەفەرموێ: **(كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ)** .

* ژمارەی وشەکانی (١٩) ئایەتی سەرەتای سورەتی (المدثر) ئەکاتە (٥٧) وشە، واتە (٣× ١٩)و بەو شێوەیەش ژمارەی وشەکانی ئایەتی ژمارە (٣١) ئەکاتە (٥٧) وشە.

* لە ئایەتی (١)ەوە تا ئەگاتە ئایەتی (٣١) واتە کۆتایی فەرمودەی خوا (عليها تسعة عشر)، (٩٥) وشە هەیە، واتە (١٩× ٥).

* ئایەتی (٣٠)و رستەی (عليها تسعة عشر) لە سێ وشە پێکدێت، (عليها)و (تسعة)و (عشر)، کە لەم ئایەتەکە ورد ئەبیتەوە دونیایەك نهێنیت بۆ دەرئەکەوێ لەوانە:

* ژمارەی پیتەکانی سورەتی (المدثر) لە سەرەتاوە تا وشەی (عليها) واتە پێش ئەوەی بگەیتە (تسعة عشر) ئەکاتە (٣٦١) پیت، واتە (١٩× ١٩)!

---

[١] نووسەری ناوبراو باسی ئەوە ئەکات کە لە کتێبێکدا بە ناوی (إعجاز رقم (١٩) في القرآن الكريم مقدمات تنتظر النتائج) بە درێژی لەسەر ئەو باسە رۆیشتووە.

* (تسعة عشر) لە (حەوت) پیت دروست بووە و بەو پێیە بێت ناوەڕاستی ئەم ژمارەیە ئەکاتە ژمارە (٣٦٥)، ئەو ژمارەیەش ژمارەی ڕۆژەکانی ساڵە! تۆ بڵێی ئەو ژمارەیە پەیوەندیشی بە گەردوونزانییەوە هەبێت؟!

* سەیر لەوەدایە خوای گەورە دوای باسکردنی ئەم ژمارەیە لە سوورەتی (المدثر)دا سوێند بە (مانگو زەویو خۆر) ئەخوات، باشە تۆ بڵێی ژمارە نۆزدە هیچ پەیوەندییەکی بەم سێ هەسارەوە هەبێت؟! لە ڕاستییدا: بەڵێ پەیوەندی توندیشی پێوەی هەیە، ئەوەش باسێکی قوڵەو لێرەدا بۆ ئێمە ناگونجێ بیگوازینەوە[1]..

* ئایەتی (٣١) لە (٥٧) وشە پێکهاتووە، واتە (١٩×٣) و لە قورئاندا کۆتا ئایەتە کە ژمارەی وشەکانی (١٩) وشە بێت و دوای ئەو هیچ ئایەتێك بەو ژمارەیە نییە.

* لەو ئایەتی (٣١)ەکەدا یەك ڕستەی ناوبڕ (جملة معترضة) هاتووە کە ئەفەرمووێ: (وما يعلم جنود ربك الا هو) کە پەیوەندی نییە بە باسی ناو ئەو ئایەتەوە کە ئەو ڕستەیە لە (١٩) پیت پێکهاتووە، باشە وەك (يوسف الحاج أحمد) لە (موسوعة الأعجاز)دا ئەڵێ: ڕێناکەوێ کە ژمارە (١٩) خۆی سەربازێکی خودایی بێت کە ئایەتەکە ئاماژەی پێ ئەکات؟ چۆن وانییە لە کاتێکدا سەرکەوتنی (بیروباوەڕ) سەرکەوتنە بۆ دوو سوپای گەورەش کە ئەچن بەگژ یەکتردا.

- مامۆستا (محمد أحمد الراشد) باسێکی دووروودرێژی لەسەر تیاچوونو هەڵبەزو دابەزی دەسەڵاتی ئیسرائیلی کردووە بە پێی ئەم ژمارە (نۆزدەیە)، جێگەی خۆیەتی هەرکەس بیەوێت لەوبارەیەوە شارەزابێت بگەڕێتەوە بۆ کتێبی (زوال اسرائيل: ٢٠٢٢)، یان با بگەڕێتەوە بۆ کتێبی (موسوعة الاعجاز العلمي)، (ل ٧٢ تا ل ٨٥).

* زانایان ئەفەرموون: "بسم الله الرحمن الرحيم" لە نۆزدە پیت پێکهاتووە:

(ب[١] س[٢] م[٣] ل[٤] ا[٥] هـ[٦] أ[٧] ل[٨] ر[٩] ح[١٠] م[١١] ا[١٢] ن[١٣] ا[١٤] ل[١٥] ر[١٦] ح[١٧] ى[١٨] م[١٩]).

ئەم "بسم الله الرحمن الرحيم"ە کلیلی کردنەوەی سورەتەکانی قورئانەو چەندان نهێنی لە خۆی گرتووە بۆ نموونە:

---

[1] سەیری: (موسوعه الاعجاز العلمي) ص٧٥ بکە بۆ زانینی هەندێ لەو پەیوەندییانە.

* برگەکانی ئەم "بسم الله الرحمن الرحیم" کە چوار برگەیە (اسم، الله، الرحمن، الرحیم) لە قورئاندا هەریەکەیان (١٩) جار، یان بە چەند جارەی نۆزدە هاتووە.

- وشەی (اسم) نۆزدە جار لە قورئاندا هاتووە.

- وشەی (الرحمن) پەنجاو حەوت جار لە قورئاندا هاتووە واتە (٣× ١٩).

- وشەی (الرحیم) سەدو چواردە جار لە قورئاندا هاتووە، واتە (٩×١٩).

- وشەی (الله) دوو هەزارو شەشسەدو نەوەدو هەشت جار لە قورئاندا هاتووە، واتە: (١٤٢× ١٩).

- وشەی "بسم الله الرحمن الرحیم" خۆشی سەدو چواردە جار هاتووە لە قورئاندا واتە: (١٩×٦).

ئەمە چ ئامارێکی وردە؟ ئایا ئەگونجێ ئەمە هەروا لە خۆیەوە بووبێت و بەمەبەست دانەرێژرابێت؟

* هەروەها ئەو پیتانەش کە هەندێ لە سورەتەکانی قورئانی پێکراوەتەوە، پڕن لە نهێنی و هەمان سروشتی "بسم الله الرحمن الرحیم"یان پێدراوە لەگەڵ هەندی نهێنی زیاتریشدا، بۆ نموونە:

- پیتی (ق) کە سەرەتای سورەی (ق)ی پێ کراوەتەوە لە سورەتەکەدا پەنجاو حەوت جار بەکارهاتووە کە ئەکاتە (٣×١٩).

- پیتی (ص) کە سەرەتای سورەتی (ص والقرآن ذي الذكر)ی پێکراوەتەوە سەد و پەنجاو دووجار لە سوورەتەکەدا دووبارە بووەتەوە، کە ئەکاتە (٨×١٩).

- پیتی (ن) لە سەرەتای سورەتی (ن والقلم)دا (١٣٣) جار هاتووە، واتە (٧×١٩).

- پیتی (ط) لە سورەتی (طه)دا (٣٤٢) جار هاتووە، واتە (٨× ١٩).

- پیتی (یس) لەسەرەتای سوورەتی (یس)دا (٢٨٥) جار هاتووە، واتە (١٥× ١٩).

هەر ئەمە نا، بەڵکو:

- لە قورئاندا هەمیشە کە باسی گەلی (لوط) کراوە هەر ئەفەرموێ (قوم لوط) تەنیا لە سورەتی (ق) دا نەبێت لە جیاتی (قوم لوط) ئەفەرموێ (إخوان لوط) ئەزانن بۆچی؟

لەبەرئەوەی ئەگەر بیفەرموایە (قوم لوط) ژمارەی قافەکانی سورەتەکە دانەیەك زیادی ئەکردو ئەبوویەوە (٥٨) نەك (٥٧) و ئەو کاتە بەسەر ژمارە (١٩)دا دابەش نەئەبوو، بەڵام لەباری ئێستایدا (٥٧) دانە (ق) هاتووەو واتە ئەکاتە (٣× ١٩)، لەبەر ئەم نهێنییە

سەیرەیە کە ئەفەرموێ: (كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ * وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ) (ق: ١٢ـ ١٣).

ـ هەروەها ئەو سورەتانەی کە بە پتێکی دیاری کراو دەست پێ ئەکەن لەو سورەتەدا، ئەو وشانەی زۆر تێدایە کە ئەو پیتەیان تێدایە، واتە لە سورەتی (ق)دا (وشەی قافی) زۆرتر هەیە و لە سورەتی (ن)دا وشەی (نون)ی زۆرتر هەیە و لە سورەتی (ص)دا وشەی (صاد)ی زۆرتر بەکارهاتووە.[1]

* لەمانەش سەیرتر ئەوەیە کە:

ـ وشە گرنگەکان بە هاوسەنگی لە قورئاندا بەکارهاتوون، واتە بە قەدەر یەك بەکاربراون:

ـ وشەی (الدنيا) و وشەی (الآخرة) لە قورئاندا یەکی (١١٥) جار بەکارهاتوون.

ـ وشەی (ملائكة) و وشەی (شياطين) لە قورئاندا یەکی (٨٨) جار بەکارهاتوون.

ـ وشەی (الموت) و وشەی (الحياه) یەکی (١٤٥) جار بەکارهاتوون.

ـ وشەی (السيئات) و وشەی (الحسنات) یەکی (١٦٧) جار بەکارهاتوون.

ـ وشەی (الناس) و وشەی (الرسل) یەکی (٢٤١) جار بەکارهاتوون.

ـ وشەی (الشهر) دوازدە جار بەکارهاتووە ساڵیش (١٢) مانگە.

ـ وشەی (الأيام) سی جار بەکارهاتووە مانگیش (٣٠) ڕۆژە.

ـ بەڵام وشەی (يوم) (٣٦٥) جار بەکارهاتووە، چونکە ساڵ (٣٦٥) ڕۆژە.

باشە ئەمە چ دیققەت و وردەکارییەکە خەڵکینە! ئەمە کەی لە توانای مرۆڤدا هەیە ئەوەندە بە حسابات قسە بکات و بەوشێوەیە ئامۆژگاری و یاسا و ڕێساکانی بپێوێت و بیکێشێت؟!!

ئایا ئەکرێ ئەمە ڕێکەوت بێت، ئەکرێ بێ مەبەست بێت، یان ئەمە موعجیزەیەکە لە موعجیزەکانی قورئان و تا دونیاش دونیایە نهێنی زیاتری ئەم قورئانە دەردەکەوێت و ڕاستی ئەم قورئانە بۆ دوورو نزیك ڕۆشن ئەبێتەوە و خوای گەورەش ڕاست ئەفەرموێ: (سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) (فصلت: ٥٣). واتە: ئێمە زۆر ئایات لە ئاسۆدا و لە دەروونی

---

[1] بۆ زانیاری زیاتر سەیری (التعبير القرآني، د. فاضل السامرائي، ص١٤) بکە.

خۆشیاندا ئەوەندە شتیان پیشان نەدەین تا بۆیان دەربکەوێت کە ئەم قورئانە ڕاستەقینەیە، باشە ئەوەندە بەس نییە کە پەروەردگاری تۆ شایەتە بەسەر هەموو شتێکەوە؟!

٥. ئیعجازی زانستی

مەبەست بە ئیعجازی زانستی ئەوەیە کە قورئان هەواڵی داوە دەربارەی زۆر شت کە زانستی تازە ئێستا ڕاستی ئەو مەسەلانەی سەلماندووە، بۆ نموونە، خوای گەورە دەربارەی بناغەو سەرەتای لە دایکبوونی گەردوون باس ئەکات‌و ئەفەرموێت: (أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ) (الأنبياء: ٣٠) . واتە: ئەوە کافران بۆ لەوە ورد نابنەوە کە کاتی خۆی ئاسمانەکان‌و زەوی یەك پارچە بوون‌و ئێمە تەقاندمانەوەو لە ئاویش هەموو شتێکی زیندوومان خولقاند، دەی بۆ ژێر نابن.. زانستی تازەش ڕاستی ئەم مەسەلەیەی دەرخستووە پاش هەزار و چوار سەد ساڵ لە دابەزینی ئەم ئایەتەوە و ئەڵێ بوونەوەر هەموو یەك کوتلەی ئاگرین بووە سەرەتا و تەقێنراوەتەوە و پاشان ئەم زەویی و ئاسمان و ئاو هەوا دروست کراوە لەسەری.

ـ خوای گەورە ئەفەرموێت: (وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ) (النمل: ٨٨). واتە: کە سەیری شاخەکان ئەکەی وا حساب ئەکەی کە وشك و ڕەق لێی ڕاوەستاون، کەچی لە هەمان کاتدا هەروەك لە گەران و گەرد و خولدان، ئەمە دەستکردی ئەو خوایەیە کە هەموو شتێکی بەرێك و جوانی دروست کردووە.

زانستی تازەش دوای چەند سەدە ئەوەی سەلماند کە زەوی سوڕانەوەیەکی بە دەوری خۆیدا هەیەو سووڕانەوەیەکی بە دەوری خۆردا هەیەو سووڕانەوەیەکی تریشی هەیە کە هێشتا نەزانراوە چۆنەو ئامانج لێی چییە، سووڕانەوەی بەدەوری خۆیدا شەوو ڕۆژ دروست دەکات و سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا چوار وەرزی (بەهارو هاوین‌و پایزو زستان) دروست ئەکات‌و سووڕانەوەکەی تری نازانرێ چۆنەو بۆچییە؟

* خوای گەورە ئەفەرموێت: (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتاً * أَحْيَاءً وَأَمْوَاتاً) (المرسلات: ٢٥ ـ٢٦). واتە: ئایا ئێمە زەویمان وا لێنەکردووە کە زیندووەکان و مردووەکانیش بگرێتە خۆی و چنگیان بگرێت بەسەردا!! جاران ئەمە وا تەفسیر ئەکرا کە گوایە مەبەست پێی

ئەوەیە زەوی ژێربار و دەستەمۆ کراوە بۆ ژیان و مرۆڤ و مردووەکانیش ئەگرێتە ناوخۆی و فڕێیان ناداتە دەرەوە، بەڵام زانستی تازە ئەوەی سەلماندووە کە ئەم زەوییە بە هێزی کێشکردن "قوة الجاذبية" توانیویەتی چ هەوا و ئاواو تەنەکان بەمردو و زیندووەوە بگرێتە خۆی و کێشیان بداتێ و کە هێزی کێشکردنی ئەما کێشی تەنەکانیش ئەبێت بە (سفر).

- خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ) (الذاريات: ٤٧).
واتە: ئاسمانمان بەهۆی هێزەوە دروست کردووەو ئێمە بەردەوامیشین لە فراوانکرندیدا.

زانستی تازەش ئەوەی دەرخستووە کە ئاسمان و بووەنەوەر هەمووی بەردەوام لە فراوانبووندایە، لە ساڵی (١٩٢٩) زانای گەردووناسی ئەمریکی "أدوين هابل" بەهۆی تەلەسکۆبی گەورەوە ئەوەی بۆ دەرکەوت کە کۆمەڵەکانی ئەستێرە (المجرّات) بەخێراییەکی سەیر لە یەکتری دوورئەکەونەوە،[1] ئەك ئەمە، بەڵکو زانایان ئەڵێن ئەگەر بێتو باڵندەیەك بەخێرایی تیشك بیەوێت لە خاڵێکەوە بفڕێت کە ناوی بنێین سەرەتای بوونەوەر تا ئەگاتە خاڵی ئەوسەر کە ناومان ناوە خاڵی کۆتایی، بوونەوەر چەند ئەوەندەی تر فراوان بووە،[2] بەو شێوەیە بوونەوەر بەردەوام فراوان ئەبێت و ئێمەش هەستی پێ ناکەین.

* تەنانەت ئەو شتانەش کە خوای گەورە وەك موعجیزە داویەتی بە پێغەمبەر (ﷺ) زانستی تازە وا خەریکە دەری دەخات کە ئەو شتانە هەموو راستەقینەیەکن کە روویان داوە و نکوڵی لێکردنی دژایەتیکردنی بیردۆزە زانستی و راستییە زانستییەکانە. بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێت: (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ * وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ * وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقِرٌّ) (القمر: ١-٣). واتە: "قیامەت" نزیکبووەتەوە و مانگیش دوولەتبووە، هەرچەندە خەڵکی بێ دین هەرچی ئایەتو بەڵگە هەیە ببینێت هەر پشت هەڵئەکەنو ئەڵێن: ئەمانە هەمووی جادوویەکی بەردەوامن[3] درۆ ئەکەن و شوێن ئارەزووەکانیان ئەکەون، (با خەڵك هەموو لەوە ئاگاداربن) کە هەموو کارێك بەرەو ئارامگایەك ئەڕوات و لەوێدا کار و فەرمانی کۆتایی پێ دێت.

---

[1] موسوعة الإعجاز العلمي، ص٣٨٣.

[2] سروست لە ئەرازووی ژێرپیدا، محمد ملا صالح شارەزووری، ل١٥.

[3] هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: "سحر مستمر" لە "مرە"وە هاتووە کە یانی "هێز" واتە: جادوویەکی بەهێزو کاریگەرە (تفسير الجلالين، ص٥٥٧).

(د. زغلول) زانایەکی پسپۆری ئیعجازی زانستییە، ئەڵێ: ماوەیەك لەمەوپێش لە زانکۆی (کاردیف) لە رۆژئاوای بەریتانیدا ـ موحازەرەیەکم ئەدا و ئامادەبوان بریتیبوون لە موسڵمانو ناموسڵمان و باسی ئیعجازی قورئانم بۆ ئەکردن گەنجێکی موسڵمان هەستایەوە وتی: باشە مامۆستا، هیچ ئیعجازێك لەم ئایەتەدا شك ئەبەی کە ئەفەرموێ: (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ). منیش وتم: نەخێر من هیچ ئیعجازێك لەو ئایەتەدا شك نابەم، چونکە زانست تەفسیری پرسە زانستییەکان ئەکات و ناتوانێ "موعجیزە: تەفسیر بکات، لەتبوونی مانگیش یەکێك بووە لە موعجیزەکانی پێغەمبەر (ﷺ). کە موشریکەکان داوا لە پێغەمبەر (ﷺ) ئەکەن وەك تاقیکردنەوەیەك با مانگیان بۆ لەت بکات و ئەگەر بتوانێ ئەوە بکات ئەوە ئەوانیش موسڵمان ئەبن! پێغەمبەریش (ﷺ) دەستی کردە دوعا کردنو خوای گەورەش ئیلهامی کرد کە بە پەنجەی موبارەکی ئاماژە بکات بۆ مانگ و لەتی بکات، کە پێغەمبەر (ﷺ) پەنجەی موبارەکی بەرز کردەوە و فەرمانی کرد بە مانگ لەت ببێت، بوویە دوولەتەوە و هەریەکەیان لەلایەکی ئاسمانەوە بۆ ماوەیەك وەستان و پاشان یەکیان گرتەوە، کەچی کافرەکان لە جیاتی ئەوەی موسڵمان بن وتیان: ئەمە جادووکردن بوون، هەندێ لە عاقڵانی ناویان وتیان: ئەمە ئەگەر لە شوێنەکانی تریشدا ئەمە روویدابێت ئەوە جادوو نییە ئەگەر رووی نەدابێت ئەوە جادووە، رۆیشتن سەر رێگەو دەروازەکانی شاری ـ مەککە ـ یان گرتو هەرکەس لە شارەکانی ترەوە ئەهاتنە مەککە پرسیاریان لێئەکردن چی سەیر و سەمەرەیان لا هەیە، ئەیانووت: شتێکی زۆر سەیر روویدابێت ئەوەیە لەم شەوانەدا مانگ دوولەت بوو بوو، ماوەیەکی زۆر لەو حاڵەتەدا بوو، پاشان هاتنەوە یەكو یەکیان گرتەوە، موشریکەکان بۆیان دەرکەوت کە ئەوە راستەقینەیەك بووەو جادووگەری نەبووە و هەندێك لەسەر ئەوە موسڵمان بوونو هەندەکەی تر هەر لەسەر لوتبەرزی خۆیان مانەوە.

(دکتۆر زغلول) دەڵێ: "کە لە قسەکانم بوومەوە گەنجێکی بەریتانی هەستایەوە و خۆی ناساندو وتی: من ناوم "داود موسی بانیۆك"ە، داوای کرد رێگەی قسەکردنی پێبدرێ و منیش وتم: فەرموو:

وتی: من کابرایەك بووم بە شوێن توێژینەوەی (ئاینەکان)دا وێڵ بووم و رۆژێکیان قوتابییەکی موسڵمان قورئانێکی (وەرگێردراوی ئینگلیزی) بە دیاری نارد بۆم و منیش لێموەرگرتو زۆر سوپاسم کرد، کە چوومە ماڵەوە و کتێبەکەم کردەوە بە رێکەوت کەوتە

سەر ئەم سورەتە (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ) وتم: باشە عەقڵ ئەوە ئەبڕێ؟ عەقڵو زانست پشتی ئەوە ئەگرن مانگ دوولەت ببێتو پاشان لەحیم ببێتەوەو یەکبگرێتەوە؟ چ هێزێك ئەتوانێ کاری وابکات؟ کوڕە گەنجەکە ئەڵێ: "ئەم ئایەتە وای لێکردم دڵم لە قورئانەکە سارد بوویەوەو دوای ئەوە ئیتر هیچی ترم لێنەخوێندەوەو وتم دیارە قورئانیش هەر باسی خورافاتو ئەفسانە ئەکات!! بەڵام خوا ئاگاداربوو کە من بە راستی بە شوێن راستییدا ئەگەڕامو حەزم لە لێکۆڵینەوەی زانستی بوو، پاش ماوەیەك سەیری بەرنامەیەکی زانستیم ئەکرد لە تەلەفزیۆندا، کابرایەکی بەریتانی بەڕێوەبەری بەرنامەکە بوو گفتوگۆ و حیواری لەگەڵ سێ زانای گەردووناسی ئەمریکیدا ئەکرد، ئەم پێشکەشکەری بەرنامەیە رەخنەی لەو زانایانە ئەگرت دەربارەی ئەو هەموو خەرجی و مەسروفەی ئەکرێت بۆ ئەم گەشتە ئاسمانییانە و ئەیوت: لە جیاتی ئەو هەمووە خەرجییە بدرێتە هەژارانی دونیاو ئەوانەی بەدەست دواکەوتن و نەخۆشی و داماوییەوە ئەناڵێنن، دێن ئەو هەمووە پارە خەرج ئەکەن لە پێناو گەشتێکی ئاسمانیدا کە لە ئەنجامدا هیچ شتێکی تازەش نادۆزنەوە،

سێ زاناکەش بەرگرییان لە کارەکەی خۆیان ئەکردو ئەیانوت: ئەو خەرجییە زۆرە تەنیا بۆ گەشتی ئاسمانی خەرج ناکرێت، بەڵکو بۆ هەموو مەیدانەکانی تری زانستیش خەرج دەکرێت وەك (طب)و (پیشەسازی)و (کشتوکاڵ)... و ئەو شتانەی تریش.. حیوارەکەیان سەری کێشا بۆ باس و خواستی ئەوەی یەکەمجار کێ دابەزییە سەر مانگ و چی دۆزییەوە، پێشکەرەکە پرسیاری خەرجی ئەو گەشتەی لێکردن وتیان: زیاتر لە سەد ملیۆن دۆلار خەرجی بردووە، کابرای بەریتانی قیژاندی وتی: باشە هەی هاوار زیاد لە سەد ملیۆن خەرج ئەکرێت تەنیا بۆ ئەوەی کابرایەك بچێتە سەر مانگو ئاڵای ئەمریکا لەوێدا بچەقێنێت؟ زاناکان وتیان: نەخێر تەنیا بۆ ئەوە نییە کە ئاڵای ئەمریکا دابچەقێنێت، بەڵکو لە ئەو گەشتەدا راستەقینەیەکمان دەرخستووە کە ئەگەر چەند قاتی ئەو خەرجییەمان خەرج بکردایە خەڵکی بڕوای پێنەئەکردین!.

پێشکەشکارەکە وتی: کام راستەقینەیە؟

وتیان: کاتی خۆی ئەم مانگە لەتبوونێکی بەخۆوە بینیوەو پاشان یەکی گرتووەتەوە.

پێشکەشکارەکە وتی: چۆن ئەمەتان بۆ دەرکەوتووە؟

وتیان: پشتێنەیەکی بەردین کە گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووە لەسەرەوە بۆ خوارەوە هەموو مانگی گرتۆتەوە، وەك ئەوەی دوولەت بووبێتو لەحیم کرابێتەوە بەیەکەوە، لەگەڵ

(زانایای جیۆلۆجی) دا راوێژو لیکۆڵینەوەمان کردووە لەسەر ئەمە، ئەوان قەناعەتیان وابوو کەشتی واتەبێت تەنیا لەو کاتەدا روویدا بێت کە ئەم مانگە بووبێتە دوولەتو پاشان یەکی گرتبێتەوە!

ئەم کوڕە گەنجە ئەڵێ: کە گوێم لەمە بوو لەسەر کورسییەکە هەڵبەزیمو قیڕاندم: ئەرێ وەڵلا موعجیزەکەی موحەممەد هاتەدێ! کە پێش هەزار و چوارسەد ساڵ باسی کردووە و ئەوەتا خوا ئەمریکا بەکاردێنێ بۆ ئەوەی ملیۆنەها دۆلار خەرج بکات تا راستەقینەکانی دینەکەی ئەو بۆ خەڵکی بسەلمێنێ، کەواتە: دینی مسوڵمانەکان راستەو هی خوایە!! بۆیە رام کرد و پەلاماری قورئانەکەم داو لەسەر رەفەکە (کە تۆزی لێ نیشتبوو) دامگرت و دەستم کرد بە خوێندنەوەی و سەرلەنوێ سورەتی (القمر)م خوێندەوەو ئەو سوورەتە بوویە دەروازەیەك بۆم و هاتمە ناو ئیسلام و بە قەناعەتەوە قبوڵم کرد.[1]

بە کورتی قورئان راستە کتێبێکی زانستی نییە کە هەوڵی ئەوە بێت باس لە وردەکارییەکانی زانستو بەشو لقەکانی بکات، بەڵام ئاماژەی زانستی زۆری تێدایە بۆ هەموو لقو بەشەکانی زانست، وەك هەندێ لە زانایان باسیان کردووە، بۆ نموونە دەڵێن لە قورئاندا:

- (٦٦) ئایەت باسی بیرکاری ئەکات.
- (٦٤) ئایەت باسی فیزیا ئەکات.
- (٥) ئایەت باسی ئەتۆم ئەکات.
- (٩) ئایەت باسی کیمیا ئەکات.
- (٦٢) ئایەت باسی شتە رێژەییەکان ئەکات.
- (١٠٠) ئایەت باسی گەردوون ئەکات.
- (٢٠) ئایەت باسی کەشو هەوا ئەکات.
- (١٤) ئایەت باسی ئاو و پێکهاتەکانی ئەکات.
- (١١) ئایەت باسی فەزا و گەردوونزانی ئەکات.

---

[1] ئەم کوڕە گەنجە ئێستا مسوڵمانێکی بە ئاگا و ئیشکەرە و سەرۆکی (حزبی ئیسلامی بەریتانیا)یە و خەریکی خزمەتکردنی ئیسلام و کاری ئیسلامییە، (موسوعة الاعجاز العلمي في القرآن الكريم والسنة المطهرة)، يوسف الحاج أحمد، ص٣٢٢ـ ٣٢٤.

- (١٢) ئایەت باسی کشتوکاڵ ئەکات.
- (٣٦) ئایەت باسی زیندەوەرزانی ئەکات.
- (٧٣) ئایەت باسی جوگرافیای گشتی ئەکات.
- (١٠) ئایەت باسی زانستی مێژووی وەچەکانی مرۆڤ ئەکات.
- (٢٠) ئایەت باسی چینو توێژەکانی زەوی ئەکات.
- (٣٦) ئایەت باسی زانستی گەردوون و مێژووی رووداوە گەردوونییەکان ئەکات.
- (٦٤) ئایەتیش بە گشتی باسی گەورەیی زانستو زانایان و بە شوێن زانست رۆیشتندا ئەکات.[1]

چەندان زانستی تر هەیە کە بەردەوام دەرئەکەوێت و قورئان پێشتر ئاماژەی بۆ کردوون وەك (طب)و (ئەندازە)و (ئەندازەی بۆ ماوەیی) و (پاراسایکۆلۆجی) و (دەروونزانی) و (خەوپەرژین)و (چارەسەری نەخۆشی) و (زانستی ئیحانات).. هتد.

ئەم قورئانە کەسانێکی ئەوێ لەبەردەم وشەو رستەکانی قورئاندا بوەستن و بۆ مانا و مەبەست و فەلسەفەکانی بگەڕێن.. دکتۆر عەبدولمەجید ئەلزەنەدانی ئەڵێ: ئەم ئایەتەم خوێندەوە (كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِيَةِ * نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ * فَلْيَدْعُ نَادِيَه * سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ * كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ) (العلق: ١٥- ١٩). واتە: شتی وانییەو نابێ، سوێندی وابێت، ئەگەر وازنەهێنێ ناوچەوانی بە توندی ئەگرین، ناوچەوانێکی درۆزنی خەتاکار، با بێ منەت بێت کێی هەیە لە پێڕی خۆی بانگی بکات و پاش ئەو ئێمەش "زەبانیە"کان بانگ ئەکەین، شتی وا نابێ، تۆ بە گوێی (ئەو ناوچاوە درۆزنە خەتاکارە) مەکەو کڕنووش بۆ خوا بەرەو خۆتی لێ نزیك بکەرەوە.. جا (دکتۆر زەنەدانی) ئەڵێ: زۆر بیرم لەم ئایەتە ئەکردەوە، خوای گەورە بۆ بە (درۆزنو خەتاکار) وەسفی ناوچەوان ئەکات؟ زۆر لە خوا پاڕامەوە فەلسەفەی ئەم ئایەتەم بۆ رۆشن بکاتەوەو زیاد لە دە ساڵ بەو ئایەتەوە سەرقاڵ بووم‌و بە شوێن حیکمەتو مەبەستەکەیدا ئەگەڕام، هەرچی تەفسیر هەبوو خوێندمەوە، بە نزیکەیی هەموویان ئەیانووت: ئەم وەسفە شتێکی (مەجازی)یەو مەبەست پێی خاوەنی ناوچەوانەکەیە، واتە کابرا درۆزنو خەتاکارەکە.. نەك (ناوچەوانەکە) شوێنی خەتاکردنو درۆکردن بێت. پاش ئەو ماوە زۆرە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی زانایەکی (کەنەدی)

---

[1] القرآن منهل العلوم، الدكتور المهندس خالد فائق العبيدي، ص١٥١.

م كەوتە چنگ کە دەریخستووە ئەو بەشە مۆخەی سەر کە راستەوخۆ ئەکەوێتە ژێر "ناوچەوان" بەرپرسە لە (درۆکردن)و (خەتا کردن)! لەوێوە بڕیاری خەتاکردنو درۆکردن دەرئەچێت و چاوو گوێش هەر بەو ناوچەیە کاری خۆیان ئەکەن.. وتم: سبحان اللەیەك پێت کە (ها)[1]یە لە دوو وشەی (كاذبة، خاطئة) چۆن بوەتە مایەی عەودالکردنی زانایانو وایان لێدەکات بەشوێن حیکمەتو نهێنییەکاندا بگەڕێن[2]..

بە راستی ئەم قورئانە گەورەیە، بەراستی پڕە لە حیکمەتو نهێنی، ئەو خەلکانەش کە شوێن ئیسلام ناکەون لەبەرئەوە نییە کە بەلگەیان دەست ناکەوێت لەسەر بوونی خواو گەورەیی قورئان، بەلکو وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ * وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاريات : ٢٠- ٢١). بەلام هۆکەی ئەوەیە کە خوای گەورە ئەفەرموێت: (..وَمَا تُغْنِي الآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لاَّ يُؤْمِنُونَ) (يونس: ١٠١). واتە: ئایەتو بەلگەی زۆر و ترساندنو ئینزارکردنیش کەلکی میللەتو خەلکانێك ناگرێت کە بڕیاریان داوە ئیمان نەهێنن!!

---

[1] بەپێی تەفسیری زانایانی کۆن بێت کە وەسفەکە (مەجازی) بێتو (حەقیقی) نەبێت ماناکەی وای لێدێت: (ناصية كاذب خاطئ)، نەك (ناصية كاذبة خاطئة..). بەلام دیارە ئەو (ها)یە، یان ئەو (تا)یە بێ حیکمەت نییەو ئەو راستییە زانستییە وردەی هەلگرتووە کە لە چەرخی بیستی زانینیدا کەشف ئەکرێت!!

[2] موسوعة الأعجاز العلمي، ص١٦٥.

بەشی سێیەم:
زانستەکانی قورئان

دەروازەیەك

ئەم قورئانە جێگەی گرنگیدانی هەموو مسوڵمانێك بووەو هەرواش ئەمێنیـەوە تا دونیا دونیایە.

لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) جۆرە گرنگیدانێك بە قورئان هەبووە و لەسەردەمی صەحابە و خەلیفەکانی ڕاشدیندا جۆرێك و لە سەردەمی تابعین و دوای ئەوانیشدا جۆرێکی تر و لە سەردەمانەشدا جۆرێکی تر گرنگیدان هەیە بە قورئان.

* پێغەمبەر (ﷺ) کاری ئەوە بوو مانا و مەبەستەکانی ئەم قورئانە بگەیەنێتە خەڵکی و بۆیان تەفسیر بکات و ئەوانیش لەبەری بکەن و لێی تێبگەن و کاری پێبکەن. ئەنەسی کوڕی مالیك ئەفەرموێ (كان الرجل منا اذا قرأ البقرة وآل عمران جد فينا) واتە: هەرکەسێك لە ناوماندا سورەتی "البقرة" و "آل عمران"ی بخوێندایە و لەبەری بکردایە[1] زۆر گەورە ئەبوو لە لامان، عەبدوڵلای کوڕی عومەر هەشت ساڵ خەریکی لەبەرکردنی سورەتی (البقرة) بوو.[2]

* خەلیفەکانی ڕاشدینیش گرنگی زۆریان بە نووسینەوەی قورئان و گەورە ڕاگرتنی قورئان و بڵاوکردنەوەی مانا و مەبەستەکانی قورئان ئەدا، لەسەردەمی ئەبوبەکردا بۆ یەکەمجار کۆکرایەوە لەیەك (مصحف)دا و لەسەردەمی عوسماندا چەند نوسخە لەو موصحەفە وەرگیرا و دابەشکرا بەسەر هەرێمە ئیسلامییەکاندا و خەڵکی فێر کرا لەو قورئانەدا بخوێننەوە و ئەوپەڕە قورئانانەی تری لای خۆیان بدڕن و بیسوتێنن.

* لەسەردەمی (عەلی)دا، "ئەبو ئەسوەدی دۆلی" هەستا لە ڕووی زانستی (نحو)ەوە سەر و بۆری بۆ قورئان دانا، تا بەڕاستی بخوێنرێتەوە و ئەو کارەی بوویە هۆی دەرکەوتنی "زانستی ئیعرابی قورئان".

---

[1] لە زاراوەی ئەصحابدا "قرأ" بە مانای لەبەر کردن دێت وەك لەسەرەتاوە باسمان کرد و سەرچاوەکەیمان هێنا.

[2] مناع القطان (ص٣٣٨) و فەرمودەکەش لە (الموطأ) دایە.

* پاش ماوەیەك زانستی تەفسیری قورئان لە ناو صەحابە و تابعیندا گەڵاڵە بوو، بە ناوبانگترین کەس لە تەفسیر کردندا بریتی بوون لە "چوار خەلیفەکە" و ئیبن مەسعود و عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و ئوبەیی کوڕی کەعب و زەیدی کوڕی ثابت و ئەبو موسای ئەشعەری و عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر.

لەناو تابعینیشدا بە ناوبانگترین تەفسیرزانەکان بریتی بوون لە:

* سەعیدی کوڕی جوبەیر، موجاهید، عەکریمە و طاوسی کوڕی کیسانی یەمانی و عەطای کوڕی ئەبی رەباح "کە هەموو قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس" بوون لە مەککە.

* زەیدی کوڕی ئەسلەم و ئەبولعالیە و محمدی کوڕی کەعبی قورەظی کە هەموو قوتابی ئوبەی کوڕی کەعب بوون لە مەدینە.

* عەلقەمە و مەسروق و ئەسوەدی کوڕی یەزید و عامری شەعبی و حەسەنی بەصری و قەتادە کە هەموویان قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود بوون لە عێراقدا.

* لەم پیاوانەوە و بەدەماودەم زانستی "تەفسیر" و زانستی" غەریبی قورئان" و زانستی "اسباب نزول" و زانستی "مەککی و مەدەنی" و زانستی "ناسخ و مەنسوخ" ئەگوازرایەوە.

* لە سەدەی دووەمی کۆچیدا کە پێی ئەوترێ "چەرخی نووسینەوە = عصر التدوین" دەستکرایە نووسینەوەی "حەدیس"و نوسینەوەی "تەفسیری قورئان" کە وەك "باب"ێك لە کتێبەکانی حەدیسدا ئەنووسرایەوە، بەڵام تاکە تەفسیرێك مابێت لەو سەردەمانەوە تەفسیری "عبدالرزاق کوڕی همام"ە کە ساڵی (٢١١) کۆچی وەفاتی کردووە.

* پاشان زانایان دەستیان دایە نووسینەوەی تەفسیر بە تەواوی لەوانە: ئیبن جەریری طەبەری کە ساڵی (٣١٠)ی کۆچی وەفاتی کردووە.

* پاشان کتێبی سەربەخۆ ئەنووسرا لە زانستەکانی قورئاندا وەك "اسباب نزول"ی عەلی کوڕی مەدینی ـ مامۆستای ئیمامی بوخاری کە ساڵی (٢٣٤)ك مردووە و ئەبوعبیدی کوڕی سەلامە لە "ناسخ و مەنسوخ"دا کتێبی دانا کە ساڵی (٢٢٤)ك مردووە و ئیبن قوتەیبە لە "مشکل القرآن"دا کتێبی دانا کە ساڵی (٢٧٦)ك مردووە کە هەموو ئەمانە لە ڕیزی زانایانی سەدەی سێیەمدا باس ئەکرێن.

* موحەممەدی کوڕی خەلەفی کوڕی مەرزەبان کە ساڵی (٣٠٩) کۆچی مردووە کتێبی "الحاوي فی علوم القرآن" دانا و "ئەبوبەکری کوڕی قاسمی ئەنباری کە ساڵی (٣٢٨)ك

مردووە کتێبی "علوم القرآن"ی دانا و ئەبوبەکری سەجستانی کە ساڵی (٣٣٠) کۆچی مردووە "غریب القرآن"ی دانا و محمدی کوڕی علی ئەفەوی کە ساڵی (٣٨٨) کۆچی مردووە "الاستغناء فی علوم القرآن"ی دانا، هەموو ئەم زانانە لە ریزی زانایانی سەدەی چوارەمدا باس ئەکرێن.

* نووسین لەسەر زانستەکانی قورئان بەردەوام بوو، ئەبوبەکری باقەلانی (٤٠٣)ك، "اعجاز القرآن"ی دانا و (عەلی کوڕی ئیبراهیمی حوفی)ش (٤٣٠)ك "اعراب القرآن"ی دانا و ماوەردی (٤٥٠)ك "امثال القرآن"ی دانا و عززی کوڕی عبدالسلام (٦٦٠)ك، "مجاز القرآن"ی دانا و، علم الدین السخاوی (٦٤٣)ك "علم القراءات" دانا و ئیبن قەیمی جەوزیە (٧٥١)ك "اقسام القرآن"ی دانا و ئەمانە هەریەکەیان باسی زانستێك ئەکەن لە زانستەکانی قورئان، بەڵام وەك "زورقانی" ئەڵێ: تاکە کتێبێك کە هەموو زانستەکانی باس کردبێت ئەو کتێبەی "علی کوڕی ئیبراهیمی حوفی"یە کە ناوی "البرهان فی علوم القرآن" ە و (٣٠) بەرگە! و تەنیا (١٥) بەرگیٚ ماوە.[١] پاش ئەم ئیبن الجوزی (٥٩٧)ك کتێبی "فنون الافنان فی عجائب القرآن"ی دانا و پاشان زەرکەشی (٧٩٨)ك کتێبێکی دەوڵەمەندی دانا لەزانستی قورئاندا و ناوی نا (البرهان في علوم القرآن) کە پاشان لە چوار بەرگدا بڵاوکرایەوە لەلایەن مامۆستا (محمد ابوالفضل ابراهیم)ەوە.

پاشان سیوطی (٩١١)ك کتێبی "الاتقان في علوم القرآن"ی نووسی.

* ئەم گرنگی دانە بە قورئان تا ئێستاش هەر بەردەوامە و هەر زانایەك زانستێکی تایبەتی قورئان سەرنجی ڕادەکێشیٚ و لەو بارەیەوە کتێبێك ئەنووسێت، بۆ نموونە:

- مصطفی صادق الرافعی "اعجاز القرآن" ئەنووسیٚ و
- سید قطب " التصویر الفني في القرآن" و "مشاهد القیامة في القرآن" ئەنووسیٚ و
- محمد مصطفی المراغي "ترجمە القرآن" ئەنووسیٚ و
- محمد عەبدوڵلا ئەلدەراز "النبأ العظیم" و "دستور الاخلاق فی القرآن" ئەنووسیٚ و
- جمال الدین القاسمی "محاسن التأویل" ئەنووسیٚ و
- طاهری جەزائری "التبیان فی علوم القرآن" ئەنووسیٚ و
- زورقانی "مناهل العرفان فی علوم القرآن" ئەنووسیٚ و

---

[١] مناهل العرفان في علوم القرآن، (٢٧/١).

ـ صوبحی صالح "مباحث فی علوم القرآن" ئەنووسێ و

ـ مناع القطان "مباحث فی علوم القرآن" ئەنووسێ و خەڵکی تریش هەر بەردەوامە.

لەمانەوە ئەگەینە ئەوەی کە زانستەکانی قورئان یانی ئەو زانستەی باس لە هەموو ئەو باس و خواستانە ئەکات کە پەیوەندن بە قورئانەوە وەك نووسینەوەی قورئان و رێکخستنی و بلاوکردنەوەی و زانینی هۆیەکانی دابەزینی ئایەتەکان و شوێنی دابەزینەکانیان وەك مەککە و مەدینە و زانستی ناسخ و مەنسوخ و ئیعجاز و موحکەم و موتەشابهو موشکەل و "عام" و"خاص" و "مطلق" و "مقید" و ...هتد.

جا ئێمە لە خوارەوە هەوڵ ئەدەین دیارترین زانستەکانی قورئان بنووسین، ئەوانەی کە تا رادەیەك بۆ ئەم بەرە تازە پێگەیشتوەی کورد بە سوودی ئەزانین و لەولاشەوە بە یەکێك لە زانستە پێویستەکانی قورئان دائەنرێت.

باسی یەکەم: زانستی چاك خوێندنەوەی قورئان "علوم التجوید"

ئەم زانستی چاك خوێندنەوەی قورئانە پێشی ئەوترێ "زانستی قورئان خوێندن" (علم التلاوة)، مەبەستیش ئەوەیە قورئان وەها بخوێنرێتەوە کە ماف بە هەموو پیتو وشەکان بدرێتو بە راستی دەرببڕێت...

زانستی (تجوید) لە پێنج تەوەرەی گەورەدا کورت ئەبێتەوە:

تەوەرەی یەکەم: شوێنی دەرچوونی پیتەکان.

تەوەرەی دووەم: یاساکانی (نون)و (تەنوین).

تەوەرەی سێیەم: یاسای مەددەکان.

تەوەرەی چوارەم: یاساکانی (ڕێ).

تەوەرەی پێنجەم: حاڵەتەکانی (قەلقەلە).

یەکەم: شوێنی دەرچوونی پیتەکان (مخارج الحروف):

پیتەکانی زمانی عەرەبی هەریەکەیان لە شوێنێکی دەمەوە دەردەچن، هەیە لەسەر زمانو هەیە لە لووتەوەو هەیە لە قوڕگەوە دەردەچێت... و بەوشێوەیە. بە کورتی شوێنی دەرچوونی پیتەکان پێنج شوێنە:

١ـ لووت

٢ـ هەردوو لێو

٣ـ زمان

٤ـ قوڕگ

٥ـ بۆشایی ناو دەم

هەندێ تێبینی:

١ـ سەری مرۆڤ وەك خانوویەكی گەورە وایە لە پێنج قاتێك دروست بووە، هەر قاتەی چەند ژوورێكی تێدایەو هەر ژوورەی چەند كەسی تێدایە، كەسەكان بریتیین لە پیتەكانو ژوورەكان بریتین لە شوێنی دەرچوونەكان (مخارج الحروف).

٢ـ ئەو پیتانەی یەك (مخرج) یان هەیە، یان نزیكن لە یەكتری (مەرج نییە) هەموو جارێ (دەغم) بن، بەڵكو تەنیا لە نێوان (ق)و (كاف)و لە نێوان (ل)و (راء)و لە نێوان (ن)و (ل)و (را)دا، ئیدغام دروست نەبێت.

٣ـ ئەگەر (ل)ی ساكین (زەنەدار) بە دوایدا نونی بزواو هات، خوێنەر ئاگای لێ نەبێ (دەغم) روودەدات وەك (قلنا، فهل نجعل) (أجعلنى).

بۆیە پێویستە خوێنەری قورئان ئاگای لەمە بێتو (دەغمی) نەكات.

٤ـ هەروەها پێویستە (ض)ی ساكن كە (ت) یان (طا) بە دوایدا هات، جوان دەرببڕێتو دەغم نەكرێت وەك (وخضتم، اضطرُه).

٥ـ ئەكرێ لە (تجوید)دا باسی شەش جۆر (ئیظهار) بكرێ:

- ئیظهاری حەلقی.
- ئیظهاری شەفەوی.
- ئیظهاری موتڵەق لە یەك وشەدا،
- ئیظهاری (متقارب)و (متجانس)و (متماثل) وەك (یلهث ذلك)و (وقالت طّائفة) (یوجهه).
- ئیظهاری موتڵەق لە دوو وشەدا
- ئیظهار لە پیتە نزیكەكاندا[1] وەك: (كذبت ثمود)و (وقد ضلّوا).

---

[1] ئەمەیان تەنیا لای حەفصی قورئان خوێن هەیە.

٦ـ بەهەمان شێوە ئەکرێ لە زانستی تەجوید دا ئیدغامەکانیش بکەینە حەوت جۆر:

ـ ئیدغامی غوننەدار.

ـ ئیدغامی بێ غوننە.

ـ ئیدغامی شەفەوی.

ـ ئیدغامی (متماثلین) جگە لە (میم).

ـ ئیدغامی (متجانسین).

ـ ئیدغامی (متقاربین).

ـ ئیدغامی گەورە (واتە دوو پیتی بزواو)[1] وەك: (الرحیم، مالك، النفوس زوجته).

ئیدغامێکی تریش هەیە کە ئەوە هەموو کەس ئەیزانێ‌و سەلیقەی بۆی ئەچێ وەك (ئیدغامی لامی شەمسی) لە کاتی خوێندنەوەدا.

تەوەرەی دووەم: یاساکانی (نون)و (تەنوین)

"نون" واتە هەموو ئەو "نونانەی" کە زەنە (سکون)یان هەیەو (تەنوین)یش یانی هەموو ئەو حاڵەتانەی کە دوو بۆر (ـٌ) یان دوو ژێر (ـٍ) یان دوو سەر (ـً) ی تێدا دروست ئەبێت کە وشەکە وا ئەخوێنرێتەوە وەك ئەوە وایە (نونێکی ساکن) لکابێت بە کۆتاییەکەیەوە بۆ نموونە:

ـ غفورٌ بەم شێوەیە ئەخوێنرێتەوە: "غفورُن".

ـ حمیمٍ بەم شێوەیە ئەخوێنرێتەوە "حمیمن".

ـ قلیلاً بەم شێوەیە ئەخوێنرێتەوە "قلیلن".

ـ حاڵەتەکانی خوێندنەوەی "نونی ساکن" یان "تەنوین": ئەم نونانە یان ئەم تەنوینانە چوار حاڵەتیان هەیە:

یەکەم: ئیظهار.

دووەم: ئیدغام.

سێیەم: ئیقلاب

چوارەم: ئیخفا، یان ئیخفات.

---

[1] هەرچەند لای حەفص ئەمەیان بە دروست نازانێ.

١ـ ئیظهار: واته دەرخستنو دەربڕین، مەبەستیش ئەوەیە هەرکات لە دوای نونی ساکین یان تەنوینەکان (ـًـٍـٌ) یەکێك لەم شەش پیتە هات (أ، ه، ع، غ، ح، خ)، ئەوا بە جوانی نون، یان تەنوینەکە دەرئەخرێت، وەك:

ـ من آمن .. ينأون عنه. ولا شرابا ألا (أ) و (ه).

ـ أن هذا ... ينهون عنه لكل قومٍ هاد (ه).

ـ حكيمٍ عليم ... من علم، سميعٌ عليم (ع).

ـ من غير سوء... غفورٌ رحيم .. حديثٍ غيره (غ).

ـ من حكيم ... عينٍ حمئة... عليماً حكيما (ح)

ـ من خير... لطيفٌ خبير ... يومئذٍ خاشعة (خ).

زانایان ئەفەرموون ئەو شەش پیتە ناویان (پیتەکانی ئیظهارە)و لەسەرەتاکانی وشەکانی ئەم رستەیەدا کۆدەبنەوە (أخي هاك علماً حازه غير خاسر).

٢ـ ئیدغام: واتە: تێکەڵبوونی نونی ساکین یان تەنوینەکان لەگەڵ ئەم شەش پیتەدا ئەگەر بە دوای یەکتردا هاتن، واتە ئەگەر (ی، ر، م، ل، و، ن) دوای نونی ساکین یان تەنوینەکان هاتن ئەوە دەغم ئەبن لەگەڵیانداو (نونەکان) ناخوێنرێنەوە، وەك:

من يشاء .. ئەبێتە: مێشاء، واتە نونەکە ئەرژێتە ناو یائەکەوە لە جیاتیدا (ّ)یەك دروست ئەبێت.

ـ فمن يعمل = فميّعمل، وجوه يومئذٍ = وجوهيّومئذٍ.

ـ من نشاء، ئەبێتە منّشاء، واتە نونی ساکینی یەکەم دەغم ئەبێت لە نونی دووەمداو لە جیاتی ئەوەدا (شدّە)یەك دروست ئەبێ.

ـ من نذير، منّذير، حطة نغفر = حطّتُنغفر .

ـ من ملك .. مّلك، نونی یەکەم نامێنێو (شدّە) لە جیاتی دائەنیشێ.

ـ من محيص .. ممّحيص، قولٌ معروف .. قولّمعروف.

ـ من ولي.. موّلي، نونەکەی یەکەم نامێنێو (شدّە) لە جیاتی دائەنیشێ.

ـ من وارءهم .. موّرائهم، هدىً ورحمة.. هدوّرحمة.

ـ من ربكم .. مرّبكم (نونەکەی نەماوە).

ـ أن رآه أرّآه، غفوراً رحيما ... غفوررّحيماً.

ـ من لدنا... ملّدنا (نونەکەی نەماوە).

ـ لنن لم.. لنلّم ، فسلامٌ لك ... فسلاملّك.

پیته‌كانی ئیدغام له‌م وشه‌یه‌دا كۆده‌بێته‌وه (یرملون).. ئیدغامیش دوو به‌شه: ئیدغامی غوننه‌دارو "ئیدغامی بێ غوننه". واته: ئیدغامێك كه مینگه‌یه‌ك له لوتدا دروست نه‌كات‌و ئیدغامێك كه ئه‌و مینگه‌یه دروست ناكات.

پیته‌كانی (ی، ن، م، و) كه له وشه‌ی (ینمو)دا ده‌رئه‌كه‌ون (غوننه) دروست ئه‌كه‌ن، به‌ڵام هه‌ردوو پیتی (ل، ر) كه له‌وشه‌ی (لر) دا ده‌رئه‌كه‌ون (غوننه) دروست ناكه‌ن‌و سه‌یری نموونه‌كانی پێشوو بكه‌ره‌وه...

٣ـ ئیقلاب: بریتییه له هه‌ڵگه‌ڕانه‌وه‌ی نونی ساكین یان ته‌نوینه‌كان بۆ پیتی (م) كاتێك كه بگه‌نه پیتی (ب).... وه‌ك:

ـ من بعد.. ممبعد، واته ئه‌بێته ممبعد، نونه‌كه‌ی ئه‌بێته (م).

ینبغی... یمبغی، خبیرٌ بصیر... خبیرمبصیر، سمیعاً بصیرا... سمیعمبصیرا.

٤ـ ئیخفا، یان ئیخفات: بریتییه له شاردنه‌وه‌ی نونی ساكین یان ته‌نوین كاتێك ئه‌م پیتانه‌ی تر له دوایه‌وه دێن (ص، ذ، ث، ك، ج، ش، ق، س، د، ط، ز، ف، ت، ض، ظ) كه هه‌موویان له سه‌ره‌تای وشه‌كانی ئه‌م رسته‌یه‌دا هه‌ن:

صف ذا ثنا كم جاد شخص قد سما

دم طیبا زد في تقی ضع ظالما

راستی ئیخفا ئه‌وه‌یه كه شوێنی ده‌رچوونی (نون) نزیك بكه‌یته‌وه له شوێنی ده‌رچوونی پیته‌كه‌ی دوای خۆی ئیتر لێبگه‌ڕێی چۆن (دیارنامێنێ)، واته: كه ئه‌بینی له دوای نونی ساكینه‌وه یان ته‌نوینه‌وه بۆ نموونه (ق) هاتووه تۆ پێویسته ده‌ربڕینی نونه‌كه نزیك بكه‌یته‌وه له ده‌ربڕینی (تلفظ)ی (قافه‌كه)وه، (نون) به پێی (شوێنی ده‌رچوونی پیته‌كان له‌سه‌ر زماندایه)و (قاف)یش به پێی شوێنی ده‌ربڕینی پیته‌كان له قوڕگدایه. كه‌واته پێویسته ده‌ربڕینی نونه‌كه نزیك بكرێته‌وه له قافه‌كه‌وه‌و بوترێ (من قبل) .... بڕوانه چۆن پیته‌كانی ئیخفا له‌م وشانه‌دا ئه‌بینرێ : "ینصركم، ریحاً صرصرا، من ذا الذي، باسط ذراعیه، أنثی، یوماً ثقیلا، أفمن كان، من جاء، منشورا، بأس شدید، كأساً دهاقا، أنتم، منضود، أنظر، ظلاً ظلیلا"...

هەندێ تێبینی گرنگ:

١- ئیظهار لە وشەیەکدا و لە دوو وشەی یەك بە دوای یەکیشدا دروست نەبێت، بە هەمان شێوە ئیقلاب‌و ئیخفاش، بەڵام ئیدغام هەرنەبێ لە دوو وشەدا بێت‌و لە یەك وشەدا ئیدغام دروست نابێت وەك (دنیا) (صنوان)، بۆ نموونە.

٢- ئیظهاری رەها (الإظهار المطلق) لە یەك وشەدا هەبێت تەنیا لە حەوت وشەی قورئاندا هەیە کە چواریان یەك توخمن‌و بیتین لە (بنیان)و (بنیانه)و (بنیانهم)و (بنیانا)، سیانەکەی تر بریتین لە (قنوان)و (صنوان)و (دنیا)..

٣- ئیظهاری موتڵەق لە دوو وشەدا هەبێت تەنیا لە دوو ئایەتدا هەیە **(یس والقرآن الحکیم)** لەگەڵ (ن والقلم وما یسطرون).

واتە نابێت (نونی) سینی (یاسینەکە) دەغم بکرێت لەگەڵ (واو)ەکەی دوای خۆیداو بە هەمان شێوە نابێ نونی سورەتی (القلم)یش لەگەڵ (واو)ی دوای خۆیدا دەغم بکرێ، واتە ناتوانی بڵێی (یاسیوَالقرآن الحکیم)، یان بڵێی (نو وّالقلم).. بەڵکو نەبێ بڵێی **(یس والقرآن الحکیم)** و (ن والقلم وما یسطرون).

٤- جۆرێکی تریش "دەغم"و تێکەڵبوون هەیە کە تێکەڵبوونی دوو پیتی (وەك یەك)، یان (نزیك لەیەك)، یان چوون یەك هەیە، کە کاتێك "دەغم" دروست نەبێت کە یەکەمیان (زەنەدار) بێت و دووەمیان (بزواو) بێت:

* وەك یەك: واتە: دوو (باء) یان دوو (دال) یان دوو (سین).. هتد.

* نزیك لەیەك: واتە: شوێنی دەرچوونی ئەو دوو پیتە نزیك بن لە یەك وەك: (کاف)و (قاف)، یان (لام)و (راء).

* یەك جنس بن: وەك (دال)و (تاء)و (ذال)و (ظاد)و (طاء)و (تاء)، (باء)و (میم).

* بەیەکەمیان ئەوترێت "ئیدغامی موتەماسیلەین" (إدغام المتماثلین) وەك:

- قد دخلوا... قدّخلوا.

- اضرب بعصاك ... إضربّعصاك.

- ربحت تجارتهم .. ربحتّجارتهم.

- یدرککم .. یدرکّم.

واتە: پیتی یەکەم کە (زەنە)ی هەیە ئەچێتە ناو پیتی دووەم کە بزاوەو (متحرّك)ەو هەردووکیان ئەبنە یەك پیتی (شدّە)دار.

* به دووەسیان ئەوترێت (إدغام المتقاربين)، وەك:
(نخلقكم)، ئەبێتە: (نخلكّم)، قافەكە تێكەڵ بە كافەكە ئەبێت.
(بل رفعه الله)، ئەبێتە: (برّفعه الله) لامەكە تێكەڵ بە رانەكە ئەبێت.
(وقل ربى زدنى علما)، ئەبێتە: (وقرّبى) لامەكە تێكەڵ بە رانەكە ئەبێت.
* بە سێیەمیان ئەوترێت (إدغام المتجانسين) وەك:
قد تبين .. قتّبين
عبدتم .. عبتّم
أجيبت دعوتكما .. أجيبدّعوتكما.
هەندێ لە زانایان بە ئیدغامی (متجانس)و (متماثل) (متقارب) ئەڵێن: (إدغام كامل)، تەنیا لە حاڵەتی (ق)و (ك)دا نەبێت كە ئەوترێت (إدغام ناقص)، هەروەها لە حاڵەتی (ط)و (ت)دا نەبێت وەك (بسطت)، (فرطت) كە ئەم دوو حاڵەتە پێی دەوترێت (ئیدغامی ناقیص)، چونكە بە تەواوی دەغم نابێت.

تەوەرەی سێیەم: یاساكانی "مەددەكان"

مەددە: واتە درێژكردنەوەی هەر سێ پیتی (ی)و (ئەلیف)و (واو) كە پێیان ئەوترێت (پیتەكانی مەدد)، (حروف المد)و مەرجەكانیشی ئەوەیە كە پێش (ئەلیفەكە) (سەر = فتحە) هەبێتو پێش (یانەكە) (ژێر = كسر) هەبێتو پێش (واوەكە) (بۆر = ضمة) هەبێت، واتە ئەگەر وانەبوو ئەوە درێژ ناكرێتەوە وەك (سَوء) بۆ نموونە.
مەددەكان بە گشتی دوو جۆرن:
١ـ مەددی ئەصلی.
٢ـ مەددی فەرعی
مەددی ئەصڵی بریتییە لە (مەددی سروشتی) واتە هەرسێ پیتەكەی "مەدد" بە سروشتی دەربڕرێن، وەك (قال) بۆ ئەلیفـو (يقول) بۆ (واو)و (قيل) بۆ (ياء).
رێژەی درێژكردنەوەكەشی بریتییە لە دوو جوڵەی پەنجە كە سەروخوارێكی پێ بكەی.
بۆیەش پێی ئەوترێت (سروشتی)، چونكە سروشتی ساغی هەموو كەسێ ئەو وشانە بە (مەددە)وە ئەخوێنێتەوە، واتە بە (قال) ناڵێ: (قَلَ)، یان بە (يقول) بڵێ: (يقُلُ)، یان بە (قيل) بڵێ: (قِلّ).

"مەددی فەرعی" یش ئەکرێتە دوو بەشی سەرەکی:

بەشی یەکەم: مەددی عاریض

بەشی دووەم: مەددی لازم

"مەددی لازمەکە"شی ئەبێتە دوو بەشی تر:

(لازمی قورس)و (لازمی سووك).

هەندێ لە زانایان راستەوخۆ (مەدد) ئەکەن بە سیازدە بەشەوە:

١ـ المد الواجب المتصل: ئەو وشەیەیە، پیتی مەددەکە و (همزە) لەیەك وشەدا بێت، وەك: "جآء، سوُء، شآء، سیئ).

٢ـ المد الجائز المنفصل: ئەو وشەیەیە کە پیتی (مەددەکە) و (هەمزە) لە دوو وشەدا بن و (فصل) کەوتبێتە نێوانیان، وەك: "یآأیهاالناس، قُوا أنفُسَکُمْ).

٣ـ المد العارض للسکون: ئەوەیە کە لەسەر وشەکە وەستای‌و سکون دروست بوو، پیتی پێش وەستانەکە پیتی (مد) بێت، وەك: (عقاب، خالدون، خبیر).

٤ـ المد البدل: ئەوەیە (همزە) پێش پیتی (مد)ەکە بکەوێت، وەك: "آدم، إیمان".

٥ـ المد العوض: بریتییە لە وەستان لەسەر (تەنوینی سەر = فتحە) وەك (علیماً، حکیماً).

٦ـ المد اللازم المثقل الکلمي: بریتییە لەوەی دوای (حرفی مد) پیتێکی (مشدد) بێت، وەك: (الضالّین، الصاخّة، الطامّة).

٧ـ المد اللازم المخفف الکلمي: بریتییە لەوەی دوای پیتی (مەددەکە) سکون بێت، وەك: (آلْآن) کە لە سورەتی (یونس)دا دووجار هاتووە.

٨ـ المد اللازم المثقل الحرفي: وەك سەرەتای سورەتەکان: بریتییە لە هەشت پیت کە رستەی (نقص عسلکم) هەمووی کۆدەکاتەوە، کە بریتین لە ئایەتەکانی (ص)و (مریم)و (ق)و (شوری)و (یس). (الم، المر، نٓ، ص، کهیعص، حم،..).

٩ـ المد اللازم المخفف الحرفي: بریتییە لە پێنج پیت کە رستەی (حي طهر) کۆیان ئەکاتەوە وەك (حم، یس و طه و الر).

١٠ـ المد اللین: بریتییە لە دوو پیت (واو)و (یاو) بەو مەرجەی خۆیان (سکون = زەنە)یان ببێت‌و لە پێشەوەیان (فتحە) ببێت وەك: (بَیت، خَوف).

١١ـ المد الصله: بريتييه له درێژكردنهوهی (هاء) كاتێك كه (همزه)، يان (پيتێكی بزواو) به دوايدا بێت، وهك: (أنه كان)، يان (له مافي السموات)، ئهميش دوو جۆری ههيه: (صلهی كبری)و (صلهی صغری)، ئهگهر (همزه) هات ئهو (كبری)يهو ئهگهر پيتی بزواو بوو ئهوه (صغری)يه.

١٢ـ المد الفرق: (مهددێكی شازه)و تهنيا له چوار شوێنی قورئاندا ههيه (آذكرين)، (آلله خير)، (قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ).

١٣ـ المد التمكين: ههموو دوو (يائێك) به دوای يهكدا بێن يهكێكيان (ساكن) بێتو له پێشهوه (كهسره) ی ههبێت وهك (حييتم) (النبيين).

ڕێژهی درێژكردنهوهی ههريهك لهو سيازده (مهددانه)ی سهرهوه بهم شێوهيهن:

١ـ پێنج جووڵه (خمس حركات).

٢ـ دوو جووڵه، يان چوار، يان پێنج جوڵه.

٣ـ شهش جوڵه، يان چوار، يان دوو، باشتروايه شهش جووڵه بێت.

٤ـ دوو جووڵه.

٥ـ دوو جووڵه.

٦ـ به سێ ئهليفو شهش جووڵه.

٧ـ به سێ ئهليفو شهش جووڵه.

٨ـ به سێ ئهليف، يان دوو ئهليف ئهخوێنرێتهوه.

٩ـ دوو جووڵه.

١٠ـ چوار جووڵه.

١١ـ دوو جووڵه بۆ (صغری)و (شهش) جووڵه بۆ (كبری).

١٢ـ چوار جووڵه.

١٣ـ دوو جووڵه.

تهوهرهی چوارهم: ياساكانی (ڕێ)

پێتی "ڕێ" يان (راء) به سێ شێوه له قورئاندا ئهخوێنرێتهوه:

يهكهم: به باريكی.

دووهم: به قهڵهوی.

سێیەم: دروستە بە هەردوو بارەکە.

یەکەم: ڕێی قەڵەو

* هەر کاتێك پیتی (ڕێ) (بۆر، یان سەر)ی هەبوو ئەوە بە قەڵەوی ئەخوێنرێتەوە، وەك: (رَبنا، رُزقنا).

* هەرکاتێك پیتی (ڕێ) سکونی هەبوو، بەڵام پێش (ڕێ)یەکە (سەر، یان بۆر) هەبوو ، وەك: (مرحمةً، عرش) یان (مرسلين، غرفة، مرضعة)..

* هەر کاتێك پیتی (ڕێ) سکونی هەبوو، بەڵام پێش (ڕێ)یەکە هەمزەی وەصڵ هەبوو پێش هەمزەکە (فەتحە، یان ضەمە) هەبێت، وەك: (إرجعوا الى أبيكم).

* هەر کاتێك پیتی (ڕێ) سکونی هەبوو، بەڵام دوای (ڕێ)یەکە یەکێك لە پیتەکانی (إستيعلاء)[1] هەبوو، وەك: (قرطاس، مرصاد، فرقة..).

دووەم: ڕێی باریك

* هەرکاتێك (ڕێ) کەسرەی هەبوو، نیتر لە سەرەتا یان لەناوەڕاستی یان لە کۆتایی وشەدا بێت. وەك (رِزقا) (وفِي الرِقاب)، (واذكرِ اسم ربِك)

* هەرکاتێك پیتی (ڕێ)یەکە یەکێك لە پیتەکانی (لين) بێت وەك: (قدير) (خير).

* کاتێك کە (ڕێ)یەکە ساکن بێتو پێشەوەی (سکونی ئەصڵی) بێتو بەدوای یانەکەدا پیتی (استعلاء) نەیەت وەك: (انذرهم، فرعون، مريه).

سێیەم: بەهەردوو بارەکەدا ئەخوێنرێتەوە:

* کاتێك کە (ڕێ)یەکە سکونی ببێت لە پێشەوە کەسرە (ژێر) ببێتو لەدواشیەوە یەکێك لە پیتەکانی (إستعلاء) هەبێت وەك: (فرقه)، (عين القطر) (مصر).

تەوەری پێنجەم: پیتەکانی (قەلقەلە)

قەلقەلە: واتە لەراندنەوەی پیتەکانی قەلقەلە کاتێك زەنەی لەسەر بێت یان بزواو بێت، بەڵام لەسەری بووەستی.

پیتەکانی قەلقەلە پێنج پیتنو لە وشەی (قطب جد)دا کۆبوونەتەوە.. بۆ نموونە:

---

[1] پیتەکانی (استعلاء) حەوت پیتن کە رستەی: (خص ضغط قظ) کۆیان دەکاتەوە.

- خلق، الحق، مقتدرا
- لوط، مطلع
- وتب، مريب، يبصرون
- بروج، يجعلون
- عنيد، فقد

هەندێ تێبینی:

١- قەلقەلە دوو جۆرە: "قەلقەلەی گەورە"و "قەلقەلەی بچووك" گەورە وەك ئەو حاڵەتانەی پیتی قەلقەلەکە ئەکەوێتە ناوەڕاستی وشە، بۆ نموونە (تجعلون) گەورەش وەك ئەو حاڵەتانەی کە ئەکەونە کۆتایی وشە وەك (بروج، مسد).

٢- باشوایە لەراندنەوەی (ب)و (ج)و (د) تۆزێك بەلای دەنگی (ژێر = کسرە)دا بچێت، چونکە ئەوانە لە پیتە (نەرمەکانن) وەك (أحد) يبصرون، يجعلون، واتە وەك ئەوەی بڵێ (أحدِ)یان (يبِصرون).

٣- هەردوو پیتی (ط)و (ق) یش باسوایە لەکاتی لەراندنەوەدا بە لای (بیۆر) یان (سەر) دا بچن، وەك (اقرأ، اطعام) واتە وەك ئەوەی بڵێ (اقرا)یان (أطَعام).

٤- ئەگەر پیتی (قەلقەلە) بە (مشدد)ی کەوتە کۆتایی وشە، پێویستە دەنگی نیوە هەمزەیەکی ساکن وەربگرێ وەك: "الحقّ، الحب، وتب".

ئەمانە بە کورتی بریتی بوون لە یاساو باس‌و خواستەکانی (تجوید)، هەرچەندە چەند باس‌و خواستی تر لەم بابەتەدا هەیە، کە لەبەر درێژنەبوونەوەی کتێبەکە ئێمە بە پێویستمان نەزانی باسیان لێوە بکەین، وەك: نیشانەکانی وەستان لەسەر ئایەتەکان (علامات الوقف)، یان باسی سروشتی پیتەکانی زمانی عەرەبی (صفات الحروف)، یان باسی ئادابی قورئان خوێندن و رەوشتەکانی قورئان خوێن‌و چۆنێتی خوێندنەوەی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ) و (أستعاذة)و (لامەکان)و (میمەکان)و هەرکەس ویستی زانیاری زیاتر لەوبارەیەوە پەیدا بکات با هاوڕێیەتی یەکێك لە کتێبەکانی (تجوید) بکات، بۆ نموونە: (فن التجويد)ی (عزت دعاس)، یان (أحكام التجويد القرآن) ی (محمد سعيد ملحس)، یان (هدايه المستفيد فی علم التجويد) بکات کە بە درێژی باسی بابەتەکانی (تجوید)یان کردووە.

باسی دووەم: زانستی تەفسیر

لەم باسەدا سێ بابەت هەیە:

بابەتی یەکەم: مێژووی ئەم زانستە.

بابەتی دووەم: مەرجەکانی کەسی موفەسیر

بابەتی سێیەم: گرنگترین کتێبەکانی تەفسیر، چ کوردییەکانو چ عەرەبییەکان.

بابەتی یەکەم: مێژووی زانستی تەفسیر

راستە قورئان کتێبێکی عەرەبییە و ماناکانی تا رادەیەکی زۆر روون و ئاشکرایە، کەچی خوای گەورە بە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) (النحل :٤٤). واتە: ئێمە ئەم قورئانەمان ناردووەتە سەرت بۆ ئەوەی بۆ خەڵکی رۆشن بکەیتەوە کە خوا چی بۆ ناردوون، تا بەڵکو بکەونە بیرکردنەوە. کەواتە کاری پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لەگەڵ ئەم قورئانەدا بریتییە لە "بەیان" و رۆشنکردنەوەی زیاتری ماناکانی، بۆیە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "لا انی أوتیت القران مثله معه".[١] ئاگادارین! کە من خوای گەورە وەك چۆن قورئانی پێداوم واش شتێکی تری وەك قورئانی پێداوم، (واتە: سوننەتەکان) ئیمامی شافعیش ئەفەرموێ: "کل ما حکم به رسول الله فهو مما فهمه من القرآن". واتە: هەموو ئەو بڕیارانەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) داویێتی، بریتییە لە تێگەیشتنی خۆی بۆ قورئان.

ئەم زانستە "واتە زانستی تەفسیر" هەر لە سەردەمی پێغەمبەرەوە (صلی الله علیه وآله وسلم) دەستی پێکردووە و لە سەردەمی ئەصحابەدا: (رەزای خوایان لێ بێت) گرنگی دان بە تەفسیر زیادی کرد و لە ناو قوتابیانی صەحابەدا "موفەسیری" زۆر پەیدا بوون و تا ئەهات گرنگیدان بە تەفسیری قورئان زیاتر ئەبوو تا گەیشتە ئەوەی چەند جۆرێك تەفسیر بۆ قورئان دروست بوو.

---

[١] رواه ابوداود مختصر تفسیر ابن کثیر، (١٢/١):

- عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرموێ کە ئایەتی: (الَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُواْ إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُوْلَـئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ) (الأنعام: ٨٢).[1] هاتەخوارەوە خەڵکی زۆر ناڕەحەت بوون و هاتنە خزمەتی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) و عەرزیان کرد: ئەی پێغەمبەری خوا جا کامان زوڵم لە خۆی ناکات؟!

پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "انه ليس الذى تعلمون، الم تسمعوا ما قال العبد الصالح: ان الشرك لظلم عظيم، انما هو الشرك".[2] ئەمە ئەوە نییە ئێوە ئەیزانن، مەگەر گوێتان لە قسەی ئەو پیاوچاکە نەبوو کە ئەڵێ: هاوەڵدانان بۆ خوا ستەمێکی گەورەیە، ئەو ستەمە مەبەست پێی هاوەڵدانانە بۆ خوا.

- پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) دەربارەی (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ) (الكوثر: ١) فەرمووی: "الكوثر نهر أعطانيه ربي في الجنة". کەوسەر ڕووبارێکە خوای گەورە داوێتی بە من لە بەهەشتدا.[3]

- لە تەفسیری ئایەتی: (الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَى وُجُوهِهِمْ إِلَى جَهَنَّمَ ..) (الفرقان: ٣٤) دا ئەنەسی کوڕی مالیك ئەفەرموێ: کابرایەك هاتە خزمەتی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) و عەرزی کرد: باشە قوربان! کافر چۆن بە دەموچاو ئەڕوات بەڕێوە لە ڕۆژی قیامەتدا؟ پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) فەرموی: "اليس الذي امشاه على رجلين في الدنيا قادرا على ان يمشيه على وجهه يوم القيامة".[4]باشە کەسێك کە لە دونیادا بتوانێ لەسەر دوو قاچ بیبات بەڕێوە ناتوانێ لە قیامەتیشدا لەسەر دەموچاوی بیبات بەڕێوە؟

- لە سەردەمی خەلیفەکانی ڕاشدین و سەردەمی صەحابەدا چەند کەسی تەفسیرزانیان تێدا هەڵکەوت لەوانە: هەر چوار خەلیفە ڕاشدینەکەو عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود و ئوبەی کوڕی کەعب و زەیدی کوڕی ثابت و ئەبو موسای ئەشعەری و عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر...

---

[1] الانعام/ ٨٢، مانای ئایەتەکەش ئەوەیە: ئەو ئیماندارانەی کە زوڵم تێکەڵ بە ئیمانەکەیان ناکەن هەر ئەوانە بێترس ئەبن و لە سەر ڕێگەی هیدایەت ئەبن.

[2] رواه البخاري.

[3] رواه مسلم واحمد.

[4] رواه البخاري، له "كتاب التفسير" دا.

- لە ناو تابیعینیشدا قوتابییەکی زۆر لە دەوری ئەم صەحابە تەفسیرزانانە کۆبوونەوە و هەریەکەیان لە هەرێمێك لە هەرێمە ئیسلامیەکاندا بوونە "مەرجەع" بۆ ئەم زانستە.

- سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عەکرمە و طاوسی کوڕی کیسانی یەمانی و عەطای کوڕی ئەبی ڕەباح، لە مەککەدا و لە دەوری "عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس" کۆبوونەوە.

- عەلقەمە و مەسروق و ئەسوەدی کوڕی یەزید و عامری شەعبی و حەسەنی بەصری و قەتادە لە عێراقدا لە دەوری عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود کۆبوونەوە و بوونە مەرجەعی هەرێمی عێراق.

- زەیدی کوڕی ئەسلەمو ئەبولعالیەو موحەممەدی کوڕی کەعبی قورەظی لە "مەدینە"داو لە دەوری ئوبەی کوڕی کەعب کۆبوونەوەو بوونە مەرجەعی ئەهلی مەدینەو چواردەوری.

- لە سەردەمی نووسینەوەی زانستەکانیشدا کە بە (عصر التدوین) ناو ئەبرێت، زانایانی ئیسلام دەستیان دایە نووسینی "تەفسیری قورئان" بە تایەبتی تەفسیری ئەو ئایەتانەی کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) کردوونی، یان صەحابە کردوونی، یا یەکێك لە تابعین.. بۆ نموونە:

- یەزیدی کوڕی هارون (١١٧ کۆچی مردووە)، یان شوعبەی کوڕی حەجاج (١٦٠ کۆچی مردووە)، یان سوفیانی کوڕی عوینە (١٩٨ کۆچی مردووە)، یان وەکیعی کوڕی جەڕاح (کە مامۆستای ئیمامی شافیعی بووە) (١٩٧کۆچی کردوە)، یان ئادەمی کوڕی ئەبی ئەییاس کە (٢٢٠ کۆچی مردووە).. هەرچەندە ئەو زانایانە کتێبەکانی خۆیان کە لە تەفسیردا دایان ناوە هیچی نەماوەو بەڵکو دەماودەم تەفسیرەکانیان لە کتێبەکانی (تەفسیری مأثور)دا ئەگوزارێتەوە.

- پاش ئەمان چەند زانایەکی تر دەستیان دایە تەفسیر کردنی قورئان لەسەرتاوە تا کۆتایی وەك (ئیبن ماجە) کە ساڵی (٢٧٣ کۆچی) مردووە، یان ئیمامی (طبری) کە (٣١٠ کۆچی) مردووە، یان ئەبی حاتەم کە (ساڵی ٣٢٧ کۆچی) مردووە، یان حاکم کە ساڵی (٤٠٥) کۆچی مردووە.

ـ پاش ئەم چەرخەش هەندێ زانای تر هاتن و دەستیان دایە تەفسیرکردن، بەڵام هەر پابەندبوون بە تەفسیری (مأثور)[1]ەوە.

ـ پاشان سەردەمی دەمارگیری مەزهەبی هاتە پێشەوەوە هەر کۆمەڵە زانایەك سەر بە مەزهەبێکی دیاری کراوبوون دەستیان دایە تەفسیرکردن تا پشتی بنەما مەزهەبییەکانی خۆیانی پێ ڕاست بکەنەوە، بۆیە تەفسیر ئەو ڕەونەقو کەمەندکێشییەی هەیبوو، نەیماو ڕاستو ناراست لەگەڵ یەکتریدا تێکەڵ کران، هەر زانا کە لە زانستێکدا باڵادەست بوو، هات ئەو زانستەی خۆی ئاخنییە ناو تەفسیرەکەی وەك:

ـ (فەخرەدینی رازی) کە لە زانستەکانی فەلسەفەو مەنتیق دا باڵادەست بوو تەفسیری (الكبير)ی دانا، کە پڕیەتی لە قسەو ڕاوبۆچونی فەیلەسوفو حەکیمەکان.

ـ (قورطبي) و (جەصاص) کە لە فیقهدا باڵادەست بوون، تەفسیرەکانیان پڕ کرد لە پرسەکانی (فقه)و شەریعەت.

ـ (ثعلبي) و (خازن) کە لە مێژوودا باڵادەستییان هەبوو، هاتن تەفسیرەکانیان ئاخنی بە ڕوداوە مێژوویەکانی کۆنو تازە ـ بە نیسبەت سەردەمی خۆیانەوە ـ.

ـ (رمّانیو جوبانیو قاضي عبدالجبارو زەمەخشەری)یش کە لە ڕێبەرانی موعتەزیلە بوون هاتن ئایەتەکانی قورئانیان بەپێی بنەماکانی ئیعتزال تەفسیرو تەئویل ئەکرد.

ـ شیعەمەزهەبەکانیش بەهەمان شێوە تەفسیری قورئانیان بەو شێوەیە ئەکرد کە پشتی بنەماکانی مەزهەبی شیعەگەری ڕاست بکاتەوە وەك مەلا موحسنی کاشانی.

ـ سوفیە سوفتانییەکانیش وەك ئیبن عەرەبی بۆ نموونە ملی ئایەتەکانی قورئانی لار ئەکردەوە تا بازارِ بۆ بۆچوونە نادروستەکانی خۆی دروست بکات.

بەم شێوەیە قورئان بوویە پەناگاو فریادڕەسی هەموانو هەریەکەی ئەیویست مانایەك لە ئایەتەکاندا دروست بکاتو دەربهێنێ، کە جاری وا هەبوو بە هیچ شێوەیەك ئەو ئایەتە نە لەدوور نە لە نزیك ئەو مانایەی نەئەدا بە دەستەوە. بۆ نموونە:

ـ شیعەکان ئەڵێن: (إِنَّ هَـٰذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ..). یانی ئەم قورئانە دەستی خەڵك ئەگرێت تا ئیمامەکانی شیعەیانێ پێبناسێنێو تەسلیم بەوانیان بکات.[1]

---

[1] تەفسیری (مأثور) بریتیە لەو تەفسیرانەی کە بە ئایەت یان بە حەدیس یان بە قسەی صەحابە و تابعین و پێشەوایانی ئاینی ئەکرێتو لەو ڕێورەسمە لانادات.

- یان ئەڵێن: (يُؤتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً..) (البقرة: ٢٦٩). بریتییە لە: "ناسینی ئیمامو بەگوێکردنی"[2].

- یان ئەڵێن: (فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى). واتە: (دەستگرتن بە ئیمامەکانی شیعەوە).[3]

* سۆفیەکان ئەڵێن: (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ) ئەمە ئاماژەیە بۆ شەڕکردن و جیهاد کردنی دەروون، چونکە دوژمنترینی دوژمن بریتییە لەو نەفسو دەروونەی کە مرۆڤ خۆی هەیەتی".[4]

- یان لە تەفسیری (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ) دا ئەڵێن: "الباء بره لأرواح الأنبياء بألهام الرسالة والنبوة والسين سرّه مع أهل المعرفة بألهام القربة والأنس، والميم فتنة على المريدين بدوام نظره اليهم بعين الشفقة والرحمة..."[5]

- هەروەها ئەڵێن: (إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ) (المطففين: ٢٢) (وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ) (الإنفطار: ١٤) "نعيم"و بەهەشت برتییە لە ناسینو بینینی خوا بە دڵو "جحيم"و جەهەننەمیش بریتییە لە دەروونەکان کە ئاگرێکی کڵپەداری تێدایە".[6]

* موعتەزیلەکان ئەڵێن:

- کە خوای گەورە ئەفەرموێ: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ * إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ) (القيامة: ٢٢-٢٣). مەبەست پێی چاوەڕوانیو ئومیدبوونە بە خوا نەك بینینو سەیرکردن،[1] چونکە

---

[1] بورقوعی کە زانایەکی شیعە مەزهەبە و توێژینەوەی رەخنەیی لەسەر مەزهەبەکەی خۆی کردووەو دەڵێت: نسب للامام قولاً ليثبت ان القرآن هادٍ للأمام بعد ما أورد الآية: (إِنَّ هَـذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ). قال الإمام: "التي هي أقوم" هو الإمام، ولم يصل فهم الراوي الى أن (التي هي) مؤنث وليس لنا إمام مؤنث! وهذه الآية لا تتعلق بالإمام إطلاقاً". واتە: ئیمامەکانی ئەوان پیاون، کەچی ئەوان (هي)یان بەکارهێناوە بۆیان، کە بۆ (مێ) بەکاردێت. (كسر الصنم/ ص١٦٩) العلامة البرقعي.

[2] تفسير الصافي، فيض الكاشاني، (١/٢٢٨).

[3] هەمان سەرچاوە، (١/٢١٥).

[4] لطائف الإشارات، القشيري، (٤/١٧٣).

[5] حقائق التفسير، أبوعبدالرحمن السلمي الصوفي، (١/٩).

[6] هەمان سەرچاوە، (٣/١٥٢١).

موعتەزیلەکان قەناعەتیان بە بینینی خوا نییەو ئەڵێن خوا نابینرێتو مومکین نییە ببینرێت.

بەم شێوەیە تەفسیری قورئان ئەرکە سەرەکییەکەی کە بریتی بوو لە هیدایەتدانی خەڵك و دەستگرتنیان بوو بۆ ئەوەی یاساو بنەما شەرعییەکانیان پێبناسێنێتو گوێ بۆ خواو پێغەمبەری خوا بگرنو گوێڕایەڵییان بکات، ئەم ئەرکە سەرەکییە نەماو تەفسیری قورئان بوو بە پەردەیەك لەبەردەم ماناو مەبەستو هێزی کێشندەی قورئانداو ئەو بەرەکەتو پیرۆزو رۆحانیەتەی نەما، کە زۆر پێویست بوو بۆ عەودالانی رێگەی ئیسلامەتی.

* تەفسیری قورئان ئەو سەردەمانەشی بڕیو هات تا گەیشتە ئەم سەردەمە تازانەی ئێمە و تەفسیرکردن بوویە چەندین قوتابخانە وەك:

- قوتابخانەی تەفسیر بە (مأثور).
- قوتابخانەی تەفسیر بە (رأی).
- قوتابخانەی تەفسیر لە رووی زمانەوانییەوە.
- قوتابخانەی تەفسیری سۆفییانە.
- قوتابخانەی تەفسیری باتنیانە.
- قوتابخانەی تەفسیری ئیعجازی.
- قوتابخانەی تەفسیری دەعەوی.

- پاشان هەرکەسەو بەپێی سەرسامبوونو هاوڕابوونی بۆ قوتابخانەیەك لەو قوتابخانانە دەستیان دایەی تەفسیرنووسینو دونیای فکرو نووسینیان پڕ کرد لە تەفسیری قورئان.

* بەناوبانگترین کتێبەکانی تەفسیر کە بە پێی قوتابخانەی تەفسیر بە (مأثور) نووسراون:

١ـ ئەو تەفسیرەی دراوەتە پاڵ (ئیبن عەبباس).
٢ـ تەفسیری (ئیبن عویینە).
٣ـ تەفسیری (ئیبن ئەبی حاتەم).
٤ـ تەفسیری (ئیبن عەطییە).
٥ـ (بحر العلوم)ی ئەبی لەیثی سەمەرقەندی.

---

[١] الكشاف، الزمخشري، (٤٩٩/٢).

٦ـ تەفسیری (ئیمامی طبری) کە ناوی (جامع البیان في تفسیر القرآن)ە.
٧ـ تەفسیری (ئیمامی بەغەوی) کە ناوی (معالم التنزیل)ە.
٨ـ تەفسیری (جەلالەدینی سیوطی) کە ناوی (الدر المنثور في التفسیر بالمأثور).
٩ـ تەفسیری (ئیبن کەسیر) کە ناوی (تفسیر القرآن العظیم)ە.
١٠ـ تەفسیری (شەوکانی) کە ناوی (فتح القدیر)ە.
* بەناوبانگترین تەفسیر بە (راوبۆچوون) نووسراون:
١ـ تەفسیری ئەبوعەلی جوبائی.
٢ـ تەفسیری قاضي عبدالجبار بەناوی (تنزیه القرآن عن المطاعن).
٣ـ تەفسیری زەمەخشەری "الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل في وجوه التأویل".
٤ـ (مفاتیح الغیب) فەخرەدینی رازی.
٥ـ (مدارك التنزیل وحقائق التأویل) ی نەسەفی.
٦ـ (لباب التأویل فی معانی التنزیل)ی ئیمامی خازن.
٧ـ (البحر المحیط)ی ئەبی حەییان.
٨ـ (أنوای التنزیل وأسرار التأویل)ی ئیمامی بەیضاوی.
٩ـ (تفسیر الجلالین) جەلالەدینی محلی و جلال الدینی سیوطی .
* بەناوبانگترین تەفسیرەکان لە رووی زمانەوانییەوە:
١ـ کەشافی زەمەخشەری.
٢ـ (تأویل مشکل القرآن)ی ئیبن قوتەیبە.
* بەناوبانگترین تەفسیرەکانی ئەهلی تەصەوف:
١ـ (تفسیر لطائف الاشارات)ی قوشەیری.
٢ـ (حقائق التفسیر)ی أبوعبدالرحمن السملي.
* بەناوبانگترین تەفسیرەکانی باتنییەکان:
١ـ التفسیر الکبیر، مرزا غلام ئەحمەدی قادیانیو تەفسیرەکەی محمد علی لاهوری قادیانی.
٢ـ تەفسیرەکانی (إبن عربی)و حەللاج.

* بەناوبانگترین تەفسیرەکان لە رووی زانستی فیقهییەوە:

١ـ أحكام القرآن / للجصاص.

٢ـ أحكام القرآن / لأبن العربي.

٣ـ تفسير آيات الأحكام / لعلي السايس.

٤ـ أضواء البيان / للشنقيطي.

٥ـ تفسير آيات الأحكام / لمناع القطان.

* بەناوبانگترین تەفسیری قورئان لە رووی ئیعجازی زانستییەوە:

١ـ الكشاف: ئیعجازی رەوانبێژی.[1]

٢ـ الجواهر في تفسير القرآن: الشيخ طنطاوي جوهري.

٣ـ تفسير المنار: الشيخ رشيد رضا.

٤ـ التفسير البياني للقرآن الكريم: عائيشة عبدالرحمن (بنت الشاطيء).

* بەناوبانگترین تەفسیری دەعەوی بۆ قورئان کرابێت بریتیە لە:

١ـ تەفسیری (في ظلال القرآن)ی سيد قوطب.

بابەتی دووەم: مەرجەکانی کەسی موفەسیر

زانایان جگە لەوەی جۆرەکانی تەفسیریان باس کردووەو هەروەها توێژەکانی پیاوانی تەفسیریشیان باس کردووە، باسی وردیشیان دەربارەی مەرجەکانی کەسی موفەسیر کردووە لەوانە:

١ـ کەسی موفەسیر ئەبێت خاوەنی "عەقیدەو بیروباوەڕێکی رێكو راست بێت"، چونکە عەقیدەی راستو رەوان جگە لەوەی کاریگەری رۆحی بەسەر نووسینەکەو خوێنەرانییەوە

[1] ئیبن خەلدون لە (المقدمە: ص٤٩١)دا باسی ئەوە ئەکات کە یەکێك لە ئەهلی سوننەت لە تەورێزدا کتێبێکی رەخنەیی لەسەر ئەم (کشاف)ە نووسییەو تێیدا ئەوەی سەلماندووە کە بەلاغەتی قورئان بەو شێوەیەی کە (معتزلە)ەکان بۆی ئەچن لەکەدار ئەبێت و ئەرکەکەی لەدەست ئەدات، بەلاّم بە پێچەوانەوە بەوشێوەیەی کە ئەهلی سوننەت مانای لێکئەدەنەوە راستو دروست دەرئەچێت.. جا ئیبن خەلدون دوای ئەم قسە ئەڵێ: "فاحسن في ژلك ماشاۆ... وفوق كل ژى عيلم عليم".

بەجێ دەهێڵێت ڕێگەش لە موفەسیرەکە ئەگرێت کە ملی ئایەتەکان خوار بکاتەوە بۆ ماناو مەبەستێك کە ئایەتەکان هەڵی ناگرن و ئەو مانایە نادەن بە دەستەوە.

٢ـ کەسی موفەسیر ئەبێت ئارەزوپەرست نەبێتو بە شوێن حەزو ئارەزووەکانی خۆیدا نەگەڕێت لە قورئاندا، وەك چۆن (شیعەکانو موعتەزیلەکانو قەدەرییەکانو توندڕەوەکان و قادیانییەکان) کتێبەکانی خۆیانیان بەو ڕا شازو نالەبارانە ئاخنیوەو هەرکەس هەندێ ئاگاداری هەبێت خێرا پێیان ئەزانێت.

٣ـ ئەبێت سەرەتا بۆ تەفسیرکردنی قورئان پەنا بۆ قورئان خۆی بەرنو ئەم ئایەت بەو ئایەتو ئەم سورەت بەو سورەت تەفسیر بکەن، چونکە وەك زانایانی متمانەداری ئەم ئوممەتە دەریانخستووە قورئان خۆی خۆیی تەفسیر کردووەتەوە، ئەوەی لە ئایەتێکدا بە (مجمل) هاتبێت ئەوە لە ئایەتێکی تردا بە (مفصل)ی هاتووە، ئەوەشی لە ئایەتێکدا بە کورتی وترابێت لە ئایەتو سورەتی تردا بە درێژی باسی لێوەکراوە.[١]

٤ـ پاش ئەمە پێویستە کەسی موفەسیر پەنا بۆ سونەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بەرێت بۆ تەفسیرکردنی قورئان، چونکە ئەوە لە شتە زانراو و پێویستەکانی ئەم دینەیە کە بزانن پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ڕاڤەکەرو ڕۆشنکەرەوەی ماناو مەبەستەکانی قورئانە، وەك ئەفەرموێ: (..وأنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) (النحل: ٤٤). یان ئەفەرموێ: (إِنَّا أنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللّهُ ..) (النساء: ١٠٥). دەی پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەم کارەی کردووە.

---

[١] شتێکی سەیرم لە کتێبکدا بینی، ئەڵێ: خوای گەورە بە کورتی لە هەندێ شوێنی قورئاندا باسی ئەوە ئەکات کە زەویو ئاسمانەکانی لە (شەش) ڕۆژدا دروست کردووە، کەچی لە سورەتی (فصلت)دا بە درێژی باسی ئەو شەش ڕۆژەی کردووە!! سەیر لەوەدایە سوورەتەکەش ناوی (فصلت)ە واتە: تەفسلیپێدراو!! ئایەتەکە ئەفەرموێ: (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ * قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَاداً ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ * وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاء لِّلسَّائِلِينَ * ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ اِئْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ * فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاء أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاء الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظاً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ) (فصلت : ٨ ـ ١٢).

ئیبن تەیمییە (بەرەحمەت بێت) ئەفەرموێ: "يجب أن يعلم أن النبي بيّن لأصحابه معاني القرآن، كما بين لهم ألفاظه، فقوله تعالى: (لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) يتناول هذا وهذا".

٥ـ ئەگەر ئەو تەفسیرە لەناو سوننەتی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) دا دەست نەکەوت پێویستە پەنا بەرێت بۆ راو بۆچوون و قسەی ئەصحابەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم)، چونکە: قورئان لە ناو ئەواندا هاتووەتە خوارەوەو ئاگایان لە ماناو مەبەستەکانی هەبووە، بەرەیەکی ئەجیبزادەو زۆر موسڵمانیش بوون، سەلیقەی عەرەبیزانیشیان لە خەڵکی تر زیاتر بووەو خاوەنی (علم)و (عمل)ی بەکەڵکیش بوون و پێغەمبەریش (صلى الله عليه وآله وسلم) شایەتی باس و پاکییان بۆ ئەدات ئەفەرموێ: "خير القرون قرني، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم".[1]

٦ـ ئەگەر لە ژیان و قسەو راوبۆچوونی صەحابەکاندا ماناو مەبەستی ئایەتێکمان دەست نەکەوت پێویستە کەسی موفەسیر بگەڕێتەوە بۆ پیاوانی موفەسیری ناو (تابعين)، بەتایبەت ئەوانەیان کە ناودارن لەناویاندا وەك قوتابییەکانی ئیبن عەبباس و قوتابییەکانی زەیدی کوڕی ثابت و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودو هەروەها..

(تابعين) کەسی وایان تێدا هەڵکەوتووە کە تەفسیری هەموو قورئانی لەدەم صەحابەکانەوە وەرگرتووە، ئایەت بە ئایەت و سورەت بە سورەت بۆ نموونە: موجاهید ئەڵێ: "عرضت المصحف على ابن عباس ثلاث عرضات من فاتحته الى خاتمته، استوقفه عند كل آية واسأله عنها".[2]

٧ـ ئەگەر کەسی موفەسیر تەفسیری ئایەتێکی لە قورئاندا دەست نەکەوت و لە سوننەتیشدا دەستی نەکەوت و لە ژیاننامەو قسەو رەفتاری (ئەصحاب و تابعين)یشدا دەستی نەکەوت، پێویستە پەنابەرێت بۆ بنەماکانی زمانی عەرەبی، چونکە ئەم قورئانە بە عەرەبی هاتۆتە خوارەوەو ماناو مەبەستی هەر وشەیەکیش یان بە "شەرع"، یان بە "زمان"، یان بە "عورف"، دیاری دەکرێت وەك ئیبن تەیمییە لە رووی لێکۆڵینەوەو بە دواداچوونیدا دەریخستووە".[3]

---

[1] رواه البخاري.

[2] مختصر تفسير ابن كثير/ مقدمة، ص١٣.

[3] موجز الأصول في كيفية التعامل مع أحاديث الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، هى نووسەر، ص٢٥.

"موجاهید" ئەڵێ: "لا یحل لأحد یؤمن بالله والیوم الآخر ان یتکلم في کتاب الله إذا لم یکن عالما بلغات العرب".[1] واتە: حەڵاڵ نییە بۆ کەسێك کە ئیمانی بە خواو ڕۆژی دوایی بێت کە قسە لە کتێبی خوادا بکات و شارەزایی لەهجەو زمانەکانی عەرەب نەبێت.

لەمەوەیە هەندێ ئەوە بە مەرج ئەگرن کە کەسی موفەسیر پێویستە شارەزای باشی لە "زمانی عەرەبیو نەحو و صەرفو بەلاغەو .." دا ببێت، چونکە زمانی عەرەبی بە (سەر)ێك، یان (بۆر)ێك، یان (زەنە)یەك ماناکانی ئەگۆرێتو کەسی نەشارەزا دەم لە تەفسیری قورئان بکوتێت ئەکەویتە هەڵەی گەورەوەو خەڵکیش بەهەڵەدا ئەبات.

کابرایەك وتبووی: لە قیامەتدا هەموو کەسێکی کۆترباز و ڕاوچی پەلەوەرەکانی خۆی ئەخرێنە ملی، وتبویان چۆن؟ وتبووی: قورئان ئەفەرموێ: (وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)!! کابرا وای زانیبوو کە (طائره) یانی پەلەوەرەکەی خۆی، لە کاتێکدا ئەو ئایەتە یانی (نامەی کردەوەکانی) نەك (پەلەوەرەکانی).[2]

یان کابرایەك وتبووی: "فأمه هاویە" واتە قوڕ بەسەر خۆشیو دایکیشی. لە کاتێکدا ئەو ئایەتە یانی (هاویە) ـ کە ناوێکی تری جەهەنەمە ـ ئەبێتە شوێن و سەرچاوەی کافران.

ئیبن قوتەیبە لە (مشکل القرآن)دا شتی زۆر سەیرو ناوازە لەم بارەیەوە باس ئەکات و باسی نهێنییەکانی زمانی عەرەبی ئەکات، دکتۆر (فازل السامرائی)یش لە کتێبی (التعبیر القرآني) دا بە هەمان شێوە زۆر نهێنی زمانی عەرەبیو (سەرو بۆرو ژێرو زەنە) ئەکاتو هەرکەس بیەوێ با بۆیان بگەرێتەوە.

زانایان پاش ئەم مەرجانە چەند مەرجی تر لە ڕووی ئەوەوە باس ئەکەن کە پێویستە کەسی (موفەسیر) تێیدا بێت تا بتوانێت هێزی بشکێت بەسەر دەرهێنانی ماناو مەبەستەکانی قورئاندا لەوانە:

٨ـ زانینی (زانستەکانی قورئان = علوم القرآن) وەك زانستی خوێندنەوەکانی قورئان، یان زانستی "توحیدو یەکتاپەرستی" تا لە قسەکردنی لە ئەو ئایەتانەدا بە هەڵەدا نەچێت کە باسی نزیکبوونەوەی عەبدو خوا ئەکات، یان باسی دەستو چاوو ڕووی خوا (جل جلاله) دەکات.. گرنگترین زانستی قورئانی پیرۆزر بۆ موفەسیر بریتییە لە زانینی (بنەماکانی

---

[1] مباحث في علوم القرآن / مناع القطان، ص٣٢٢.

[2] ثقافة الداعیة/ یوسف القرضاوي.

تەفسیر = أصول التفسیر) و زانستی (أسباب النزول)و (ناسخو منسوخ)و مەبەستەکانو راستییەکانی ئەم زانستە.

٩ـ سەلیقەو عەقڵ، کە بە راستی مرۆڤ بەسەلیقەو عەقڵ ئەتوانێ نهێنی دەربخات و لە ماناو مەبەستی قسەکەر حاڵی ببێت.

حەزرەتی عومەر لەچەند صەحابی پرسیاری کرد، ئەرێ مەبەست لە (إذا جاء نصر الله والفتح) چی بێت کە خوای گەورە پاش ئەوە فەرمان بە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەکات تەسبیحات بکاتو تەوبە تازە بکاتەوە، ئەوان هەریەکەی شتێکیان وت: عەبدوڵڵای کوڕی عەباس کە بە تەمەنْ لەوانی تر منالْتر بوو وتی: قوربان! من وای بۆ ئەچم کە ئەوە ئاماژەیە بۆ نزیکبونەوەی "ئەجەل"ی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم)، چونکە وادەرنەکەوێ پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەرکی سەرشانی تەواو کردوەو سەرکەوتنی بەدەستهێناوەو ئیتر پێویستە بگەڕێتەوە بۆ خزمەتی پەروەردگاری خۆی! حەزرەتی عومەریش فەرمووی: "منیش هەر هەمان رای تۆم هەیە بۆ ئەو ئایەتانە".[1]

١٠ـ بەراستی ئەم خاڵەی تریش کە لای من گرنگەو پێویستە کەسی موفەسیر پێوەی پابەندبێت ئەوەیە "حەقبێژ" بێتو لە خوا نەبێ لەکەس نەترسێتو ماناو مەبەستەکانی قورئان نەشارێتەوە لەبەر ترسێك، یان لەبەر تەماعێك، یان لەبەر هەر شتێکی تر.

ئەو کەسەی لە ژێر سێبەری قورئاندا ئەژی و ئەیەوێت مانا و مەبەستەکانی "خوای موتەعال" بە خەڵکی بڵێ پێویستە نەترس بێت و دەست لە ژیانی خۆی بشۆرێت.

ـ (ئەحمەدی کوڕی حەنبەل) (خوا لێی ڕازی بێت) لە پێناوی مانای ئایەتێکی قورئاندا لە زینداندا گیانی لە دەست دا.

ـ (ئیبن تەیمیە) و (ئیبن قەیمی جەوزیە)ی شاگرد و هاوڕێی لە سەر تەفسیری قورئان ژیانیان لە زیندانەکان دا سەرف کرد.

ـ (سەید قوتب) لە سەر تەفسیر کردنی ڕاستەقینەی قورئان و دەرخستنی ماناکانی و مەبەستەکانی ئەو کتێبە ژیانی خۆی دانا، کاتێکیش کە داوای ئەوەیان لێکرد لەو تەفسیر کردنەی بۆ قورئان پەشیمان ببێتەوە، عەفو دەکرێت و ئازاد ئەبێت و پلەی وەزیریشی پێ ئەدرێت فەرموی: "اعتذر عن ماذا؟ کیف اعتذر وکان عملي لله؟! ان کنت محبوسا بحق فانا ارتضي حکم الحق، و ان کنت محبوسا بباطل فانا اکبر من ان اعتذر لباطل".

---

[1] سەیری : عمر بن الخطاب / الصلابی (ص٣٢٥) بکە.

که ویستیان له بەردەم پەتی سێدارەکەیدا دەستی ببەستن، فەرمووی: اتظنون انی أفرّ من الجنة، بینی وبین الجنة خطوات، ان قطعتها کنت مع أصحاب رسول الله في الجنة: ئەڵێن لەو کاتەدا: جمال عباالناصر: دارێکی لێ ئەدات و ئەڵێ پێی: "اتتفلسف حتی و انت قادم علی الموت".[1]

ـ ئەحمەدی مفتی زادە لە سەر تەفسیرکردنی جەرینانەی بۆ قورئان، ژیان و مانی خۆی دانا.

ـ کاك ناصری سوبحانی لە سەر تەفسیری ئایەتەکانی (ویلایەت) گیانی سپارد بە پەروەردگاری.

ـ سەعیدی نورسی لە سەر تەفسیر و دەرهێنانی حەقیقەت و ماناکانی قورئان هەر رۆژەی لە زیندانێکی ناسیونالسیتە تورکەکاندا بوو.

١١ـ بەراستی ئەم مەرجەش ئەگەر لە گرنگیدا لەوانەی پێشوو گرنگتر نەبێت ئەوە بە دڵنیایەوە وەك ئەوان گرنگە، ئەویش ئەوەیە: پێویستە کەسی موفەسیر، کەسێکی بە رەوشت و زۆر موسڵمان بێت، کەسێك بێت لە خوا بترسێ، بە ئەدەب بێت لەگەڵ خوادا، بە ئەدەب بێت لەگەڵ پێغەمبەری خوادا.

ـ خوای گەورە ئەفەرموێ: (إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) (النور: ٥١).

ـ خوای گەورە ئەفەرموێ: (فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (النور: ٦٣).

ـ هەر خوای گەورە ئەفەرموێ: (و ان تطیعوه تهتدوا).

ـ هەر ئەو ئەفەرموێ: (وما آتاكم الرسول فخذوه و ما نهاكم عنه فانتهوا) زانایان ئەفەرمون: زانست باوەش بۆ پیاوی موسڵمان و لە خوا ترس ئەکاتەوە و نهێنییەکانی خۆی بۆ دەرئەخات، هەر موسڵمانێتی و تەقوادارییە وا ئەکات قسەی موفەسیر کاریگەری لە سەر خوێنەرانی دابنێت.[2]

---

[1] بۆ زیاتر شارەزا بوون لە ژیانی ئەم موفەسیرە جەرینە سەیری: (سید قطب من المیلاد الی الاستشهاد)ی (صلاح الدین الخالدی) بکە.

[2] مباحث في علوم القران/ص٣٢٣، زۆرێك لە خاڵەکان لەم سەرچاوەیە وەرگیراون بە مانا نەك بە دەق.

بابەتی سێیەم: گرنگترین کتێبەکانی تەفسیر چ کوردییەکان و چ عەرەبییەکان

لە بابەتەکانی پێشوودا باسی جۆرەکانی تەفسیر و جۆرەکانی کتێبی تەفسیرمان کرد و لێرەدا تەنیا گرنگترینیان باس ئەکەین بۆ خوێنەرانی کورد بە گشتی و توێژی لاوان بە تایبەتی.

تەفسیرە عەرەبییەکان:

١ـ تەفسیری (مختصر تفسیر ابن كثیر) هی: ئیبن کثیر: کە زانایان بە کورتەیەکی تەفسیری ئیمامی "طبری" ئەزانن.

٢ـ تەفسیری (فتح القدیر) هی ئیمامی شەوکانیە، کە تەفسیرێکی نایاب و پڕ سوودە و لاوی موسڵمان بێ منەت نابێت لێی.

٣ـ تەفسیری (في ظلال القران) کە هی (سید قطب)ە و تەفسیرێکی پڕچێژە و نووسەر بە خوێنەکەی خۆی گیانی بە بەریدا کردووە.

٤ـ تەفسیری (الجامع لاحکام القران) کە هی "ئیمامی قرطبی"یە، ئەم تەفسیرە جۆرێکە لە "موسوعات" و لایەنە جیا جیاکانی (بەلاغە) و (منطق) و (ئەحکام) و تەفسیری (غریب) و (أسباب نزول) و (قراءات) هەموو باس ئەکات و خوێنەر فێری (ترجیحات) ئەکات و زانیارییەکی زۆری دەربارەی قورئان و زانستەکان قورئان ئەداتێ.

تەفسیرە کوردییەکان:

تەفسیری کوردی مێژووی دوور نییە و لەم کۆتاییانەدا دەستی پێکردووە و مێژووەکەی لە سەد ساڵ کەمترە، هۆکەشی ئەوەبووە کە زۆر لە زانایان براوایان وابووە کە قورئان مومکین نییە بکرێتە کوردیو هەرکەس بیکاتە کوردی گوناهی ئەگات، تەنانەت وتاری هەینی کە دروشمێکی گەورەی ئیسلامە لەناو کورددا هەر پەنجا ساڵێك ئەبێت بە کوردی وتار ئەدرێت و ئەویش هەر بە عەرەبی ئەدرا.

مامۆستا شیخ موحەممەدی خاڵ کە تەفسیری (خاڵ)ی دانا هەندێك کەوتنە دژایەتی کردنی، مامۆستا مەلا عوسمانیش کە شێوازی تەفسیری گۆڕی لە شێوازێکی تەقلیدییەوە بۆ

شێوازێکی هاوچەرخ، هەندێك لێی کەوتنە تەقە، بە هەرحاڵ ئەوەی کە لێرەدا پێویستە بوترێت ئەوەیە کە تەفسیری کوردی چەند جۆرێکە لەناو کورددا:

جۆری یەکەم: چەند سورەتێکی تایبەتی تەفسیر کردووە.

جۆری دووەم: مانای کورتی بۆ ئایەتەکان کردووە وەك (وەرگێڕانێك).

جۆری سێیەم: هەموو قورئانی تەفسیر کردووە.

ئەوانەی چەند سورەتێکیان تەفسیر کردووە وەك ماموستا (شێخ موحەممەدی خاڵ)، (ئامینە صدیق عەبدولعەزیز)، (ژیان عەبدولحەمید) و (مەلا موستەفای گوڵپی)و هەروەها ئەوەی وەك وەرگێڕان تەفسیری ئایەتەکانی قورئانیان کردووە وەك: "بورهانی ئەمینی: تەفسیری ئاسان"، مەلا موحەممەد مەلا صاڵحی بامۆکی "موفرەداتی قورئان"، ماموستا هەژار موکریان "تەفسیری قورئان"، تەفسیری قورئانی "ئیبراهیمی"، هەروەها ماموستا نظام الدین عبدالحمید (تەفسیری گوڵشەن)..

ئەوانەش کە تەفسیری هەموو قورئانیان کردووە (ماموستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ماموستا مەلا عوسمان عەبدولعەزیز، ماموستا سعیدی زمناکۆیی، ماموستا مەلا ئەحمەد کاکە مەحمود..

باشترین تەفسیری قورئان وەك "موفرەدات"، تەفسیرەکەی ماموستا مەلا موحەممەد مەلا صاڵح بامۆکییە، چونکە سەرەتا ئەو پرۆژەیە پرۆژەیەکی "جەماعی" بوو، چەند کەسی باش و موسڵمان و بوێر دەستیان پێ کرد، بەڵام لە پاشاندا بەرێز ماموستا مەلا موحەممەد مەلا صاڵح تاجی خستە سەر پرۆژەکەو لەلایەك تەواوی کردو لە لایەکیش پێداچوونەوەی باشی بۆ کردو خۆشیو بەشداربووانیشی تووشی ئەو خێرە گەورەیە کرد.

ئەم تەفسیرە جگە لە مانای وشەیی گشت ئایەتەکان، هەموو ئەو فەرموودانەشی هێناوە کە لە ڕێگەیەکەوە یان زیاتر یارمەتی کەسی موفەسیر ئەدات بۆ تەفسیرکردنی ئایەتەکانو زیاتر حاڵی بوون لە ماناو مەبەستەکانی، زیاد لەمەش "هۆی دابەزینی ئایەتەکان"ی باس کردوەو ماناو مەبەستەکانیشی دەربڕیوە.

ـ باشترین تەفسیریش کە بە درێژی تەفسیری قورئانی کردبێت، بریتیە لە تەفسیرەکەی ماموستا مەلا عوسمان عەبدولعەزیز، کە ئەکرێ بوترێت: تەفسیرەکەی ماموستا مەلا عوسمان کورتەو پوختەی تەفسیری (في ظلال القرآن)[1]ی "سیدقطب"ە (بە ڕەحمەت بن).

---

[1] یەکێك لە قوتابییەکانی ماموستا مەلا عوسمان ماستەرنامەیەکی نووسیوە لەسەر تەفسیرەکەی ماموستا مەلا عوسمان بەناوی (الشیخ عثمان عبدالعزیز ومنهجه في التفسیر)ە.

ـ بەڵام ئەوەی کە شێوازێکی تری گرتوەتە بەر نە "مفردات"ەو نە "تەفسیری تەواویشە" بریتییە لە تەفسیرەکەی مامۆستا ئەحمەد کاکە مەحمود، کە شێوازێکە لە نێوان ئەو دوو شێوازەداو بە یەکێك لە تەفسیرە گرنگەکانی ناو کتێبخانەی کوردی دائەنرێت.

تەفسیرەکەی مامۆستا مەلا کەریمی (مدرس)یش کە بە ناوی "تەفسیری نامی" نووسیوویە، گرنگی تایبەتی خۆی هەیەو زیاتی گرنگی بە بواری "فقهو شەرع" داوەوە هەر چەندە زمانەکەی زمانێکی تێکەڵە لە وشەی کوردیو عەرەبیو زیاتر ئەوانە سودی لێ ئەبینن کە پاشخانی زانستی یان هەیە.

باسی سێیەم: زانستی "مەککی"و "مەدەنی"

سەرەتا پێویستە بڵێین" مەککی" واتە ئەو ئایەتانەی کە لە قورئاندا ناو نراون "مەککی" و مەبەستیش پێیان ئەو ئایەتانەن کە پێش کۆچکردن بۆ "مەدینە" دابەزیوون.

مەبەستیش بە "مەدەنی" ئەو ئایەتانەن کە لە دوای کۆچی پێغەمبەرەوە (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆ مەدینە دابەزیوون و لە قورئانیشدا ناونراون "مدني" .

ئەم کۆچی پێغەمبەرە (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆ مەدینە وەك چۆن بوو بە ناوبڕ بۆ دوو قۆناغی جیاواز لە ئیشکردندا، هەرواش بوو بە ناوبڕ بۆ دوو شێوازی جیاواز لە دابەزینی قورئاندا. ئەمە چۆن؟ پاش هیجرەت حاڵی موسڵمانان گۆڕانی زۆری بە سەردا هات لە بێهێزییەوە بۆ بە هێزی، حاڵی قورئانیش گۆڕانی بە سەردا هات و بابەتەکانی گۆڕان، ئایەتەکانی سوورەتە مەککییەکان گرنگیان بە "عەقیدە" و ئایەتە مەدەنییەکانیش گرنگیان بە "شریعە" ئەدا زیاد لە شتی تر، زانایان گرنگی زۆریان داوە بەوەی دەریبخەن چەند سورەت و چەند ئایەت لە قورئاندا مەککییە و چەندیان مەدەنییە، ئەوەی زانایان بە دوادا چوونیان بۆ کردووە لەم مەسەلەیەدا چەند جۆرێکە:

١ـ ئەو ئایەت و سورەتانە کامانەن کە لە مەککەدا دابەزیوون.

٢ـ ئەو ئایەت و سورەتانە کامانەن کە لە مەدینەدا دابەزیوون.

٣ـ ئەو ئایەت و سورەتانە کامانەن کە زانایان رایان یەك نییە دەربارەی مەککی و مەدەنیان.

٤ـ ئەو ئایەت و سورەتانە کامانەن کە لە مەککەدا دابەزیون کەچی حوکمیان وەك هی (مدنی)یە.

٥ـ ئەو ئایەت و سورەتانە کامانەن کە لە مەدینەدا دابەزیون کەچی حوکمیان وەك هی (مکی)یە .

٦ـ ئەو ئایەتە "مەککی"یانە کامانەن کە لە سورەتە مەدەنییەکاندا هەن.

٧ـ ئەو ئایەتە مەدەنیانە کامانەن کە لە سورەتە مەکییەکاندا هەن.

٨ـ ئەو ئایەتە مەدەنیانە کامانەن کە لە " مەکی" ئەچن.

٩ـ ئەو ئایەتە مەککییانە کامانەن کە لە " مدنی" ئەچن.

١٠ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە مەککەوە براون بۆ مەدینە.

١١ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە مەدینەوە براون بۆ مەککە.

١٢ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە زستاندا دابەزیون.

١٣ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە هاویندا دابەزیون.

١٤ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە شەودا دابەزیون.

١٥ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە ڕۆژدا دابەزیون.

١٦ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە" سەفەردا" دابەزیون.

١٧ـ ئەو ئایەتانە کامانەن کە لە شاردا دابەزیون.

لە کتێبەکانی "علوم القرآن" دا نمونە بۆ هەریەك لەوانە هێنراوەتەوە بەپێی ریوایەتی مێژوویی.

ئەمانە چەند مەسەلەیەکی سەرەکین و تەوەرەکانی بریتییە لە باسی" مەککی" و " مدنی" و بۆ ئەم مەبەستەش ناونراوە" زانستی مەککی" و "مەدەنی" .

زانایان ئەڵێن".[1]

نزیکترین ئامارێك کە کرابێت بۆ سورەتە مەدەنی و مەککییەکان بریتییە لە :

١ـ بیست سورەت "مەدەنییە"، کە ئەمانەن (البقرة، آل عمران، النساء، المائدة، الأنفال، التوبة، النور، الأحزاب، محمد، الفتح، الحجرات، الحدید، المجادلة، الحشر، الممتحنة، الجمعة، المنافقون، الطلاق، التحریم، النصر).

٢ـ دوازدە سورەتیش ڕای جیاوازی لە سەرە کە ئەمانەن (الفاتحە، الرعد، الرحمن، الصف، التغابن، التطفیف، القدر، البینە، الزلزلە، الاخلاص، الفلق، الناس) .

---

[1] مباحث في علوم القران، مناع القطان، ص٥.

٣ـ ئەو سورەتانەی تر کە ئەمێننەوە، هەر هەموو سورەتی "مەککی"ین و پێش کۆچی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆ مەدینە دابەزیوون. کە ئەکاتە هەشتا و دوو سوورەت و بەو شێوەیە ژمارەی سورەتەکانی قورئان ئەکاتە:

بیست سورەت "مەدەنی". دوازدە سورەت "هەم مەککی و هەم مەدەنی". هەشتا و دوو سورەت "مەککی" و کۆی هەمووی ئەکاتە (سەد و چواردە سورەت) کە ژمارەی سورەتەکانی قورئانی پیرۆزە).

ناسینەوەی ئایەت و سورەتەکان:

زانایان سێ پێوەر دائەنێن بۆ جیاکردنەوەی "مەککی" لە "مەدەنی".[١]

پێوەری یەکەم: "پێوەری کاتە" واتە: هەر ئایەت و سورەتێك پێش کۆچکردنی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دابەزیبێتە سەر پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەوە "مەککییە" و مەرجیش نیە لە خودی مەککە خۆیدا دابەزێت و ئەگونجێ لە شار و شوێنێکی تری جگە لە مەککەدا دابەزیبێت و هەروەها هەر ئایەتێکیش لە دوای کۆچی پێغەمبەرەوە (صلی الله علیه وآله وسلم) دابەزیبێت پێی ئەوترێ "مەدەنی"، با لە "خودی مەدینە"شدا دانەبەزیبێت وەك ئایەتی: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا).[٢]

ئەم ئایەتە لە مەککەدا و لە ناو کەعبەی پیرۆزدا و لە ساڵی "فەتحی گەورە"دا دابەزیوە، بەڵام پێی ئەوترێ: "ئایەتێکی مەدەنی". یان خوای گەورە ئەفەرموێ: (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينا) (المائدة: ٣). ئەم ئایەتەش بە هەمان شێوە ئایەتێکی مەدەنییە با لە مەککە و لە ناو کەعبەدا و لە ڕۆژی جومعە و ئێوارەی عەرەفەدا دابەزیوە کە ساڵی "حەجی ماڵئاوایی" بوو.[٣]

---

[١] زانایـان دوو ڕێگـە بـاس ئەکـەن بـۆ زانینـی "مـەککی" و "مـەدەنی": یەکـەمیان: "ڕیوایـەتی ئەصـحاب و تابعینەکان". دووەمیان: "ئیجتهاد و عەقلکاریی"؛ بەوەی سروشـی ئایەتـەکانی مەککـە لـە ئایەتـە مەدەنیـەکان دەربخەی و بزانی ئەم باسە خواستی ئایەتی "مەککی"یە، یان "مەدەنی"یە.

[٢] النساء/٥٨.

[٣] مناع القطان، علوم القرآن، ص٥٧.

پێوەری دووەم: "پێوەری شوێنە" واتە: شوێنی دابەزینەکان ئەکەنە ناو بۆ سورەت و ئایەتەکان، ئەمانەن:

ئەڵێن ـ هەر سورەت و ئایەتێك لە "مەککە" و چواردەوریدا وەك "منی"و "عرفات" و "حدیبیە"دا دابەزیبێت، ئەوە بە "مەککی" ناو دەبرێت و هەر ئایەت و سورەتێکیش لە مەدینە و چواردەوریدا وەك " ئوحد و قوباء و سەلع" دابەزیبێت ئەوە بە "مدنی" ناو ئەبرێت. بەڵام ئەم پێوەرە وورد نییە و چەندین ئایەت و سورەت هەیە کە ناچێتە ژێر ئەو تەقسیمەندییەوە وەك: ئەو ئایەت و سورەتانەی لە "سەفەر"دا دابەزیوون، بۆ نمونە ئایەتی: (لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَسَفَراً قَاصِداً لاَّتَّبَعُوكَ..). ئەوە لە (تبوك) دا دابەزی، هەروەها (وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَا). لە "بيت المقدس"و لەشەوی ئیسرادا دابەزی.[1]

پاشان ئەم پێوەرە کەموکورتییەکی تریشی تێدایە ئەویش ئەوەیە چەندان ئایەتو سورەت کە لە سەردەمی مەدینەدا دابەزیوە، ئەیانکاتە (مەککی).

پێوەری سێیەم: "جۆری خیتابەکانە" واتە: "مەککی" ئەوەیە کە خەڵکی مەککە ئەدوێنێو "مەدەنی" ئەوەیە کە خەڵکی "مەدینە" ئەدوێنێ، ئەم زانایانە ئەڵێن هەر سورەتێك کە (ياأيها الناس)ی تێدا بێت ئەوە (مەککی)یە، هەر سورەتێك (ياايها الذين آمنوا)ی تێدا بێت ئەوە "مەدەنییە". ئەم پێوەرەش مەرج نییەو بەسەر هەموو ئایەتو سورەتەکانی قورئاندا جێبەجێ نابێت، بۆ نموونە سورەتی (البقرە) کە مەدنییە ئایەتی (ياأيها الناس اعبدوا ربكم)ی تێدایە و سورەتی (الحج)یش مەکییەو کەچی ئایەتی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)یشی تێدایە.

ـ جیاوازی نێوان مەککیو مەدەنی:

زانایان هەریەکەی لە گۆشەنیگایەکەوە سەیری جیاوازی "مەککی"و "مەدەنی" ئەکەن.

ـ هەیانە لەو رووەوە سەیری ئەکەن کە (لەفز)و دەستەواژەکانیان لە یەك ناچێت.

ـ هەیانە لەو رووەوە سەیری ئەکات کە باسو خواستەکانیان لە یەك ناچێت.

بۆ نموونە ئەفەرمون:

١ـ هەر سورەتێك "سجدە"ی تێدا بێت ئەوە "مکی"یە.

---

[1] هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

٢ـ هەر سورەتێك وشەی "كلا"ی تێدا بێت ئەوە "مكی"یە.[1]

٣ـ هەر سورەتێك "یابنی آدم"، یان "یاأیها الناس"ی تێدا بێت، "مكی"یەو هەموو سورەتێكیش "یاأهل الكتاب"، یان "یاأیها الذین آمنوا"ی تێدا بێت "مەدەنی"یە بە تەنیا سورەتی "الحج" نەبێت.

٤ـ هەر سورەتێك چیرۆكی تێدا بێت، چ هی پێغەمبەران بێت، یان هی میللەتە پێشووەكان بێت، ئەوە (مەككی)یە، تەنیا سورەتی "البقرة" نەبێت، كە مەدنییە و چیرۆكی زۆریشی تێدایە.

٥ـ هەر سورەتێك باسی ئادەمو شەیتانی تێدا بێت، "مكی"یە سورەتی "البقرة" نەبێت.

٦ـ هەر سورەتێك بە پیت دەست پێ بكات وەك (الم، الر، حم، ..) ئەوە "مكی"یەو تەنیا دوو سورەتی (البقرە، آل عمران) نەبێت.[2]

٧ـ سورەتە مەكییەكان ئایەتەكانیان كورت كورتن.

٨ـ هەر سورەتێك وەسفی مونافیقی تێدا بێت ئەوە مەدەنییە، سورەتی "العنكبوت" نەبێت.

٩ـ سوێند خواردن یەكێكە لە نیشانەكانی سورەتە "مەككی"یەكان و نۆ سورەتی مەككی بە سوێند خوادرن دەست پێدەكەن كە ئەمانەن (والصافات، الذاریات، والضحی، والعادیات، والعصر، والیل اذا یغشی، والشمس وضحاها، لا أقسم بیوم القیامة، لا أقسم بهذا البلد).

ئەمە هەندێ لەو جیاوازییانەی كە لە رووی فۆرمو دەستەواژەوە مەككی لە مەدەنی جیا دەكاتەوە.

زانایان لە رووی باسو بابەتەكانیشەوە جیاوازی نێوان مەككیو مەدەنی دەكەن وەك دەفەرموون:

١ـ ئایەتە مەككییەكان زیاتر باسی عەقیدەو عیبادەتكردنی خواو سەلماندنی خودایەتی قورئانو باسی قیامەت ئەكاتو موناقەشەی بێباوەڕان ئەكات و بە بەڵگەی عەقڵی بیرورا ئاینییەكان ئەچەسپێنێت.

---

[1] زانایان ئەڵێن وشەی (كلا) تەنیا لە نیوەی دووەمی قورئان و سی‌و سێ جارو لە پازدە سورەتدا هاتووە.

[2] زانایان لەسەر سورەتی (الرعد)یش دوو رایان هەیە.

٢ـ ئایەتە مەککییەکان باسی بنەماکانی رەوشت ئەکەن و بناغە بۆ هەندێ (تەشریعات) دائەنێن‌و باسی خورەوشتی خراپی بێباوەڕان ئەکەن.

٣ـ ئایەتە مەککییەکان زیاتر باسی چیرۆکی پێغەمبەران و دڵخۆشی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەکات و دڵی ئەداتەوە تا ئارام بگرێت‌و دڵنیابێت لەوەی خوای گەورە سەرکەوتنی ئەداتێ.

٤ـ هەر سورەتێك باسی فەریزەیەکی ئاینی، یان سنوور (حد)ێکی خوا بکات، سورەتێکی مەدەنییە.

٥ـ هەر سورەتێك موناقەشەی (ئەهلی کتێب) بکات سورەتێکی مەدەنییە.

٦ـ هەر سورەتێك درێژەی (یاسایەك)، یان درێژەی (عیبادەتێك)، یان باسێکی جیهادو پەیوەندییەکانی موسڵمان‌و نا موسڵمان بکات، یان باسی حاڵەتی شەڕ، یان ئاشتی ئەکرد، ئەوە سورەتێکی مەدەنییە.

٧ـ سورەتە مەدنییەکان چەند باسێکیان تێدایە کە لە سورەتە مەککییەکاندا نین لەوانە:

ـ ریسواکردنی دووڕووەکان‌و شیکارکردنی بیروبیرکردنەوەو هەڵسوکەوتیان.

ـ بانگکردنی ئەهلی کیتاب بۆ لای ئیسلام، و باسکردنی لادانەکانی ناو کتێبەکانیان.

ـ بنەماو درێژەی (تەشریعاتی ئیسلامی).

ـ ئایەتە مەدەنییەکان درێژن‌و بە درێژی باسی شتەکان ئەکەن و هەناسەی دووریان تێدایە.

ـ باسی "ئەنصار" و "موهاجرین" و "یەهود"و "مونافقین" بە درێژی ئەکات، چونکە کۆمەڵگەی مەدەنی لەو چەند توێژە دروست بوو بوو.[1]

* سودەکانی زانینی "مەککی"و "مەدەنی"، زانایان باسی ئەو سودانە ئەکەن کە دەستئەکەوێت لە زانینی مەککی‌و مەدەنی، لەو سودانە:

١ـ پشتیان پێئەبەسترێت بۆ تەفسیرکردنی قورئان و دەرخستنی "ناسخ" لە "منسوخ".

٢ـ سودی باشیان ئەبێت بۆ چۆنێتی بانگەوازکردن‌و ناساندنی ئیسلام‌و بنەماکانی ئیسلام‌و قۆناغەکانی فەرز بوونی ئەرکە شەرعییەکان، تا هەریەکەو بە زمانی خۆی و لە ئاستی خۆیدا بدوێنرێ.

---

[1] بۆ ئەم خاڵانە سوود لە "مباحث في علوم القرآن/ مناع القطان و علوم القرآن، أحمد عادل كمال" وەرگیراوە.

٣ـ له سۆنگەی "مەککی"و "مەدەنی"ییەوە شارەزایی باش پەیدا ئەکرێت له ژیاننامەی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) و دەردەکەوێ چۆن ژیاوەو چۆن (سروش)ی هاتوەتە سەرو چۆن هەڵوێستی له گەیاندنی ئەو ئایەتانە وەرگرتووە.

٤ـ زانینی مەککیو مەدەنی، سودی ئەوەی هەیه له مێژووی (یاسادانی ئیسلامی) ئاگادار ئەبیتو ئەزانی فلانە فەریزە بە چەند قۆناغ فەرز کراوە.

٥ـ مرۆڤ بە زانینی درێژەی ئەم (مکیو مدنی)یە، ئەو متمانەیەی بۆ دروست ئەبێت که ئەم قورئانە به دلسۆزیو گرنگیپێدانەوە وەرگیراوە و گوازراوەتەوە بۆ نەوەکانی داهاتوو بە رادەیەك ئەزانرێت کامە ئایەت له مەککەو کامە له مەدینە دا دابەزیوەو چۆن دابەزیوەو چەندێك بووە.[1]

باسی چوارەم: "عام"و "خاص"

یەکێك له زانستەکانی قورئان بریتییە له زانینی "عام"و "خاص"ە له قورئاندا، "عام" واتە: ئەو وشەیەی که هەموو ئەو شتانە بگرێتەوە که ئەو ناوەی بەسەردا ئەبڕێت. "خاص"یش واتە: ئەو وشەیەی که تەنیا چەند شتێکی تایبەت ئەگرێتەوە.

نموونە: وشەی (شيء)یان (إنسان) یان (ظلم) ئەمانە وشەی (عام)ن هەموو ئەو شتانە ئەگرێتەوە که پێی ئوترێت (شت) یان (مرۆڤ) یان (ستەم).

ـ زانایان ئەفەرمون (صیغەکانی عموم، یان عام) چەند جۆرێکن:

١ـ ووشەی "کل و جمیع" و "کافة" و "معاشر" و "قاطبة".. مانای "عام" ئەگەیەنن، وەك ئەفەرموێ. (كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ).(آل عمران: ١٨٥)، یان "نحن معاشر الأنبیاء...".

٢ـ ئەو ووشانەی"ئەل"ی تەعریفی له سەرە[2] و بۆ (جنس) بەکاردێ، وەك. (وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ) (العصر: ١ ـ٢). واتە هەموو مرۆڤێك، یان ئەفەرموێ: (أحلّ الله البیع) واتە هەموو کڕین و فرۆشتنێك.

---

[1] بۆ زیاتر سودوەرگرتن لەم بابەتە سەیری هەردوو سەرچاوەی ناوبراو بکە، (ل٥٥)ی یەکەمو (ل٧٧)ی دووەم.

[2] "ئەل" دوو جۆرە: "ئەلی تەعریفی جنسی و ئەلی عەهدی زیهنی، "عام" له یەکەمیاندایە نەك له دووەمیاندا.

٣ـ هەموو "نكره" یەك ئەگەر دوای "ل" نفی بێت، وەك: (فلا رفث ولا فسوقة ولا جدال في الحج) هەروەها وەك: (فلا تقل لهما اف)، (نەهی)یش وەك: (لا اله الا الله).

٤ـ یان لە دوای (شرط)ە وە بێت، وەك: (وان احد من المشركين استجارك فاجره) یان لە دوای استفهامی ئینكارییەوە بێت، وەك: (هل تعلم له سميا).

٥ـ هەموو (أسماى مەوصوله) وشەی (عام)ن، وەك: (الذي، التي، اللذين ...هتد) "والذي قال لوالدية اف لكما". واتە: هەموو ئەو كەسانەی كەوا دەڵێن بە دایكو باوكیان.

٦ـ هەموو (ئەسمانی شرط) مانای (عام) ئەدەن، وەك ئەفەرموێ: (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا) (البقرة: ١٥٨) یان ئەفەرموێ: (وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ) (البقرة: ١٩٧).

٧ـ هەموو ناوێك كە بۆ ڕەگەزێك بە كار بێت و بدرێتە پاڵ (معریفە)یەك وەك ئەفەرموێ: (فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ) (النور: ٦٣) مەبەست هەموو فەرمانێكی خوای گەورەیە.

٨ـ (ئەسمانی استفهام) هەمووی مانای (عموم)ی تێدایە وەك: (مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً) (البقرة: ٢٤٥).

٩ـ هەموو ناوێكی كۆ (جمع) كە ئیضافە بكرێت بۆ نموونە: (يوصيكم الله في او لادكم للذكر مثل حظ الانثين)، یان (خذ من اموالهم صدقة تطهرهم و تزكيهم بهما)، یان (حرمت عليكم امهاتكم) وشەی (اولادكم) و(اموالكم) و(أمهاتكم) هەرسێكیان (جمع)ن و ئیضافە كراون بۆ لای ضمیری (كم) ماناكانیان بوونەتە (عام) واتە: هەموو منالێك و هەموو ماڵێك و هەموو دایكێك.

١٠ـ (نكره)ی وەصفكراو مانای "عموم"ی تێدایە، وەك: (ولعبد مؤمن خير من مشرك ولوا اعجبكم) "عبد" نكرەیە و وەسف كراوە بەوەی ئیماندار بێت "عبد مؤمن" كە واتە هەموو كۆیلەیەكی ئیماندار ئەگرێتەوە بەبێ جیاوازی و سنور، یان خوای گەورە ئەفەرموێ. (قول معروف خير من صدقة يتبعها اذى) "معروف"یش لێرەدا بووەتە وەصف بۆ "قول" كە "نكرەیە" و مانای "عموم"ی پێداوە، واتە هەموو قسەیەك كە "چاك" بێت.[1]

---

[1] هەندێ لە زانایان ووشەكانی "ابدا" و" سرمدا" و"ابدالابدين" و" دهر الداهرين" و ئەو جۆرە" ظرف" انە كە مانای بەردەوامیان تێدایە بە یەكێك لە ووشەكانی (عام) (الفاظ العموم) دائەنێن سەیری: "أصول الفقة الذي لايسع الفقيه جهله"، د. عياض بن نامي السلمي، ص٣٠٨" بكە.

* جۆرەکان و بەشەکانی (عام): زانایان ئەفەرموون: وشەکانی عام سێ جۆر مانایان لێوەر دەگیرێ:

١- (عام)ی بە مانا (عام).

٢- (عام)ی بەمانا (خاص).

٣- (عام)ی بە مانا (مخصوص).

مەبەستیش بەو سێ بەشە بە کورتی ئەمەیە:

١- (عام)ی بە مانا (عام) واتە بە هیچ جۆرێك (تخصیص) ڕووی تێ نەکردووە و حوکمەکەی هەر بە (عموم)یەکەی ماوەتەوە، وەك: (والله بكل شئ عليم)، یان (ولا يظلم ربك احدا)، یان (حرمت عليكم امهاتكم). ئەمانە هەموو لە سەر مانا (عام)ەکەی خۆیان ماونەتەوە و (تخصیص) ڕووی تێ نەکردوون.

٢- (عام)ی بە مانا (خاص)، واتە با ووشەکە بۆ (عام) بە کاردێ بەڵام مەبەست پێی کەسێکی تایبەت یان شتێکی تایبەتە وەك ئەفەرموێ. (الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ) (آل عمران: ١٧٣)، ئێستا لەم ئایەتەدا چەند لەفزێکی (عموم) بە کار هاتووە و مەبەست پێیان (خاص)ە:

* (الذين) یەکێکە لە ئەسمائی مەوصولە و ئەبێ (عام) بێت، کەچی لێرەدا مەبەست پێی ئەصحابی پێغەمبەرە (صلى الله عليه وآله وسلم) بە تایبەت.

* (الناس)ی یەکەم، لەفزێکی (عام)ە و کەچی مەبەست پێی (نعیمی کوڕی مەسعود)ەو مەبەست بە(الناس)ی دووەمیش (ئەبوسفیانی کوڕی حرب)ە.

یان کە خوای گەورە ئەفەرموێ: (فنادته الملائكه وهو قائم يصلى فى المحراب) مەبەست بەو (الملائكه) حەزرەتی جوبرەئیلە. دەی (الملائكه) لەفزێکی (عام)ە و مەبەست پێی مانایەکی (خاص)ەکە بریتییە لە حەزرەتی جوبرەئیل.

- (عام) بە مەعنای (مخصوص)یش واتە: با لەفزەکە (عام)ە، بەڵام ماناکەی تایبەتکراوەو لە (عام)دا نەماوەو تایبەت (مخصوص) بووە وەك:

(وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً). لێرەدا (الناس) پێی ئەوترێت: (عامی مخصوص)، یانی تەنیا ئەو کەسانە (حج)یان لەسەر فەرز ئەبێت، کە خاوەنی (توانا = استطاعة)ن.

جیاوازی نیوان (عامی مخصوص)و (عامی بەمانا خصوص) بریتییە لە:

١ـ "عامی مخصوص" بە "قەرینەیەکی لەفزی" دەردەکەوێت، بەڵام (عامی بەمانا خاص) بە "قەرینەیەکی عەقڵی" دەردەکەوێت، وە: (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً). لەفزی: (من استطاع) وشەی (الناس)ی ـ تخصیص ـ کردووە، کەواتە (الناس) لەو ئایەتەدا پێی ئەوترێ (عامی مخصوص).

بەڵام (الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ) بە قەرینەی عەقڵێ ئەزانرێ کە مەبەست بە (الناس)ی یەکەم هەموو خەڵکی نییەو مەبەست بە (الناس)ی دووەمیش حەتمەن هەموو خەڵکی نییە، بەڵکو مەبەست بە یەکەم کەسێکی هەواڵگرەو مەبەست بە دووەمیش سوپای کەسێکی تایبەتە، یان سوپایەکی تایبەتە.

٢ـ مەبەست بە عامی مخصوص، حەقیقەتی لەفزەکەیەو مەبەست بە (عامی بەمانا خاص) مەجازی لەفزەکەیە، واتە: لەفزی (الناس) ـ بۆ نموونە ـ لە ئایەتی (ولله على الناس) مەبەست پێی هەموو کەسێکە کە ناوی (خەڵك = مرۆڤ = الناس) بێت. بەڵام لە ئایەتی (قال لهم الناس) مەبەست پێی ـ مجاز ـ ی لەفزەکەیەو هەمو وکەسێ نییە کە پێی بوترێت (مرۆڤ).

٣ـ مەبەست بە (عامی مخصوص) ئەوەیە هەموو ئەو کەسانە بگرێتەوە کە ئەو لەفزەیان بۆ ئەشێ ئەك ئەو حوکمەیان بۆ ئەشێ، بەڵام (عامی بە مانا خاص) مەبەست پێی ئەوەنییە کە هەموو ئەوکەسانە بگرێتەوە کە لەفزەکەیان بۆ ئەشێ و مەبەستیش نییە کە حوکمەکەشیان بۆ بشێت، هەر هەمان دوو ئایەتی سەرەوە ئەبێتە بەڵگە بۆ ئەم خاڵەش.[1]

ـ عام بەچی (تخصیص) ئەکرێت؟ زانایان ئەفەرموون: بەگشتی هەموو (عام)ێك لە قورئاندا بە دوو ڕێگە یان بە دوو شێواز (تخصیص) ئەکرێت: شێوازی یەکەم: بەبێ ناوبڕ (فصل) لە ئایەتەکەدا (مخصص)ەکە باس ئەکرێت، شێوازی دووەم: بە بەڵگەیەکی تری جیا (تخصیص) ئەکرێت کە یان ئایەتێکە لە شوێنێکی تردا، یان (حەدیسێکە)، یان (ئیجماعێکە)، یان (ئیجتیهاد)ێکە.[2]

---

[1] سەیری (مباحث علوم القرآن: مناع القطان) ص ٢١٦تا ٢١٧، بکە.

[2] هەندێ لە زانایان ناویان ئەنێن (المخصص المستقل) و (غير المستقل): تفسير النصوص، محمد الديب الصالح (٨٥/٢).

کورتەیەکی شێوازی یەکەم: زانایان باسی پێنج جۆر (مخصص) ئەکەن لەم شێوازی (تخصص) کردنەدا:

یەکەم: بەرێگەی (إستثناء) وەك ئایەتی: (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ * إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا ..). (النور: ٤ ـ ٥).

دووەم: بەرێگەی (صفه) وەك ئایەتی: (وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَآئِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ) (النساء: ٢٣).

سێیەم: بەرێگەی (شرط) وەك ئایەتی: (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ) (البقرة: ١٨٠).

چوارەم: بەرێگەی (غایه) وەك ئایەتی: (وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىَ يَطْهُرْنَ) (البقرة: ٢٢٢).

پێنجەم: بەرێگەی (بدل البعض عن الكل) وەك ئایەتی: (وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً) (آل عمران: ٩٧).

کە هەریەکە لە (الا الذين تابوا) و (دخلتم بهن) و (إن ترك خيرا)و (حتى يطهرن) و (من استطاع اليه سبيلا) پێیان ئەوترێت (موخەصیص)و بەبێ ناوبڕ (فاصل یان فصل) کاری ـ تخصیص ـ ەکەیان کردووە.[1]

کورتەیەکی شێوازی دووەم: زانایان باسی حەوت جۆر (مخصص) ئەکەن لەم شێوازەی تری (تخصیص) کردنەدا، (هەرچەندە مالیکییەکان باسی پازدە "مخصص" ئەکەن)[2]:

یەکەم: بەرێگەی (هەستکردن) (الحس) بۆ نموونە: (مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ) (الذاريات: ٤٢). دەی (من شيء) (عام)ەو بە هەست ئەزانین کە شاخ‌و دۆڵ و دەشتەکان هەر ماون و نەفەوتاون بەو ڕەشەبایە.

دووەم: بەرێگەی ژیری (العقل): بۆ نموونە: (الله خالق كل شيء) ژیری ئەڵێ کە خوا خۆی دروست نەکردووە.

سێیەم: بەرێگەی دەق (النصوص) چ قورئان بێت، یا حەدیس بێ.

---

[1] زانایان شەرح‌و تەفسیلی زۆریان کردووە بۆ هەریەك لەوانە لە کتێبەکانی (أصول الفقه)داو ئێمە لەبەرئەوەی کتێبەکە لە ئامانجی خۆی لائەدات زۆر بە کورتی ئەو باسانە ئەهێنین.

[2] تفسير النصوص (٢/٩٧).

چوارەم: بەرێگەی بەراوردکاری (القياس).
پێنجەم: بەرێگەی باوی خەڵك (العرف).
شەشەم: بەرێگەی ئیجماع (الإجماع).
حەوتەم: بەرێگەی چەمکەکان (المفهوم)[1]، کە (مەفهومی موخالەفەو مەفهومی موافەقەش ئەگرێتەوە).

تێبینیەکی گرنگ لەم بابەتەدا:

زانایان سێ رایان هەیە لەسەر کارکردن بە (عام)، هەیانە ئەفەرمون: کار بە (عام) ناکرێت، بەڵکو ئەبێت بۆ (مخصص)ی ئەو (عام)ە بگەڕێینو کار بە (خاص)ەکە بکرێ، چونکە هیچ (عام)ێك نییە لە قورئاندا کە (تخصیص) نەکرابێتو قسەیەك ئەدەنە پاڵ (عەبدوڵڵای کوڕی عەباس) کە گوایە فەرمویەتی "وما من عام الا وقد خصص". کە ئەوەبووەتە قسەیەکی باوی ناو زانایانیش، لە کاتێکدا (ئیبن تەیمیە) ئەفەرموێ: (لا يصح عنه رواية ولا دراية).[2] ئیبن تیمیە ئەیسەلمێنێ کە زۆربەی (عموماتی قورئان) هەروەك خۆیان ماونەتەوەو کاریان پێ دەکرێ.[3]

هەندێکی تر ئەفەرمون کار بە (عام) ئەکرێ ئەگەر (تخصیص) نەکرابێو کار بە (خاص)یش ئەکرێو هەریەکەی لە شوێنی خۆیدا، هەندێکی تر ئەفەرموون کار هەر بە (عام)ەکە ئەکرێو پلە بەندی بۆ (مخصص)ەکان ئەکەن بۆ نموونە ئەڵێن: "حەدیس" ناتوانێ (عام)ی قورئان (تخصیص) بکاتو هەر بە (عموم)ەکەی ئەمێنێتەوە.

هەندێکی تر کە زیاتر (موعتەزیلە)و (هەندێ لە زانایانی ئەشعەری)ن رایان وایە کە کار نە بە عامەکەو نە بە خاصەکە ناکرێ تا (قەرینە) ئەیبڕێتەوە، واتە ئەوەستێ لە کارکردن بەو (دەقە گشتییە) (نص عام)ە تا قەرینە ئەیکاتە (عام)، یان قەرینە ئەیکاتە (خاص)، زانایان

---

[1] لە کتێبە ئصولیەکاندا هەریەکەیان تیشکی لەسەر چەند دانەیەکیان داناوەو ئێمە بۆ زیادە زانیاری ئەوە حەوتەمان هێناوە، سەیری (القطان، مباحث علوم القرآن: ص ٢١٩). و (أصول الفقه/ عياض نامي السلمي: ص٣٤٨). وتفسير النصوص / محمد أديب صالح (٢/٨٥ بە دواوە) بکە بۆ درێژەی نموونەکان لەسەر هەریەك لەو خاڵانە.

[2] مجموعة فتاوى، ابن تيمية، (٦/٤٤٢).

[3] أصول الفقه، السلمي، ص٣١١.

بەمانە ئەڵێن (واقفە)و بە دوانەکەی پێشووش ئەڵێن (أرباب الخصوص) و (أرباب العموم)، واتە: ئەوانەی رایان وایە کار بە (عموم) ناکرێ و ئەوانەی رایان وایە کار بە (عموم) ئەکرێ.

باسی پێنجەم: (مطلق) و (مقيد)

(مطلق): واتە ئەو دەقە یان ئەو لەفزەی کە ئەبرِێت بەسەر ماناکەی خۆیدا بێ ئەوەی مەرجو (قيد)ی لەسەر بێت، زۆرتر ئەو لەفزانە ئەگرێتەوە کە (نەکیرە)نو ناسروانین، یان وەسفکراو نین.

(مقيد)یش بەپێچەوانەی ئەمەوەیەو بریتییە لەو لەفزەی کە لەگەڵ (قيد)ێکدا ئەبرِێت بەسەر مانایەکدا.. بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ: (لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَـكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُواْ أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (المائدة: ٨٩)، هەروەها ئەفەرموێ: (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِناً إِلاَّ خَطَئاً وَمَن قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَئاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ).

لەم دوو ئایەتەدا وشەی (رقبة) هاتووە، لە یەکەمیاندا بەرەهایی هاتووەو (قيد)و مەرجی لەسەر نییە، بەڵام لەدووەمیاندا (قيد)و (مەرجی) (مؤمنة)ی بەسەرەوەیە. بە لەفزی یەکەمیان (رَقَبَةٍ) ئەوترێ (مطلق)و بە دووەمیان (رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ) ئەوترێت (مقيد).

- جۆرەکانی (مطلق) و (مقيد)

زانایان (مطلق و مقيد) ئەکەنە چوار بەش:

١- (حوکمو سەبەب)یان یەك شت بێت.

٢- (حوکمو سەبەب)یان دوو شتی جیاواز بێت.

٣- حوکمیان یەك شتو (سەبەب)یان جیاواز بێت.

٤- حوکمیان جیاوازو (سەبەب)یان یەك شت بێت.

- کارکردن بە (مطلق و مقيد)

زۆربەی زانایان ئەڵێن، کار بە (مطلق) ناکرێت، بەڵکو ئەبێت کار بە (مقيد) بکرێتو چی دەقی (مطلق) هەیە پێویستە (مقيد)ی دەقەکانی تری بۆ بهێنرێت، هەندێکی تر

مەسەلەکە ئەکەنە ئەو چوار بەشەو ئەڵێن: هەریەکەیان بڕیاری تایبەتی بۆ ئەدرێت، بۆ نموونە و سەلماندن:

ـ ئەگەر حوکمو سەبەب یەك شت بوون ئەوە کار بە (مقید)ەکە ئەکرێ، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ: (حرمت عليكم الميتة والدم) لێرەدا (الدم) بەرەهایی هاتووەو مەرجو (قید)ی لەسەر نییە. لە ئایەتێکی تردا هاتووە ئەفەرموێ: (قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَّسْفُوحاً). لێرەدا (مسفوحا) بووەتە (قید) بۆ خوێنەکە.

(حوکمی) ئەو دوو (نص)ە ئەوەیە خوێن خواردنەوە حەرام ئەکەن، (سبب)و هۆکەشی ئەوەیە کە زیانیان بۆ تەندروستی هەیە، کەواتە (مطلق)ەکە لێرەدا حەمل ئەکرێتە سەر (مقید)ەکەو هەمان حوکمی ئەو وەردەگرێت.

ـ ئەگەر (حوکمو سەبەب) دوو شتی جیاواز بوون، ئەوە هەریەکەیان بە جیا کاری پێدەکرێ، وەك (السارق والسارقة فاقطعوا أيديهما) لەفزی (أيديهما) لێرەدا (مطلق)ەو قەیدی بەسەرەوە نییە، بەڵام خوای گەورە لە شوێنێکی تردا باسی دەست ئەکات (قید)ی ئەخاتە سەر، بۆ نموونە ئەفەرموێ: (فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ)، بەڵام سەیر دەکەی ئەم دوو (نص)ە، نە (حوکمەکانیان)و نە (سەبەبەکانیان) یەك شت نین، بەڵکو دوو شتن.

حوکمی دەقی یەکەم: دەست بڕین، حوکمی دەقی دووەم: دەست شۆردنە لەگەڵ ئانیشکدا. (سبب)ی دەقی یەکەم (دزی کردنە)و (سبب)ی دەقی دووەم: نوێژکردنە، کەواتە لێرەدا ـ مطلق ـ حەمل ناکرێتە سەر (مقید)و هەریەکەیان بەجیا کاریان پێئەکرێت.

ـ حوکمیان یەك شتو سەبەبەیان جیاوازە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ: (فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا). کە (سبب)ەکە (ظهار)ەو حوکمەکە ئازادکردنی کۆیلەیەکە بە (مطلق)ی، خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا ئەفەرموێ: (فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ) کە (سبب)ەکە کوشتنی بەهەڵەیەو حوکمەکەش ئازادکردنی کۆیلەیەکی موسڵمانە.

لێرەدا حوکمی کەففارەتی (ظهار)و (قتل خطأ) یەك شتە کە ئازادکردنی کۆیلەیە، بەڵام (سبب)ەکان جیاوازن، ئەو (ظهار)ەو ئەم (قتل خطأ)ە.. زانایان لێرشەدا (حەنەفییەکان نەبێ) ئەڵێن: (مطلق)ەکە حەمل ئەکرێتە سەر (مقید)ەکە و هەمان حوکم ئەدرێت بۆ

هەردووکیان، واتە نەبێ لە هەردوو کەفارەتەکەدا کۆیلەکە موسڵمان بێت، کە ئازاد نەکرێت..

حوکمیان جیاوازو سبب یەك شتە: بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ: (فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ) لە دوای ئەوە ئەفەرموێ: (وَتَيَمَّمُواْ صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ)، یەکەمیان دەقێکی (مقید)ەو دووەمیان دەقێکی (مطلق)ە، (سبب) لە هەردوکیاندا یەك شتە، کە (نوێژ کردنە). بەڵام حوکمەکان دوو شتن لە یەکەمدا (شۆردنە)و لە دووەمدا (مەسح کردنە).

زانایان ئەفەرموون: لێرەدا هەر دەقەی بەجیا کاری پێ ئەکرێتو (مطلق) حەمل ناکرێتە سەر (مقید).

باسی شەشەم: (ناسخ)و (مەنسوخ)

هەندێ لە زانایان (ناسخ و مەنسوخ) و (عام) و (خاص) بە یەك شت ئەزانن و بڕوایان وایە مەبەست بە ناسخ و مەنسوخ هەر (عام) و (خاص)ەکەیە و لە قورئاندا هیچ ئایەتێك نەسخ نەکراوەتەوە، بەڵکو (تخصیص) کراوە و خوای گەورە ئایەتی خۆی نەسخ ناکاتەوە، بەڵام لەبەر بەرژەوەندی عەبدەکانی (تخصیص)یان ئەکات، وەك ئەفەرموێ: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ * أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). (البقرة:١٨٣ ـ ١٨٤) هەندێ ئەڵێن: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ) (البقرة: ١٨٤) ـ مەنسوخە و بە ئایەتی (فمن شهد منك الشهر فليصمه) نەسخکراوەتەوە، بەڵام ئەو زانایانەی تر ئەفەرمون: نەخێر ئەوە نەسخنەکراوەتەوە و حوکمەکەی هەر ماوە، وەك ئیبن عەبباسیش ئەفەرموێ: (ليست بمنسوخة، هي للشيخ الكبير و المرأة الكبيرة لايستطيعان ان يصوما فيطعمان كل يوم مسكينا).[1]

ئەم زانایانە با بڕوایان بە(نەسخ) نییە لە قورئاندا بەڵام بڕوایان وایە کە "نەسخ" لە عەقڵدا مومکینە، بەڵام ڕوودانی لە شەرعدا مەحاڵە ئەو زانایانەی کە بڕوایان بە(نەسخ)

---

[1] مباحث في علوم القران / القطان، ص٢٣٦

نییە لە قورئاندا، بریتین لە هەندێ لە زانایانی کۆن وەك: "ابو مسلم الاصفهانی (ت: ٣٢٢ھ)، تازەکانیش وەك (مەلا مستەفای زەڵمی)یە کە هێشتا لە ژیاندایەو کتێبێکی گەورەی هەیە هەموو ئەو بڕیارانە ڕەت ئەکاتەوە کە ئەوترێ فلاَنە ئایەت و فیسارە ئایەت (مەنسوخ)ن و ئایەت ئایەت باسی هەموویان دەکات و ئەیسەلمێنێ کە ئەو ئایەتانەیان ئیمکانی (جەمع و تەوفیق) هەیە لە نێوانیاندا، یان باسی دوو شتی جیا لە یەکتر ئەکەن‌و هیچ جۆرە (تعارض)و (تناقض)ێك نییە لە نێوانیاندا.[1]

دوای ئەم زانایانە سێ رای تریش هەیە دەربارەی "نەسخ لە قورئاندا":

رای یەکەم: کە جمهوری زانایانە، بڕوایان وایە کە نەسخ شتێکی (مومکینە) لە رووی عەقڵەوەو شتێکی واقیعیشە لە رووی شەرعەوە (واتە روویداوە لە دەقەکانی شەریعەتدا).

رای دووەم: رای شیعە رافیزەکانە کە بڕوایان وایە خوای گەورە (سبحانە وتعالی) سیفەتێکەی هەیە پێی ئەوترێت (البداء) واتە: جاری وا هەیە خوا شتێك بڕیار ئەدات پاش ماوەیەك بۆی دەرئەکەوێ کە ئەو بڕیارە هەڵەیە باش نەبووەو بەرژەوەندی تێدا نییە! بۆیە ئەیگۆڕێت بە شتێکی باش، پاش ئەوەی خراپی شتەکەی پێشووی بۆ دەرئەکەوێ "ئەم رایەش رایەکی سەقەت‌و ناشەرعییەو خوای گەورە زانایە بە هەموو شتێك‌و ڕێناکەوێ باری بەرژەوەندی شتێك نەزانێت و دوایی بۆی دەربکەوێت، چونکە ئەوە (کەمی‌و نوقسانییە) و خوای گەورە لەو سیفەتە دوورە".

رای سێیەم: رای زانایانی (جولەکە)یە کە نکوڵی لە (نەسخ) ئەکەن و ئەڵێن نەسخ (بداء) ئەخوازێت و ئەوەش مەحاڵە بەسەر خوادا بێت.[2]

لەبەرئەوەی نەسخ لە قورئاندا جێگەی مشت‌و مڕی زانایان و ئەوانەش کە رایان وایە (نەسخ) لە قورئاندا نییە، بەڵگەکانیان بەهێزو زانستییە، ئێمەش لەم کتێبەدا ناچینە ناو ئەو باسانەی کە درێژە ئەدەنە ئەم بابەتەو باسی بەش‌و جۆرەکانی (نەسخ) ئەکەن چ لە قورئاندا و چ لە حەدیس دا، یان باسی ناسخەکان ئەکەن وەك قورئان و حەدیس‌و ئیجماع‌و قیاس‌و بەرژەوەندییە بێ سنورەکان= المصالح المرسلە.

---

[1] کتێبەکەی ناوی (البیان في رفع غموض النسخ في القران)، کە لە ڕاستیدا کتێبێکی زۆر زانستی و قووڵە و لایەق نییە بۆ کەسێك کە نەیخوێندبێتەوە و هێرش بکاتە سەری یان خوێند بێتیەوە و لێی حاڵی نەبووبێ، یان حاڵی بووبێ و لەبەر چاولێکەری و قسەی ئەم‌و ئەو نکوڵی لێ بکات.

[2] مباحث في علوم القرآن/ مناع القطان، ص٢٢٦، ٢٢٧.

تەنیا ئەوەندە ئەڵێین: أ- کە هەرکەس ئەیەوێت لە راستی و درێژەی ئەم باسە بگات با کتێبی (التبیان في رفع غموض النسخ في القرآن)ی دکتۆر موستەفا زەڵمی بخوێنێتەوە کە زۆر زانستییانە و قووڵ ئەم بابەتەی چارەسەر کردووە. ب ـ ئەوانەی کە رۆچوون لە نەسخی قورئاندا کەوتوونەتە چەند هەڵەی گەورەوە:

١ـ "تدرج"یان لە قورئاندا لێ بووە بە (نەسخ) وەك قۆناغەکانی حەرامکردنی عارەق، چونکە خوای گەورە لە هیچ ئایەتێکدا حوکمی ئەوەی نەداوە کە عارەق حەڵاڵە، دەی ئیتر نەسخی چی کردووە؟

٢ـ وا حاڵی بوون کە هەر حوکمێك لەبەر هۆیەك درابێتو پاشان هۆکە نەمابێ و حوکمەکە گۆڕا بێت ناویان ناوە نەسخ، وەك ئەو هەمووە ئایەتەی کە باسی ئارامگرتن و دەستنەکردنەوە ئەکات لە کافرانو ستەمکاران، لەبەر کەمیو بێدەسەڵاتی موسڵمانان گوایە هەمووی بە ئایەتی سەیف نەسخ بوونەتەوە، لە کاتێکدا ئەوە نە نەسخەو نە حوکمیشیان ئیلغا بووەتەوە، بەڵکو هەرکات ئەو هەلومەرجانە دروست بونەوە هەمان رێنماییو داواکاریی ئەکرێتەوە لە ئیمانداران و بۆ کەس نییە نەسخیان بکاتەوە.

٣ـ وا ئەزانن کە ئیسلام باوێکی خراپی ناو خەڵکی لابردبێت (وەك یاسای بە کوڕ کردن = تبنی)، یان مارەکردنی باوەژن بۆ نموونە، ئەوە ئیسلام نەسخی کردۆتەوە، لە کاتێکدا لە پێشدا هیچ ئایەتێك نەهاتووە ئەو حوکمە دابمەزرێنێ تا ئایەتەکانی تر بکرێنە نەسخو بە هەڵە بخرێنە ناو بابەتی ناسخو مەنسوخ!

٤ـ لەوەدا بە هەڵەدا چوون کە هەستیان کردووە (تناقض) و دژایەتی لە نێوان فلانە ئایەتو فیسارە ئایەتی تردا هەیە، لە کاتێکدا هیچ جۆرە تەناقوزێك لەو نێوانەدا نییەو ئەو تووشی وەهمو خەیاڵات بووەو هەر ئایەتەی باسی بابەتێك ئەکات جیا لە بابەتی ئەویتریان.

٥ـ ئەو کەسانە وائەزانن ئایەتێك کە (تخصیص)ی ئایەتێکی تری کرد ئەوە ئیتر ئایەتی پێشووی نەسخ کردووەتەوە بەهەڵەدا چوون، وەك ئایەتی میرات بۆ ئایەتی (وصیة) بۆ نموونە، لە کاتێکدا ئەوە (تخصیص)ەو (نەسخ) نییە.[1]

---

[1] ئایەتی (وصیە) ئەفەرموێ: (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ) (البقرة : ١٨٠)، ئایەتی "میراث"، یان (مواریث)یش بریتییە لەو ئایەتەی کە باسی

٣ـ "نەسخ کردن" پرۆسەیەکی زانستی وردەو پاش هەڵگرتنی چەند هەنگاوی تری پێش نەسخ ئەوجا پەنای بۆ ئەبرێت، نەك هەر کەمترین ڕێنەکەوتن و (تعارض) هەست پێ کرا خێرا پەنا بۆ نەسخ کردن ببرێت.[1]

پرۆسەی نەسخ کردن بەم هەنگاوانەدا ئەڕوات:

هەنگاوی یەکەم: (توثیق النصین)، لە رووی (سند) و لە رووی (متن)و لە رووی ماناوە.

هەنگاوی دووەم: التوفیق بین النصین: بە جیاکردنەوەی بابەتەکانیان بۆ نموونە، یان پلەکانیان، یان حوکمەکانیان.

هەنگاوی سێیەم: ترجیح أحد النصین: لە رووی (مرجحات)ەوە نەك لە رووی نارەزوویازییەوە.

هەنگاوی چوارەم: إعمال قاعدە النسخ: پاش دڵنیابوون لە مەرجەکانیو لە مێژووی دوو دەقەکە.

هەنگاوی پێنجەم: أسقاط النصین او لتوقف المزید بحث أو التخییر.[2]

میرات دابەشکردن ئەکات وەك: (يُوصِيكُمُ اللّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ فَإِن كُنَّ نِسَاء فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلأُمِّهِ السُّدُسُ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَآؤُكُمْ وَأَبناؤُكُمْ لاَ تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً فَرِيضَةً مِّنَ اللّهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيما حَكِيماً) (النساء: ١١)، ئەوانەی بڕوایان بە (نسخ) نییە ئەڵێن ئەوە (تخصیص)ە نەك (نسخ)و ئایەتی (وصیە) باسی مافی مردوو ئەکات لەو بڕە پارەیەی کە بۆی هەیە وەسیەتی تێدا بکاتو ئایەتەکانی "میراث" یش باسی دابەشکردنی ئەو بڕە پارەیەئەکات کە مافی زیندووەکانە بۆ مردوو نییە زیندوو ەکانی لێ بێبەش بکات، کەواتە (تناقض) کوا، تا پەنا ببرێت بۆ (نەسخ)؟!

[1] دکتۆر یوسف القرضاوی لە (السنة مصدرا للمعرفة والحضارة ص٦١)دا ئەفەرموێت: "والحق ان کثیراً مما قیل فیه بالنسخ لیس بمنسوخ حقیقة بل کلا النصین کان یمثل سیاسة شرعیة نبویة في موقف معین و لاسباب وملابسات معینة، فلما تغیر السبب الموجب: تغیر الحکم" ت. و.

[2] زانایانی ئیسلامی چەند ڕایەکیان هەیە لەسەر ئەم ڕیزبەندییە، هەیانە پاش هەنگاوی یەکەم هەنگاوی چوارەم پێش سێیەمو دووەم ئەخات، وەك دکتۆر زەیدان لە (الوجیز: ص٣٩٦)دا، هەیشە هەنگاوی چوارەم ئەخاتە سێیەمو سێیەم ئەخاتە چوارەم، هەشە ئەو تەقسیمبەندییە ئەکات کە ئێمە نووسیومانە وەك دکتۆر موستەفا زەڵمی لە (التبیان ص٣٩ـ ٤٠)دا، ئێمە لەبەرئەوەی چ (شەرع) و چ (عەقل) چ (ئیجماع) پشتی ئەو ڕیزبەندییە ئەگرێت،

٤- نەسخ لە قورئاندا رووی نەداوە، بەڵام لە حەدیس دا نەسخی زۆر روویداوەو لەوەدا کێشەیەك نییە، چونکە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) بۆ دیاریکردنی باری بەرژەوەندی خەڵکە بە پێی توانای خۆی هەوڵیداوە و سروشتییە لە پاشاندا بۆی دەرکەوتبێ کە بەرژەوەندی خەڵك لە بارێکی تردایە، نەك ئەوەی ئەم سەرەتا فەرمویەتی. بۆ نموونە: ئەفەرموێ: (ألا أني نهيتكم عن زيارە القبور، ألا فزوروها فانها تذكركم الآخرة) (رواه الحاكم)، بەڵام خۆ خوای گەورە وانییە کە نەزانێ لە داهاتوودا چی روونەداتو سەرەنجامی ئەو بڕیارە سەری لە چییەوە دەرنەچێت، بەڵکو خوای گەورە زانایە بە "رابردوو" بە "ئێستا"و بە "داهاتوویش".[1]

دکتۆر طه جابر العلواني لە کتێبی: "دراسات قرآنية أزمة الانسان ودور القرآن الكريم في الخلاص منها" پرۆژەیەکی (شەش خاڵی) ئەهێنێت بۆ هۆشیارکردنی (ئوممەتی ئیسلامی) کە ئەو ناوی (أمه القطب)ی لێ ئەنێ، یەکی لەو خاڵانە ئەوەیە ئەفەرموێت: "ئەگەر بمانەوێ قورئان بدەین بە گوێی هەمو جیهانداو تەحەدای هەمور خەڵکی پێبکەین پێویستە دووبارە خوێندنەوەیەکی تازە بکەینەوە بۆ ئەو هەمووە کەلەپورەی دەربارەی زانستەکانی قورئان نووسراوە و بە ترازووی قورئان بیکێشین تا قورئان خۆی بڕیاری راستیو ناڕاستی بدات تیایاندا، هەندێ لەو زانستانە کە دراونەتە پاڵ قورئان بوونەتە بار بەسەر قورئانەوەو زۆر جار ناحەزانی قورئان ئەیکەنە مایەی ئاژاوەیەکی گەورە لەناو موسڵماناندا کە زۆربەی موسڵمانان زانیاریی تەواویان نییە لەسەر ئەو زانستانە وەك: "هونەرەکانی خوێندنەوەی قورئان"و "تەقسیمبەندی زۆربەی زانایان بۆ قورئان خوێنەکانو جیاوازی دروست کردن لە نێوان (قرءاة)و (رواية)و (شاذ)و (آحاد)و (متواتر).. کە پێویستە ئەو جۆرە زانستانە وەك قۆناغێکی مێژوویی سەیر بکرێنو نەکرێنە باسی ناو خانەکانی پەخشو چاپکردن.

ئەومان بە راستتر زانی و هێنامان، بۆ ئەمەی کە شەرع وا ئەڵێ: خوای گەورە ئەفەرموێ: "اتبعوا ما أنزل الله اليكم" عەقڵیش ئەڵێ: (نەسخ لقێکی (تەناقوض)ەو کاتێك ئەبێت پەنای بۆ ببرێت کە مومکین نەبێت کە کۆبکرێنەوەو هەردووکیان پێکەوە کاریان پێ بکرێت، ئیجماعیش ئەڵێ: زانایان یەکدەنگن لەوەدا کە لابردنی تعارض" ئەبێ بە کۆکردنەوەو پاشان تەرجیحدان و پاشان نەسخکردندا بڕوات، نەك بە پێچەوانەوە، (التبيان في رفع غموض النسخ في القرآن، ص٣٨و ٣٩و ٤٠)

[1] هەندێ لەم خاڵانە بیرۆکەی دکتۆر موستەفا زەڵمییە لە کتێبی: "أصول الفقه الأسلامي في نسجيه الجديد: ص٣١٢".

هەروەها وەك حەوت پیتەكانی قورئانیش و مەسەلەكانی (ناسخو مەنسوخ) هەموو ئەو باسانە پێویستە بچنە ناو (مەسەلە ئەكادیمییەكان) و سەرلەنوێ خوێندنەوەیان بۆ بكرێتو هەڵسەنگێرێنو بڕیاری (كاربڕو كۆتایی)یان تێدا بدرێت وەك چۆن زانایانی كۆن هەڵسەنگاندنیان كردووە، ئەو باسانە ئێستا بوونەتە "فیتنە" بۆ نەوەكانی ئەم سەردەمە و ناحەزانیش بۆ گومان دروست كردن لەسەر قورئان بە هەموو جۆرێك بەكاری دەهێننو پێویستە ئەو دەرگایانە هەروا بە كراوەیی نەمێنن لەبەردەم ناحەزانی قورئاندا".[1]

باسی حەوتەم: زانستی غەریبی قورئان

(غریب)ی قورئان واتە: ئەو وشە قورئانییانەی كە ماناكانیان لە خودی خۆیاندا یان لە سیاقی ئایەتەكاندا زۆر ڕۆشن نییە، هەندێ لە زانایانو نووسەرانی ئیسلامی ئەم بابەتە لە ژێر ناونیشانی (موشتەرەكی لەفزی) یان (موشكەلی قورئان) دا باس ئەكەن، واتە ئەم وشانەی كە هاوبەشن لە نێوان چەند مانایەكدا یان ئیشكالات هەیە لە ماناكانیدا، باچەند بڕگەیەك باس بكەین:

١ـ هەندێ وشەو ئایەت كە ماناكانیان زۆر روون نییە.

٢ـ هەندێ وشەو ئایەت كە دوو مانا یان زیاتر یان هەیە.

٣ـ هەندێ وشە كە لە نێوان دوو مانادا هاتوچۆ دەكەن.

٤ـ هەندێ وشە كە لە نێوان دوو مانادا هاتووچۆ ناكات.

٥ـ هەندێ وشەو ئایەت كە بە دوو خوێندنەوە ئەخوێنرێتەوە.

٦ـ هەندێ پیت هەیە لە قورئاندا مانای (وشە) یان تێدایە و چەند مانا ئەگەیەنێ.

٧ـ هەندێ پیت هەیە لە قورئاندا بەمانای پیتێكی تر دێت.

زۆر بە كورتی باسی هەریەك لەو بڕگانە بە نموونەیەك یان زیاتر ئەكەین:

١ـ ئەو وشەو ئایەتانەی كە ماناكانیان زۆر روون نین:

---

[1] سەرچاوەی ناوبراو (ص١١٣، ١١٤). دكتۆر مستەفا زەڵمی هەمان رای هەیە بۆ باسە دوورودرێژەكانی نەسخی قورئانو تەنانەت ئەڵێ: پێویستە لە كتێبەكانی "أصول الفقه"دا لابرێنو كەس نەیانخوێنێت. سەری (التبیان) بكە.

ـ حەزرەتی عومەر (خوای لیٚ رازی بیٚت) لە سەر مینبەر بوو ئەم ئایەتەی خویٚندەوە کە ئەفەرمویٚ: (وَفَاكِهَةً وَأَبّاً) (عبس : ٣١). فەرمووی: باشە ئەو (میوە) ئەزانن چییە، ئەی (أبا) یانی چی؟ پاشان رووی کردە خۆیو فەرمووی: "إن هذا لهو التكلف يا عمر". ئەمە زۆر لەخۆکردنە عومەر!

ـ عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ئەفەرمویٚ: نەمئەزانی: "فاطر السموات والأرض"، مانای چییە، تا دوو کابرای دەشتەکی کیٚشەیەکی خۆیان هیٚنایە لام لەسەر (بیر)یٚك، یەکیٚکیان هەر ئەیوت: "أنا فطرتها".[1] واتە: من سەرەتا دەستم بە هەڵکەندی کردووە. "واتە: تیٚگەیشتم کە "فطر" یانی دامەزراندنو دەستپیٚکردن هەر لە سەرەتاوە".

ـ ئیبن عەباس ئەفەرمویٚ: "كل القرآن أعلم الا أربعا: غسلين، وحنانا، والأواة، والرقيم".[2]

٢ـ هەندیٚ وشەو ئایەت کە دوو مانا، یان زیاتریان هەیە

ـ بۆ نموونە "القضاء" کە بە چەند مانا هاتووە لە قورئاندا:

١ـ "فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ" واتە: ئەو گیانەیان گل ئەدریٚتەوە کە مردنی کۆتایی بۆ بڕیار دراوە.

٢ـ (وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوّاً كَبِيراً) (الإسراء: ٤). واتە: بەنی ئیسرائیلمان ئاگادارکردەوە.

٣ـ "فقضاهن سبع سموات" (فصلت ١٢) واتە: حەوت ئاسمانمان دروست کردووە.

٤ـ "ثم اقضوا اليّ" (یونس: ٧١). واتە: چی ئەکەن بیکەن و بەریٚی من مەوەستن.

٥ـ بەدادوەر ئەوتریٚ (قاضي)، چونکە کۆتایی بە کیٚشەکان ئەهیٚنیٚ، ئەوتریٚ (قضي قضاؤك). واتە: کۆتایی بە کارەکەت هیٚنراو جیٚبەجیٚ کرا، یان کەسیٚك کە بمریٚ ئەوتریٚ: (قد قضى) واتە: لیبوویەوە.[3]

ـ یان بۆ نموونە: "الرؤية" کە بۆ چەند مانا بەکاردیٚت لە قورئاندا:

---

[1] مباحث في علوم القرآن: القطان ، ص٣٢٦.

[2] تاويل مشكل القرآن، إبن قتيبة، ص٩٨.

[3] تاويل مشكل القرآن، إبن قتيبة، ص٤٤١، ٤٤٢.

١ـ بینین بە چاوی سەر: (وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى اللّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ) (الزمر : ٦٠).

٢ـ زانیاری پەیدابوون: "أرنا مناسكنا". واتە: فێرمان بکە (ويرى الذين أوتوا العلم) واتە: ئەوانەی زانیارییان هەیە ئەزانن.

٣ـ هەواڵدان بە کەسێك: (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيباً مِّنَ الْكِتَابِ) واتە: هەواڵتان پێنەدراوە.

زانایان وشەکانی "المختلفة، الهدى، الامة، العهد، الأل، القنوت، الدين، الايمان، الفتنة، البلاء، الاسلام، الايمان، الروح، الوحي، الفرح، الزوج، النسيان، السلطان، الخلق، المحصنات، المتاع، الحساب، .. هتد" بەو وشانە دادەنێن کە بۆ زیاتر لە مانایەك دانراون لە قورئانیشدا زیاتر لە مانایەك ئەبەخشن.[1]

٣ـ هەندێك وشە لە نێوان دوو مانادا هاتوچۆ ئەکەن، هەندێ بەمە ئەڵێن: "موشتەرەکی لەفزی".

ـ بۆ نموونە وشەی (قرء) کە خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ). زانایان ئەڵێن: (قرء) لە زمانی عەرەبیدا بەمانای (حيض) و بە مانای (طهر)یش دێت.. (مالك)و (شافعی)و (ئەحمەد)و (دواودی ظاهیری)و (أبو ثور)و (عائیشە)و (ئیبن عەباس)و (ئیبن عمر) و (زەیدی کوڕی ثابت)و (هەر حەوت فەقیهەکەی مەدینە)و (قتادە)و (زهری)و (ئەبانی کوڕی عوسمان) رایان وایە کە (قرء) یانی (طهر)، بەڵام (أبوحنیفە)و (ئەحمەد لە ریوایەتێکیدا) ئەڵێن: مەبەست لە (قرء) بریتییە لە (حيض).[2]

ـ یان بۆ نموونە وشەی (نكح) کە خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَلاَ تَنكِحُواْ مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاء) هەندێ لە زانایان بە (عقد)و هەندێ بە (وطأ) مانای ئەکەنو هەردوو ماناکەش هەڵدەگرێ.

---

[1] هەمان سەرچاوە ص٤٤١، بە دواوە.

[2] هەردوولایان بەڵگەی (نەقڵی)و (عەقڵی) زۆر دێننەوە بۆ راکەی خۆیان، هەرکەس ویستی ئاگاداری ئەو موناقەشەیە بێت با سەیری بۆ نموونە (تفسير النصوص)، (١٤٧/٢) بە دواوە بکات، یان سەیری (أصول الأحكام)ی (حمد كبيسى) بکات.

٤ـ هەندێ وشەو ئایەت کە بە دوو خوێندنەوە ئەخوێنرێنەوە

بۆ نموونە خوای گەورە ئەفەرموێ: (فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) (التوبة:١١١)، زانایان ئەڵێن بە خوێندنەوەیەکی تریش خوێنراوەتەوە: (فَيُقتلُونَ و يَقْتُلُونَ) واتە لە یەکەمیاندا ماناکەی وایە، ئەکوژن و ئەکوژرێن لە دوهەمدا ماناکەی ئەبێتە ئەکوژرێن و ئەکوژن، واتە پاش‌و پێش ئەکەون.

یان: (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) بە (مَلِك يوم الدين) و (نَنَشرُها) بە (ننشرها) یان (ما أخلفنا موعدك بِملكِنا) بە مِلْكِنا و مُلْكِنا و مَلْكِنا) خوێنراوەتەوە و بەو پێیەش هەریەکەی مانایەکی زیادە ئەخاتە سەر ووشەکە.

٥ـ هەندێ پیت هەیە لە قورئاندا مانای وشەیان تێدایە.

وشەی (انی) بۆ نمونە کە بەمانای(من این) و بەمانای (کیف) دێت.[١] وەك ئەفەرموێ: (قلتم انی هذا) واتە (من این هذا)، بەڵام " انی یحي هذه الله بعد موتها " یانی (کیف یحي هذه الله بعد موتها)، هەروەها (فاتوا حرثکم انی شأتم)، واتە (کیف شأتم)، بەڵام زانایان بۆ ئەم ئایەتەی کۆتایی دوو مانای تری ئەکەن ئایا "عمومی حاڵەتە"، یان "عمومی شوێنە"، زانایانی ئەهلی سوننەت ئەفەرمون: بە بەڵگەی ئەوەی ئەفەرموێ (حرثکم) کە واتە مەبەست شوێنی تۆوە نەك شتی تر، بۆیە زانایان ئەفەرمون مەبەست (عموم الأحوال دون المحال)ە.

پیتی (أم) کە مانای (أو) و مانای (پرسیار) و هەندێ مانای (بل + استفهام)یشی لێوەر دەگرن. خوای گەورە ئەفەرموێ: (أَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاء أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ * أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاء أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِباً). (الملك: ١٦ـ ١٧) لێرەدا بە مانای (او) دێت.

خوای گەورە ئەفەرموێ: (ام يحسدون الناس علي ما اتاهم الله من فضله). مەبەستی "أيحسدون الناس؟"ە.[٢]

---

[١] زانایان ئەفەرمون (انی) ئەگەر بچێتە سەر رستەی کردار(جملە فعلیە) ئەوە مانای(کیف) ئەگەیەنێ، بەڵام ئەگەر چووە سەر رستەی ناوی(جملە اسمیە) مانای(من این) ئەگەیەنێت.

[٢] مشكل القرآن، ابن قتيبة، ص٥٤٦.

هەندێ مانای (بل + استفهام) ی لێوەر دەگرن، وەك خوای گەورە ئەفەرموێ (أم خلقوا من غير شيء أم هم الخالقون) واتە(بل أخلقوا من غير شيء).[1]

٦ـ هەندێ پیت بە مانای پیتێکی تر دێت.

وەك: (في) کە بە مانای (علی) دێت یان (باء) بە مانای (عن) دێت و (لام) بە مانای (علی) و (مع) و (الی) دێت. هەروەها، وەك ئەفەرموێ: (وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ) (طه:٧١)، لێرەدا (في) بە مانای (علی) دێت.

(فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيراً) (الفرقان:٥٩) لێرەدا(به) بەمانای (عنه) دێت.

(وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْض) (الحجرات:٢) (له) بە مانای (علیه) دێت.

(وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ) (النساء:٢) (الي) بەمانای (مع) دێت.

(بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا) (الزلزلة:٥) (لها) بە مانای (الیها) دێت.

زانایان و لە وانە" ئیبنو قوتەیبە" لەم بابەتەدا و لە کتێبی (تأويل مشكل القرآن)دا باسی زیاد لە (١٥) پیت ئەکات کە ماناکانیان لە جێی مانای پیتێکی تر دانراوە و بە وورد بونەوە لێی بۆت دەرئەکەون.

سوودی ئەم بابەتە چییە؟ بۆچی خوای گەورە ئایەتەکانی قورئانی وا داناوە؟ ئەی بۆچی هەموو ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزی بە ڕوونی دانەبەزاندووە و هەموو کەس بێ ماندو و بوون و لێورد بوونەوە لێیان تێ بگات؟ درێژەی ئەم وەڵامە ئەخەینە باسی" موحکەم" و "موتەشابە" و لێرەدا تەنیا ئەوەندە ئەڵێین: خوای گەورە مەبەستیەتی بەم قورئانە عەقڵەکان بخاتە جوڵە و بیر کردنەوە تا گەشە بکەن و گەورە بن و جیاوازی لە نێوان زانا و نەزان و خەمخۆر و خەمساردا دەربکەوێت و خەڵکی فێری تەمەڵی و تەوەزەلی نەبن.

باسی هەشتەم: زانستی (موحکەم و موتەشابە)

قورئان لە ئایەتێکی سورەتی (آل عمران)دا ئایەتەکانی قورئان ئەکاتە دوو بەشەوە بە شێکیان ناو ئەنێ" محكمات" و بەشەکەی تریان ناو ئەنێ"متشابهات" ئەوەتا ئەفەرموێ:

---

[1] ئیبنو قوتەیبە زیاد لە(٣٥) پیت باس ئەکات کە مانای تایبەتی ئەدەن لە ژێر ناونیشانی(حروف المعاني)دا لە ل(٥١٧)ە وە تا ل(٥٦٣).

(هُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاء الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاء تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا) (آل عمران:٧). واتە بە پێی ئەم ئایەتە قورئان دوو جۆر ئایەتی لە خۆی گرتووە" موحکەمەکان" و" موتەشابهەکان". کەواتە "موحکەم" چییە و "موتەشابه" چییە؟.

زانایان تەفسیر و ڕای جیا جیایان هەیە بۆ ناساندن و پێناسەی ئەم دوو وشەیە کە لەم سێ پێناسەدا کورتیان ئەکەینەوە.

پێناسەی موحکەم:

١ـ ما عرف المراد منه، واتە ئەوەیە مانا و مەبەسەکەی دیارە و ئەزانرێت.

٢ـ ما لا يحتمل الا وجها واحدا، واتە ئەوەیە کە تەنیا یەك مانا هەڵدەگرێت.

٣ـ ما استقل بنفسه و لم يحتج الى بيان، واتە ئەوەیە سەربەخۆ مانا ئەدات و پێویستی بەوە نییە وشەیەکی تر ڕۆشنی بکاتەوە.

پێناسەی "موتەشابه":

١ـ ما استاثر الله بعلمه، واتە ئەوەیە تەنیا خوا ئەزانێ یانی چی.

٢ـ ما احتمل اوجه، واتە ئەو وشەیە کە چەند مانا هەڵدەگرێت.

٣ـ مالا يستقل بنفسه واحتاج الى بيان برده الى غيره،[1] واتە ئەوەیە سەربە خۆ مانا نادات بە دەستەوە و پێویستی بەوە هەیە لە ژێر مانای ووشەیەکی تردا مانای بکەی.

زانایان وەك لە پێناسەی (موحکەم و موتەشابهدا) ڕای جیا جیایان هەیە، هەرواش لە دیاریکردنی جۆری ئایەتە موحکەم و موتەشابهەکاندا ڕای جیاوازیان هەیە.

یەکێکی وەکو ئیبن حەزمی ظاهری ئەڵێت: "موتەشابهە لە قورئاندا بریتی‌یە لە سوێندەکان کە لە سورەتەکاندا هەیە وەك: (والضحى والليل اذا سجى)، (والفجر وليال عشر)، هەروەها پیتە تاكو جوتەکان کە لە سەرەتای سورەکاندا هاتوونو جگە لەمانە هەموو ئایەتەکانی قورئان موحکەمن).[2] هەندێ لە زانایان بە پێی پێناسەکەی خۆیان

---

[1] سەیری (مباحث في علوم القران/ مناع القطان، ص٢٠٧) بکە.

[2] الاحكام في أصول الأحكام (٤٨/١، ١٢٣/٤)، هەروەها النبذ في أصول الفقه، ص١٠٢، تحقيق ابو عبدالله النجدي.

لایەکی تەواوی قورئان نەکەنە (موتەشابە)و ئەڵێن (موتەشابە ئەو وشەو ئایەتانەیە کە زیاد لە یەك مانا هەڵدەگرن).[1] هەندێکی تر ئەمسەریان لێ گرتووەو ئەڵێن: "موتەشابە هەر لە قورئاندا نییە".[2]

هەندێ روونکردنەوە بدەین لەم بابەتەدا تا خوێنەری بەڕێزی کورد بە گشتی و لاوانی تازەپێگەیشتووی دڵ پڕ لە ئومێد بەتایبەتی ، هیچ نەبێ لە باسەکە نزیك ببنەوەو ئەگەر لە راستی بابەتەکەش بەتەواوەتی نەگەن:

١ـ هۆی ئەوەی کە زانایان رای جیاجیایان هەیە لە موحکەمو موتەشابە ئەوەیە، ئایەتەکەی سورەتی (آل عمران) بە دوو شێوە ئەخوێنرێتەوە:

یەکەمیان: لەسەر وشەی (الله) ـ لە ئایەتی (وما یعلم تأویله الا الله) ـ واجبە بوەستیو خوێندنەوەکە رابگری.

دووەمیان: وەستان لەوێدا واجب نییەو بەڵکو ئەبێ خوێندنەوەکە بدەیتە دەم (والراسخون فی العلم)و لەوێدا بوەستی .. بەم پێیە بێت مانای ئایەتەکە لە (باری یەکەم)دا واتە: تەنیاو بە تەنیا هەر خوا مانای ئایەتە موتەشابیهەکان ئەزانێت، مانای ئایەتەکە لە (باری دووەم)دا واتە: خواو زانا ریشەدارەکان مانای ئایەتە موتەشابیهەکان ئەزانن. جا ئەوانەی لەسەر خوێندنەوەی (شێوەی یەکەمن) ئەڵێن: ئایەتە موتەشابیهەکان بریتین لەو شتانەی پەیوەندییان نییە بە (یاسا)و (حوکمە تەکلیفییەکانەوە)، چونکە عەقڵ نایبڕێ خوا تەکلیفی شتێك بکات لە خەڵکی نەزانن مانای چییە! لەبەرئەوە ئایەتە موتەشابیهەکان سنووردار ئەکەن لە:

١ـ پیتە تاكو جووتەکانی سەرەتای سوورەتەکاندا وەك (الم، الر، کهیعص، ن، ق..) .

٢ـ ئایەتەکانی (صفات) کە باسی (دەست) و (روو)و (چاو)و (نزیکی)و (حازر) .. ی خوا ئەکات.

٣ـ (هاتن)و (دابەزین)و (خێر وەرگرتن بە دەستی راست).. هتد ی خوا گەورە ئەکات.

٤ـ سوێندەکانی قورئانو کاتی هاتنی قیامەتو بینینی خوا لەبەهەشتداو .. هتد.[1]

---

[1] وەك جصاص بۆ نموونە لە تفسیر النصوص ٣١٣/١ .

[2] وەك عەبدولوەهاب خەلاف بۆ نموونە.

ئەوانەش لەسەر خوێندنەوەی (شێوەی دووەم)ن ئەڵێن: ئایەتە موتەشابیهەکان لە قورئاندا هەموو ئەو ئایەتانەن کە دوو ماناو زیاتر هەڵدەگرنو زانینی ماناو مەبەستەکانیان لای خواو لای ئەو زانایانەن کە ریشەدارن لە زانستی شەرعیدا. ..

"ئیبنو قوتەیبە" ئەفەرموێ: من لەوانە نیم کە ئەڵێن زانا ریشەدارەکان لە زانستدا مانای موتەشابیهەکان نازانن، ئەوە هەڵەیە بەدەم (زمان = اللغە)و بەدەم "مانا"وە ئەکرێت، چونکە خوای گەورە شتێکی لەم قورئانەدا نەوتووە کەڵکی نەبێت بۆ بەندەکانی، یان فێری ماناو مەبەستێکی خوایان نەکات، .. پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دوعا بۆ ئیبن عەبباس ئەکاتو ئەفەرموێ: (اللهم علّمه التأویل وفقهه فی الدین).[٢] موجاهیدیش لەتەفسیری ئایەتەکەدا ئەڵێ: زانایان ماناکانی ئەزانن‌و ئەڵێن: (آمنا به كل من عند ربنا)، جا ئەگەر زانا ریشەدارەکان لە زانستدا، بەش‌و هەڵوێستیان هەر ئەوەندە بێت بڵێن: "آمنا به كل من عند ربنا" ئیتر چ فەزڵێکیان هەیە بەسەر خوێنەوارەکانی تردا، یان بەسەر عەوام‌و نەخوێندەوارەکانیشدا، چونکە خۆ هەموو هەر ئەڵێن: "آمنا به كل من عند ربنا".[٣]

دوای ئەمانە "ئیبن قوتەیبە" ئەفەرموێ: پاش ئەمانە، باشە خۆ ئێمە تەفسیرزانێك شك نابەین لە ماناکردنی ئایەتێکدا وەستا بێت‌و تەفسیری نەکردبێت‌و بڵێت: ئەمە موتەشابیهەو خوا نەبێ کەس بە مانای نازانێ، بەڵکو تەفسیری هەموو ئایەتەکانیان کردووەو تەنانەت تەفسیری پیتە تاك‌و جوتەکانیشیان کردووە کە لە سەرەتای سوورەتەکاندا هاتووە وەك (الم، حم، طه) و ئەوانی تری وەك ئەوان".[٤]

---

[١] سەیری (تفسیر النصوص، ٣١٢/١)، بەداوە بکە.

[٢] فەرمودەکە لە بوخاریدا هەیەو لە ریوایەتێکی تردا ئیبن عومەر ئەفەرموێ: پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئیبن عەباسی بانگ کردو دەستی هێنا بەسەریداو هەندێ لیکی دەمی خۆی کردە دەمی ئیبن عەبباس‌و فەرمووی: "الله فقهة في الدين وعلمه التأويل". سەیری (الإصابە، ٩١/٤) و پەراوێزی (تأویل مشکل القرآن)ی ئیبن قوتەیبە (ص ٩٩) بکە.

[٣] تاویل مشکل القرآن، ص١٠٠.

[٤] هەمان سەرچاوە لاپەڕە.

٢ـ خوا گەورە کە ئايەتەکانی قورئانی کردوە بە دوو بەشەوە "موحکەم‌و موتەشابەه" مەبەستی ئەوەیە کە خەڵکی بزانن ئايەتە موحکەمەکان هەموو ئەو ئايەتانەن کە بناغەو گۆڕيچەی هەموو مەسەلە گەورەکانيان لەسەر راوەستاوە وەك "بنەماکانی ئاين‌و بنەماکانی دەستوور".[١] و موتەشابيهەکانيش بريتين لەو ئايەتانەی کە زياتر لە تايبەتمەنديیەکانی زانايانن‌و ئەوان ئەتوانن بيانهێننەوەو بۆ ژێر موحکەمەکان و لە ژێر تيشکی ئەو موحکەمانەدا تەفسيری تەواويان بۆ بکەن.. با ئەمە بەيەك دوو نموونە روونتر بکەينەوە:

نموونەی يەکەم: خوای گەورە ئەفەرموێ: (أَلا إِنَّ أَوْلِيَاء اللّهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ * الَّذِينَ آمَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ * لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَياةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ لاَ تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) (يونس: ٦٢ ـ ٦٤). سۆفيەکان بۆ ئەو ئايەتە شوێن ئاماژەکانی ئەو ئايەتانە کەوتوون و هاتوون ئەولياکانيان ئەوەندە بەرزکردوەتەوەو ئەوەندە مانايان لە (لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَياةِ الدُّنْيَا) دەرهێناوە، بردويانەتە ريزی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)، بەڵکو عەوامی وا هەيە لەپێغەمبەرانيش بەرزتريان کردونەتەوە و قەناعەتيان وايە کاروباری دونياو ئاخيرەت لە "ديوانی صالحين" وە نەخشەی بۆ دائەنرێت‌و ئەوان خاوەنی زەوی‌و ئاسمانەکانن‌و ئەو مەجليسە سەنتەر و بڕيار دەرە بۆ ژيان‌و مرۆڤ‌و بوونەوەر!!

سەيرت لەمە نەيەت و بە بوختان‌و قسەی کردنی بێ بناغەشی مەزانە بەدەم خەڵکەوە، بەڵکو ئەوە راستەقينەيەکە کە زۆر کەس نايزانێ و ئەوەشی ئەيزانێ ناوێرێ بە ئاشکرا بيڵێ، بەڵام (فالله أحق أن تخشاه).

(عبدالعزيز الدباغ الفاسي) ـ کە ئەحمەدی کوڕی موبارەکی ـ فيقهزان ـ لێوەی ئەگێڕێتەوە لە کتێبی (الابريز)دا نووسيويەتی ئەڵێ: گوێم لە شێخ بوو ـ رەزای خوای لێ بێت ـ ئەيوت: ديوانی صالحان لە ئەشکەوتی (حراء) دايە، (غەوس) لە دەرەوەی ئەشکەوتەکەدا دائەنيشێت‌و مەککە ئەکەوێتە شانی راستييەوەو مەدينەش ئەکەوێتە بەردەم ئەژنۆی چەپيەوەو چوار (قوتبی زەمانەش) ئەکەونە لای راستييەوە کە هەموويان سەر بە مەزهەبی ئيمام ماليکی کوڕی ئەنەسن (رەزای خوا لێ بێت)، سێ قوتبی تر لە لای چەپيەوە هەن کە هەريەکەيان سەر بە مەزهەبێکن لە سێ مەزهەبەکەی تر، (وەکيل)يش

---

[١] تفسير النصوص، (٣١٨/١).

لەبەردەمیدایەو پێی ئەوترێ (قاضي دیوان)، کە لەم رۆژەدا ئەویش لەسەر مەزهەبی مالیکییە.. (غەوس) قسە لەگەڵ (وەکیل)دا ئەکات و هەربۆیەش پێی ئەوترێ (وەکیل)، چونکە لە جیاتی هەموو ئەوانەی لە دیواندا ئەو ئەتوانێ قسە بکات (شێخ فەرموی): ئیش‌و کار هەمووی بەدەست ئەو حەوت (قوتبە)یە، ئەوانیش بە ئاماژەی (غەوس) ئەجولێنەوە، هەر (قوتب)ێکیش لەو حەوت (قوتبە) ژمارەیەکی دیاریکراوو تایبەت لە ژێر دەستیاندا کارئەکەن‌و شەش ریزی تر لە پشت (وەکیل)ەوە هەیە.. (شێخ رەزای خوای لێ بێ ئەفەرموێ): هەندێ لە (پیاوەکامڵەکان) کە مردوون لەوێدا ئامادە ئەبن‌و ئەچنە ریزی زیندووەکان.. (ئەفەرموێ): جا فریشتەکان ئامادە ئەبن‌و ئەچنە پشت ریزەکانی ئەمانەوە، (جنۆکە کامڵەکانیش) بەهەمان شێوە ئامادە ئەبن‌و دێن... (خوای لێی رازی بێت ئەفەرموێت): هەندێ جاری واش هەیە پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) ئامادەی ئەو دانیشتنانە ئەبێت.. و پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) هەر لەگەڵ (غەوس)دا قسە ئەکات، (غەوس)یش هەروەها تەنیا لەگەڵ پێغەمبەردا قسە ئەکات‌و ئەگەر پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لەوێ نەبێ (غەوس) ئەوەندە نورانی ئەبێت کەس لە خەڵکی (دیوان) ناتوانن لێی نزیك ببنەوە، چونکە ئەیانسوتێنێ، بۆیە لە دوری ئەوەوە دائەنیشن، جا ئەوەی لە خواوە بۆیان دائەبەزێ تەنیا پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەتوانێ ، بەرگەی بگرێ‌و کە لە ئەویش دەرچوو تەنیا زاتی (غەوس) بەرگەی ئەو شتە ئەگرێ، لە (غەوس)یشەوە دابەش ئەبێت بەسەر هەر حەوت قوتەبەکەداو لە قوتبەکانیشەوە دابەش ئەبێت بەسەر ئەهلی دیوان هەموویدا، .. ئەو سەعاتەی کە کۆبونەوەی دیوان ئەکرێت بریتییە لەو سەعاتەی کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) تێیدا لە دایك بووە، دروست ئەو سەعاتەیە کە ئەکەوێتە سێیەکی کۆتایی شەو".[1] جا ئەوەی ئەم کتێبە ریوایەت ئەکات ئەڵێت:

گوێم لە شێخ بوو (رەزای خوای لێ بێ) ئەیفەرموو: ئەو زمانەی ئەهلی دیوان قسەی پێ ئەکەن بریتییە لە زمانی (سریانی)، چونکە زمانێکی کورتەو وشەکانی مانای زۆر ئەگرنە خۆیان.. گوێم لێ بوو ئەیفەرموو: هەموو ئەو ئەولیانەی کە ئامادەی دانیشتنەکانی دیوان ئەبن ناتوانن سەیری (اللوح المحفوظ) بکەن، بەڵکو هەیانە ئەتوانێ سەیری بکات‌و

---

[1] الابریز (١٩٣ـ ١٩٤).

بیخوێننەوەو هەشە تەنیا بەدڵ بۆی ئەروانێ .. گوێم لێ بوو ئەیفەرموو: ئەولیا بچوکەکان (بەلەش‌و بە گیان) ئامادە ئەبن، بەڵام ئەولیا گەورەکان هیچ سنوورێکیان بۆ نییە، .. شێخ رەزای خوای لێ رازی بێ ئاماژە بۆ ئەوە ئەکات کە ئەولیای بچووك کە ئەڕوات بۆ دیوان ئەوە (لەش‌و گیان)ی ئەڕوات بۆ ئەوێ‌و ئیتر لەناو ماڵ‌و وڵاتی خۆیدا "غەیب" ئەبێت و بە تەواوەتی شار بەجێدێڵی، چونکە بە "لەش" بۆ ئەوێ ئەڕوات، بەڵام ئەولیای گەورە بە دەوری سەری خۆیدا ئەسوڕێتەوەو گیانی لەوێ ئامادە ئەبێت و هەر لە ماڵەکەی خۆشیدا ئەمێنێتەوە، چونکە ئەولیای گەورە توانای گۆڕانکاری و گەشەکردنی بێسنوورەو ئەگەر بیەوێ ئەتوانێ بچێتە هەر شێوەیەك حەز بکات، لەبەرئەوە رۆحی کامڵ بووە هەرکەس بیەوێ ئەتوانێ لە شێوەی (سێ سەدو شەست و شەش) زاتی تر دا خۆی بنوێنێ... نەك هەر ئەمە، بەڵکو جارێکیان لە شێخم بیست (رەزای خوای لێ بێ) کە لە دەرەوەی حەبەشە بووین، کە دەرگایەکە لە دەرگاکانی فاس فەرموی: ئەرێ دیوان چییەو ئەولیا چییە، هەر هەموویان لە سنگی مندان!، جارێکی تریش گوێم لێبوو ئەیفەرموو: ئاسمانەکان‌و زەوییەکان بە نیسبەت منەوە وەك مسێکی کۆن وایە لە دەشتێکی کاکی بە کاکیدا فڕێدرابێت! ئەمە دەریایەکی بێ بنەو ئەوسەری دیارنییە، ئێمەش لەکەنارێکدا بە ئومێدو چاوەڕوانییەوە لێی راوەستاوین‌و بە گوێلی بچوکی خۆمان لەو دەریا گەورەی شێخ ئاو هەڵدەگۆزین (رەزای خوای لێ بێ) هەریەکەمان بەپێی توانای خۆی".[1]

پاشان دوای ئەوە (دەبباغ) بە درێژی باسی ئیش‌و کارەکانی ئەهلی دیوان ئەکات کە چۆن بەرنامە بۆ ژیان دائەنێن‌و ژیان‌و بوونەوەر هەڵدەسوڕێنن کە ئەوەی بیخوێنێتەوە وەك نووسەری (التوحيد والوساطة في التربية الدعوية) ئەڵێت: ناتوانێ هاوملی (حەللاج)ی ئەکات[2].

نموونەی دووەم: لەبەرئەوەی حەزرەتی عیسای کوڕی مەریەم (عليه السلام) بە ئیزن‌و یارمەتی خوا مردووی زیندوو ئەکردەوە و لە قوڕ باڵندەی دروست ئەکردو فووی پێدا ئەکردو ئەفڕی‌و کەچەڵ‌و کوێرو لاڵی چاك ئەکردەوەو هەواڵی ماڵی خۆیانی بە وردی پێ ئەدان،

---

[1] الابريز، ١٩٨ـ ١٩٩.

[2] لەوانەیە سۆفیەکانی لای خۆمان (دینداری)و (عەقڵ) شتی وایان پێ نەڵێ، بەڵام ئەوە (منطق)ی سۆفیەکانی بۆ نموونە وڵاتی (مەغریب)ە.

نەصاراکان هاتن مەریەمو عیساشیان لێبوو بە (خودا) و کە وردیش نەبوونەوە سەیر ئەکەن چ مەریەم چ عیساش بەبێ شت خوادرن ناژین، ئەخۆش ئەکەون و ئەمرن، هاتن عەقیدەیەکی سەیریان داهێنا وەك ئەوەی رزگاریان بووبێ لەو (تناقض)ەی تێیکەوتوون، (کە خوا خوایە و بەندەش بەندەیە، خوا خولقێنەرو خولقاویش خولقاوە)، هاتن "سێ ئەقنومەکەیان" داهێنا.. کە مەریەم دایکی عیسایەو عیسا کوڕی خوایەو رۆحی خواش لە عیساو دایکیدا تواوەتەوەو سیفەتی خوایەتی چ لە عیساو چ لە مەریەمیشدا دروست بووەو گونجاوە بڵێی هەرسێکیان خودان و کاری خواوەند ئەنجام ئەدەن (العیاذ باللە).

ئەوەی بوو بە هۆی ئەوەی ئەصاراکان بەم دەردەبچن، شوێن (متشابهات) کەوتن و رۆچوونیان بوو لە مانا دۆزینەوەدا لە ئەو کارانەی کە عیسا پێیان هەڵدەستاو هەر لەبەرئەوەی ئەو کارانەی حەزرەتی عیسا (کە بە ئیزن و ویستی خوا ئەنجامی ئەدان) لای ئەمان کاری خواوەند بوو، گومانیان برد عیسا بووبێتە خوا، یان بووبێتە پارچەیەك لە خوا (سبحانە وتعالی) ئەگینا چۆن ئەو کارانەی پێ ئەکرێ، بەهەمان شێوە لەناو ئوممەتی ئیسلامیشدا کەسانێك سەیری کاری چەند پیاوێکی خواناس و صالحیان کرد کە کاری وایان لێ ئەوەشێتەوە کە هی خواوەندە، هەژارانە ئەو پیاوباش و ئەولیایانەیان لێبوو بە خواو نزیك لە خوا و گەورەتر لە صەحابە و پێغەمبەریش (صلی اللە علیە وآلە وسلم) کە هەموو ئەو کارانە بە ئیزن و ویستی خوا ئەنجامیان داوەو خوا وەك رێزێك بۆی کردوون و رازیش نییە زیاد لەوە ماناو مەبەست لەو ئیشانە دەربهێنرێت.

ئەگەر ئەو ئایەتانە شوبهەیەکی وا دروست دەکەن ئەوە پێویستە بهێنرێنەوە بۆ ژێر ئایەتە موحکەمەکانی وەك: (إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلاً لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ) (الزخرف: ٥٩)، یان (أَلاَ لَهُ الْخَلْقُ وَالأَمْرُ).

هۆشیارو ئاگادار بن! چ دروستکردن چ فەرمان کردن و بڕیاردان تەنیاو تەنیا هەر لە دەستی خوادایە.. یان ئەفەرموێ: (يُدَبِّرُ الأَمْرَ مَا مِن شَفِيعٍ إِلاَّ مِن بَعْدِ إِذْنِهِ)، یان (وَاللَّهُ يَحْكُمُ لاَ مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ). یان (إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ لِلَّهِ أَمَرَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ)، یان (قُلِ ادْعُواْ الَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِ فَلاَ يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنكُمْ وَلاَ تَحْوِيلاً) (الإسراء: ٥٦). یان ئەفەرموێ: (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ لاَ يَسْتَجِيبُونَ لَهُم بِشَيْءٍ إِلاَّ كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ). ئەمانەو چەندان ئایەتی تری "موحکەم".

نموونەی سێیەم: هەندێ کاتێك کە ئەو جۆرە ئایەتانە ئەخوێننەوە کە ئەفەرموێ: (مَن يَهْدِ اللّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيّاً مُّرْشِداً) (الكهف: ١٧). یان ئەفەرموێ: (إِن كَانَ اللّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ)، یان ئەفەرموێ: (فَيُضِلُّ اللّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) (إبراهيم: ٤)، دێت ئەوەندە ماناو مەبەست بار ئەکات لە وشەکانی ئەو جۆرە ئایەتانە کە بە هیچ شێوەیەك ئەو وشانە ئەو جۆرە مانایانە ناگەیەنن‌و لە مەبەست‌و ئامانجی شەریعەتی ئیسلام‌و دادو حیکمەتی خوا (عز وجل)یش دووریان ئەخاتەوە و لە کاتێکدا پێویستە ئەو ئایەتانە لە ژێر ئایەتە موحکەمەکانی وەك: (إِنَّ اللّهَ لاَ يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَلَـكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) (يونس: ٤٤)، یان ئەفەرموێ: (فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ)، یان (إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ)، کە بە روونی باسی ئەو شتانە ئەکات کە عەبد تێیدا سەربەخۆ و ئازادە و ئەو شتانەش باس ئەکات کە کاری خوایەو پەیوەندی بە عەبدەوە نییە.

ئەم نموونانەمان بۆیە هێنایەوە تا ئەوە دەربخەین کە "موحکەم و موتەشابە" بریتین لەو دوو جۆرە ئایەتانەی کە یەکەمیان یەك مانای روون و سادە و جێگیر ئەدات و (ئەرینە) چ وشەکە خۆی بێت، یان قەرینەی دەرەکی ئەیبرێتەوە، بەڵام "موتەشابە" ئەو وشانەیە کە مانای سادە و جێگیریان نییەو بە قەرینەی ئایەتی تر، یان گیانی شەریعەت یان عەقڵ و سەلیقە مانایەکی تایبەت و تەواوی پێ ئەدەیت و دوای ئەوە ئیتر دەرگا لە مانا زۆرو زەبەندەکانی تر دائەخەیت کە ئەوانە لێی دەردەهێنن کە خوای گەورە دەربارەیان ئەفەرموێ: (فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاء الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاء تَأْوِيلِهِ).

پێغەمبەریش (صلى الله عليه وآله وسلم) بە عائیشەی فەرموو: بەحەزەربە لەو کەسانەی کە خوای گەورە دەربارەیان ئەفەرموێت: "فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاء الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاء تَأْوِيلِهِ".[1]

ئایەتە موتەشابیهەکان کارو تایبەتمەندی زانایانن‌و پێویستە ئەوانەیان کە ریشەدارو پسپۆڕین لە زانستە شەرعییەکاندا بیانهێننەوە بۆ ژێر ئایەتە موحکەمەکان بە پێی ئەو

---

[1] رواه مسلم.

ئایەتانە تەفسیریان بکەن وەك هەرسێ نموونەی (ئەولیاکان) و (حەزرەتی عیساو مەریەمی دایکی)و (مەسەلەی قەزاو قەدەر) دا باسمان کردن.[1]

هەندێ لە زانایان چەند مەسەلەی تری وەکو (ئەسماو سیفاتی خوا) بە تایبەتی صیفەتە خەبەرییەکان و مەسەلەی لەفزی (أنا)و (نحن) کە خوای گەورە بۆ زاتی خۆی بەکاریان دێنێ لە ریزی ئایەتە موتەشابیهەکاندا باس ئەکات و بە پێویستی ئەزانێ لە ژێر ئایەتە موحکەمەکاندا راڤەو تەفسیر بکرێن.[2]

٣- بۆچی قورئان هەموی موحکەم نییەو موتەشابیهیشی تێدایە؟

زانایان زۆر لەوە کۆڵیونەتەوە کە بۆچی ئایەتەکانی قورئان هەمووی موحکەم نینو بەو پێیە گشتییان مانای روونو ئاشکرایان هەبێتو کەس بواری ئەوەی بۆ خۆش نەبێت مانای نادروست لە ئایەتەکان دەربهێنێ، خوای گەورە بۆ رێگەی لەو کەسانە نەگرتووە کە دڵیان لادانی تێدایە و ئایەتی موتەشابیهی لە قورئاندا نەفەرمواوەیەو بەوشێوەیەش کەس بە دوای مانای نادروستو نەگونجاودا نەئەگەڕا؟!

لەوەڵامی ئەم رەخنەیەدا زانایان ئەفەرموون:

"ولو كان القرآن كله ظاهرا مكشوفا حتى يستوي في معرفته العالم والجاهل، لبطل التفاضل بين الناس وسقطت المحنة وماتت الخواطر".[3]

واتە: ئەگەر قورئان هەمووی روونو ئاشکرا بوایە و زانا و نەزان هەردووك وەك یەك ماناکانیان بزانیبا، ئەوکاتە جیاوازی لە نێوان خەڵکدا نەئەما (ئەم زاناو ئەو نەزان) و تاقیکردنەوە کۆتایی ئەهات و خورپە و داهێنان بە تەواوی ئەمردن.

زانایان ئەفەرموون: **"مع الحاجة تقع الفكرة والحيلة و مع الكفاية يقع العجز والبلادة"**، لەگەڵ بوونی پێویستیدا بیرۆکە و هەوڵو کۆشش لە دایك ئەبێتو لەگەڵ تێری (بوونیشدا) دەسەوسانیو تەمەڵی لە دایك ئەبێت..

---

[1] سەیری: (تفسير القرآن العظيم، محمود شلتوت، ص ١٠٨و ١٠٩)، بکە کە بە جوانی ئەم پرسەی رۆشن کردووتەوەو ئێمەش نموونەکانمان لەوێ وەرگرتووە.

[2] التفسير المنير، وهبە الزحلي (٢/١٦٤).

[3] تأويل مشكل القرآن ، إبن قتيبة، ص٨٦.

لە یەکێکیان پرسی بۆچی خۆزگە بەوەناخوازێت بگەیتە سنووری کیفایەت و تێری، وتی: حەزم لە خوو ئەخلاقی تەمەڵ و دەستەوسانەکان نییە!

هەر زانایان ئەفەرموون: "هەرچی زانیاری هەیە چ زانیارییە ئاینییەکان و چ زانیارییە مرۆییەکان بەشێکیان زانیاری سەرەتایین‌و بەشێکیان زانیاری وردو قورسن، قوتابی لە زانیارییە سەرەتاییەکانەوە هەنگاو بە هەنگاو سەرئەخرێت بەرەو زانیارییە ورد و قورسەکان و ئەوەشە وانەکات مامۆستاکان فەزڵیان ببێت بە سەر قوتابییەکاندا".[1]

هەر زانایان ئەفەرموون: ولوكان كل فن من العلوم شيئاً واحداًلم يكن عالم ولا متكلم ولا خفي ولا جلّي، لأن فضائل الأشياء تعرف بأضدادها".[2]

واتە: ئەگەر هەموو جۆرەکانی زانست‌و زانیاری یەك شت بوونایە، ئەوکاتە مامۆستاو قوتابێتی نەئەماو نادیارو دیار لەو زانستانەدا نەئەما، چونکە گەورەیی هەموو شتێك لە پێچەوانەکەیدا دەرئەکەوێت.. واتە فڵان کەس لە شتە وردو قورسەکانی فڵانە زانستدا ئاگادارە گەورەیی زیاتر دەرئەکەوێ لەو کەسانەی تر کە تەنیا شتە گەورەو ئاسانەکانی ئەو زانستە ئەزانن.

زەمەخشەریش کە گەورە موفەسیری موعتەزیلەکانە ئەڵێت: (فان قلت: فهلاّ كان القرآن كله محكما؟ قلت: لوكان كله محكما لتعلق الناس به لسهولة مأخذه ولأعرضوا عما يحتاجون فيه الى الفحص والتأمل من النظر والأستدلال..".[3]

لەمانەوە ئەگەینە ئەوەی کە بێحکمەت نییە خوای گەورە کتێبەکەی خۆی بکاتە دوو بەشەوە "موحکەمەکان‌و موتەشابیهەکان"، تا ریز و پلە و پایەی زانایان دەربخات و کاری گەورە و پڕ مەترسییان بخاتە سەرشان کە بریتییە لە هێنانەوەی موتەشابیهەکان بۆ ژێر موحکەمەکان و لە ژێر رۆشنایی ئەواندا مانا وردوو قورسەکانی لێدەربهێنن و نەیەڵن خەڵکانێك کە (زەیغ)و (ئینحراف) لە دڵیاندا هەیە قسەی خواو پێغەمبەری خوا بکەنە بەڵگەی دەستیان بۆ سەرگەردان کردنی خەڵکی‌و بەتاڵ کردنەوەی دینەکانی خوا، وەك نەصاراکان هەندێ ئایەتی قورئانیان ئەکردی بەڵگە بۆ خوایەتی عیسا و مەریەمی دایکی

---

[1] هەمان سەرچاوە، ص٨٧.

[2] هەمان سەرچاوە ص ٨٧.

[3] الکشاف، ص٢٥٩.

یان وەك دەستە گومڕا و لادەرەکان کە بە شوێن ئایەتە موتەشابیهەکاندا ئەچن ڕێبەرو گەورەکانی خۆیان لە خەڵکی ئەکەنە ئەولیا و ئەنبیا و شەڕی خوێناویشی لەسەر ئەکەن و ئەو رایە موتەشابیهانە ئەکەنە پێوەر و ترازوو بۆ خەڵکی، ئەوەی رای وەکو ئەوان بوو دۆستو خۆشەویستەو ئەوەشی رای وەك ئەوان نەبوو ئەوە پیس و نەگریسە وەك جاران ئەیانوت: "من كان معي فهو قديس ومن كان مع غيري فهو ابليس".

لەلایەکی تریشەوە بوونی ئەو موتەشابیهانە لە قورئاندا دەرگای لێکۆڵینەوە لە زانایان و خەڵکی ئەکاتەوە و یامەتی عەقڵەکان ئەدات بجوڵێن و ئیجتیهاد بکەن، هەر ئەو لێکۆڵینەوە و ئیجتیهاد کردنەیە وای کردووە لەناو کەلەپوری ئیسلامییدا مەسەلەیەك نەمێنێ زانایانی ئیسلامی بە ڕێگەیەك یان زیاتر قسەو باسیان لێی نەکردبێ، خۆ ئەگەر قورئان هەمووی موحەکم و وشەی سادە بوایە وەك "ئیبن قوتەیبەو زەمەخشەری" فەرمویان ئەوە عەقڵەکان دۆگما ئەبوون و بواری جوولەو گەشەکردنیان کەم ئەبویەوەو گەورەو بچوکی ئوممەتی ئیسلامی لە یەك ئاست و یەك پلەدا ئەمانەوەو دنیا لە ناو خۆیاندا گرژمڵەی ئەکردنو لە گۆشەیەکی تەسك و تایبەتدا قەتیسی ئەکردن.

٤ـ ئایا راستە قورئان هەمووی موتەشابیهە؟

بەڵێ، راستە قورئان لە شوێنێکدا خوای گەورە هەمووی ناو ئەنێ "موحکەم" و لە شوێنێکی تریشدا هەمووی ناو ئەنێ "موتەشابە"، بۆ نمونە ئەفەرموێ: (كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ). لە شوێنێکی تردا ئەفەرموێ: (كِتَاباً مُّتَشَابِهاً مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ). کەواتە خوای گەورە هەموو ئایەتەکانی قورئانی لە ئایەتەکەی سورەتی (هود)دا ناوناوە (موحکەمات) و لە ئایەتەکانی سورەتی (زمر)یشدا هەموو قورئانی ناو ناوە "موتەشابیهات".[1]

ئەمە چۆن وایەو مەبەست چییە لەم ناوانە؟ زانایان ئەفەرموون: "موحکەم" واتە شتی مەحکەمو بێ عەیب کەواتە قورئان هەموی مەحکەم و بێ عەیبە، "موتەشابیه"یش یانی لە راستیو جوانیدا و لە فۆرمدا لە یەکتری ئەچن، دەی ئایەتەکانی قورئان لە راستی و لە شکل و جوانیدا هەموویان لەیەك ئەچن، کەواتە هیچ جیاوازی و دژایەتییەك لە مەدا نییە ئەوە روانینێك..

---

[1] سەیری تفسير الجلالين ، ص٥٢، هەروەها تفسير المنير، وهبه الزحيلي (١٥٨/٢) بکە.

روانینێکی تریش ئەوەیە ئەو موتەشابیهەی کە خەڵکی سادەو ریشەدار وائەزانن موحکەم نییە و چاك فۆرم و ناوەرۆکی دانەرێژراوە و ورد نەکراوەتەوە و لەرزۆکە، ئەوە با بزانن ئەو ئایەتەش هەر لە ئایەتە موحکەمەکان ئەچنو وەك ئەوان مەحکەمکراونو لە ژێر رۆشنایی ماناکانی ئەواندا ئەمانیش هەر موحکەمنو ماناکانیان پتەوەو بێکەموکوڕییەو خەتای سادەیی ئەو خەڵکانەیە کە بیریان قووڵ نییەو بە ناو مانا و مەبەستەکاندا شۆڕنابنەوە.

ئیمامی بوخاری لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە ریوایەت ئەکات کە وتوویەتی: کابرایەك هاتە لای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و وتی: "ئەریٚ قوربان!" من هەندێ ئایەت ئەخوێنمەوە لە قورئاندا لێم تێکەڵ ئەبێت "چی بکەم" عەبدوڵڵا فەرموی" وەکو چی؟ کابرا وتی (فلا انساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون) هەیە و خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا ئەفەرموێ (واقبل بعضهم علي بعض يتساءلون)، هەروەها خوای گەورە ئەفەرموێ (ولا يكتمون الله حديثا) کەچی لە ئایەتێکی تردا ئەفەرموێ (والله ربنا ماكنا مشركين) ئەوەتا ئەو شیرکەیان لە خوا ئەشارنەوە.

ئیبن عەبباس فەرموی: ئایەتی "فلا انساب بينهم" لە نەفخەی یەکەمدایە کە ئەکرێ بە "صور"دا، ئەوکاتەی کە فوو ئەکرێت بە "صور"دا هەرچی لە زەوی و ئاسمانەکاندایە ئەمرن، ئەوانە ئەبێت کە خوا ئەیەوێ جارێ بێنن تا لەوێدا "فلا انساب بينهم يوميذ ولا يتساءلون"، پاشان فووی دووەم ئەکرێتەوە بە(صور)دا خەڵکی زیندوو ئەبنەوە و لەوێدا دەست ئەکەنە پرسیار کردن لە یەکتری ئەو دوو ئایەتەش کە فەرموی (ماكنا مشركين) و لەو لاشەوە ئەفەرموێ (ولا يكتمون الله حديثا) هۆکەی ئەوەیە کە خوای گەورە لە خەڵکانی دڵسۆز و خاوەن دین ئەبورێت، موشریکەکان ئەڵێن وەرن با ئێمەش بڵێین: ئێمەش "موشرك" نەبوین، خوای گەورە مۆر ئەدات لە دەمیان و ئەندامەکانی لەشیان شایەتی لە سەر کردەوەکانیان ئەدەن و لەوێدا حاڵی ئەبن کە کەس ناتوانێ شت لە خوای گەورە بشارێتەوە و ئەو کاتە کافران خۆزگە ئەخوازن کە ئەوانیش موسڵمان بوونایە.[1]

---

[1] ریوایەتەکە چەندین مەسەلەی تێدایە کە لەو کابرایە تێکەڵ بوە و(ئیبن عباس)یش هەموویانی بۆ ڕاست ئەکاتەوە ئێمە هەر بە کورتی گواستمانەوە (التفسير المنير: ٢/١٦٨).

٥ـ کەواتە لۆمە کراو کێیە؟

خوای گەورە لۆمەی ئەو کەسانە ئەکات کە بە دوای موتەشابهاتدا ئەڕۆن و ئێوەش ئەڵێن: ئەوە گەورەییە بۆ زانایان کە لە ئایەتە موتەشابهەکان وورد ئەبنەوە و مانای دروستی لێ دەر ئەهێنن، جا کەواتە لۆمە کراو کێیە لە ئایەتەکەدا؟.

شێخی ئیسلام ئیبن تەیمییە ئەفەرموێت: (ولم يقل الله في المتشابه لا يعلم تفسيره و معناه الا الله، و انما قال: و ما يعلم تاويله الا الله) و هذا هو فصل الخطاب بين المتنازعين في هذا الموضع فان الله اخبر انه لايعلم تاويله الا هو... ولكنه لم ينف علمهم بمعناه و تفسيره بل قال: كتاب انزلناه اليك مبارك ليدبروا آياته: و هذا يعم الآيات المحكمات و الآيات المتشابهات، وما لا يعقل له معنى و الله و رسوله انما ذم من اتبع المتشابه اتبغاء الفتنة و اتبغاء تاويله فاما من تدبر المحكم و المتشابه كما امره الله وطلب فهمه و معرفة معناه فلم يذمه الله بل امر بذالك و مدح عليه"[1] أ. هـ.

"قسطلانی"یش ئەفەرموێ: "ليفتنوا الناس عن دينهم لتمكنهم من تحريفها الي مقاصدهم الفاسدة كاحتجاج النصارى بان القرآن نطق بان عيسى روح الله و كلمته و تركوا الاحتجاج بقوله ان هو الا عبد انعمنا عليه وأن مثل عيسى عندالله كمثل آدم خلقه من تراب وهذا بخلاف المحكم فلا نصيب لهم فيه لأنه دافع لهم وحجة عنهم".[2]

کەواتە وردبوونەوە لە قورئان کارێکی داواکراوە لەشەرعداو کارێکی گەورەشە، ئەو وردبوونەوەو شۆڕبوونەوە بۆ ناو ماناکانی ئایەتەکان چ لە ئایەتە موحکەمەکاندا بێت یان لە ئایەتە موتەشابیهەکاندا بێت، نەك زەمکراو نییە، بەڵکو مەدحکراویشە، ئەوەشی لۆمەکراوە وەك قسطلانی لەسەرەوە فەرمووی ئەوەیە بە دوای تەئویلو مانایەکدا بگەڕێت کە فیتنەیەکی پێ دروست بکات لەناو موسڵماناندا، یان پێچەوانەی ئایەتە موحکەمەکان بێت، یان پێچەوانەی حەدیسی ـ صحیح ـ بێت، یاخود پێچەوانەی بنەماکانی زمانی عەرەبی بێت، یان بەبێ هۆو ـ مورەجیح ـ باوی مانایەك بدات بەسەر مانایەکی تردا.[3]

---

[1] دقائق التفسير (٩٧/١)ط، دار الانصار، پەراوێزی: النبذ في اصول الفقة/ ابن حزم/ ص١٠٢

[2] ارشاد الساري القسطلاني، ٥١/٧. ط١ / ١٤١٠، مطبعة الذهبي للنشر والتوزيع.

[3] دەستەی قادیانەکان ئێستا دیارترین دەستەو تاقمن کە پەنا بۆ ماناکردنی نادروستی موتەشابهات ئەبەنو قەناعەتو ئاینێکی تایبەت و سەربەخۆیان دروست کردوە کە پێچەوانەیە لەگەڵ شتە نەگۆڕەکانی شەریعەتداو دژە

بۆ نموونە: سەرانی موعتەزیلە بەردەوام بۆ ئەو ئایەتانە ئەگەران لە قورئاندا کە ئەو مانانەی لێوەردەگیرێ کە (خوا نابینرێت، قورئان مەخلوقە، قەزاو قەدەر نییە، کەسێ گوناهی کەبیرە بکات نەموسلمانەو نە کافرە، بەلکو لەو نێوانەدایە، (حوسن‌و قوبح) دووشتی عەقلین‌و بە عەقلّ ئەزانرێت نەك بە شەرع)، چونکە ئەو شتانەیان کردبوویە بناغەی مەزهەبەکەیان‌و ئەیانوویست بیشەرعێنن!

(واصلی کوڕی عطا) کە بۆ یەکەمین جار لە چڤاتەکانی حەسەنی بەصری گەورە تابیعی جیابوویەوەو بەردی بناغەی بۆ (ئیعتزال) دانا "کە شەوی لێ ئەهات رووی ئەکردە قیبلەو دەستی بە نوێژکردن ئەکردو قەلەمێك و چەن لاپەڕە کاغەزیشی لە پێش خۆیەوە دادەنا و دەستی بە قورئان خوێندن ئەکرد کە ئەگەیشتە ئایەتێك بەلگە بوایە بە دەستییەوە بۆ بۆڕدانی بەرامبەرێکی دائەنیشت و ئایەتەکەی ئەنووسی و ماناکەی خۆی لێدەر ئەهێنا و دیسان دەستی بە نوێژەکە ئەکردەوە" [1]

لە "بیشری میرسی"یەوە ئەگێرنەوە کە ڕێبەرایەتی فیتنەی "خەلقی قورئان" ئەکرد ووتویەتی: **"ليس شيء أنقض لقولنا من القرآن، اذا احتجوا عليكم بالحديث فغالطوهم بالتكذيب، و اذا احتجوا بالآيات فغالطوهم بالتاويل" .** [2]

هیچ شتێك نییە وەك قورئان قسە و بنەماکانی ئێمە خاو بکاتەوە، بۆیە هەرکەس بە حەدیس موناقەشەی کردن بەوە بە هەلّەیدا بەرن بلّێن ئەو حەدیسە صەحیح و ڕاست نییە، ئەگەر بە ئایەت موناقەشەی کردن بەوە بە هەلّەیدا بەرن بلّێن ئەوە ماناکەی بەو شێوەیە نییە تۆ ئەیلّێی و تەئویلەکەی بەم شێوەیەیە..!!

هەر ئەمانە بوون کە یەك جار لە مێژوودا بۆیان ڕێکەوت دەسەلاّت بگرنە دەست نەیانتوانی لەگەلّ نەیارەکانیاندا موسلمانانە و عاقلانە بجولێنەوە، ڕێگەیان نەدا کەس جیاواز لە ئەوان بیر بکاتەوە، نەیانتوانی ڕای بەرامبەر قەبولّ بکەن یان بێن بە "فکر" و "عەقلّ" موناقەشەیان بکەن، بەلکو هاتن بە زیندانی و شکەنجە و کوشتن ڕووبە ڕووی

بە گیانی ئیسلامەتی، ئەخشەی کتێبێکی ڕەخنەییمان ئامادەیە بۆ هەلّسەنگاندنی دیدو بیرو مێژووی قادیانەییەکان‌و خوا یار بێت کاری جدّی لەسەر ئەکەین تا زوو بکەوێتە بەر دیدی خوێنەران..

[1] دراسات في الفرق و العقائد الاسلاميه، عرفان عبدالحميد، ص١٠٥.

[2] مجلة البيان ـ عدد" ٩٦" شعبان، ١٤١٦ـ ص١٢.

ئەوانە بوونەوە کە ڕایان لە ڕایەکانی ئەمان نەبوو، لە دوایشدا هەر ئەهلی سونەت و جەماعەت بە "فکر" و "موناقەشەی فیکری" تێکیان شکاندن و ئابڕووی بیروڕا نازانستییەکانی ئەمانیان برد و لە دەسەڵات دووریان خستنەوە و موناقەشەکانی ئیمام عبدالعزیز الکنانی المکي لە کتێبی "الحیدة"دا لەگەڵ "بشری مریسی" و سەرانی موعتەزیلە دا شایەتی ئەوەن ئەهلی سوننەت بە چەکی فکرو "موعتەزیلە"ش بە چەکی تۆقاندنو دەسەڵات مامەڵەیان لەگەڵ مەسەلە زانستیو مەنتقییەکاندا کردووە".[١]

باسی نۆیەم: زانستی (اسباب النزول)

ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز هەندێکیان بە هۆیەکەوە و هەندێکی تریان بەبێ هۆ دابەزیوونەتە خوارەوەو دەستی کردووەتە دامەزراندنی باڵەخانەی بیروباوەڕو شەریعەتی ئیسلامی.

جاری وا هەبووە کە ڕووداوێك، یان پرسیاری کەسێك، یان پێشنیاری صەحابەیەك، یان سەرپێچی یەکێك بووەتە هۆو ئایەت دابەزیوە بۆ ڕوونکردنەوەو وەڵامدانەوەی دروستی ئەو مەسەلەیە. لەبەرئەوەیە کە پێناسەی (سبب النزول) ئەکرێت ئەوترێ: **"هو مانزل القرآن من شأنه وقت وقوعه کحادثة او سؤال".**[٢] واتە: هۆی دابەزین ئەوەیە کە قورئان لە کاتی ڕوودانی ئەو شتەدا یان کردنی ئەو پرسیارەدا هاتبێتە خوارەوە.

گرنگی زانینی "اسباب النزول":

زانایانی ئیسلامی لە کۆندا گرنگی زۆریان بەم زانستە قورئانییە داوەو چەندین زانا کتێبی تایبەتی لەسەر داناوە، لەوانە: (علي المدیني) کە شێخی ئیمامی بوخاری بووە. پاشان (واحیدی) کە لە زانایانی سەدەی چوارەمی کۆچییەو دروست لە ساڵی (٤٢٧) کۆچی دا مردووە، پاش ئەمانیش "جەعبەری" کە ساڵی ٧٢٢ی کۆچی وەفاتی کردووە و خاوەنی

---

[١] کتێبی "الحیدة" عبدالعزیز لکناني المکي، هەریەك لە ئیبن تەیمیەو ئیمامی شاطبي باسی دەکەن و پەسەدجیدەی خۆیانی بۆ دەرئەبڕن، ئەم کتێبە بە ڕوونی دەری ئەخات کێ ئەهلی فیکرو عەقڵە، موعتەزیلە، یان ئەهلی سونەتو جەماعەت؟

[٢] مباحث في علوم القرآن ، ص٧٤.

چەند کتێبێکی گرنگە لە "علوم القرآن"دا لەوانە کتێبی: (روضة الطرائف في رسم المصاحف)و (کنز المعنی) کەراڤەی کتێبی (الشاطبیة فی القراءات)ەو کتێبەکەی (واحدی) کورت و پوخت کردووەتەوە رشتەکانی لە ریواتەکان کردوەتەوە و تەنیا (دەق)ەکانی هێشتوەتەوە، پاش ئەمانەش شێخی ئیسلام "ئیبن حەجەری عەسقەلانی کە ساڵی ۸۵۲ کۆچی وەفاتی کردووە، دەستی دایە نووسینی کتێبێك بە ناوی (أسباب النزول)، ئیمامی سیوطی ئاماژە بەوە ئەکات کە بەرگێکی لەو کتێبە بینیوە، بەڵام هەموو کتێبەکەی چنگ نەکەوتووەو پاش ئەمانیش ئیمامی سیوطی خۆی کتیبێکی گەورەی لە (أسباب النزول)دا داناوە بەناوی (لباب المنقول فی أسباب النزول).[1]

سودەکانی زانینی (اسباب النزول):

زانایان هەریەکەو بە پێی رادەی سەرسامبوونی بەم زانستە، باسی لە سودەکانی زانینی (أسباب النزول) کردووە، لەو سودانە:

١ـ یارمەتی موفەسیر ئەدات بۆ دەرهێنانی مانای شیاوو گونجاو بۆ ئایەکە. (ئیبن دەقیق ئەلعید) ئەڵی: "بیان سبب النزول طریق قوي في فهم معاني القرآن".[2] ئیبن تەیمیەش ئەڵێت: "معرفة سبب النزول یعین علی فهم الآیة فان العلم بالسبب یورث العلم بالمسبب".[3]

بۆ نموونە ئیمامی بوخاری ریوایەت ئەکات کە مەروانی کوڕی حەکەم جارێکیان ئەم ئایەتەی ئەخوێندەوە کە ئەفەرموێ: (لاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَواْ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُواْ بِمَا لَمْ يَفْعَلُواْ فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (آل عمران: ١٨٨). ئایەتەکە یانی: با ئەو کەسانەی دڵخۆشن بەو شتەی کە پێیان دراوە و حەز ئەکەن مەدحبکرێن لەسەر شتێك کە ئەوان نەیانکردووە باوا نەزانن کە لە سزای خوا رزگاریان ئەبێت و بابزانین کە سزایەکی بە ئازاریان بۆ دانراوە.

---

[1] بۆ ئەم زانیارییانە سەیری سەرچاوەی پێشوو (ص٧١ـ ٧٢) بکە.

[2] هەمان سەرچاوی پێشوو ل٧٦.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٧٦.

مەروان بە دەرگاوانەکەی خۆی وت: ئەی رافع بچۆ بۆ لای ئیبن عەباس‌و پێی بڵێ: جا ئەگەر بێتو هەریەك لە ئێمە دڵخۆشی دەربڕی بەوەی پێی دراوەو حەز بکات خەڵکی مەدحیشی بکات لەسەر شتێ کە ئەو نەیکردووە، کەواتە هەموومان تووشی سزای سەخت ئەبین، ئیبن عەباس ئەفەرموێ: دەی ئێوە چ پەیوەندییەکتان بەو ئایەتەوە هەیە؟ ئەو ئایەتە لەسەر هەڵسوکەوتی جولەکەکان دابەزی، پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) پرسیاری مەسەلەیەکی لێکردن، ئەوانیش ئەو وەڵامەیان لێ شاردەوەو شتێکی تریان پێ وت لەباتی ئەو مەسەلەیە، کە لای پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دەرچوون وایان پیشان ئەدا کە وەڵامی پێغەمبەریان (صلی الله علیه وآله وسلم) بەراستی داوەتەوەو داوایان کرد کە سوپاس بکرێن لەسەر ئەوەو مەدح بکرێن، دڵیان بەوە زۆر خۆش بوو کە راستی مەسەلەکەیان لە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) شاردوەتەوە، خوای گەورەش پێغەمبەری بەم ئایەتە ئاگادار کردووە لەو تەڵەکەبازییەی جولەکەکان.[1]

٢ـ زانینی "سبب النزول": موفەسیر فێری ئەوە ئەکات کە "خاص" لە "عام" جیابکاتەوە بۆ نمونە ئەو رووداوەی سەرەوە کە ئایەتەکە لە صیغەی "عموم"ەوە بۆ صیغەی "خصوص" ئەگوازێتەوە، واتە تایبەتی ئەکات بە کافرانی ناو جولەکەوە.

٣ـ زانینی (سبب النزول): ئەو سودەی هەیە کە جیاوزای نێوان زانایان ئاسان ئەکات‌و رێگە بۆ رزگاربوون لەو جیاوازییە ئەدۆزێتەوە، بۆ نمونە ئایەتی: (إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ) (النور: ٢٣ـ ٢٥). لەم ئایەتەدا دەرئەکەوێت کە ئەو کەسانەی (قەزف)ی ئافرەتە ئیمانداره پاکداوێنە بێئاگاکان ئەکەن ئەفرینلێکراون لە دونیاو ئاخیرەتداو تۆبەیان بۆ نییە. کەچی ئایەتێکی تر ئەفەرموێت: (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاء فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ * إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) (النور: ٤ـ ٥). لێرەدا دەرگای تەوبە کراوەتەوە، زانایان ئەفەرموون: ئەوەی یەکەمیان دەربارەی (قەزف)ی

---

[1] لباب المنقول في أسباب النزول، السيوطي، پەراوێزی "مفردات القرآن المجيد، محمد الحمصي، ص١١٢".

حەزرەتی عائیشەو دایکانی ئیمانداران هاتوەتە خوارەوە کە تۆبەیان بۆ نییە، بەڵام ئەمەی تریان (عام)ەو ئەو (خاص)ە پێشووی هەر تێدا ئەمێنێتەوە، چونکە وەك زانایان ئەفەرمون: (ان دخول صورة السبب في اللفظ العام قطعي، فلا يجوز اخراجها بالاجتهاد لانه ظني)و ئەمەش بەناوی جمهوری زانایانی ئیسلامییەوە ئەگێڕنەوە.[1]

٤ـ بەهۆی (أسباب النزول)ەوە لە حیکمەتەکانی ئەم شەریعەتی ئیسلامە حاڵی ئەبین، کە چۆن قۆناغ قۆناغ تاکی موسڵمانو کۆمەڵگەی ئیسلامی پەروەردە ئەکاتو پێیان ئەگەیەنێت، کە دیارترین نمونە لێرەدا بریتییە لە "حەرامکردنی عارەق بە چوار قۆناغ".

٥ـ بە زانینی (سبب النزول)، دەرگای ئەو تەئویلە گەندەڵانە دائەخرێت کە بۆ هەندێ ئایەت ئەکرێت لەلایەن توندەرەوەکانی رێبازە لادەرەکانەوە، بۆ نمونە (شیعە مەزهەبەکان) یان (خەواریجو ناصیبیەکان).

٦ـ وەڵامی ئەو وەهمە ئەداتەوە کە بۆ هەندێك دروست ئەبێت، گوایە فلانە ئایەت تایبەتە بە فلانە کەسو فلانە پرسەوەو ناکرێ مانای تری ببرێت بەسەردا.

٧ـ ناسینی ئەو کەسانەی کە ئایەتەکان لەسەریان هاتۆتە خوارەوە، بۆ ئەوەی نە تاوانبار بێتاوان بکرێتو نە بێتاوانێکیش تاوانبار بکرێت.

٨ـ زانینی (سبب النزول) هاوکاریی قورئان خوێن ئەکات کە ئاسانتر قورئان لەبەر بکات، چونکە قورئان خوێن کە یاساو حوکمەکانی پەیوەست کرد بە رووداو کەسەکانەوە زووترو زیاتر حزور پەیدا ئەکەن و ئاسان بۆی لەبەر ئەکرێت.[2]

٩ـ زانینی (أسباب النزول) وێنەیەکی روونو ئاشکرای کۆمەڵگەی پێغەمبەرمان (صلی الله علیه وآله وسلم) پێ ئەدات کە چۆن مامەڵەیان لەگەڵ ئەم دینو قورئانو پێغەمبەرەدا (صلی الله علیه وآله وسلم) کردووە، صەحابە چەند بەرەوشت بوون لەگەڵ پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم)و جولەکە و دووڕووەکان و خەڵکی کافریش چەندێ بێشەرمو نەفام بوون لەگەڵیدا.

---

[1] مباحث في علوم القرآن، ص٧٥.

[2] بۆ ئەم خاڵانە سوود لە هەردوو سەرچاوەی (مناع القطان، مباحث في علوم القرآن، ص٧٠ـ ٩٤) و (أحمد عادل كمال علوم القرآن ص٣٨) وەرگیراوە.

قورئان خوێن و ئەوەی لێکۆڵینەوەی قورئان بکات بۆی دەرئەکەوێت کە کۆمەڵگە بەشەرمییەکان هەر هەمان کۆمەڵگەن چەندە زەمەن دووربکەوێتەوە لەیەکتری.

ـ کۆمەڵگەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) پرسیاری هەرچییان کردبێت دەربارەی (خوا)و (غەیب)و (دین)، ئێستاش هەمان پرسیار ئەکرێتەوە..

* (أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ * أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَل لَّا يُوقِنُونَ) (الطور: ٣٥ـ ٣٦)

* (وَيَسْتَنبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنتُمْ بِمُعْجِزِينَ) (یونس : ٥٣).

* (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأنفَالِ)... (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ)... (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ)... (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ)... (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ)... (وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ) (البقرة: ١٨٦).

ـ ئەو رادەی هێزو لاوازییەی لەو جۆرە کەسانەدا بوون لەو کۆمەڵگەیەدا ئێستاش هەمان هێزو لاوازی هەیەو خوای گەورە بە هەمان شێوە ئەمان دوێنێ‌و ئەرکیان لەسەردائەنێ وەك چۆن لەسەر ئەوانی داناوە.

* (وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً)... (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا)...

* (وَلاَ يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ) (البقرة: ٢٨٢)... (إِن تَجْتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) (النساء: ٣١)..

* (إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاءُ) (النساء: ٤٨).

ـ لێکۆڵینەوە بە هۆی زانینی (أسباب النزول)ەوە لەوەش ئاگادار ئەبێ کە ململانێی هێزەکانی ناو کۆمەڵگەی ئێستاش .هەر بەشێکە لەو ململانێیەی کە لە کۆمەڵگەی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) هەبووەو تەنیا جۆری ژیان جیاوازی هەیە.

* موشریکەکانی ناو مەککە ئەیانوت: (أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهاً وَاحِداً إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ) (صـ: ٥).

* یان ئەیانوت: (إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ) (صـ: ٦). بەم بانگەشە ئاینییەی مەبەستی شتی تری هەیە.

* جولەکەکان بە موشریکەکانیان ئەوت: (هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا) (النساء: ٥١). ئێستاش جولەکەو گاوڕ هەروا بە بەرەی دین ئەلێن.[1]

١٠- سودێکی پەروەردەیی گەورە هەیە لە زانینی (أسباب النزول)دا ئەویش ئەوەیە ئەوانەی وانەی ئیسلامی ئەلێنەوە لەبری ئەوەی پەنا بۆ پێشەکییەکی گونجاو بە مانای ئایەتەکە ببەن کە سەرنجی قوتابیانی پێ رابکێشن‌و رۆحییاتیان ئامادە بکەن با ئەو رووداوەیان ئەو پرسیارەی کەبووەتە (سبب النزول) باس بکەن و ئەو ئەنجامە دەست ئەخەن و سەرنجی قوتابییەکان رادەکێشن.

هەندێ وردە تێبینی لەسەر مەسەلەی (أسباب النزول)دا:

یەکەم: تەسککردنەوەی مەیدانی ماناکردن بە بیانووی (سبب النزول)ەوە کارێکی نادروستە. هەندێ کەس لە زاناو لە نازانا ئەوەندە رووبەری (أسباب النزول) فراوان دەکات کە بوار لە خۆشی و لە خەڵکی تریش تەسك ئەکاتەوە نایەڵێ ئەو حیکمەت و بەخششە زۆرەی کە لە ناو ماناکانی قورئاندا هەیە تووشی خەڵکی ببێت بە بیانووی ئەوەی گوایە ئەم ئایەتە لە مانا (عام)ەکەی کەوتووەو تازە ئەو مانا (خاص)ەی هەیە.

بۆ ئەو بەرێزانەو بۆ خۆشمان ئەلێین:

١- ئایەتەکانی قورئان بیکەیتە سەد بەشەوە کەمتر لە(١٪)ی "اسباب النزول"ی هەیە، چونکە وەك زانراوە ئایەتەکانی قورئان زیاتر لە شەش هەزار ئایەتن و ئەوەش سیوطی بۆ نموونە لە (لباب المنقول)دا هۆی دابەزینی بۆ باس کردوون کە تەنیا (٥٣٩) ئایەتە، لە گەڵ ئەوەدا کە سەد و یەك قسە لە سەر سەنەدی ئەو ریوایەتانە هەیە و هەندێکیان (مەوضوع)، یان (ضعیف)ن و بە دەگمەن (حسن) و (صحیح) یان لێدەردەچێت:

*- "دە" جوزئی یەکەمی قورئان لە سوورەتی" الفاتحة"ە وە دەست پێ ئەکات تا سوورەتی (یونس) بریتییە لە (٨) سوورەت و (١٣٥٧) ئایەت کەچی تەنیا (٢٢٣) ئایەت (سبب نزول)ی بۆ باس کراوە.

---

[1] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم خاڵە نزیە سەیری (في ظلال القرآن) تەفسیری سورەتی (التوبە) بە تایبەت ئایەتەکانی پەنجا بەداوە بکە.

*ـ ده (جوزئی) دووەمی قورئان كه له سوورەتی (یونس)ەوه دەست پێ ئەكات تا سوورەتی (الروم)، بریتییه له (١٨) سوورەت و (٢٠٤٥) ئایەت، كەچی تەنیا (١٠٧) ئایەتی (سبب نزول)ی بۆ باسكراوه.

*ـ ده جوزئی سێیەمی قورئان كه له سوورەتی (الروم)ەوه دەست پێ ئەكات تا كۆتایی قورئان، بریتییه له (٧٢) سوورەت و (٢٨٠٧) ئایەت، كەچی تەنیا (٢٠٩) ئایەت (سبب نزول)ی بۆ باسكراوه.

كەواته له كۆی سی (٣٠) جوزئی قورئان كه (١١٤) سوورەت و(٦٢٠٩) ئایەته تەنیا (٥٣٩) ئایەتی باسی (سبب نزول)ی كراوه، ئەمەش یانی (٥٦٧٠) ئایەتی قورئان باسی (سبب نزول)ی بۆ نەكراوه و ئەوەش یانی له دوانزده بەش یەك بەشی ئایەتەكان (اسباب نزول)ی هەیه و ئەو رێژەیەش شتێكی زۆر كەمه و ئەوه ناپەنێ زانایەك یان نازانایەك بەربەست له تێگەیشتن لەم قورئانه و ئایەتەكانی ئەم قورئانەدا دروست بكات و عەقڵی ئیسلامی توشی دۆگمایی و نەزۆكی بكات.

٢ـ ئەو (اسباب نزول)انه ئەگەر بنەماكانی زانستی (جرح و تعدیل)یان بەسەردا جێبەجێ بكەین پێ ناچێ لەو (٥٣٩) ریوایەته، دوو سەدیان بچنه پلەی (صحیح)ەوه، چونكه بۆ نمونه چیرۆكی (غەرانیق) كه سیوطی هێناویەتی له ناو ئەو ریوایەتانەدایه كه به بڕیاری هەموو زانایانی ئیسلام ئەو چیرۆكه هیچ بناغەیەكی نییه و پێچەوانەی ئەلفای ئیسلامەتییه كه دینی (یەكتاپەرستی)یه و جەنگێكه دژ به شیرك و بتپەرستی.

٣ـ زانایانی ئیسلام هەر له كۆنەوە ئەوەیان فەرمووه (العبرة بعموم اللفظ لابخصوص السبب)، دەی ئیتر بۆچی ئەبێ (سبب نزول) بكەینه بەربەست له بەردەم تێگەیشتنێكی ڕاست و دروستی تازەدا كه ئاسۆی بیركردنەوه فراوان ئەكات و ئەم دینەش بەرەو پێشتر ئەبات.

٤ـ زانایانی ئیسلام مەرج و پێوەری زۆریان داناوه بۆ وەرگرتنی ریوایەتەكانی (اسباب نزول) لەوانه (واحیدی) كه زۆر لۆمەی زانایانی سەردەمی خۆی ئەكات و ئەفەرموێ: (أما الیوم فكل أحد یخترع شیئاً، و یختلف افكا و كذبا، ملقیا زمامة الي الجهالة، غیر مفكر في الوعید للجاهل بسبب الایة).[1]

[1] مباحث في علوم القران، مناع القطان، ص٧٣.

دووەم ـ هەندێ جار زیاد لە (سبب نزول)ێك بۆ ئایەتێك باس ئەکرێ یان باسی زیاد لە کەسێك ئەکرێت کە فلآنە ئایەتی لە سەر هاتبێتە خوارەوە، لەم کاتەدا زانایان بە کورتی ئەفەرموون: ئەگەر ئایەتێك زیاد لە (سبب نزول)ێکی هەبوو ئەوە هەنگاوەکانی (تعارض و ترجیح)ی لە گەڵدا پیادە ئەکرێت: واتە.

١ـ یەکەمجار سەیری (سند)ی ڕیوایەتەکە ئەکرێ، ئایا ئەو ڕیوایەتە بە (صحیح)ی هاتووە یان نا، ئەگەر یەکێکیان (صحیح) و ئەویان (ضعیف) بوو ئەوە، کار بە (صحیح)ەکە ئەکرێ و (ضعیف)ەکە ئەدرێتەوە دواوە.

٢ـ ئەگەر هاتوو هەردووکیان صحیح بوون ئەوە کار بە بنەمای (الجمع و التوفیق) ئەکرێ، واتە وادەکرێت کە ئیش بە هەردووکیان بکرێت، بۆ نمونە بووترێ.

* ئەم ئایەتە دووجار هاتووە تە خوارەوە.

* ئەم ئایەتە دەربارەی هەردوو ڕووداوەکە یان هەردوو کەسەکە هاتووەتە خوارەوە بە جیا.

* یەکەمجار لە سەر یەکێکیان هاتووەتە خوارەوە و دووەمجار بەسەر ئەوەی تریاندا خوێنراوەتەوە وەك: "موناسەبە بوونی لەگەڵ یەکەمدا".

٣ـ ئەگەر "جمع و توفیق" نەئەکرا ئەوە پێویستە پەنا بۆ "ترجیحات" ببرێت، واتە ڕیوایەتێکیان ترجیح بدرێت و ئەوی تریان بە "شاذ" دەربکرێت و سقوطی پێ بکرێت و کاری پێ نەکرێت و لێرەدا نهێنییەك هەیە پێویستە بووترێت، ئەویش ئەوەیە پێویستە (ترجیحات) لە ڕووی (مرجحات)ەوە بکرێت نەك لە ڕووی ئارەزووبازی و عەقڵکارییەکەیانەوە بێت و زانایانیش ژمارەی (ترجیحات)یان تا (١٠٠) بردووە، کە ئەیکەنە سێ دەستەی گەورەوە.

* "مرجحات" لە ڕووی (سند)ەوە.

* "مرجحات" لە ڕووی (متن)ەوە.

* "مرجحات" لە ڕووی بەڵگەی دەرەکی (قرینە خارجیە)ەوە.

٤ـ ئەگەر(ترجیح) نەئەدرا زانایان هەندێکیان ئەفەرموون پەنا ئەبرێت بۆ (نسخ) لە ڕێگەی زانینی مێژووی ڕیوایەتەکانەوە، خۆ ئەگەر مێژووی ڕیوایەتەکان ڕۆشن نەبوویەوە بۆمان ئەوە زانایان هەنگاوی پێنجەم ئەگرنە بەر کە خۆی بۆ خۆی ئەبێتە سێ خاڵ.

خاڵی یەکەم: هەندێ ئەفەرمون "سقوط" بە هەردوو ڕیوایەتەکە ئەکرێت بە پێی بنەما ئوسولیەکە کە ئەڵێت: (اذا تعارضا تساقطا) و کار بە "براءة الاصل" ئەکرێت، واتە هەر وەك وا بێت کە "سبب نزول" ی هەرنەهاتبێ.

خاڵی دووەم ـ هەندێ ئەفەرمون: مرۆڤی موسڵمان "ئیختیار"ی هەیە کار بە هەرکام لەو ڕیوایەتانە بکات.

خاڵی سێیەم ـ هەندێ ئەفەرمون کار بە هیچ کامیان ناکرێ و لێی ئەوەستێت تا زانایەکی تر و لە هەلێکی تردا قسەی کاربڕی تێدا ئەکات و کێشەکە یەکلا ئەکاتەوە.[1]

بە هەرحاڵ ئەم زانستی (اسباب نزول)ە خەریکە وەك مەسەلەی ناسخ و مەنسوخ و بابەتە مێژووییەکانی تری سەر بە زانستە قورئانیەکانی لێ دێت کە لەبری ئەوەی ئاسۆ لە بەردەم عەودالآنی قورئاندا دروست بکات و فراوانی بکات، کەچی پەرچ لە بەردەم موفەسیر و لێکۆڵەرەوەکاندا دروست ئەکات و دکتۆر (طه جابر علوان)ی وتەنی پێویستە سەرلەنوێ خوێندنەوە بکرێت بۆ ئەو باسانە و هەروا لە خووت و خۆرایی (سبب نزول)ێك ئەکرێتە بەربەست لە بەردەم ئایەتێکدا کە دونیایەك مانا و مەبەستی شایستە و گەورەی تێدایە بۆ ئەم مرۆڤە و دەستی ئەگرێت بەرەو کەماڵ.

باسی دەیەم: هەندێ زانستی تازەی سەردەم کە ئەخرێنە سەر زانستەکانی قورئان

یەکێك لە گەورەیەکانی ئەم قورئانە ئەوەیە کە فەرمودەکە ئەیفەرموێت (لايخلق على كثرة الرد ولا تنقضي عجائبه). زۆر وتنەوە و خوێندنەوەی قورئان کۆنی ناکات و شتە سەر سورهێنەرەکانی ناویشی کۆتاییان پێ نایەت، بەڕاستی هەروایشە، ئەوەتا بە هەزاران زانای گەورە هەر یەکەو لە لایەکەوە ڕادەمێنێ لەم قورئانە و زانستی تازەی لێ وەردەگرێ. ئەدیبەکان سەرسام ئەبن بە ڕەوانبێژی قورئان لە ڕووی "ئەصاحەت" و دووری وشەکانی لە

[1] ئەم بنەمایانەی (تعارض و ترجیح)مان لە زۆربەی کتێبە ئوسولیەکان دەرهێناوە و بە تایبەتی کتێبی "البيان في رفع غموض النسخ في القرآن ـ د. مصطفى زلمي". لە پێشەوەشدا لە باسی (ناسخ و مەنسوخ)دا ئەمەمان بە درێژی باسی کرد.

قورسی و ناسازییەوە چ لە ڕووی مانای بەرز و جوانیەوە چ لە ڕووی کورتی وشە و دەستەواژەکانیەوە کە زۆرترین مانا و مەبەست ئەگەیەنن سەیرکە بۆ نموونە خوای گەورە چی ئەفەرموێ.

(ولهن مثل الذي عليهن بالمعروف) کە بە پێنج وشە هەموو مافەکانی ئافرەتی سەلماندوە **(ولكم في القصاص حياة يا اولي الالباب)** کە بە سێ وشە **"في القصاص حياة"** حزوری بە گیانی هەموو یاسا جینائیەکانی پەیدا کردووە کە یەکێکی وەکو **مصطفي صادق الرافعي** لە **"أعجاز القران"**داو یەکێکی وەك شاە ئەحمەدی هیندی لە **"اظهار الحق"**ەکەیدا زیاد لە نهێنییەك و دوان و "دە" لەم ئایەتە دەردە هێنن.

(خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاهلين) چۆن بەو سێ دەستەواژە کوتە هەموو ڕەوشتە باشەکانی مرۆڤی چڕ کردوەتەوە، چونکە لە **"خذ العفو"**دا ئاشتبوونەوە و سەر لەنوێ پەیوەندی بەستنەوە هەیە بەوانەوە کە عادزت کردون، یان عادزیان کردوی، لێبوردنی تێدایە بۆ ئەوانەی ستەمت لێدەکەن، و شت بەخشینیشی تێدایە بۆ ئەوانەی کە شتیان لێگرتوویتەوە.

لە **"وأمر بالعرف"**یش هەموو ڕەوشتەکانی: لە خواترسانو پەیوەندی خزمایەتی پاراستن و بە دوورگرتنی زمان لە درۆو چاو پاراستن لە ناموسی خەڵکی ئەگرێتە خۆی..

دەستەواژەی **(واعرض عن الجاهلين)**یش گشت ڕەوشتەکانی ئارامگرتن و چاوپۆشی و ئەفسبەرزیو دەمە دەمێ نەکردن لەگەڵ نەفامو ئەفسنزمەکاندا و خۆدوورگرتن لە پاڵپاڵێن ئەخاتە ناو ئەو دەستەواژە کورتەوە.

یان سەیرکەی خوایگەورە بە دوو وشەی قورئانی کە ئەفەرموێ: **"اخرج منها ماءها ومرعاها"** چۆن کار و وەزیفەی ئەم زەوییەی هەموو چڕکردووەتەوە و دەری دەخات، هەر لە "قووت" و گژوگیاوە بیگرە تا ئەگاتە دانەوێڵەو بەروبوومو گەڵای دار و درەختو جلو بەرگ و ئاگر و "خوێ"شەوە، چونکە ئاگر لە شقارتەیە و خوێش لە ئاوەوەیە..[1]

هەر ئەدیبان لە چەند ڕووی ترەوە بۆ قورئانیان ڕوانیوەو شتی سەرسوڕهێنەریان لێدەرهێناوە وەك وردەکارییەکانی وێنەگرتن لە قورئاندا یان لە باسو خواستەکانی قیامەتدا

---

[1] بۆ نمونەی زیاتر و شتی جوانی زۆر تر سەیری ل٣تا ل١٢ی "تأويل مشكل القرآن"ی ئیبن قوتەیبە بکە.

یان له نموونه هێناوەکانیاندا، بۆ راستی ئەمە سەیری: "التصوير الفني في القرآن، سیدقطب" بکە بۆ یەکەمیانو هەروەها (مشاهد القيامه) بۆ دووەمیانو (الأقسام في القرآن، إبن قيم الجوزية) بۆ سێیەمیان بکە.

زانا جیۆلۆجییەکانو دکتۆرە دەروونییەکانو دکتۆرە گشتییەکانو باحیسە عەودالّەکان هەریەکەیان لە گۆشەنیگای پسپۆڕی خۆیانەوە روانیویانە بۆ ئایەتەکانی قورئانو سەیریان کردووە کە ئەم قورئانە پڕ پڕە لە شتی عەجایب و سەرسوڕهێنەر. نەك هەر ئەمە، بەڵکو ریفۆرمخوازە کۆمەڵایەتییەکانیش لە قورئانەوە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندو پڕ دەرمانیان دۆزیوەتەوە بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشییە دەروونیو جەستییەکانی ئەم مرۆڤە.

بە کورتی چەندین زانستی تازە لە قورئان دەرهێنراون کە ئێمە تەنیا ناوەکانیان ئەبەینو لەسەریان زۆر ناڕۆین بۆ ئەوەی کتێبەکە لە قەبارەی دیاریکراوی خۆی دەرنەچێت:

١ـ زانستی چارەسەرە قورئانییەکان:

أ ـ چارەسەرە رۆحیو دەروونییەکان.

ب ـ چارەسەری تێکەڵبوونی پەری لەگەڵ مرۆڤەکاندا.

ج ـ چارەسەری نەخۆشییە جەستییەکانی دەرو ناو.

د ـ چارەسەری نەخۆشییە کۆشندەکانی وەك (شێرپەنجە بۆ نموونە).

ئیبن قەیمی جەوزیە لە تەفسیری ئایەتی (وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً) (الفرقان: ٣٠) دا ئەڵێت:

دوورکەوتنەوەو جێهێشتنی قورئان چەند جۆرێکە:

یەکەم: نەخوێندنەوەیو ووردنەبوونەوە لە ماناکانی.

دووەم: کار پێنەکردنیو باوەڕ پێنەبوونی.

سێیەم: بەکارنەهێنانی وەکو چارەسەری نەخۆشییەکان..

چوارەم: گوێ بۆ نەگرتنی.

پێنجەم: داوەری نەکردن بە قورئانو نەگەڕاندنەوەی کێشەکان بۆ لای ئەو..[1]

هەندێ بە توانجەوە ئەڵێن: قورئان کتێبێکی پیرۆزەو بۆ ئەوە هاتووە ببێتە هیدایەت بۆ خەڵکیو نکولی لەوەش ناکرێ کە پرنسیپەکانی تەشریعو دەستوری تێدایە، بەڵام یانی چی ئەشیکەنە کتێبێکی "طبي"و چارەسەری نەخۆشی پێدەکەن؟!

---

[1] الطب النبوي، پەراوێزی (عالج نفسك بالقرآن، القرآن شفاء الأرواح والابدان، الشيخ حسن رمضان، ص٢٦).

لەوەلاَمدا ئەلَێین: "خوای گەورە ئەم قورئانەی ناردووتە خوارەوە بۆ ئەوەی وەزیفەیەکی زۆر هەیە ئەنجامی بدات، لەوانە: دەرهێنانی خەلَك لە تاریکایی بۆ رووناکی رۆحو دەروون، هەروەها بۆ ئەوەش ناردوویەتی بنەماکانی دەستوورو یاساو تەشریعات رۆشن بکاتەوەو عەقلَەکان بجولێنێ بۆ ئەوەی ئالیەتی جێبەجێ کردن بۆ ئەو بنەمایانە بدۆزنەوەو، وەزیفەی ئەوەشی داوەتێ کە لە نوێژەکاندا بخوێنرێتەوەو عیبادەتی پێ بکرێتو بەرەکەتی لێوەربگیرێ و وەزیفەی شیفابەخشینیشی داوەتێ کە هەرکەس بەو نیێتو نیازەوە رووی لێ بنێ خوای بۆی بکاتە (شیفا) ئەوەتا خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) یان ئەفەرموێ: (وَهَـذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ). هەروەها ئەفەرموێ: (قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاء). هیچ رێگرییەکیش نییە لەوەدا کە قورئان هەموو ئەو وەزیفانە بە جوانترین شێوە پێکەوە ئەنجام بدات).[1]

٢ـ زانستی "میتۆدە زانستییەکان بۆ لێکۆلَینەوە لە ئاینەکان" دکتۆر مصطفى حلمی لە کتێبی "الاسلام والادیان"و لە ل١٩دا باسێکی ئەم زانستە ئەکات کە چۆن قورئان بنەماکانی داناوەو دەستی لێکۆلَەوان ئەگرێت بۆ برەودان پێی.

٣ـ زانستی "خوێندنەوەی گەردوون و قورئان پێکەوە"، دکتۆر (طه جابر العلوانی) لە کۆکردنەوەی هەولَێکی وەهادایە کە بیسەلمێنێ پێویستە گەردوون و قورئان پێکەوە بخوێنرێتەوە، چونکە چ قورئانو چ گەردوون هەردووکیان دیاری دەستی خوانو ئەمیان ئەویان و ئەویان ئەمیان راڤەو تەفسیر ئەکات، لە قورئانەوە تەرجەمەی گەردوون وەردەگریو لە گەردوونەوە تەرجەمەی قورئان فێر ئەبی، لە کتێبی (دراسات قرآنية) (٢) الجمع بين القراءتين، قراءت الوحي وقراءة الكون"دا لە ژێر ناونیشانی "إخطاء قراءات منفردة وسلبياتها"دا دەلَێت:

ئەوەت بۆ رۆشنبوویەوە کە خوێندنەوەی قورئان و خوێندنەوەی گەردوون هەردووکی پێکەوە یەکێکە لە فەرزەکانی خوای گەورە بەو مەرجو سیفەتانەی کە بۆیان دانراوەو کۆکردنەوەشیان پێکەوە شتێکی پێویستە و وانەکرێ کەلێنێکی گەورە دروست ئەبێت". پاشان ئەلَێت: "فمن تجاوز القراءة الاولى في الوحي النازل الى النبيين واستغرق استغراقا كليا في القراءة الثانية التي تمثل الكون أو معارف الطبيعة منقطعة عن الله تعالى فقد

---

[1] موسوعة الطب البديل الحديثة، موسى نادر، ص١٩٧.

العلاقة بالله وتجاهل الغيب وانطلق بفلسفة انسانية مستقلة وضعية منبتة عن الله، عورات قاصرة في مصادرها تحاول ان توحد بين الانسان والطبيعة باطلاق وتعد الخالق والغيب كلّه مجرد ماورائيات او ميتافزيقا يمكن تجاهلها او تجاوزها ! ".[1] پاشان ئەوە باس ئەكات كە ئەو جۆرە كەس و ئەو جۆرە فەلسەفانەی كە دوور لە خوێندنەوەی (سروش)ەوە لە دایك ئەبن یان باسی خولقاو خولقێنەر ناكەن یان ئەگەر باسیشی بكەن هەر ئەوەندە باسی ئەكەن كە یەكەمجار گەردونی دروست كردوە و دوای ئەوە ئیتر لێی گەڕاوە خۆی بەردەوام بێت بە شێوەیەكی ئۆتۆماتیكی و هیچ جۆرە بەرچاو ڕوونی و ڕاسپاردەیەكی بۆ نەناردووە، خۆ ئەگەر یەكێك لەم (فەلسەفەچیانە) باسێكی خواشی كردبێت یان حەز بكات ئەو باسە بكات ئەوە بە هەمو عەقڵێكەوە ئەڵێ: ئەو خولقێنەرە لە ناو خولقاوەكانیدا تواوەتەوە و تاوێتە بووە لە گەڵیاندا و بەو شێوەیەش مرۆڤ خۆیی و عەقڵی خۆی لێ ئەبێتە خواو جگە لە"سروشت" هیچی تر نابینێ و لەوە تێناگات كە گەردوون لە سەر یاسا و دەستورێك ژێر بارخراوە بۆ ئەم مرۆڤە و هەڵسوڕاندن و ئیدارەدانی بە دەست خوایەكی خولقێنەری بە توانایە و پێویستە گوێ بە ڕاسپاردە و ڕێنماییەكانی بدرێت و گەندەڵی و ستەم بەرپا نەكرێت.

پاش ئەمانە ئەڵێ:" اما اهمال القراءة الثانية في الكون و الطبيعة المسخرة والا قتصار علي قراءة الوحي وحده منقطعا منبتا عن الوجود فانة يؤدي الي نفور الدنيا واستقذار لها و لما فيها، يشل طاقات الانسان العمرانية و الحضارية و يعطله عن اداء مهام الخلافة و الامانة و العمران و يحول بينه و بين التمتع بنعمة التسخير و يعطل فكره و ينقص من قيمة فعله، بل قد يلغي اداراكة لفعله فلا يري الانسان نفسه فاعلا في شيء و لا يري لوجوده في الحياة معني عمرانيا".[2]

دوای ئەمانە ئەڵێ: كەواتە پێویستە ئەم دوو خوێندنەوەیە پێكەوە گرێ بدرێن: خوێندنەوەی (سروش) و خوێندنەوەی (سروشت) تا عەقڵی مرۆڤایەتی پێ بینا بكەینەوە و نەیەڵین مرۆڤ بكەوێتە ئەو دوو هەڵە كوشندەی كە ئەو دوو خوێنەرەی تێدەكەوێت.[3]

---

[1] سەرچاوەی ناوبراو (ص٢٢ـ ٢٣).

[2] الجمع بين القراءتين ـ العلواني، ص٢٦.

[3] هەمان سەرچاوە. ل٢٧.

ئیمامی رازیش ئەفەرموێ: "ان لله کونان کون منظور و کون مقروء فکلما زاد علمنا بالکون المنظور ازددنا علما بالکون المقروء"[1]، نەك ئەمە، بەڵکو "بریسلی" خاوەنی کتێبی "الإنسان و الزمن" ئەڵێ: "ئەم گەردوونە خاوەن عەقڵێکی گەورەیە".[2]

٤ـ دەرهێنانی تیۆرەکانی پەروەردە لە قورئاندا: کە زانایان توانیویانە و تەنیا لە سۆنگەی قورئانەوە بەرنامەیەکی پەروەردەیی هەمەلایەنە بۆ پەروەردە کردنی ئەم مرۆڤە لە منداڵیەوە تا پیر بوون دەربهێنن، نەك بۆ پەروەردەی جەستەیی یان ڕۆحی و دەروونی، بەڵکو بۆ پەروەردە کردنی بیرو بیرکردنەوە و دڵ و دەروون و ڕەوشت و هەستەکانی، بۆ پەروەردە کردنی ژن و پیاو بۆ پەروەردەکردنی منداڵ و گەنج و پیریش، واتە هەم پەروەردەیەکی هەمە لایەنە و هەم پەروەردەیەکی هەموو کەسی.

بە هەرحاڵ ئەم قورئانە "کلام الله"یە و سروشتییەکە خوای گەورە فەرمودەی خۆی بناخنێ بە شتی سەرسوڕهێنەر و تا دونیا دونیا بێت "افکار"و زانستی جۆراو جۆر بداتە ئەم مرۆڤە، مەگەر خوای گەورە نافەرموێ: (لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً) (الکهف:١٠٩). لە ئایەتێکی تریشدا هەر ئەفەرموێ: (وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (لقمان: ٢٧). مانای ئایەتی یەکەم ئەوەیە: ئەگەر دەریا هەموو ببنە "مرەکەب" بۆ نووسینەوەی ووشەکانی خوا، دەریاکان هەموو تەواو ئەبن پێش ئەوەی ووشەکانی خوا تەواو ببێت با پاش ئەوەش چەندجارێ دەریاکان بکرێنەوە بە مرەکەب. ئایەتی دووەمیش یانی: ئەگەر هەرچی درەخت هەیە لە سەر زەویدا هەموو بکرێنە قەڵەم و دەریاکانیش بکرێنە مرەکەب و پاش ئەوەش حەوت دەریای تریش بکرێنە مرەکەب وتەکانی خوا هەر کۆتاییان نایەت، و دڵنیا بن کە خوا بە توانایە و داناشە.

هەروا خوای گەورە ئەفەرموێ: (إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً) (المزمّل: ٥). واتە: قسەیەکی سەنگین، کە خوای گەورە ئافرەتی دووگیان ئەڵێت: "فلما اثقلت" کاتێك کە قورس و سەنگین بوو..

---

[1] القران منهل العلوم، ص١٥٥.

[2] هەمان سەرچاوە ص١٥٣.

له بەر ئەوەیە ئێمەی موسڵمان لە ناخمانەوە بڕوامان وایە کە ئەم قورئانە وەك پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دەربارەی ئەفەرموێ: "لایشبع منه العلماء ولا تخلق من كثرة الرد ولا تنقضي عجائبه" رواه الترمذي.[1]

[1] جامع الترمذي (٥-١٧٢).

بەشی چوارەم:
لێکۆڵینەوە لە هەندێ هەڵسوکەوت لەگەڵ قورئاندا

دەروازەیەك

ئەم قورئانە کتێبێکی موبارەکە و پڕیەتی لە بەرەکەت "وهذا كتاب انزلناه مبارك" جێگەی خۆیەتی بەرێزەوە بەردەوام لە بەردەمیدا چۆك دابدرێت و ڕێنمایی و عەقڵ و بەرەکەتی لێوەربگرێت."حسن البنا" ئەڵێ: هەڵوێستی خەڵکی ئەمڕۆ لە قورئان وەك هەڵوێستی کۆمەڵە خەڵکێکە لە ناو تاریکایەکی ئەنگوستە چاودا هەردێن و دەڕۆن و سەرسمت ئەدەن و ڕوناکییەك شك نابەن، جارێ ئەکەونە چاڵ و جارێ ئەکەون بەسەر بەردێکدا و جارێ ئەکێشن بە ناو قەدی یەکتریدا و هەروادێن و دەڕۆن لەو تاریکستانەدا کەچی کەسیان بیر لەوە ناکەنەوە کە دەستێك بەرن بۆ ئەو پلاکە کارەباییەی لە نزیکیانەوە داکوتراوە، کە هەر ئەوەندەی دەستیان بەری کەوت گڵۆپێکی پڕ ڕووناکی گەورە دائەگیرسێنێ و لەو تاریکاییە ڕزگاریان دەبێت. ئەمە نموونەی خەڵکە لەگەڵ کتێبی خوادا و هەڵوێستی خەڵکە لەو کتێبە موبارەکە.![1]

هەر لە کۆنەوە زانایان هەوڵیان داوە کە کتێبی تایبەتی بنوسن لە سەر چۆنێتی هەڵسوکەوت لەگەڵ قورئاندا، چونکە قورئان وەك هیچ کتێبێکی تر نییە، پێویستە مامەڵەی تایبەتی لە گەڵدا بکرێت لە لایەك بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی شایستە و گونجاو بە قورئان ئەو مامەڵەیە بکرێ و لە لایەکش بۆ ئەوەی قورئان خوێن سوود مەندبێت لە قورئان و بە دەستی خاڵی هەڵنەسێتەوە لە قورئان خوێندنەکەی . ئیمامی سیوطی ئەڵێ: چەندینی وەکو: "ابوبکر بن شیبه" و "نسائی" و "ابوعبید قاسم بن سلام" و "ابن الفرس" و چەندانی تر کتێبی تایبەتیان لە سەر ڕێز و گەورەیی قورئان و قورئان خوێن داناوە.[2] یەکێك لەو کەسانە کە کتێبی چاك و تایبەتی لە سەر قورئان و قورئان خوێن داناوە. ئیمامی

---

[1] نظرات فی کتاب الله، حسن البنا، ص٣٠ پەراوێزی أصول التربیة الاسلامیة ـ د. سعید إسماعیل علي، ص١٥١.

[2] الجامع الصغیر (٢، ٣١٠ـ ٣١٢).

ئەوەیە بە ناوی "التبیان في اداب حملة القران" کە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم بەشەی ئێمەیە، لە زانا هاوچەرخەکانیشدا شێخ زورقانی بەشێکی گەورەی کتێبەکەی بە ناوی "مناهل العرفان في علوم القرآن" داناوە بۆ چۆنێتی مامەڵە لەگەڵ قورئاندا و بەڕێز "فەرەج توفیق"یش کە زانایەکی گەورەی عێراقییە کتێبێکی بە ناوی: "المدخل في فقه القران بحث مقارن" داناوە کە دیسان سەرچاوەیەکی پشت پێ بەسراوی ئەم بەشەی ئێمە دەبێت.

گرنگی هەڵبژاردنی ئەم بەشەی کتێبەکەمان لەوە دایە کە زۆرکەس یان چۆنێتی هەڵس و کەوت نازانێ لە گەڵ قورئاندا یان زیادەڕەوی ئەکات و مامەڵەیەك ئەکات لە گەڵیدا توند ڕۆیشتن و ڕۆچوونی تێدایە یان هەیە زۆر کەمتەرخەم و لاموباله بە ئادابەکانی مامەڵە لە گەڵ قورئاندا بەڵام لە ڕاستیدا وەك خوای گەورە ئەفەرموێ: (وکذالك جعلناکم امة وسطا) ئێمە ئێوەمان داناوە کە ئومەتێکی مامناوەندبن. کە دیارە لە هەموو کایەکانی ژیاندا پێویستە هەروا بن نە ئەمسەری بێ موبالاتی ـ تفریط ـ نەئەوسەری ڕۆچوون و دەمارگیری ـ افراط ـ بگرن.

باسی یەکەم: هەستان لە بەر قورئان

هەندێ کەس لە خۆڕایی ئەچێت بە گژ ئەو کەسانەدا کە لەبەر قورئان هەڵدەستن و ئەڵێن: شتێك کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و صەحابەی کیرامی ئەو نەیکردبێت ئێمە بیکەین بیدعە و داهێنانە و لە جیاتی ئەوەی خێرمان بگات، گوناهمان دەگاتێ، لەم لاشەوە هەیە شەڕی توند لەگەڵ ئەوانەدا ئەکات کە لە بەر قورئان هەڵناسنەوە و بە جۆرێك لە کەمئەدەبی و نەفامی ئەزانن، بەڵام ڕاستی مەسەلەکە بەم شێوەیە کە ڕوونی دەکەینەوە.

زانایانی ئیسلامی لەم مەسەلەیەدا سێ ڕایان هەیە.

١ـ دروست نییە هەستانەوە لە بەر قورئان کە ئەمە قسەی "عزالدین بن عبدالسلام"ە و بەڵگەکەشی ئەوەیە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) و صەحابەی کیرام شتی وایان نەکردوە و پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (من عمل عملا لیس علیه امرنا فهو رد).[1]

[1] رواه مسلم(١٧١٨) ـ جامع العلوم و الحكم(١ـ١٧٦).

٢ـ هەستانەوە و هەڵنەسانەوە هەردووکیان هەر دروستن، چونکە بەڵگە لە سەر کەسیان نەهاتووە و لە سەر "براءة الأصل"ە، کە ماوەتەوە، کە ئەمەش قسەی زانا "عماد بن یونس الموصلي"یە.

٣ـ هەستانەوە لە بەر قورئان بە کارێکی خێر و باش ئەزانن کە ئەمەیان قسەی ئیمامی نەوەوی و زەرکەشی و سیوطی و باجوری یە و بەڵگە یان ئەوەیە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لەبەر تەورات هەستاوەتەوە و ڕێزی لێ گرتووە، کەواتە هەستانەوە لەبەر قورئان لە پێشترە، چونکە بەدڵنیاییەوە قسەو گوفتاری خوای گەورەیە.[1] بەڵگەیەکی تریشیان هەیە کە ئەگەر هەستانەوە لەبەر پیاوی زانا و خاوەن فەزڵ شتێکی باش بێت ئەوە هەستانەوە لەبەر قورئان لە ئەو باشترە.[2]، پاش ئەمانە مامۆستا فرج تۆفیق ئەڵێت: "والمختار ما ذهب الیة القائلون بالاستحباب لصحة قیامه (صلی الله علیه وآله وسلم) للتوراة، و اذا کان الامر کذلك فالقران اولي منها بذلك".[3] واتە: قسەی هەڵبژاردە و باش ئەوەیە کە ئەو زانایانە ئەیکەن کە کارێکی خێر و باشە ئەگەر لەبەر قورئان هەڵبسیتەوە، چونکە ئەو حەدیسە "صحیح"ە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لەبەر تەورات هەستاوەتەوە، جا کە ئەوە وابێت کە واتە قورئان لە تەورات لە پێشترە کە خەڵك لەبەری هەڵسێت.

باسی دووەم: ماچکردنی قورئان و خستنە سەرچاو

لە مەسەلەی ماچکردنی قورئانیشدا زانایان سێ رای جیاوزایان هەیە:

١ـ ماچ کردنی قورئان کەراهەتی هەیە وەك چۆن ماچکردنی نان کەراهەتی هەیە[4]، ئەمەش قسەی مالیکییەکانە.

٢ـ ماچکردنی قورئان دروستەو هیچی تێدانییە، کە ئەمەش قسەی حەنەفییەکانەو حەنبەلییەکانەو ئەوەش ئەکەن بە بەڵگە کە ئیبن عومەر هەموو بەیانییەك قورئانی هەڵدەگرت و ماچی ئەکردو ئەیفەرموو: (عهد ربّي ومنشور ربي عزوجل).

---

[1] التبیان ـ النووی، (ص١١٢) بەراوێزی: المدخل في فقه القرآن ص١٢٦.

[2] المدخل، ص١٢٧.

[3] المدخل، ص١٢٧.

[4] لەناو فەقێدا زۆرجار ئەوترا: باشە ئەوە چییە کە (یجوز دووسەو لایجوز بوشه) مەبەستیان نان بوو..

٣ـ ماچکردنی قورئان بە کارێکی خێرو موستەحەب ئەزانن و بەڵگەشیان ئەوەیە کە هەندێ لە ئەصحاب قورئانیان ماچ کردووە وەك ئیبن عومەرو عەکریمەی کوڕی ئەبوجەهل‌و "قیاس"یش ئەکەنە سەر ماچکردنی بەردە رەشەکەو منداڵی خۆت، کە هەردووکیان دیاری خوای گەورەن، دیارترینی ئەو زانایانەی رایان وایە ئیمامی (ئەوەوی‌و سیوطی و قرطبي)یە.

ئەوەوی ئەفەرموێ: لە "مسند دارەمی"دا بە سەنەدێکی "صحیح" ئەو حەدیسەمان ریوایەت کردووە کە "عەکریمەی کوڕی ئەبوجەهل" قورئانی ماچ ئەکردو ئەیفەرموو: "کتاب ربی، کتاب ربی"، وەقورتوبیش ئەفەرموێ: سەعیدی کوڕی سەکینە ئەفەرموێ: ئەوەیان بۆ گێڕاوەمەتەوە کە جارێکیان پیاوێك سەیری پارچە پێستێك ئەکات "بسم الله الرحمن الرحیم"ی لێنووسراوە، هەڵیدەگرێت‌و ماچی ئەکات‌و ئەیخاتە سەر چاوی، خوای گەورە لەبەر ئەو کارە لێی خۆش ئەبێت.[1]

پاش ئەم گواستنەوانە مامۆستا فرج تۆفیق ئەڵێت: قسەی هەڵبژاردە ئەوەیانە کە زانایانی رای سێیەم ئەیکەن، چونکە "آثار"ێکی زۆر لەوبارەیەوە ریوایەت کراوە و ئەو کارەش بەرز راگرتنی قورئانی تێدایە.[2]

باسی سێیەم: خێری قورئان خوێندن بۆ مردوو

زانایانی ئیسلام دوو جۆر راو بۆچوون دەردەبڕن لەم باسەدا. رایان لە دروست‌و نادروستی قورئان خوێندن لە سەر مردوو یان لەسەر قەبری مردوو، رایان لەسەر ئەوەی ئایا ئەو قورئان خوێندنەو خێرەکەی ئەگات بەو مردووە یان نا؟!

زۆربەی زانایان لەوانە ئیمامی مالیك و شافیعی و ئیمامی ئەحمەدو فەتوای ناو مەزهەبی ئەبوحەنیفە رایان وایە کە قورئان خوێندن لەسەر مردوو یان لەسەر قەبری مردوو نەك هەر دروستە، بەڵکو خێری گەورەشی تێدایەو بەڵگە شەرعییەکانیش پشتی ئەم رایە ئەگرن‌و لەو بەڵگانە فەرمودەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) کە ئەفەرموێ: "من دخل المقابر فقرأ سورة (یس) خفف عنهم یؤمئذ وکان له بعدد من فیها حسنات).[3]

زانایان دوو بەڵگەی عەقلی باس ئەکەن، یەکەمیان: قورئان بە بەرکەتەو لەهەر شوێنێکدا

---

[1] الجامع لأحکام القرآن، (٩١/١).

[2] المدخل، ص١٢٨.

[3] المغني، (٤٧١/٢)، والروض المربع، (٢٦/٢).

بخوێنرێ بەرەکەت ئەو شوێنە دائەگرێ. دووەمیان: قەبرستانیش شوێنێکە سەلامکردن و دوعاکردن و زیکرکردن تێیدا دروستە، بۆیە قورئان خوێندنیش بە هەمان شێوازە دروستەو ئەم رایەش لە رووی بەڵگەو زۆری ئەو زانا موعتەبەرانەی پشتیوانی لێ دەکەن رایەکی بەهێزە.[1]

سەبارەت بەوەش ئایا خێری قورئان خوێندن ئەگاتە مردوو یان نا؟!

زانایانی ئیسلامی دوو رایان هەیە: یەکەمیان: پێی ناگات. دووەمیان: پێی ئەگات.

ئیمامی شافیعی (بەرەحمەت بێت) خۆیو کۆمەڵێکی زۆریش لە قوتابییەکانی رایان وایە کە خێری قورئان خوێندن ناگاتە هیچ مردوویەکو بۆ ئەم فەتوایەشیان پشت بە چەند بەڵگەیەك ئەبەستن لە قورئان و لە فەرمودە.. لەوانە:

خوای گەورە ئەفەرموێ: (وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ) (النجم: ٣٩). واتە: هیچ شتێك چنگی مرۆڤ ناکەوێ ئەوە نەبێت خۆی ئەیکاتو قورئان خوێندنەکەش شتێك نییە مردووەکە خۆی بیکات بۆیە پێی ناگات.[2] ئەو فەرمودەیەش ئەکەنە بەڵگە کە ئەفەرموێ: (اذا مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلاث صدقة جارية أو علم ينتفع به او ولد صالح يدعو له). ئیمامی شیرازی دانەری (المهذب) کە ئیمامی نەوەوی شەرحی لەسەر کردووە بە کتێبی (المجموع) ئەفەرموێ: (ولا يلحق الميت مما يفعل عنه بعد موته بغير اذنه الا دين يقضى عنه أو صدقة يتصدق بها عنه او دعاء يدعى له.. واما ما سوى ذلك من الثواب كقراءة القرآن وغيرها فلا يلحق الميت لما روى أبوهريرة (رضي الله عنه) أن النبي (صلى الله عليه وآله وسلم) قال: اذا مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلاث صدقة جارية أو علم ينتفع به او ولد صالح يدعو له).[3]

بەڵام رای زۆربەی زانایان پێچەوانەی ئەم رایەی ئیمامی شافعی و قوتابییەکانێتیو ئەفەرموون: خێری قورئان خوێندن ئەگاتە کەسی مردوو .. ئەم رایەش رای ئیمامی مالیكو ئەبوحەنیفەو ئەحمەدی کوڕی حەنبەڵو هەندێ قوتابی مەزهەبی شافیعیو ئیبن حەزمی

---

[1] سەیری: المدخل، ص٢٣٤ تا ص٢٤٣ بکە.

[2] المغني، ٤٧٧٢١. المحلى، ٤/٧، پەراوێزی: المدخل، ص٢٥٨.

[3] المدخل، ص٢٤٣.

ظاهیری و حەنبەلییەکانو ئیمامی ئەوەویش ئەم رایەی پێ پەسەندە و تەنانەت ئیبن قودامە ئیجماعی زانایانی ئیسلامی لەوەدا ئەبینێ کە لەسەر ئەم رایەن.[1]

ئەم زانایانەش بەڵگەیەکی زۆر دێننەوە بۆ راکەیان لە فەرمودە شیرینەکانی پێغەمبەرەوە (صلى الله عليه وآله وسلم)، لەوانە:

١ـ دایکمان عائیشە (رەزای خوای لێ بێت) ئەفەرموێ: کابرایەك هاتە لای پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم گیانی سپاردو قەناعەتم وایە ئەگەر بیتوانیایە قسە بکات ئەوە خێری باشی ئەکرد، من ئەگەر خێری بۆ بکەم پێی ئەگات؟ پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) فەرمووی: بەڵێ. (متفق عليه).

٢ـ حەسەنی کوڕی سەعدی کوڕی عوبادە ـ کە سەرۆکی هۆزی خەزرەج بوو ـ بە پێغەمبەری وت کاتێك کە دایکی مرد، ئەی پێغەمبەری خوا ئەکری خێر لە جیاتی دایکمان بکەم بۆی؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: کام خێرە گەورەیە؟ فەرمووی: ئاودێری. جا حەسەن ئەڵێ: ئەو کانیو ئاوانەی کە ئەمرۆ خەڵکی ئاوی لێهەڵدەگرنەوە هەمووی هی بنەماڵەی سەعدە لە مەدینەدا.. ئەم فەرمودەیە ئیمامی ئەحمەدو نەسانی ریوایەتی دەکەن.[2]

ئیمامی طحاوي لە "العقيدة الطحاوية"دا ئەفەرموێ: (وفي دعاء الأحياء وصدقاتهم منفعة للأموات)[3].. راڤەکەری ئەم عەقیدەیەش کە "ئەبی العز الدمشقی"یە، راڤەیەکی زۆرو درێژی ئەو "دەق"ە ئەکات و قسەی ئەوانە بەبەڵگەوە رەت ئەکاتەوە کە ئەڵێن خێرو قورئان خوێندن ناگاتە مردوو لەو سێ رێگیەوە نەبێت، کە فەرموودەکەی ئەبوهورەیرە باسی کردووە، بۆ نموونە ئەفەرمووێ: "چ قورئانو چ حەدیس و چ ئیجماع و قیاسی صحیحیش بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە مردوو کەڵك وەرئەگرێت لەو خێرانەی بۆی ئەکرێت با خۆشی (سبب) نەبووبێت تێیدا".[4] و پاشان بە درێژی ئایەتەکانو حەدیسەکان و ئیجماع و قیاسە

[1] اعلام الموقعين، (٢/١٠٩).

[2] نيل الأوطار، (٤/١٠٤).

[3] شرح العقيدة الطحاوية، تحقيق عبدالله التركي وشعيب أرناؤوط، ص٦٦٢.

[4] هەمان سەرچاوە، ص٦٦٥.

صەحیحەکانیش باس نەکاتو وەڵامی ئەوانەش نەداتەوە کە بەڵگەی دژ بەمانە باس نەکەن.. تا ئەگاتە ئەو ئەنجامەی کە ئەفەرموێ: "واما قراءة القرآن وإهدائها للميت تطوعا بغير أجرة فهذا يصل اليه كما يصل ثواب الصوم والحج".[1]

لەمانەوە دەردەکەوێت کە قسەی راستو گونجاو ئەوەیە کە مردوو خێری قورئان خوێندنی پێ ئەگاتو هیچ جیاوازی نییە لەوەدا کە خێری (حەج)و (رۆژوو)و (قەرز)و (قوربانی)و (دوعا بۆ کردن)ی پێ بگات، کە هەموویان حەدیسی (صحیح) یان (حسن)یان لەسەر هاتووە، بەڵام خێری قورئان خوێندن بۆی یان لەسەر قەبرەکەیی پێی نەگات! بەڵام زانایانی ئیسلامی چەند مەرجێکیان بۆ ئەم خێر پێ گەشتنە دانەناوە لەوانە:

١ـ مردووەکە خۆی وەسیەت بکات، کە ئەمە قسەی (شیرازی)و (ئیبن حەزم)و جگە لەوانیشە.[2]

٢ـ دوای قورئان خوێندنەکە بڵێ: خوایە خێری ئەم قورئان خوێندنە بگەیەنە فلانو فلان بۆ نموونە.. کە ئەمەش قسەی یەکێکی وەکو (نەوەوی)[3]و هەندێ لە (مالیکییەکانە)[4].. (نەوەوی) ئەفەرموێ: (والاختيار أن يقول القارئ بعد فراغه: اللهم أوصل ثواب ما قرأته الي فلان).. مالیکییەکان وا ئەفەرموون: (ئەگەر هەر کەسێك ئەیەوێت بەرەکەتی قورئان و خێرەکەی بگاتە مردوو بێ ئەوەی خیلافی لەسەر دروست ببێت با کارەکە وەك دوعا لێ بکاتو بڵێ: اللهم أوصل ثواب ما أقرأه لفلان أو قرأته)، ئیتر ئەو کاتە مردووەکە خێری قورئان خوێندنەکەی دەست ئەکەوێت و قورئان خوێنەکەش خێری دوعاکەی دەست ئەکەوێت).[5]

٣ـ ئەبێ بەبێ کرێ قورئانەکە بخوێنێ، نەك بە کرێو پارە بۆ برینەوە. وەك لە پێشەوە باسمان کرد.

---

[1] هەمان سەرچاوە ص٦٧٣.

[2] المدخل في فقه القرآن، ص٢٥٩.

[3] المدخل، ص٢٥٣.

[4] المدخل، ص٢٦٧.

[5] المدخل، ص٢٥٧.

باسی چوارەم: قورئان خوێندن بەبێ دەستنوێژ

یەکێك لەو باسانەی کە زۆر قسەو باسی لەسەرەو ئەبێتە مایەی دڵعادزی هەندێك موسڵمان لە برا موسڵمانەکانی تری ئەوەیە کە لە مەسەلەی دەستنوێژگرتندا بۆ قورئان خوێندن بێ موبالاتە و وەك پێویست ئەدەب بە خەرج نادات.. زانایانی ئیسلام لەم مەسەلەیەدا دوو رایان هەیە کە بە ویستی خوا ئێمە هەردووکیان رۆشن ئەکەینەوەو پاشان رای دروستو هەڵبژێراوی لای زانایان باس دەکەین..

رای یەکەم: ئەوەیە بە هیچ شێوەیەك دروست نییە بەبێ دەستنوێژ نەدەست لە قورئان بدرێتو نە بشخوێنرێتەوە.

رای دووەم: ئەوەیە کە دروستە بەبێ دەستنوێژ دەست لە قورئان بدرێتو بشخوێنرێتەوە..

بەڵگەی دەستی زانایانی پشتیوان بۆ رای یەکەم: بریتییە لە هەندێ بەڵگەی شەرعی لە قورئانو فەرمودەوە لەگەڵ هەندێ لە ئیجتیهادو (قیاسی شەرعی)دا..

١ـ بەڵگە قورئانییەکان، گەورەترین و دیارترین بەڵگەی دەستی ئەم زانایانە ئەو ئایەتەی سورەتی (الواقعە)یەکە کە ئەفەرموێت: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ * فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ * لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) (الواقعە: ٧٧ـ ٧٩). واتە: ئەم قورئانە قورئانێکی زۆر بە کەڵكو پیرۆزەو لە ناو کتێبێکی شاراوەدایەو کەسە پاکەکان نەبێت دەستی لێ نادەن.. ئەم زانایانە ئەفەرموون:

أ ـ "لایمسە" (ئەمرە) لە صیغەی (خبر)دا، واتە (دەست مەدەن لە قورئان کاتێك نەبێت کە پاك بن.. ئەم جۆرە صیغانەش لە قورئاندا زۆرە وەك ئەفەرموێ: (ومن دخله كان آمنا)، یان ئەفەرموێ: (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ) کە لە یەکەمیاندا فەرمان بەوە دەکات (ئەمان) بدرێتە ئەو کەسەی کە ئەچێتە ناو کەعبەوەو لە دووەمیان فەرمان ئەکات بە دایکان کە دوو ساڵ شیر بدەنە منداڵەکانیان لە کاتێکدا هەردوکیان بە صیغەی (خبر) هاتوون و مەبەست پێیان (ئەمر)ە.

ب ـ ئەفەرمون: ئەگەر "لوح المحفوظ" کە قورئان تێیدا نوسراوەتەوە جگە لە فریشتە پاکەکان نەبێت دەستی بۆ نەبەن، کەواتە پێویستە لەسەر زەویشدا هەمان رێز لە قورئان بگیرێو بە دەستی بێ دەستنوێژەوە دەستی بۆ نەبرێت.

٢ـ ئەفەرموون: پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) لە حەدیسی ئیمامی (تیرمذی)و "إبن ماجة"دا ئەفەرموێت:

"لا تقرا الجنب والحائض شيئاً من القرآن"، ئەمە لەفزی (تیرمذی)و "إبن ماجه"یەو (دارقطنی)ش بە (لەفزی): "لاتقرأ الجنب والحائض والنفساء القرآن".

مانای حەدیسەکە ئەفەرموێ: (ئەلەش پیس‌و ئەحەیزدار و ئەزەیستان، نابێ قورئان بخوێنن).

٣ـ فەرمودەیەکی تریش ئەگوازنەوە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لەنامەیەکیدا بۆ (عەمری کوڕی حوزام) ئەینێرێ ئەم دەستەواژەیەی تێدا ئەنووسی: "ولا يمس القرآن الا طاهر"، کە ئەبوداودو دارەقوتنی ریوایەتی ئەکەن.[١]..

٤ـ ئەم فەرمودەیەش ئەکەنە بەڵگە کە حەزرەتی عەلی ئەیفەرموێت: (كان رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) لا يحجبه عن القرآن شيء ليس الجنابة) (رواه الترمذي وصححه).

لەو بەڵگانەو ئیجتیهادی زۆرێك لە زانایانەوە هەوادارانی ئەم رایە پێ لەسەر ئەوە دائەگرن کە نە (خوێندنەوەی قورئان)و نە (دەست لێدان)ی نە (نووسینەوەی) دروست نییە بۆ کەسێك نەبێت کە دەستی بە دەستنوێژەوە بێت‌و هیچ بێنوێژییەکی گەورەو بچوکی پێوەنەبێت.

بەڵگەی دەستی زانایانی پشتیوان بۆ رای دووەم:

ئەم زانایانە دوو جۆر بەڵگە دێننەوە بۆ رایەکەی خۆیان:

جۆری یەکەم: وەڵامدانەوەی هەموو ئەو بەڵگانەی کە دەستەی یەکەم ئەیهێنن بۆ پشتگیری رایەکەیان.

جۆری دووەم: هێنانەوەی باسە کە بۆ سەر (ئەسڵی بەرائەتەکەی).

ئەم زانایانە بۆ وەڵامی هەریەك لەو بەڵگانەی پێشوو ئەفەرموون:

١ـ ئەو ئایەتەی ئەوان ئەیکەن بە بەڵگە لە جێگەی خۆیدا نییە، چونکە:

أـ ئەو ئایەتەی سورەتی (الواقعة) باسی (لوح المحفوظ)و ئاسمان و مەلائیکەت ئەکات و هیچ پەیوەندییەکی بە زەوی‌و مرۆڤو قورئانەوە نییەو ئەمەش ئەسەلێمنن بەوەی:

---

[١] بۆ درێژەی ئەم باسە سەیری: (الفقه الاسلامي وادلته، وهبة زحيلي، (٤٥٣/١) و "التفسير المنير"ی هەمان نووسەر (٣٠٢/١٤) بکە.

ـ خوای گەورە ئەفەرمویّت "في كتاب مكنون"، "مكنون"یش یانی شاراوەو پاریّزراو كە لە راستییدا دەستی تەنیا (مەلائیكە) پاكەكانی پیّ ئەگات، بەلاّم قورئان شاراوە نییەو لە دەستی كافرانو بیّباوەرِانیش پاریّزراو نییەو ئاشكرایەو هەموو دەستی بۆ ئەبەن، ئیبن حەزم ئەلّیّت: "لا حجة لهم فيه لانه ليس أمرا وإنما هو خبر والله تعالى لا يقول الا حقا ولا يجوز أن يصرف لفظ الخبر الى الأمر الا بنص جلّي أو إجماع متيقن، فلما رأينا المصحف يمسه الطاهر وغير الطاهر علمنا أنه لم يعن المصحف وإنما عنى كتابا آخر".[1]

ـ راناوی سەر (يمسه) بۆ قورئان ناگەرِیّتەوە، بەلّكو بۆ (كتاب مكنون) ئەگەرِیّتەوە كە (اللوح المحفوظ)ە، چونكە زانستی (نحو) ئەلّیّت: "إذا دار الضمير بين القريب والبعيد فبالقريب أولى". و نزیكترین (مذكور)یش (اللوح المحفوظ)ە كە بە (كتاب مكنون)ناوبراوە.

ـ ئەلّیّن صیفەتی (المطهرون) صیفەتیّكی مەلائیكەتییە، نەك صیفەتیّكی بەشەری، ئەگەر وانەبوایە ئەبوو بیفەرموایە (لايمسه الا المتطهرون) كە ئەو كاتە ئەبوویە صیفەتیّكی "كەسبی"، نەك "جبلي"و "كوني".

هـ ـ ئەم ئایەتە هاوتای ئەو ئایەتەیە كە ئەفەرمویّ: (كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ * فَمَن شَاء ذَكَرَهُ * فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ * مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ * بِأَيْدِي سَفَرَةٍ * كِرَامٍ بَرَرَةٍ) (عبس: ١١ـ ١٦).[2] ئەم رایەش رای "ئیمامی مالیكە هەروەك شیّخ ئەحمەد موحەممەد شاكر" لیّوەی ئەگوازیّتەوە.

ز ـ ئەلّیّن ئەگەر "لايمسه" بۆ "نهي" بەكاربیّت قسەیەكی لاوازە، چونكە ئەوكاتە ئەبیّ لە (محل)دا وەك "صفة" رۆلّ ببینیّتو وشەی "تنزيل" كە بە دوایدا بیّت، وشەیەكی بیّگانە ئەبیّتو ماناكەی دروست نایەتەوە.

٢ـ ئەو حەدیسانەش كە ئەیكەن بە بەلّگە بۆ رایەكەیان هەریەكەیان زیاد لە تیّبینیەكی لەسەرە:

---

[1] المحلى، لابن حزم ٧٧/١.

[2] دكتۆر وهبة زحيلي لە (التفسير المنير، ٣٠٢/١٤)دا بە حەزەریّكی زۆرەوە بەرگری لەم رایە ئەكاتو كیّ ئەیەویّ بابگەرِیّتەوە سەری.

أ ـ ئەو حەدیسەی کە ئەفەرموێ "ولایمس القرآن الا طاهر" زیاد لە زانایەکی فەرمودەناس ئەفەرموون: (ضعیف)ە، و حەدیسی (ضعیف) یش لە "ئەحکام"دا بەکارنابرێتو ئیشی پێناکرێت.. لەو زانایانەی کە بە (ضعیف)ی ئەزانن: "ئیبن حەجەری عەسقەلانی"یە لە "بلوغ المرام"دا, ئە ئەفەرمووێ: "معلول"ە.. هەروەها ئیمامی "طبرانی" ئەفەرموێ: "في إسناده سويد ابن أبي حاتم وهو ضعيف". لە "الجامع الأوسط"یشدا ئەفەرموێ: "تفرد به سويد"، هەروەها ئیمامی "نەوەوی" و "ئیبن حەزم"و "ئیبن کەسیر"یش بە هەمان شێوە بە "ضعيف"ی ئەزانن.

ب ـ حەدیسی "لایقرأ الجنب والحائض شيئاً من القرآن"یش بە "ضعيف" ئەزاننو بۆ نموونە:

١ـ (ئیبن حەجەر) لە "فتح الباري: (٣٢٤/١)دا ئەفەرموێ" أما حديث ابن عمر مرفوعا (لايقرأ الحائض ولا الجنب شيئا من القرآن" ضعيف من جميع طرقه.

٢ـ ئیمامی بوخاریو ئیمامی نەوەوی لە (المجموع: ١٥٥/٢)داو "البيهقي"یش بە هەمان شێوە حەدیسەکە بە "ضعيف" ئەزانن.

٣ـ الدارقطنی و راڤەکەری "الدارقطنی"یش واتە: "العظيم آبادی" هەر بە "ضعيف"ی ئەزانن ئەم ئەڵێ: لە سەنەدەکەیدا ئیبراهیمی کوڕی ئەحمەدی کوڕی مەروان هەیە کە کەسێکی (ضعيف)ەو ئەویشُ واتە (دارقطنی) ئەفەرموێ: "یەحیا کوڕی ئەنیسە" لەسەنەکەدەیدا هەیەو کەسێکی "ضعيف"ە.

ج ـ حەدیسی "كان رسول الله لايحجبه عن القرآن شيء ليس الجنابة"ش بەوە رەت ئەکەنەوە کە زۆرێك لە زانایانی وەك (ئیبن حەجەر)و (نەوەوی)و (بەیهەقی)و "بوخاری"و "شافعی"و "إبن جارود"و "دارقطنی" بە ضعیفی ئەزانن و ئەشفەرموون ئەگەر "حسن"یش بێت ئەو ە "ئیبن حەجەر" رەخنەیەك لە ئیستیدلال پێکردنی بۆ ئەم رایە ئەگرێتو ئەفەرموێت: "في الاستدلال به نظر لأنه فعل مجرد لا يدل على تحريم ماعداه" (الفتح الباري: ٣٢٤/١). و پاشان ئەفەرموێ: "وأجاب الطبري بانه محمول على الأكمل جميعًا بين الأدلة".

هەروەها ئەشفەرموون: "ئەم حەدیسە دژ بەو حەدیسەی عائیشەبە کە لە "صحيح مسلم"دا هەیە کە ئەفەرموێ "كان النبى (صلى الله عليه وآله وسلم) يذكر الله على كل أحيانه".

٣ـ دەربارەی ئەوەش کە لەفزی "طاهر" ئایا "قطعي الدلالة"یە لەوەدا کە تەنیا مانای دەستنوێژ بگەیەنێو چ "المتطهرون"ی ئایەتەکەو "طاهر"ی حەدیسەکەی "عمرو بن حزام"، یان "طاهر" یەکێکە لە "موشتەرەکاتی لەفزی"و بە چەند مانا دێتو کەواش بێت نابێ هەروا بەبێ "مص جلّی" یان "ئیجماعێکی بێگومان" ببڕێت بەسەر یەکێك لە ماناکانیدا.

زانایانی پشتیوانی لە رای دووەم ئەفەرموون: لەفزی "طاهر" لە زمانی عەرەبیو لە زمانی شەرعیدا چەند مانای هەیە:

أ ـ "طاهر" بە مانای (موسڵمان) دێت، خوای گەورە ئەفەرموێ: "إنما المشركون نجس" دڵنیابن کە کافرەکان پیسن، کەواتە موسڵمانەکان پاکنو "طاهر"ن.

ب ـ "طاهر" بە مانای ئەوە دێت لەشی پیس نەبێت، خوای گەورە ئەفەرموێ: وان كنتم جنبا فاطهروا"، کەواتە کەسێك لەش پیس نەبێت "طاهر"ە، و "حيض"یش هەر لە مانای "جنب"دایەو کە ئافرەتەکە خۆی شۆرد ئیتر "طاهرة"یە.

ج ـ "طاهر" بە مانای دەستنوێژیش دێت وەك پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "كرهت أن اذكر الله الا على طهرا أو طهارة". "رواه أبوداود والحاكم وصححه، وقال على شرط الشيخين، ووافقه الذهبي" کەواتە "طاهر" لێرەدا بە مانای دەستی بە دەستنوێژ دێت.

د ـ "طاهر" بە کەسێك ئەوترێ یان بە شوێنێك ئەوترێ کە "نجاسة"ی بەسەرەوە نەبێت، ئەوترێ "طهارة المكان"، یان "طهارة البدن"، یان "طهارة اللباس".[1].

کورتەی قسەکان ئەوەیە کە لەفزی "طاهر" ئەو چەند مانایە بگەیەنێ کەواتە هەروا بەبێ (قرينه) ناکرێت ببڕێت بەسەر مانایەکی تایبەتدا بۆیە هەڵدەگرێ کە مەبەست بەو ئایەتە، یان ئەو حەدیسانە ئەوبێ کە دروست نییە کەسی کافر، یان کەسێکی لەش پیس، یان کەسێك جلەکانی، یان لە شوێنی پیسدا بێت، دەست بدات بە قورئانەوە[2]...

---

[1] ئەم موناقەشانەو زیاتر لەمانەش لە دەستنوسێکی چاپ نەکراودایە بەناوی (اسكات الحائض في تحريم مس المصحف للحائض) کە مەکتەبی فەتواو دیراساتی شەرعی سەر بە راپەرینی ئیسلامی لە ٤/صفر/١٤١٨دا نووسیویانە...

[2] ئیمامی نەوەی لە (التبيان، پەراویزی المفردات ص٦٠٢)دا ئەفەرموێ: "ئەگەر پیسییەکە بەسەر لەشی کابرای بەدەستنوێژەوە بوو دروست نییە دەست بدات لە قورئان..".

ئەمە بە کورتی راوبۆچوونی زانایانی پشتیوان بوو لەو رایەی کە ئەفەرموێ "بەبێ دەستنوێژ دروست نییە دەست بدرێت لە قورئان، یان بخوێنرێ"، هەروەها ئەوەش بەڵگەی ئەوانەی کەوا ناڵێن. پێش ئەوەی قسەی دروستو (راجح) لەم مەسەلەیەدا (بەبێدەستنوێژ نابێ قورئان بخوێنرێت و دەستی لێ بدرێت) بکەین، بەکورتی ئەبێ بڵێین:

١ـ بەراستی ناڵۆزترین پرسێك لەم مەسەلەیدا لە چۆنێتی مامەڵە لەگەڵ قورئاندا بریتییە لەم پرسە کە یەکێکە لەو مەسەلانەی یان دەلیلەکانی زۆر کەم و لاوزان، یان هەر دەلیلی نییە، کەچی زۆر سەیرە خەریکە جۆرێك لە (ئیجماع) لەناو زانایانی ئیسلامدا لەسەر ئەوە دروست بێت کە دەستدان لە قورئان یان خوێندنی بەبێ دەستنوێژ دروست نییەو نابێت قورئان وەك هەر کتێبێکی تر سەیر بکرێت، بەڵکو پێویستە زۆر بە هەیبەتەوە مامەڵەی لەگەڵ بکرێت.. تەنانەت زۆرێك لە زانایان بە دروستی نازانن دەست لە بەرگی قورئانیش بدرێت مادامێك لکاوە بە قورئانەکەوەو بووەتە پارچەیەك لێی، کاتێك ئەبێت ئەو بەرگە، بەرگێکی سەربەخۆ بێت و وەك کیفێك قورئانەکەی تێدا هەڵگیرا بێت.

٢ـ پێویستە رێز لەو هەمووە فەتوایەی زانایانی ئیسلامی بگیرێتو بەبێ دەستنوێژ دەست لە قورئان نەدرێتو پەرەکانی هەڵنەدرێتەوەو نەخوێنرێتەوە، بەڵام ئەگەر (لەبەر) قورئانەکە بخوێنێت یان کەسێکی تر پەرەکانی بۆ هەڵبداتەوە یان بە دارێك یان شتێکی تر پەرەکانی ئەمدیو دیو بکات ئەوە دروستە بۆی بەبێ دەستنوێژ قورئانەکە بخوێنێو خەتمیش بکات. ئیمامی "نەوەوی" لە "التبیان"ەکەیدا ئەفەرموێت: "**یستحب أن یقرأ وهو علی طهارة، فان قرأ محدثا جاز باجماع المسلمین، والأحادیث فیه کثیرة معروفة، قال الامام الحرمین: ولا یقال ارتکب مکروها بل هو تارك الأفضل**".[١] نەك هەر ئەمە، بەڵکو ئیمامی نەوەوی شتێکی سەیر ئەفەرموێت کە جێگەی سەرنجە و ئەگەر ئەو نەیفەرموایە جێگەی بروانەدەبوو: ئەفەرموێ: (**فصل: في مسائل غریبة تدعو الحاجة إلیها، منها: انه اذا کان یقرأ منعرض له ریح فینبغي أن یمسك عن القراءة حتی یتکامل خروجها، ثم یعود الی القراءة**)[٢]!! واتە: .. کاتێك قورئان خوێن خەریکی خوێندنی قورئان بوو "بایەکی لێ بوویەوە" پێویستە دەست لە قورئان خوێندنەکەی هەڵگرێت تا بە تەواوەتی "باڵێبوونەکەی" نامێنێ، پاشان دەست بە قورئان خوێندنەوەکەی بکاتەوە!!

---

[١] التبیان في آداب حملة القرآن، ص٥٦٣، پەراوێزی المفردات، محمد الحمصس.

[٢] هەمان سەرچاوە، ص٥٧٠ی (مفردات القرآن).

جا بۆیە (والله أعلم) قسەی کار برِو (راجیح) لەم مەسەلەیدا ئەوەیە کە:

١ـ رۆیشتن لەگەڵ ئەو زانایانەدا کە بە دروستی نازانن بەبێ دەستوێژ دەست لە قورئان بدرێت کارێکی سەلامەتەو (عەینی ئەدەبە) لەگەڵ قورئان و قسەی خواداو زانایانیش زوو فەرموویانە "من قلّد عالما لقى الله سالما".[1]

٢ـ ئەگەر کەسێك ناچار بوو، یان خەریکی دەرس وتنەوە بوو، لەسەری نارەحەت ئەبوو کە حەتمەن هەر ئەبێ دەستنوێژ بگرێتەوە، ئەوە "والله أعلم" لەسەر مەزهەبی ئەو زانایانەی کە رایان وایە دەستنوێژگرتن بۆ قورئان خوێندن (فەرز) نییەو (سوننەتە)، ئەتوانن بەبێ دەستنوێژو بەبێ (حەرەج) دەست لە قورئانەکە بدەنو قورئان بخوێننو بیلێنەوە.

٣ـ هەرکەسیش هەر لە سەرەتاوە دڵی لەسەر فەتوای زانایانی رای یەکەم دانەنەمەزرا ئەوە (إن شاء الله) گوناهبار نابێتو بەڵکو وەك ئیمامی حەرەمین فەرمووی: "پێی ناوترێ تووشی کەراهەتێك بووە، بەڵکو پێی ئەوترێ چاکەکەیەکی باشی لەدەست خۆی دەرکردووە" و فەتواکەی ئیمامی (طبری)ش هەروایە کە ئەفەرموێ: "ئەو ئەهییانە بەوشێوە مانا ئەکرێن کە ئیشێکی باشە ئەگەر وابکاتو خێری ئەگاتێ، بۆ ئەوەی هەموو بەڵگەکان پێکەوە کۆبکرێنەوە".

باسی پێنجەم: وەرگرتنی پارە لەسەر قورئان وتنەوە

زانایانی ئیسلام دەربارەی ئەو کەسانەی کە پارە و کرێیەك وەردەگرن لەسەرە ئەوەی کە قورئان بە خەڵك دەڵێنەوە سێ قسە دەکەن:

هەندێ ئەفەرموون: دروست نییە کرێ و پارە وەربگرێ لە سەر قورئان وتنەوە، چونکە ئەرکێکی شەرعی سەرشانیەتی کە ئەم قورئانە بگەیەنێتە خەڵکی لەسەر واجباتیش کرێ وەرناگیرێ، بەڵکو ئەبێ چاوەروانی پاداشتی قیامەت بکەی لە لای خوای گەورە.

هەندێکیش ئەفەرموون: دروستە پارە لەسەر قورئان وتنەوە وەربگیرێ و هیچی تێدانییەو بەڵگەشیان ئەوەیە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) لە حەدیسی ئیمامی بوخاریدا ئەفەرموێ: (أن احق ما أخذتم عليه اجرا كتاب الله).[1]

---

[1] تربية الأولاد في الاسلام، ٢/٢٧٢.

هەندێکی تر ئەفەرموون: پێویستە پارەکە لەسەر ئەوە وەربگرێ کە فێری خوێندنەوەو قورئان لەبەرکردنی ئەکات، نەك فێری خوێندنی قورئانی ئەکات..زانایان تەقسیمبەندیەیکی جوانیان کردووە بۆ ئەم بابەتەو لەناو ریزبەندییەکدا حوکمی هەر بەشەیان بە جیا باس کردووە، نصر بن محمد السمرقندی لە کتێبی "بستان العارفین"دا ئەفەرموێ: "قورئان وتنەوە بە خەڵکی سێ شێوەی هەیە: یەکەم: لەبەرخاتری خوا ئەیڵێتەوەو بەتەما نییە کرێی لەسەر وەربگرێ. دووەم: بەکرێ کارەکە ئەکات. سێیەم: بەبێ مەرجی پێشوەخت قورئان ئەڵێتەوەو بەڵام ئەگەر دیارییەکان بۆ هێنا وەریئەگرێت..". جا حوکمی هەریەکەیان باس ئەکاتو ئەفەرموێت: "یەکەمیان: خوای گەورە پاداشتی باشی ئەداتێ و ئەو کارەشی کاری پێغەمبەرانە (علیهم الصلاه والسلام). دووەمیان: زانایان دوو قسەیان لەسەری هەیە، هەندێ ئەفەرمون: دروست نییە، چونکە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (بلّغوا عنی ولو آیة). واتە: لە جیاتیِ من خەڵکی فێری قورئان بکەن، ئەگەر ئایەتێکیش بێت. هەندێکیش ئەفەرموون: دروستە، بەڵام واباشە مامۆستاکە مەرجەکە بۆ (حفظ وکتابة)ەکە دابنێ ــ نەك قورئان خوێندنەکە ــ ، خۆ ئەگەر مەرجەکەشی بۆ قورئان خوێندنەکە دانا ئومێد دەکەم هیچی تێدا نەبێت، موسڵمانانیش پشت بە پشت ئەمەیان هێناوەو پێویستیان پێی بووە.

ئەما بۆ سییەمیان: زانایان هەموویان هەر بە دروستی ئەزانن، چونکە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) خۆی مامۆستای هەموو خەڵکی بوو، هەر دیارییەکی بۆ بهاتایە قەبوڵی ئەکرد، پاشان ئەو فەرمودەیەش بەڵگەیە صەحابییەکە کە دوعای (فاتحة)ی خوێند بەسەر کابرای نەخۆشدا کە دووپشك پێوەی دابوو، کرێیەکی باشیان پێ داو وەرگرتوو پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) پێی فەرموو: "واضربوا لي معكم فيها بسهم".[2] واتە: پشکێکیش دابنێن بۆ من لەگەڵ خۆتاندا.

---

[1] صحيح البخاري، كتاب الطب، باب الشرط في الرقية بقطيع من الغنم.

[2] مباحث في علوم القرآن، مناع القطان، ص١٨٣و ١٨٤.

باسی شەشەم: جێبەجێ نەکردنی هەندێ لە داواکانی قورئان

زۆر کەس ئەوەی بۆ ئەبێتە کێشە، ئایا ئەوەی لە قورئاندا هاتووە لە (أمر)و (نهی) ئەرکی سەرشانی موسڵمانو قورئان خوێن نییە کە هەمووی جێبەجێ بکات؟ ئەی باشە حوکمی ئەو کەسانە چییە کاتێك ئەبینی چەندین ئایەت هەیە کە ئەو جێبەجێی نەکردوونو گوێشی ناداتێ، حوکمی چییە، چارەسەریش بۆ ئەو حاڵەتە چییە؟

قورئانی پیرۆز بۆ هەموو مرۆڤەکانێ هاتووە و خوای گەورەش ئەیەوێ مرۆڤەکان پلە پلە بەم قورئانە بەرەو کەماڵ بەرێتو بەرزیان بکاتەوە، خوای گەورە ئەزانێ مرۆڤەکان هەموو یەك تواناو لێهاتوویان نییە، بۆیە ئیمان پلە پلەیەو بەهەشتیش بەو بۆنەیەوە پلە پلە کراوە، ئیمانی ئەبوبەکری صدیق وەك ئیمانی صەحابەیەکی تر نیەو ئیمانی صەحابەیەك وەك هی ئێمە نییەو ئێمەش لەناو خۆماندا هەموو وەك یەك نین لە پلەکانی ئیماندا، هەمانە زۆر بە دین، هەشمانە کەمترو هی واش هەیە لەناو ماندا مەگەر خوا لوتفی لەگەڵدا بکات ئەگینا زۆر وێرانو ئیمان لاوازە، بۆیە ئەفەرموێت: (إِن تَجْتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلاً كَرِيماً) (النساء: ٣١). واتە: بەو مەرجەی کە لە گوناهە گەورەکان خۆتان بەدووربگرن، ئێمە گوناهەکانتان ئەپۆشینو ئەتانخەینە شوێنێکی سوودبەخشو پیرۆزەوە.

"ئیبن کەسیر"ی موفەسیر ئەفەرموێ: "عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی عاص لە میسردا چەند کەسێکی ــ توندڕەو ــ کەوتنە پرسیار لێکردنی و وتیان: ئەرێ! ئێمە زۆر شت ئەبینین لە قورئاندا (فەرمانی) پێ کراوە، کەچی خەڵکی کاری پێناکەنو گوێی نادەنێ، بۆیە بە راستی ئەمانەوێ بە خزمەت ئەمیری موسڵمانان بگەینو ئەم ئیشکالە گەورەیەی لا باس بکەین، ئەویش لەگەڵ خۆیدا بردنی بۆ مەدینەو چوویە خزمەتی عومەری کوڕی خەتتاب (خوای لێ رازی بێ) حەزرەتی عومەر فەرمووی: کەی هاتوویت؟ عەبدوڵلا وتی: لە فلانە رۆژەوە هاتووم، عومەر فەرمووی: بە مۆڵەتی رەسمی هاتووی؟ "حەسەن کە راوی حەدیسەکەیە، ئەڵێ": نازانم چۆن وەڵامی ئەو پرسیارەی دایەوە، پاشان عەبدوڵلا وتی: قوربان ــ ئەمیری موسڵمانان! هەندێ خەڵك لە میسردا پرسیارو ئیشکالاتێکی زۆریان هەیە دەربارەی قورئانو ئەڵێن ئێمە شتێکی زۆر لە قورئاندا ئەبینین فەرمان کراوە بە کردنیان، کەچی خەڵکی نایان کەنو نابنین بیانکەن، جا حەزیان کرد بێنە خزمەت جەنابت بۆ ئەو

مەسەلەیە، عومەر فەرمووی: دەبڕۆ کۆیان بکەرەوە بۆم، عەبدوڵلا ئەڵێ لە (بەهو) واتە: خانوویەکی تایبەتدا[1] کۆم کردنەوە. بۆیو عومەر تەشریفی هێناو کەوتە قسەکردن لەگەڵیانداو لە نزیکترین کەسیانەوە لە خۆی دەستی پێکردو فەرمووی: بە خوا سوێندت ئەدەم و بە مافی ئەم دینی ئیسلامە لەسەرت ئەتدوێنم راست وەڵامم بدەرەوە ئایا هەمو قورئانت خوێندۆتەوە؟ کابرا وتی: بەڵێ، فەرمووی: "دەی باشە هەموویت بەسەر دەروونی خۆتدا جێبەجێ کردووە؟ کابرا وتی: سوێند بە خوا نەخێر.. ئەگەر بیوتایە بەڵێ، یەخەی ئەگرت، (و ئایەت ئایەت هەمووی ئەپرسی لێی) پاشان فەرمووی: ئەی بەسەر چاوتدا جێبەجێت کردوون؟ ئەی بەسەر دەمو قسەکردنتا جێبەجێت کردوون؟ ئەی بەسەر شوێنەوارو جێگەتەوە دەرکەوتوون... یەك یەك ئەم پرسیارانەی لە هەموویان ئەکردو موناقەشەی ئەکردن... پاشان فەرموو: دایك رۆڵەرۆ بۆ عومەری کوڕی خەتتاب بکات، ئێوە ئەتانەوێ عومەر بێتو ئەو خەڵکە بەم قورئانە گەزو پێوانە بکات؟ خوا خۆی باش ئەزانێ کە ئێمە ئەکەوینە ناو گوناهو تاوان بۆیە ئەفەرموێ: (إِن تَجْتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلاً كَرِيماً) (النساء: ٣١). پاشان فەرمووی: خەڵکی مەدینە ئاگای لێتان هەیە؟ عەبدوڵلا ئەڵێ: یان وتی: کەس لە خەڵکی مەدینە پێی زانیون کە هاتوون؟ وتیان: نەخێر، فەرمووی: خوا ئەزانێ ئەگەر خەڵکی مەدینە بەمەیان بزانیبا ئەمکردن بە پەند بۆیان".[2]

لە "عەبدوڵلای کوڕی عەباس"یان پرسی: گوناهە گەورەکان چەندن، حەوتن؟ ئیبن عەباس فەرمووی: "**هن الى سبعمائة اقرب منها الى سبع، غير أنه لا كبيرة مع استغفار ولا صغيرة مع أصرار**".[3] واتە: گوناهە گەورەکان لە حەفتا نزیکترن تا لە حەوت، بەڵام ئەوە هەیە کە گوناه بە گەورەیی نامێنێتەوە ئەگەر تۆبەی بەردەوامی لەگەڵدا بکرێتو گوناهیش بە بچووکی نامێنێتەوە ئەگەر بەردەوام خەریکی بێتو دەستی لێ هەڵنەگری.

---

[1] ریوایەتەکە ئەفەرموێ: "في بهو" کە لە فەرهەنگدا بە (بهو) ئەوترێ: خانوی تایبەت بە کەسی غەریبو میوان، یان بە هۆڵی (پێشوازی ئەوترێت (بەهو).

[2] مختصر تفسير ابن كثير، (١/٣٨١).

[3] مختصر تفسير ابن كثير، (١/٣٨١).

لەمەوە بۆمان دەرئەکەوێت کە راست نییە قورئان و هەموو وردەکارییەکانی بکەیتە پێوەر و مرۆڤەکانی پێ گەز بکەیتو ئەگەر لە ئایەتێك یان دواندا کورتیان هێنا، خێرا فەتوای کافریی، یان مونافیقیان بدرێت بەسەردا، قسەکەی حەزرەتی عومەر مەشخەڵێکە لە رێگەدا کە ئەفەرموێ: "قد علم ربنا أن ستكون لنا سيئات"، بۆیە ئەفەرموێ: (إِن تَجْتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلاً كَرِيماً) (النساء: ٣١). رەچاونەکردنی ئەم فیقهەی حەزرەتی عومەر بوویە هۆی ئەوەی دەستەی (خەواریج) دروست بوونو فەتوای کافری دنیایان دەرکرد کە یەکێك لەوانە حەزرەتی "عەلی" بوو.

باسی حەوتەم: دەرکردنی جنۆکە لە لەشدا بە قورئان خوێندن

لە سەردەمی ئێستاماندا بابەتێك بووەتە جێگەی مشتومڕی نێوان موسڵمانان ئەویش ئەوەیە ئایا جنۆکە ئەتوانێ بچێتە ناو لەشی مرۆڤەوەو کۆنترۆڵی ئەو کەسە بکات و ئەو جنۆکەیە چی بووێ بەو مرۆڤەی بڵێتو و بیکات؟ زانایانی ئیسلامیی سێ رای جیاوازیان هەیە لەم مەسەلەیدا.

رای یەکەم: جنۆکە لەچەند حاڵەتی زانراودا ئەتوانن بچنە ناو مرۆڤەوە و کۆنترۆڵی لە دەست بسەننو خۆیان چییان ویست بەو مرۆڤەی بکەن.

رای دووەم: جنۆکە بە هیچ شێوەیەك لە شێوەکان دەسەڵاتی ئەوەیان نییە بچنە ناو مرۆڤەکانو پاش ئەوە کونترۆڵی بکەن و بەوان قسە بکەنو بەوان شت بکەن.

رای سێیەم: کە بریتیە لە رای دکتۆرە جەستەییو دکتۆرە دەروونییەکانیش رایەکەش ئەویە کە حاڵەتی (مس)یان (جنۆکە چوونە لەش)، بریتییە لە جۆرێك لە نەخۆشی دەروونیو بەو شێوەیەش ئاسەواری خراپ لەسەر جەستەی مرۆڤ دروست دەبێت.

بەڵگەی زانایانی پشتیوان لە رای یەکەم: ئەم زانایانە ئەفەرموون: خوای گەورە لە قورئاندا و پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) لە سوونەتەکاندا و زانایانی موعتەبەر لە مێژووو لە ئێستادا بڕوایان بە کاری وەها هەبووەو مامەڵەشیان لەگەڵیدا کردووە.. ئێمە زۆر بە کورتی بەڵگەکانیان ئەڵێین:

١ـ خوای گەورە ئەفەرموێ: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لاَ يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) (البقرة: ٢٧٥). واتە: ئەوانەی کە (سوو) ئەخۆن کاتێك لە گۆڕەکانیان

دێنە دەرەوە وەك ئەو كەسەی كە شەیتان چووبێتە لەشی هەر سەر سمت ئەداتو ئەكەوێ بەملاو لادا.. كەواتە شەیتان و جنۆكە ئەتوانن بچنە لەشی مرۆڤەوەو كۆنترۆڵی لەدەست بسەنن.

٢ـ پێغەمبەر (صلى الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (إن الشیطان یجري في بني آدم مجری الدم) رواه البخاري، واتە: شەیتان بەهەموو ئەو شوێنانەدا ئەڕوات كە خوێن پێیدا ئەڕوات لە لەشی ئەم مرۆڤەدا، كەواتە شەیتان و جنۆكە ئەتوانن لە لەشی مرۆڤدا بێنو بچن.

٣ـ كەسێكی نەخۆشیان هێنایە لای پێغەمبەر (صلى الله علیه وآله وسلم) ئەویش دەمی كردەوەو فەرمووی: "اخرج عدوّ الله، أنا رسول الله"، دەربچۆ لەلەشی ئەی دوژمنەكەی خوا، من پێغەمبەری خوام، كەواتە شەیتان و جنۆكە ئەچنە لەشی مرۆڤو ئەتوانرێت دەربكرێت.

٤ـ زانایانی وەك ئیمامی ئەحمەدو شێخی ئیسلام ئیبن تەیمیەو جگە لەوانیش لە كۆنداو بن بازو شێخ عثیمین لە زانایانی هاوچەرخدا بڕوایان بەوە بووە كە جنۆكە بچێتە لەشیی مرۆڤو هەوڵی دەركردنیشیان داوە و سەركەوتوویش بوون لەو هەوڵانەیاندا.

بەڵگەكانی رای دووەم: ئەم زانایانە بڕوایان وایە كە نەشەیتانو نە جنۆكە دەسەڵاتی وایان پێنەدراوە كە بچنە ناو مرۆڤو كۆنترۆڵی جەستەیی بكەنو داری لەدەست بسەنن، بەڵگەشیان ئەوەیە كە:

١ـ خوای گەورە ئەفەرموێ: (إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاَ تَرَوْنَهُمْ) (الأعراف: ٢٧). شەیتانو خێڵی شەیتان (جنۆكە) ئێوە ئەبینن، بەڵام ئێوە ئەوان نابینن.

٢ـ شەیتان تەنیا ئەوەندە ئەتوانێ كاریگەری لەسەر ئەم مرۆڤە دابنێ كە وەسوەسە و خەیاڵاتی بۆ دروست بكات، نەك بچێتە ناویو كۆنترۆڵی جەستەیی بكات.

٣ـ هەموو ئەو بەڵگانەش ئەهێنرێنەوە بۆ (مس)ی شەیتان و جنۆكە یان (صحیح) نین لە رووی (سند)ەوە، یان (صریح) نین لە رووی (متن)و ماناوە. بۆ نموونە ئەفەرموون:

أ ـ ئایەتەكەی سورەتی (البقرە): (كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) (البقرة: ٢٧٥). ئەمە نموونە هێنانەوەیە، نەك هەواڵ گواستنەوە، واتە: خوای گەورە نموونەو میسال دەهێنێتەوە، نەك هەواڵی رووداوی شتێكی دابێت بە خەڵكی وەك ئەڵێی" فلانەكەس بە ملاولادا ئەكەوێ وەك ئەوە وایە: قەڕابەیەك مەی خوماردبێتەوە تۆ لێرەدا نموونە دێنێتەوە، نەك هەواڵی راستی رووداوێك بگوازیتەوە.

ب ـ حەدیسی "الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم"، باسی (مس) ناکات وەگەرنا ئەوە هەرچی مرۆڤەکان هەیە هەمووی (ممسوس)ن، دەی خۆ لە راستیشدا وانییەو مرۆڤەکان با شەیتانیش بە هەموو دەمارەکانیاندا هاتوچۆ بکەن، کەچی زۆر سروشتینو حاڵەتی (مس)یان بەسەردا نەهاتووە.

ج ـ حەدیسی (أخرج عدو الله انا رسول الله)ش حەدیسێکی (ضعیف)ەو لە مەسەلەیەکی ترسناکی وەهادا "ئیستدلالی" پێناکرێت".[1]

بەڵگەی دەستەی دکتۆرە جەستەییەکانو دەروونییەکان: ئەم دکتۆرانە براوایان بەشتێك هەیە کە پێی ئەوترێ (نەخۆشی دەروونی) کە زیاتر لە رێگەی (ئیحاء)ەوە دروست ئەبێت، "ئیحاء"یش دوو جۆرە: لە ناوەوە بۆی بکرێتو لە دەرەوە بۆی بکرێت... یانی کەسێك کە لە ناوەوە ئەوەندە بە خۆی بڵێ: من نەخۆشم.. تەواو نیم.. ئەمرم.. جنۆکە دەستی گەیشتوە پێم.. من تازە بەکەڵکی هیچ نەماوم.. کەس منی ناوێ... هتد. ئەو کەسە زۆر نابات نەخۆش ئەکەوێو حاڵەتی دەروونی تێك ئەچێتو تیانەچێت.

یان کەسێك کە لە دەرەوەی دەروونی خۆیەوە ئەوەندە پێیان وت: تۆ بە کەڵکی هیچ نایەیت، تۆ نەخۆشی.. تۆ دڕندەی.. تۆ ئەمەو ئەوەیت.. زۆر نابات ئەو کەسە حاڵەتی دەروونی تێك ئەچێتو توشی ئەوشتانە ئەبێت کە بەردەوام (ئیحاء) ئەکرێت بۆی.

ئەم (ئیحائە خارجییە)یان ئەم (ئیحائە داخلییە) دوو مەسەلەی سەلمێنراون لە زانستداو هەندێ جار بەوە تەعبیر ئەدرێتەوە کە ئەم (ئیحائە) بریتیە لە: "بەرمەجەکردنی مرۆڤ بە شتی چاك، یان بە شتی خراپ"، هەرکەسێك منداڵەکەی خۆی (بەرمەجە) کرد بە شتی (سلبی) ئەوە ئەو منداڵە لەسەر ئەو سلبیاتانە رایەتو تێیدا رەنگ ئەداتەوەو بە پێچەوانەشەوە ئەگەر لەسەر شتی (ئیجابیات) منداڵەکانی (بەرمەجە) کردو بەردەوام (ئیحاء)ی ئەو شتانەی بۆ ئەکردن ئەوە منداڵەکانی لەسەر شتی باش رایەنو گەشەیْ سروشتی ئەکەن.

بەڵام راستی ئەم مەسەلەیە ئەوەیە کە:

١ـ شەیتان و خێڵی شەیتان (جنۆکە یاخییەکان) خوای گەورە دەسەڵاتی ئەوەی پێداون کە (ئیحاء) بکەن بۆ ئەم مرۆڤەو لەناوەوە تێکی بشکێننو دەست بگرن بەسەر دەروونیداو

---

[1] ئەڵقەیەکی زانستی لە کەناڵی (الرسالة)ی ئاسمانی بە سەرپەرشتی دکتۆر (طارق السویدان) بە وردی باسی ئەمانەی کردو تێیدا پسپۆرانی لە هەوادارانی هەرسێ رایەکە کۆکردبوویەوە.

حەزو ئارەزووی گوناهکردنو یاخیبوون لە ئاینو ئەرکە ئاینییەکانی تێدا دروست بکەنو وای لیّ بکەن گویّ بۆ خواو پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) نەگرێتو گاڵتەی بە دینو دینداری بێت و کار بۆ لەبنوبێخ دەرهێنانی ئاینیش بکات!! ئەمەش جێگەی "ئیجماعی" زانایانەو کەس نییە لەمە خۆی هەڵوێرێ... چونکە خوای گەورە ئەفەرموێ:

أ ـ (الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ) (الناس: ٥) شەیتان وەسوەسە "ئیحاء" ئەکات لەناو سنگەکاندا (دڵو دەروونداا) هەروەها ئەفەرموێ: (وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ) (الأنعام: ١٢١). واتە: شەیتانەکان سروش ئەکەن بۆپشتیوانەکانی خۆیانو راسپاردەیان بۆ دائەبەزێنن.. کە دیارە ئەوەش بە (ئیحائی داخلی) ئەکەن، یان لەخەودا بۆیان ئەکەن.

ب ـ پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) لە چەندین فەرمودەدا باس لەوە ئەکات کە شەیتانەکان چۆن وەسوەسە بۆ مرۆڤەکان دروست ئەکەنو دەروونیان ئالۆز ئەکەنو فێری یاخیبوونو سنووربەزاندنیان ئەکەن بۆ نموونە ئەفەرموێ: "الرؤيا الصالحة من الله والحلم من الشيطان، فمن رأى شيئا يكرهه فلينفث عن شماله ثلاثا وليتعوذ من الشيطان فانها لا تضره". متفق عليه.[1]

واتە: خەوی باش لەلایەن خواوە دێت بۆ مرۆڤو خەوی خراپیش لەلایەن شەیتانەوە دێت بۆ مرۆڤ، هەرکەسێك خەوی بینیو پێی ناخۆش بوو با سیّ جار بەلای چەپیدا فوو (یان تف) بکاتو خۆی بداتە پەنای خوا لە خراپەی شەیتان، ئیتر ئەو خەوە زیانی بۆی نابێت.

٢ـ ئیسلام بۆ بەرەنگار بوونەوەی شەیتان دوو جۆر چارەسەری داناوە:

یەکەمیان: بەهێزکردنی نەفسو دڵ بە کۆمەڵێکی زۆر ویردو دوعای تایبەتی رۆژانە کە مرۆڤ پابەندبێت پێوەیو رۆژانە بیانخوێنێت ئەوکاتە خوای گەورە ئەیخاتە ناو قەڵایەکی قایمو شەیتان ناتوانیّ نە لە دەرەوەو نە لە ناوەوەی ئەو مرۆڤەوە هیچ جۆرە (ئیحاء)ێکی بۆ بکات، بەڵکو بە پێی حەدیسی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) شەیتان زۆر لاوازو رەنجەسارانە لە دوورەوە لەم مرۆڤە ئەوەستێتو هەر داخ هەڵدەکیشیّ[2].. بۆ نموونە

---

[1] نزهه المتقين ١/٥٧٣.

[2] لە کتێبەکانی "حەدیس"دا بەم بابەتە ئەوترێت: "أذكار اليوم والليلة"، باشترین گرەنتی ئەوەیە مرۆڤی موسڵمان ئەگەر هەمووشیان نەخوێنیّ، زیکرە (جامیعەکان) بخوێنیّ وەك رێسا فقهییەکە ئەڵیّ: "ما لا يدريك كله لا يترك كله"..

پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "هەر کەسێك کە لە ماڵ چوویە دەرەوە ئەم دوعایە بخوێنێت: "بسم الله، توكلت على الله ولاحول ولا قوة الا بالله"، مەلائیکەت لە ئاسمانەوە پێی دەڵێن: "هديت وكيفيت ووقيت"، واتە: کەوتیتە سەر ڕێگەی ڕاستو هیدایەتو بەشی کیفایەتیش بەرگریت وەرگرتو تەڵغانیشت بۆ دانرا تا بتپارێزێ!.. شەیتانی ئەم مرۆڤە کە هەمیشە لەگەڵیدایە بە شەیتانێکی تر ئەڵێ: ئەبێ هەڵوێستی چۆن بێت لەگەڵ کەسێکدا کە پێی وتراوە (هديت وكفيت ووقيت).[1]

دووەمیان: ئەگەر شەیتان وەسوەیەکی بۆ مرۆڤ دروست کردو فێری بیرو بیرکردنەوەیەکی خراپی کردو گیرۆدەی کرد بە گوناهێکەوە یان ڕەوشتێکی نادروستەوە، ئیسلام چارەسەری بۆ داناوە کە سوود لە "دوعا"و "قورئان خوێندن" وەربگرێ، چونکە ئەم قورئانە وەك چۆن کتێبێکی پڕ بەرەکەتو هیدایەتەو پڕ لە تەشریعو یاسا جۆر بەجۆرە دینیو دنیاییەکانیشە، هەرواش کتێبێکی کەمەندکێشو کاریگەرە لەسەر (دەروون)و (ڕۆح)و (جەستە)ی ئەم مرۆڤەش، بۆیە صەحابەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) سودیان لە قورئان وەردەگرت بۆ چارەسەری ئەخۆشییە دەروونیو جەستەییەکانیش (فەرمودەی کابرای کە دووپشك پێوەی داو صەحابەیەك سورەتی (الفاتحه)ی حەوت دار بە سەردا خوێندو چاك بوویەوە، لێرەدا دیارترین بەڵگەیە).

خوای گەورە لە زۆر ئایەتدا باسی ئەوە ئەکات کە قورئان "موبارەکە و شیفا ئامێزە" وەك ئەفەرموێ: (وَهَـذَا كِتَابٌ أنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ) ، یان ئەفەرموێ: (وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) ... پێغەمبەریش (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "عليكم بالشفاءين القرآن والعسل" (رواه إبن ماجة وغيره)، دەست بگرە بە دوشتی شفا بەخشەوە، هەنگوین و قورئان.

لەمەوە ئەتوانین بڵێین ئەگەر کەسێك بە (ئیحای خارجی) واتە لەناو خەڵکدا زۆر ئەوەی ئەبیست فلان کەس جنۆکە چووەتە ناویو فلان مامۆستا بە قورئان دەری کرد لە لەشدا و فلانی تر واو فیساری تر وا ـ هەر کەسێك ئەو جۆرە باسانە بوونە ئیحائێکی بەردەوام بۆیو ئەو حاڵەتەی تووش بوو کە پێی ئەوترێ (مس الجن)، (إن شاء الله) گوناهبار نابێت کە پەنا بۆ قورئان خوێندن ببرێت بەسەریداو ئەو شتەی کە چووەتە (ژێری شاراوەیەوە = العقل

---

[1] الفقه الإسلامي وأدلته، وهبة الزحيلي، (٢٤١١/٣).

الباطن) بە ـ ئیحائێکی خارجی ـ ئەو ناساغیەی بۆ چارەسەر بکرێت[1]، پێغەمبەریش (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (من استطاع ان ينفع أخاه فليفعل فان الله لم ينزل داء الا ونزل معه دواء) هەر کەسێك توای کەڵك بگەیەنێت بە برایەکی موسڵمانی با پێی بگەیەنێ، چونکە هیچ نەخۆشییەك نییە کە دەرمانی بۆ دانەنرابێت.[2]

٢ـ ئەوەی نکوڵی لێ ناکرێ کە (جەستە) و (دەروون یان ڕۆح) دووشتی تێکەڵنو چوون بەناو یەکدا و ئەمیان لەسەر ئەویان کاریگەری هەیە، لەشی نەخۆشو ناساغ کاریگەری خراپ لەسەر دەروونو گیان دائەنێ و دەروونو ڕۆحی ناساغیش کاریگەری خراپ لەسەر جەستەی ساغ دائەنێتو نەخۆشی ئەخات، لەزۆر زووەوە ئەوترێ (العقل السليم في الجسم السليم) بەرناردشۆش ئەڵێ: ڕاست ئەوەیە بڵێی (الجسم السليم في العقل السليم)،[3] بۆیە ئیسلام گرنگی زۆر بە دامەزراندنی (عەقیدەو بیروباوەڕ) ئەدات تا مرۆڤ لە ناوەوە مەحکەم و پتەو بێتو بەو هۆیەشەوە کاریگەرییە (خارجییو داخلی)یەکان نەیلەرزێنن.

دکتۆرە دەروونناسەکان ئەڵێن: هەواڵێکی خۆش یان ناخۆش کە هیچ پەیوەندیەکی بەلەشەوە نییە کەچی کە ئەو هەواڵە ئەدرێت بەدەروون و ڕۆح خێرا کاریگەرییەکەی لەسەر لەش دەردەکەوێ.. کابرا بە هەواڵە خۆشەکە گەش ئەبێتەوەو سور هەڵدەگەڕێو ئەکەوێتە هەڵپەڕینو بە پێچەوانەشەوە بە هەواڵە ناخۆشو دڵ تەزێنەکە کز ئەبێتو ڕەنگی زەرد ئەبێتو هی واش هەیە ئەبورێتەوە یان (جەڵتە) لێی ئەدان و ئەیخاتە جێگ یان ئەیکوژێ، لە کاتێکدا ئەو هەواڵ پێدانە مامەڵە نەبووە لەگەڵ جەستەدا، بەڵکو مامەڵە بووە لەگەڵ

---

[1] کاتی خۆی لە سەردەمی خیسلافەتی ئیسلامییدا لە دەوڵەتدا برێك پارەو وەقف کراوە بۆ ئەو دکتۆرانەی کە بە (ئیحاء)ی نەخۆشیان چاك کردووەتەوە، ئەم دکتۆرانە هاتوون دوو کەسیان لە پشتی نەخۆشەکەوە داناوە کە ئەو ئەمانی نەبینیوەو بەیەکەوە باسی نەخۆشییەکەی ئەمیان کردووە، یەکێکیان وتوویەتی: ئەرێ دکتۆر چی ئەڵێی دەربارەی نەخۆشی ئەم نەخۆشە؟ ئەویان وەڵامی داوەتەوە کە وەزعی زۆر باشەو نەخۆشییەکەی ناسانەو چارەسەری بۆ دانراوەو هاکا چاك بوویەوە، ئەڵێن زۆرجار پاش ئەو گفتوگۆیە نەخۆشەکە هەستاوەتەوەو چاك بوتەوە!! (تاريخنا المفترى عليه، يوسف القرضاوي، ص١٤٣).

[2] ئەتوانرێت سورد لە ئەزموونی زۆری ئەو کەسانەش وەربگیرێت کەلەم بارەدا پەیدایان کردووە و کتێبیان لەسەر نوسیوە لەوانە (عالج نفسك بالقرآن)، چ ئەوەی شەعراویو چ ئەوەی حسن رمضان.

[3] السنة مصدرا المعرفة والحضارة، ص١٧٠.

دەروونو رۆحدا، بەلآم لەبەرئەوەی (رۆح)و (جەستە) دوو شتی پێکەوە گرێدراوو تێکەڵ بەیەکن ئەم کاریگەری لەسەر ئەو و ئەو کاریگەریی (چاك یان خراپ) لەسەر ئەم دائەنێ.[1]

باسی هەشتەم: خەتمکردنی قورئانو ویردی قورئانی

لە سەرەتاو پێشەکی ئەم کتێبەدا باسی گەورەیی و خێری قورئان خوێندنمان کرد کە خوێندنی تەنیا یەك پیت مایەی ئەوەیە کە "دە" خێرت بۆ بنووسرێ و "الم" یش یەك پیت نییەو بەڵکو (أ) پیتێکەو (ل) پیتێکەو (م) پیتێکە.. بۆیە بە درێژایی مێژوو موسڵمانان دەکۆشان بۆ ئەوەی بەردەوام دەمیان لەناو ئەم قورئانەدا بێت و بیخوێنێتەوە.. ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێ: "وأعلم أن المذهب الصحيح المختار الذي عليه من يعتمد من العلماء أن قراءة القرآن أفضل من التسبيح والتهليل وغيرهما من الأذكار وقد تظاهرت الأدلة على ذلك والله أعلم".[2] واتە: ئەوە بزانە رێبازی راستو دروستو هەڵبژاردە کە هەموو ئەو زانایانەی لەسەرە کە متمانەیان پێ ئەکرێتو پشت بە فەتواو قسەیان ئەبەسترێت ئەوەیە کە قورئان خوێندن چاکترە لە تەسبیحات کردنو (لا اله الا الله) کردنو ویردەکانی تریش و بەڵگەیەکی زۆریش هەیە لەسەر ئەم قسەیەو خواش باشتری ئەزانێ.

پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وآله وسلم) کە (عەمری کوڕی شوعەیب لە بواکییەوەو ئەویش لە باپیرییەوە) ئەگێڕێتەوە فەرموویەتی: "اذا ختم العبد القرآن صلّى عليه عند ختمه ستون ألف ملك".[3]

هەروەها حەدیش ئەفەرموێ: "ان لقارئ القرآن دعوة مستجابة فان شاء صاحبها تعجلها في الدنيا وان شاء أخرها الى الآخرة"، رواه ابن مردويه.. هەرکەسێ قورئان خەتم بکات نزایەکی لێوەردەگیرێت دوای خەتمەکە جا ئەگەر ویستی ئەوە ئەیکات بۆ کاروباری دونیاو ئەگەر ویستی دوای بخات بۆ ئاخیرەت.

---

[1] ئەم باسە قسەو خواسی زۆر هەڵدەگرێ و ئەم کتێبەی ئێمە هەرگیزوەندە ئەخوازێ و ئەگەر خوا بیەوێت لە کتێبی ترو هەلی تردا مافی خۆی پێ ئەدەین.

[2] التبيان، پەراوێزی (مفردات القرآن، ص٢٢٤).

[3] رواه السيوطي في الجامع الصغير (٣٨/١).

گەورەیی قورئان خوێندن و خەتمكردنی قورئان وای كردووە كە لە هەر لە كۆنەوە گرنگی تایبەتی بدرێت بە (خەتمكردنی قورئانو دارێژانی شێوازی جۆربەجۆر بۆ خەتمكردن، كە ئێمە بە پشتیوانی خوا گرنگترین بابەتەكانی ئەم مەسەلەیە بە كورتی باس ئەكەین.

بابەتی یەكەم: چەندێ جارێ خەتمێك بكات؟

دووەم: لە كوێدا خەتم بكات؟

سێیەم: دوعای خەتمی قورئان چۆن دەست بە خوێندنەوە بكاتو چی بكات لەو كاتەدا؟

بابەتی یەكەم: چەندێك جارێك خەتمێك بكات باشە

ماوەی خەتمكردنی قورئان لە شەرعدا دیاری نەكراوەو هەموو ئەو زانایانەش كە باس لە خەتمكردنی قورئان ئەكەن و ماوەیەكی دیاریكراوی بۆ دائەنێن پشتیان بە ریوایەتێك یان زیاتر بەستووە كە ریوایەتەكانیش پەیوەستن بە رێژەی تواناو پەرژانی ئەو كەسەوە كە خەتمەكەی بۆ دیاری كراوە، بۆ نموونە:

- زانای وا هەیە كە ماوەی خەتمكردن بە ماوەی كەمتر لە شەوو رۆژێك دائەنێت.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە سێ شەوو رۆژ دائەنێت.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە چوار تا شەش رۆژ دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە حەوت رۆژ دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە هەشت رۆژ دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە (دوو) رۆژ دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە یەك مانگ دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە چل شەو دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە دوو مانگ جارێك دائەنێ.
- زانای واش هەیە ماوەی خەتمكردن بە ساڵێك دوو جار دائەنێ.[1]

بەڵام قسەی بەهێزو هەڵبژاردە ئەوەیە كە ئیمامی نەوەوی ـ بەرەحمەت بێت ـ ئەیكات وەك ئەفەرموێ: "إن ذلك يختلف باختلاف الأشخاص)،[2] چونكە لە راستیدا سەرقاڵیو

---

[1] بۆ بەڵگەكانی هەریەك لەو زانایانە سەیری (المدخل في فقه القرآن، فرج توفيق ص١٧٠تا ١٨١) بكە.

[2] هەمان سەرچاوە ، ص١٨١.

حاڵەتی دەروونی‌و جۆری کارو ئەو شتانە هەموو رۆڵ ئەبینن لە دیاریکردنی ماوەی خەتمکردندا، لەبەرئەوە کەسێك کە دەستی خاڵییەو سەرقاڵ نییە بە کارێکەوە باش وایە تا ئەتوانێ خەتم بکات‌و ئەوەشی سەرقاڵی، یان بێتاقەتی، یان جۆری کارەکەی ناخوازێ با هەوڵ بدات لە ساڵێکدا دوو خەتم بکات، چونکە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وآله وسلم) ساڵانە یەك خەتمی لەگەڵ حەزرەتی جوبرەئیلدا ئەکردو ئەو ساڵەش کە وەفاتی تێدا کرد دووجار خەتمی کرد لەگەڵ حەزرەتی جوبرەئیلدا، بۆیە یەکێکی وەکو ئەبوحەنیفە ـ بەرەحمەت بێت ـ ئەم حەدیسە ئەکاتە هێڵی سنووری ئەو سەرو ئەفەرموێ: (من قرأ القرآن في كل سنة مرتين فقد أدّى حقه لأن النبي (صلى الله عليه وآله وسلم) عرض على جبريل في السنة التي قبض فيها مرتين).[1]

بابەتی دووەم: لە کوێدا خەتم بکرێت؟

زانایان سەبارەت بەم پرسیارە دوو رایان هەیە، رای یەکەمیان ئەوەیە لە نوێژدا خەتمەکەی بکات، رای دووەم: ئەوەیە کە لە دەرەوەی نوێژدا بیکات.[2] و بۆ دوعاکردنیش دوای خەتمکردنەکە ماڵ‌و منداڵ کۆبکاتەوەوە دوعا بکەن. هەردوو رایەکە ئیجتیهادەو بەڵگەی لەسەر نییە، بۆیە لەهەر کوێدا بێت لەناو نوێژدا بێت، یان لە دەرەوەی نوێژدا بێت لە ماڵەوە بێت‌و منداڵەکان کۆبکەیتەوەو پێکەوە دوعای (خەتم) بخوێنن، یان لە مزگەوتدا بێت‌و خۆت بە تەنیا دوعای خەتم بخوێنی، هەموو حاڵەتەکان دروستەو خێرەو بەسە کە خوای گەورە تووشی ئەو چاکە گەورەیەت ئەکات.

بابەتی سێیەم: چی بکات لە کاتی خەتمکردنی قورئاندا؟

زانایان چەند رەفتارێکی جوانایان داناوە بۆ چۆنێتی مامەڵە لە کاتی خەتمکردنی قورئاندا.

یەکەم: ئەو کەسەی کە دەگاتە کۆتایی قورئان باش وایە ماڵ و منداڵەکانی خۆی کۆبکاتەوە و پێکەوە بکەونە دوعاکردن دوای خەتمەکە، چونکە وەك حەدیسەکە فەرموی

---

[1] الاتقان في علوم القرآن، ١/ ١٥٠ء ١٥٠.

[2] المدخل في فقه القرآن، ص١٨٧.

هەموو کەسێك دوعایەکی لیٚ وەردەگیریٚ دوای هەموو خەتمێك، جا ئەگەر ویستی ئەوە با بۆ دین بیکات‌و ئەگەر ویستی با بۆ دنیا بیکات.. ئیمامی ئەحمەد لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە ئەگێڕێتەوە کە هەر جارێك ئەنەس بگەیشتایەتە خەتمکردن خێزانی‌و منالّەکانی کۆئەکردەوەو پێکەوە دوعایان ئەکرد,[1] تەنانەت ئەگەر قورئان خوێن بۆی کرا دۆستان‌و خۆشەویست‌و هاوەڵانی بانگ بکات ئەوە کارێکی باشەو رەوشتێکی ناو پێشینە صالّحەکانیشمان بووە، حەکەمی کوڕی عوتبە گەورە تابیعی دەڵێ: موجاهیدو عوبادەی کوڕی ئەبی لوبابە ناردیان بە شوێنمدا و رۆیشتم بۆ لایان و وتیان: ئێمە ناردوومانە بە شوێن تۆدا، چونکە نیازی خەتمکردنی قورئانمان هەبوو، دوعاش لە کاتی خەتمکردندا وەلاّم ئەدرێتەوە[2] (حەزیان کردووە بەشدار بێت لە دوعاکردنەکەدا).

دووەم: هەوڵبدات دوعایەکی (جامع) و گشتگیر بکات و هەموو موسلّمانانی تێدا بەشدار بکات، ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێ: "دوعاکردن لە کاتی خەتمکردنی قورئاندا، کارێکی زۆر پەسەندو موستەحەبەو ئێمەش لە (مسند الدارمی)دا لە حومەیدی ئەعرەجەوە (رحمە اللە) ئەو حەدیسەمان ریوایەت کردووە کە ئەفەرموێ: "من قرأ القرآن ثم دعا أمّن علی دعائه أربعة آلاف مَلَكٍ".[3]

بۆیە پێویستە زۆر بلاّلێتەوە لە دوعاکردنەکانیداو داوای شتی گرنگ بکات‌و ئەو دوعانە بکات کە بۆ دین‌و دونیا ئەشێن، هەرچەندە باش وایە زۆربەی دوعاکانی یان هەموو دوعاکانی هەر بۆ کاروباری ئاخیرەت و کاروباری موسلّمانان‌و چاکبوونی دەسەلاّتی ئیسلامیی بێت.."[4]

زانایان کتێبی تایبەتیان لەسەر دوعای خەتم داناوەو هەریەکەی ئەوەندەی پێی زانیبیٚ هەوڵی داوە دوعا (مأثور)ەکان کۆبکاتەوەو لە شیوّەی دوعا دایان برێژێتەوە.

---

[1] المدخل، ص١٩١.

[2] هەمان سەرچاوە، ص١٩٢.

[3] واتە: هەرکەسێك دوای قورئان خوێندن (خەتمکردن) دەستی کردە دوعا کردن، چوار هەزار مەلائیکە (ئامین) ئەکەن لەگەڵیدا.

[4] الاذکار ص٩٦.

مامۆستا فرج تۆفیق ئەڵێ: (لە کتێبخانەی قادری)دا کتێبێکی دەستنووسم دیوە کە بیستو چوار دوعای درێژی تێدایە هەمووی پاش خەتمکردنی قورئان ئەخوێنرێن.[1]

سێیەم: سورەتی (الاخلاص) دووجار یان زیاتر بخوێنرێ بۆ ئەوەی ئەگەر هەڵەو کەموکورتییەکیش هەبێت لە خەتمەکەیدا سورەتی (الاخلاص) بۆی پڕ بکاتەوە، چونکە (حدیث صحیح) هەیە دەربارەی ئەوەی کە خوێندنی سورەتی (الاخلاص) هاوتای سێ یەکی قورئان ئەوەستێت.

چوارەم: ڕەچاوکردنی (الحال المرتحل) لە خەتمکردندا.. پێغەمەری () ئەفەرموێ: (أفضل الناس الحال المرتحل، قیل وما الحال المرتحل؟ قال الخاتم المفتتح، صاحب القرآن یضرب من اوله الى آخره کلما حل ارتحل).[2] واتە: باشترین کەس ئەوەیە لە حاڵەتی (حاڵو مورتەحەل)دا بێت، وتیان قوربان (حاڵو مورتەحەل) چییە؟ فەرمووی: ئەو کەسەیە کە قورئان خەتم ئەکاتو یەکسەر دەست بە خەتمێکی تریش ئەکاتەوە، هاوڕێی قورئان لەسەرەتاوە کە دەست پێ ئەکات تا ئەگاتە کۆتاییەکەی چۆن دەستی پێ کردوە هەرواش دەست پێ ئەکاتەوە.

بۆیە هەندێ لە زانایان ئەفەرموون: (ئەو کارە سوننەتە بە بەڵگەی ئەم فەرمودەیەی ئیبن عەبباس کە لە ئوبەی کوڕی کەعبەوە ئەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (صلى الله علیه وآله وسلم) کە ئەگەییە (قل أعوذ برب الناس) سەرلەنوێ ئەهاتەوە لە (الحمد)ەوە دەستی پێ ئەکردەوەو پاشان سورەتی (البقرة)ی ئەخوێندو تا ئەگەیشتە (أولئك هم المفلحون)، پاشان دوعای خەتمی ئەخوێند و دوای ئەوە هەڵدەسا.[3]

پێنجەم: ڕۆژووی گرتنی ئەو ڕۆژەی خەتمەکەی تیا ئەکرێ..

ئیمامی نەوەوی ئەفەرموێ: کارێکی چاکە ئەو ڕۆژەی خەتمەکەی تێدا ئەکەی تێیدا بەرۆژوو بیت، چونکە ریوایەت کراوە بە (صحیح)ی لە تەڵحەی کوڕی موترەف و موسەیبی کوڕی رافیعو حەبیبی کوڕی ئوبەیەوە کە هەرسێکیان (تابیعیو کوفی)ین (بەرەحمەت بن) کە

---

[1] المدخل، فرج توفیق ص١٩.

[2] المدخل، ص١٩٧.

[3] الحلى ١٨٦/٣، پەراوێزی (المدخل، ص١٩٧).

دوای خەتمی قورئان ئەو رۆژە بە رۆژوو ئەبوون.[1] ئەم قسەیەش ئیمامی (سیوطی‌و باجوری)یش دووپاتی ئەکەنەوە.[2]

باسی نۆیەم: دەنگ خۆشکردن‌و لاوانەوەی قورئان و گریان لە خۆهێنان

پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: "لیس منا من لم یتغن بالقرآن".[3] واتە: لە ئێمە نییە کەسێك ئاواز و دەنگخۆشی نەدات بە قورئان (یانی هەروەك قسەی ناو کتێبێکی تر قورئانیش بخوێنێتەوە) هەروەها ئەفەرموێ: "خوا مۆڵەتی داوین کە قورئان بە ئاوازەوە بخوێننەوە".[4]

لەبەرئەوەی قورئان کتێبێکی ساناو سادە نییەو نابێت چ دەست بۆ بردن‌و چ خوێندنەوەی‌و چ تەفسیرکردنی وەك هەموو کتێبێکی تر بێت کە هەیەو مامەڵەی لەگەڵدا ئەکرێت.. بۆیە قورئان بەبێ دەستنوێژ دەستی بۆ نابرێ. بەبێ ئاواز پێدان ناخوێنرێ‌و بەبێ زانیاری تەواو تەفسیر ناکرێ‌و هەرکەسیش قورئان یەکسان بکات بە هەر کتێبێکی تر ئەوە بەر ئەو هەرەشەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەکەوێ کە لە سەرەوە هێنامان.

لەبەرئەمانە زانایان و لەوانە (ئیمامی نەوەوی) ئەفەرموێ: (أجمع العلماء علی استحباب تحسین الصوت بالقرآن وأقوالهم وأفعالهم مشهورة نهایة الشهرة).[5] واتە: هەموو زانایان لەسەرئەوە کۆکن کە دەنگ خۆشکردن لە کاتی قورئان خوێندندا کارێکی باشە، قسەو رەفتاری زانایانیش لەم بارەیەوە ئەوپەڕی زانراو دیارن.

گریان لە کاتی قورئان خوێندندا یان خۆگراندن‌و گریان لە خۆهێنان کارێکی خێرو پڕ سودە بۆ قورئان خوێن، لە لایەك سونەتێکی پێغەمبەرە (صلی الله علیه وآله وسلم) لەلایەکیش پشوو بە دڵ‌و مێشك ئەدات و ئامادەیان ئەکات بۆ بیرکردنەوەی ساغ لە مانا

---

[1] المدخل، ص١٩٩.

[2] المدخل، ص١٩٩.

[3] رواه أبوداود.

[4] متفق علیه.

[5] مفردات القرآن، ص٥٦٩.

جوانەکانی ئایەتەکانو ئەوەش شتێکی داواکراوە لە شەرعدا پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەفەرموێ: (اقرأوا القرآن وابکوا، فان لم تبکوا فتباکوا).[1] واتە: قورئان بخوێننو بگرین، ئەگەر گریانتان نەئەهات بەزۆر گریان بە خۆتان بهێنن. هەروەها ئەفەرموێت: (أحسن الناس قراءة الذي إذا قرأ رأيت أنه يخشي الله).[2] واتە: چاکترین خوێندنەوەی قورئان هی ئەو کەسەیە کە کاتێك قورئانەکە ئەخوێنێ تۆ بۆت دەرئەکەوێت کە لە خوا ئەترسێ، "واتە ئەوەندە بەناسکیو غەمبارییەوە ئەیخوێنێ هەست بە ترسی خوا ئەکەیت لە خوێندنەوەکەیدا". پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) خۆی کە قورئانی ئەخوێند صەحابەی کیرام، وایان ئەزانی سنگی پیرۆزی ئەڵێی مەنجەڵە و لەسەر ئاگر دانراوەو ئەکوڵێ.[3] حەزرەتی ئەبوبەکر لە تاو گریان نوێژی باش پێ نەئەکرا، حەزرەتی عومەر لە نوێژی بەیانیەکیدا سورەتی (یوسف)ی خوێند دەنگی گریانی ئەگەیشتە ریزەکانی دوای داوە، عەبدوڵلای کوڕی عەباس دوو جۆگەلەی رەش لەسەر روومەتی دروست بوو بوو لەتاو گریانی لە قورئان خوێندندا، موحەممەدی کوڕی سیرین بەشەودا خەڵك گوێی لە گریانی بوو کە قورئانی ئەخوێند، ئەبوحەنیفە هەموو شەوێك کە دەستی بە قورئان خوێندن ئەکرد گریانی لێ بەرز ئەبویەوەو دراوسێکانی بەزەییان پێیدا ئەهاتەوە، (حارسی موحاسبی) کە شەوی لێ ئەهات بە قوتابیەکی دەنگخۆشی خۆی ئەوت قورئانمان بۆ بخوێنە و ئەویش دەستی پێ ئەکردو ئەمانیش دەستیان بە گریان ئەکرد.[4]

ئیمامی غەزالی جوان ئەفەرموێت: "گریان شتیکی سوننەتە لە کاتی قورئان خوێندنو لەلای قورئان خوێندندا، بۆ ئەوەش بگەیتە ئەو حاڵەتە رێگەکەی ئەوەیە غەمباری بهێنیت بۆ دڵتو بیر لەو هەموو هەڕەشەو واذەو پەیانانە بکەیتەوە کە لە قورئاندا باسیان هاتووە، ئەو پەیمانو گرێبەستانە بێنەوە یادی خۆت کە لەگەڵ خوادا کردوتەو پاشان بیر لەوە بکەوە کە چەندە کەمتەرخەمیت تێیاندا، جا ئەگەر حاڵەتی تایبەتی بۆ دڵت دروست نەبو، ئەوە

---

[1] التبیان ، النووی، پەراوێزی: (مفردات القرآن، ص٥٦٧).

[2] الجامع الصغیر، (١٨/١).

[3] المغنی، (٤٧/٢).

[4] سەیری : المدخل، ص٢٢٧ تا ٢٣٤ بکە.

بگری بۆ ئەو شتە بە نرخەی کە بزرت کردوە، چونکە بە راستی گەورەترین موسیبەت و لیقەومان ئا لێرەدایە.[1]

پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وآله وسلم) گوێی لە ئەبوموسای ئەشعەری بوو کە قورئانی ئەخوێندو ئەیلاواندەوە، زۆر لای خۆش بوو، کە ئەبوموسا لە نوێژەکەی بوویەوە، پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) فەرمووی: "یاأبا موسی لقد أوتیت مزمارا من مزامیر آل داود". ئەبوموسا (نای)یەك لە (نایەکانی) بنەماڵەی داودت پێدراوە. ئەبوموسا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەگەر بمزانیبا گوێم بۆ ئەگری ئەوە خۆشتر ئەمخوێند".[2]

لەم بابەتەدا تێبینییەك هەیە پێویستە بوترێت ئەویش ئەوەیە هەندێك کەس ئەوەندە (ئاواز) ئەدەن بە قورئان نزیك ئەبێتەوە لە (مقامات)و (گۆرانی)و قورئان ئەرکەکەی خۆی کە بریتییە لەبردنی مرۆڤەکان بەرەو کەماڵی عەقڵیو دەروونیو کۆمەڵایەتی لەدەست ئەدات، بۆیە پێویستە ئەوە بزانرێ (ئاوازدان) بە قورئان وەك فەرمودەکە ئەفەرموێ (التغنّی) نابێت رۆچوونو زیادەڕووی تێدا بکرێت لە (حەرامێکەوە) کە سەیرکردنی قورئانە وەك هەر کتێبێکی تر بەرەو حەرامێکی تر بڕوات کە بریتییە لە یەکسان کردنی قورئان بە (مقامات)و (گۆرانی) وەك هەندێك لە قورئان خوێنەکانی ئەم سەردەمە فێری بوون و لاسایی مەقامی فارسیو حیجازی پێئەکەوە.

باسی دەیەم: جیاوازی نێوان قورئان و کتێبە ئاسمانییەکانی تر

هەرچەندە ئەم باسە زۆر پەیوەندی نییە بە باسەکانی (زانستەکانی قورئان)ەوە، بەڵام ئێمە حەزمان کرد ئەگەر کورتەیەکی زۆر کورتیش بووە دەربارەی ئەو کتێبە ئاسمانییانە بنووسین کە ئەمرۆ خەڵکی ناموسڵمانُ لەبەردەستیاندایەو کاری پێ ئەکەنو بانگەشەی بۆ ئەکەن.. لە دونیادا باس لە دوو دینی تری ئاسمانی ئەکرێ کە ئاسەواریان وەك (کتێب) ماوەتەوە، ئەویش ئاینی مەسیحیو ئاینی یەهودییە.[3]

---

[1] احیاء علوم الدین، (٢٨٤/١).

[2] متفق علیه.

[3] ماوەیەکە لە کوردستانیشدا باس لە (ئاڤێستا)و دینی زەردەشتییەت ئەکرێ و جۆرێك لە بازاڕ گەرمکردن و بانگەشە بۆ کردنی لەناو هەندێ نووسەردا بۆ دروست بووە، هەندێ لە ژێر ناوی ئەوەدا کە ئایینی کۆنی کوردە و

سەرچاوەکانی ئایینی (مەسیحی) و ئایینی (یەهودی):

"نەصاراکان" دوو جۆر کتێب بە پیرۆز ئەزانن: کتێبەکانی سەردەمی کۆنو کتێبەکانی سەردەمی تازە. بە کتێبەکانی سەردەمی کۆن (العهد القدیم) ئەوترێ (تەوراتو ئەسفارەکانی موسا). بە کتێبەکانی سەردەمی تازەش (العهد الجدید) ئەوترێ (ئینجلیەکانو نامەکانی پێغەمبەران)[1]. هەرچەندە چەندین (ئەسفار) هەیە لای یەهودییەکان جێگەی

پێویستە کورد بگەڕێتەوە سەری و خاوەنی ئایینی خۆماڵی خۆی بێت! و هەندێ لە ژێر ناونیشانی ئەوەدا کە سەرچاوەی زمانو رێزمانی کوردە و پێویستە زیندوو بکرێتەوەو هەندێکیش لە نووسەرانی دیار لە بناغەوە ئەوە رەت ئەکەنەوەو "زەردەشتیەت" بە کەلەپورێکیٚ کوردی نازانن و گاڵتەشیان بەوانە دێت کە لە خولیای هەوڵی لەوشێوەدان لەوانە: (پرسیارەکان تینوی وەرامن)، ئەو بەشەی پەیوەندی بە لەتیف هەڵمەتەوە هەیە.

[1] کتێبەکانی سەردەمی کۆن سێ بەشی سەرەکییە: بەشی یەکەم: (تەوراتە) کە (پێنج ئەسفاری تێدایە): (سفری تەکوینو سفری خروجو سفری ئەحبارو سفری عددو سفری تەثنیە). بەشی دووەم: ئەسفارەکانی پێغەمبەرە پێشووەکان، کە ئەمیش دوو لقی گەورەیە: أ ـ ئەسفاری پێغەمبەرە پێشووەکان، کە شەش ئەسفاری تێدایە: سفری یەسوعو سفری مازییەکانو سفری صاموئیلی یەکەمو سفری صاموئیلی دووەمو سفری پاشا یەکەمینەکانو سفری پاشا دووەمینەکان). ب ـ ئەسفاری پێغەمبەرە دوایینەکان: کە چواردە ئەسفاری تێدایە، کە ئەمیش دوو لقی تری تێدایە سێ ئەسفاریان تایبەتە بە (ئەشعیاو ئیرمیاو حەزقیال)ەوە کە سێ پێغەمبەری گەورەی جولەکەنو یازدە سفریشیان پەیوەند بە یازدە پێغەمبەری بچووکەوە بە ناوەکانی (هوشع، یونیل، عاموس، عوبدیا، یونان، میخا، ناحوم، حبقوق، حجی، زکریا، ملاخی..).

بەشێ سێیەم: مەکتوباتەکانە کە سیازدە سفری تێدایەو ئەکرێتە سێ لقی سەرەکی:

أ ـ کتێبە گەورەکان کە سێ سفری تێدایە: مەزامیری داود کە کۆمەڵێك سرودی ئایینییە، پەندەکانی سولەیان، مێژووی ئەیوب کە چیرۆکی ئەیوب پێغەمبەرە.

ب ـ پێنج گۆڤارەکە: کە پێنج سفری تێدایە: سرودی جەژنی فوسح، راعوث، لاواندنەوەکانی ئیرمیا، جامیعە، ئیستیر.

ج ـ کتێبەکان کە پێنج سفری تێدایە: هەواڵەکانی رۆژی یەکەم، هەواڵەکانی رۆژی دووەم، ئەحصیا، عەزرا، دانیاڵ.

کتێبەکانی سەردەمی تازەش دوو بەشی سەرکییە: ئەسفارە مێژوویەکان، ئەسفارە فێرکارییەکان.

١ـ ئەسفارە مێژوویەکان بریتین لە: أ ـ چوار ئینجیلەکەی کە کڵێسا دانی پێدا ناون: کە بریتین لە (متی، مرقس، لوقا، یوحنا)، ب ـ پەیامی کارەکانی پێغەمبەران (نوێنەران)، کە ئەدرێتە پاڵ (لوقا)و (بۆلص) کە مامۆستای (لوقا) بووەو ئەوبوو باسی (کوڕی خوا)ی هێنایە ناو مەسیحییەت.

بڕوایە کەچی لای مەسیحییەکان جێگەی بڕوا نین، چونکە بڕوایان وانییە ئەوانە سروشی خودایی بن.

- ژمارەی ئەو ئینجیلانەی کە کڵێسا دانی پێیاندا ناوەو سەلماندوونی بریتیە لە چوار ئینجیل کە ئەمانەن: ئینجیلی (متی) و ئینجیلی (مرقس)و ئینجیلی (لۆقا)و ئینجلیی (یوحنا)، بەڵام مێژوو ئەوەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە لەسەردەمی کۆندا چەندین ئینجیلی تر نووسراونەتەوەو دەست بە دەستیان پێ کراوەو جێگەی بڕوای خەڵکی نەصرانی بووەو کاریان پێ کردووە، وەك (ئینجیلی (مرقیون)و ئینجیلی (دیصان)و ئینجیلی (مانی)و ئینجیلی (سبعین)و ئینجیلی (برنابا)و ئینجیلی (تەزکیرە)و ئینجیلی تریش... بەڵام لە کۆتایی سەدەی دووەمو سەرەتای سەدەی سێیەمدا کڵێسا ویستی سنورێك بۆ کتێبەکانی ئینجیل دابنێتو هات تەنیا چوار ئینجیلی لەو هەمووە ئینجیلە پەسەند کردو سەلماندنی ئەویش ئەمانەن: (متی)و (مرقس)و (لوقا)و (یوحنا)، ئیتر نازانرێ هۆی رەتکردنەوەی ئەو ئینجیلانەی تر چی بووەو مەسەلەکە چییە، هەرچەندە هەندێك لە زانایان کە لێکۆڵینەوەیان لەو ئینجیلانەی تردا کردووە دیدیان بۆ ئەوە ئەروات کە ئەو ئینجیلانەی تر بە ئاشکرا باس لە هاتنی پێغەمبەری ئیسلام (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەکەن، ئاماژە بە چەند ئایەتی قورئان دەدەن، بۆ نموونە لە ئینجیلی (برنابا) دا کە دکتۆر (محمد علی قطب) لێکۆڵینەوەیەکی زانستی جوانی لەسەر کردووە.

ئەم ئینجیلانەی مەسیحییەکان لە کوێوە هاتوون؟

حەزرەتی مەسیح (علیه السلام) دوازدە قوتابی زۆر نزیکی لە خۆی هەبوو کە پێیان ئەوترا (حەوارییەکان)، (متی) یەکێك بوو لەوانە.

٢ـ ئەسفارە فێرکارییەکان کە بیستو یەك پەیام ئەگرێتەوە، کە هەموویان بە زمانی یۆنانی نووسراونەتەوە: یازدە پەیامیان هی (بولص)ە، سێ پەیامیان هی (یوحنا)یە، دوو پەیامیان هی (بطرس)ە، پەیامێکیان هی (یعقوب)ە، پەیامێکی تر هی (یهوذا)یە، پەیامێکیان کە ناوی (خەوەکەی یوحنای لاهوتییە).. ئەمە جگە لەو ئینجیلانەی تر کە کڵێسا دانیان پێدا نانێتو رەتیان ئەکاتەوە، وەك (ئینجیلی بەرنابا). سەیری: "أسس العقیدة الاسلامیة دکتۆر عبدالرحمن حسن المیدانی، ص٥٥٩ تا ٥٨٩" بکە.

یەکەم: ئینجیلی[1] (متی): مەسیحییەکان بەم حەوارییانە ئەڵێن: (نوێنەران = رسل) کە کاریان ئەوەبووە مژدەی حەزرەتی مەسیح بدەن لە وڵاتاندا، ئەم (متی)ایە وڵات بە وڵات گەڕاوە دوای ئەوەی کە مەسیح راکێشراوەتەوە بۆ ئاسمان تا مژدەی گەڕانەوەی بداتو راسپاردەکانی ئەو بگەیەنێت بە خەڵکی، لە ساڵی (٧٠)ی زایینیدا لە (حەبەشەدا) وەفاتی کردووە لە ئەنجامی شکەنجەدانێکی زۆورەوە کە هەوادارێکی پاشای حەبەشە کردویەتی، "متی" ئەم ئینجیلەی بە زمانی (عیبری) یان (سیریانی) نوسیوەتەوەو کۆنترین روونووسی ئەم ئینجیلە بە زمانی یۆنانی هەیە، هەرچەندە ریوایەت مێژووییەکان یەك دەنگ نین لەوەدا کە مێژووی نووسینەوەکەی کەی بووە، "هۆرن" ئەڵێ: "ئینجیلی یەکەم لە ساڵی (٣٧)ی زاین، یان لە ساڵی (٤١)دا، یان لە ساڵی (٤٣)دا یان لە ساڵی (٤٨)دا، یان لە ساڵی (٦١)دا، یان لە ساڵی (٦٢)دا، یان لە ساڵی (٦٣)دا، یان لە ساڵی (٦٤)دا نوسراوەتەوە"ت. و کەسیش نازانێ ئەوکەسە کێ بووە کە ئینجیلەکەی گۆریوەتە سەر زمانی یۆنانی، هەندێ ئەڵێن (یوحنا) بووە، هەرچەندە باسی خەڵکی تریش ئەکەن، نکولی لەوە ناکرێت کە ساغ نەبوونەوەی روونووسی بنەڕەتی ئەم ئینجیلەو مێژووی وەرگێرەکەی و زانینی حاڵو ئەحواڵی ئەم وەرگێرەو رێژەی دینداری و ئەمانەتپارێزیو شارەزایی لە هەردوو زمانی (عیبریو یۆنانی)دا، هەڵقەی گەورە گەورەن لە لێکۆڵینەوەی زانستی داو ئەم ئینجیلە متمانەی خۆی لەدەست دەدات.

دووەم: ئینجیلی (مرقس): مورقوس یەکێك نەبوو لە (حەوارییەکان)، هەرچەندە یەکێك بوو لەوانەی هەرزوو چوو بەدەم بانگەوازی حەزرەتی مەسیحەوەو یەکێکە لەو حەفتا کەسەی کە پاش بەرزبوونەوەی ـ مەسیح ـ بۆ ئاسمان گوایە (روح القدس) دابەزیوەتە سەریان (بەپێی قسەی مەسیحییەکان) و ئەم (مرقس)ە نکولی لەوە نەکرد کە مەسیح خوا بێت، بۆیە بتپەرستەکانی ئەو کاتەی میسر پیلانێکی لێ دەگێڕنو ئەیخەنە زیندانو پاشان لە ساڵی (٦٢)ی زاینیدا دەیکوژن، ئەم ئینجیلەش بە زمانی یۆنانی نوسراوەتەوەو گوایە (بطرس) کە گەورەی حەوارییەکان بوو لە (مرقس)ی وەرگرتوە لە رۆمادا، هەرچەندە (بطرس) لە گەورە حەوارییەکانەو (مرقس) لە قوتابیەکانێتی، کەچی ئەو لەئەمی وەرگرتووە!

---

[1] وشەی ئینجیل لە زمانی یۆنانیدا واتە (مژدەدان). علوم القرآن، احمد عادل کمال، ص١٦٥.

ریوایەتێکی تری مێژووی هەیە گوایە ئەم ئینجیلە (مرقس) خۆی نووسیویەتییەوە دوای ئەوەی (بطرس) و (بولس) مردوون.

هەرچۆن بێت لەناو ئەو ریوایەتانەدا ناتوانرێ مکوڕی لە سەر ئەوە بکرێ کە فلانە کەسیان بە دڵنیاییەوە ئینجیلەکەی نووسیوەتەوە، ئەمە جگە لەوەی کە مێژووی نوسینەوەکەی جیاوازی زۆری تێدایە هەیە بە ساڵی (٥٦)ی ئەزانێو هەشە ساڵی تر باس ئەکاتو تا (٦٥) ی زاینی هەر قسەی لەسەر کراوە.

سێیەم: ئینجیلی (لوقا): "لوقا" یەکێك بوو لە قوتابییەکانی (بولس)و و قوتابی حەزرەتی ـ مەسیح ـ خۆی نەبوو، تەنانەت قوتابی قوتابییەکانیشی نەبووە، ئەڵێن: "لوقا" کابرایەکی ئەنطاکییەو لە "ئەنطاکیە" دا لە دایك بووە، ئەشڵێن: کابرایەکی رۆمانییەو لە ئیتالیادا لە دایك بووە، ئەڵێن کابرایەکی دکتۆر یان وێنەگر بووەو ئینجیلی بۆیۆنانییەکان نووسیوەتەوە هەشە ئەڵێن: بۆ میسرییەکانی ئەنووسیەوە، مێژووی ئەم نوسینەش هەندێ بە ساڵی (٥٣)و هەشە بە (٦٤)ی زاینی ئەزانێ.

چوارەم: ئینجیلی "یوحنا".. ئەم ئینجیلە لەلایەن (یوحنا) ناوێکەوە نووسراوەتەوەو هەندێ ئەڵێن: "یوحنا" حەوارییەو هەندێکیش ئەڵێن: "یوحنا" یەکی ترەو "یوحنا"ی حەواری نییە، هەندێك ئەڵێن قوتابیەکی قوتابخانەی (أسکندریە) نوسیویەتییەوە، لە سەدەی دووەمی زاینیدا گروپێك بەناوی گروپی (یوجین) نکوڵی لەم ئینجیلە ئەکەنو هەموو ئەوەش ئەدەنە دواوە کە دراوەتە پاڵ (یوحنا)، تەنانەت لە (دائرة المعارف البریطانیة) دا کە پێنجسەد زانای نەصرانی بەشدارە لە دروستکردنیدا لەوێدا ئەڵێ: "ئینجیلی "یوحنا" گومان لەوەدا نییە کە کتێبێکی هەڵبەستراوەو دروستکراوە".

ئەم ئینجیلە تاکە ئینجیلێکە کە بەبێ پەردە باس لە خوایەتی حەزرەتی مەسیح ئەکات (سبحان الله عما یصفون). ئەڵێن: بیرۆکە ئەوە دروست بوو بۆ هەندێ خەڵك کە ناکرێ (عیسی) خوا بێت، بۆیە داوایان لە "یوحنا" کرد کە ئینجیلێك بنووسێ و ئەوە رۆشن بکاتەوە کە لە راستیدا (عیسی) خۆی خودایە... (العیاذ بالله). مێژووی نووسینەوەی ئەم ئینجیلە بە ساڵی (٦٥و ٦٨و ٦٩و ٧٠و ٨٩و ٩٥و ٩٦و ٩٨) مەزندە ئەکەن.[1]

---

[1] زۆربەی ئەو زانیاریانەمان لە (علوم القرآن، أحمد عادل کمال) وەرگرتووە، ل١٥٦بۆ ١٦٧. هەروەها (أسس العقیدە الإسلامیە)ی مەیدانی ل٥٥٩ تا ل٥٨٩.

ئینجیلەکانی تر لە کوێن و چیان تێدایە؟

هەموو ئەو کەسانەی کە قسەو چیرۆکی مەسیحیان نووسیوەتەوە (سەلامی خوای لێ بێ) ناویان ناوە (ئینیجل) واتە مژدەکانی حەزرەتی مەسیح، یەکێکیش لەوانە کە مژدەکانی حەزرەتی مەسیحی نوسیوەتەوە کەسێکە بە ناوی (برنابا)، "بەرنابا" یەکێکە لە گەورە حەوارییەکان و بەڵکو وەك لە ئینجیلی (لوقا)دا هاتووە ئەم "برنابا"یە:

- پیاوێکی زۆر بەخشندەو ماڵبدە بووە بە پێغەمبەران لە پێناوی سەرخستنی دیندا.

- پیاوێکی پاك و بێ غەل و غەش بووە و پڕ بووە لە نوری پیرۆزو خاوەن ڕێزو گەورەیی بووە.

- پیاوێکی ئیشکەر بووەو "روحی قودس" لەگەڵ "بولس"دا هەڵیبژاردوون تا بڕۆن دین بڵاوبکەنەوە.

- خاڵۆی (مرقس) بووەو کە خاوەنی ئینجیلی تایبەتی خۆیەتی کە سەرچاوەی دووەمە لای مەسحییەکان.[1] ئەم ئینجیلی برنابایە یەکێکە لەو ئینجیلانەی کە کڵێسا یاساغای کردوون و لەسەدەی پێنجەمی زاینیەوە و دروست لەسەر دەستی پاپا (گلاسیوس)ی یەکەمەوە خوێندنەوەی ئەم ئینجیلە حەرام کراوە!!

ئەم ئینجیلە چی تێدایە کە دژ بە ئینجیلەکانی تر بێت؟

ئەم ئینجیلە وەك شێخ محمد رشید رضا[2] و (رحمه الله)ی هیندی[3] و پاش ئەوانیش یەکێکی وەکو (محمد علی قطب) لێکۆڵینەوەی لەسەر کردووە چەند خاڵێکی تێدایە کە کڵێساو قەشەو پاپاکان لێی بێزارن و نایانەوێ دانی پێدا بنێن لەوانە:

١ـ ئەوە ڕەت ئەکاتەوە کە حەزرەتی عیسا کوڕی خوا بێت ـ سبحانه وتعالی ـ . ئەوەتا بە دەق هاتووە "أيها الأعزاء.... ان الله العظيم العجيب قد افتقدنا في هذه الأيام بنبيّه

---

[1] نظرات في انجيل برنابا المبشر بنبوة النبي محمد (صلى الله عليه وآله وسلم) ، محمد على قطب ، ص٤٣.

[2] خاوەنی (دار المنار).

[3] خاوەنی کتێبی (اظهار الحق)،، کە لێکۆڵینەوەیەکی وردو زانستیانەی تێدایە لەسەر مەسحییەت و سەرچاوەکانیان.

"يسوع المسيح" برحمة عظيمة للتعليم والآيات التي اتخذها الشيطان ذريعة لتضليل كثيرين بدعوى التقوى مبشرين بتعليم شديد الكفر، داعين المسيح ابن الله".

٢ـ رەتكردنەوەی بیروباوەڕی سێگانەیی (التثليث).... بەدەق هاتووە لە ئینجیلی برنابادا کە ئەڵێ: "... فنرجوك من كل قلبنا ان ترضي بازالة الفتنة التي ثارت بسببك، لان فريقا يقول: انك الله، وآخر يقول: انك ابن الله، ويقول فريق انك نبي... فأجاب يسوع: .. إني أشهد أمام السماء واشهد كل ساكن على الارض اني بريء من كل ماقال الناس عني من اني أعظم من البشر .. لأني بشر مولود من امرأة، عرضة لحكم الله، اعيش كسائر البشر عرضة للشقاء العام".

٣ـ لە خاچدانی ـ حەزرەتی مەسیح ـ رەتئەکاتەوە، ئەوەتا بەدەق هاتووە "الحق أقول ان صوت يهوذا وشخصه بلغت من الشبه بـ"يسوع" ان اعتقد تلاميذه والمؤمنون به كافة انه "يسوع" كذلك خرج بعضهم من تعاليم "يسوع" معتقدين ان يسوع كان نبيا كاذبا".

٤ـ ئینجیلی برنابا بەدەق‌و بەسێ شێوە مژدەی هاتنی حەزرەتی موحەممەد (صلى الله عليه وآله وسلم) ئەدات بە خەڵکی: جارێك بە ناوی بێ پێچوپەنای خۆی (محمد)و دووجار بەرەمزو لە رێگەی صیفەتەکانییەوە، ئەوەتا ئەڵێ: ".. ولكن سيأتي بعدي "مسيا" المرسل من الله لكل العالم.." لە شوێنێکی تردا ئەڵێ: ".. لكن رسول الله متى جاء يعطيه الله ما هو بمثابة خاتم يده فيحمل خلاصا ورحمة لامم الارض الذين يقبلون تعليمه.. وسيأتي بقوة على الظالمين ويبيد عبادة الاصنام بحيث يخزي الشيطان".[1]

٥ـ ئەیسەلمێنێ (ذەبیح) و فیداکە بریتییە لە حەزرەتی ئیسماعیل.

ئەم ئینجیلی "برنابا"یە مێژووی دۆزینەوەی ئەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی سەدەی پازدەهەمی زاینی‌و یەکەم روونووسی ئەم ئینجیلە کە بە زمانی (ئیتاڵی) نووسراوەتەوە و لەسەر دەستی (فرامینو)ی راهیب ئاشکرا کراوە، کە لە کتێبخانەکانی پاپا (سکتس)ی پێنجەمدا دەری هێناوە، ئەم ئینجیلە ئەو ماوە زۆرە بە شاراوەیی ماوەتەوەو پاشان ئەم (فرامینو)یە کە راهیبێکی مەسیحییەو بە پاڵنەری لێکۆڵینەوەی زانستی دەستی کەوتووە.. پاش ئەم فرامینویە ئەم نوسخەی ئینجیلە ئەکەوێتە دەست راهیبێکی تر بە ناوی "کریر"

[1] هەموو ئەو دەقانە لە کتێبی (نظرات في انجيل برنابا، محمد علي قطب) وەرگیراوە.

کە لە کۆشکی پاشایەتی (بروسیا) دا کە دەوڵەتێکی مەسیحی بووە، جارێکی تر ئەم ئینجیلەی ئاشکرا کردووەو پاش ئەم دەست بە دەست کردنە گەیشتوەتە دەوڵەتی (ڤیینا) کە پایتەختی (نەمسا)یەو ئەویش هەر دەوڵەتێکی مەسیحی مەزهەب بووە لە ساڵی (١٧٣٨) بۆ یەکەمجاریش روونووسێکی ئیسپانی ئەدۆزرێتەوە لە دەوڵەتێکی مەسیحییداکە دەوڵەتێکی دەمارگیری مەسیحی وابوو لەسەر لاشەو کەللەسەری دەوڵەتێکی ئیسلامیی رماو دروست بوو بوو کە دەوڵەتی ئیسپانیایە.

پاشان ئەم روونوسە "ئیسپانیە"ی وەرگێردراوەتە سەر زمانی ئینگلیزی لەلایەن رۆژهەڵاتناسێکی مەسحییەوە بە ناوی (دکتۆر سایل)و لای هەموو کەسیش ئاشکرایە کە رۆژهەڵاتناسانی مەسیحی چەندێك بە تەنگ دینو مەزهەبی خۆیانەوەن و بەرگری سەروماڵی لێ دەکەن.. ئەمانە هەمووی بۆ ئەوە ئەڵێین کە هەندێ گومان لەم ئینجیلە ئەکەن گوایە دەستێکی موسڵمان نووسیویەتی و خزاندویەتییە ئەو شوێنانە... دەی باشە ئینجیلێك کە:

١ـ بە کۆی دەنگی مێژوونووسان یەکەم روونووسی لە زمانی ئیتالیو لە ئیتالیادا دۆزرابێتەوە لەلایەن (کریمر)ی راهیبەوە لە ساڵی (١٧٠٩)داو

٢ـ لەدەستی ئەمەوە گەشتبێتە دەستی کۆشکی پاشایەتی ڤییەنا کە دەوڵەتێکی دەمارگیری مەسیحی بوە لە ساڵی (١٧٣٨)ی زاینیداو

٣ـ یەکەم روونوسی ئیسپانی لە ئیسپانیای مەسیحی دە دەریکەوێ کە ئەو دەوڵەتە قڕی خستە ناو موسڵمانان لە ئیسپانیادا و

٤ـ رۆژهەڵاتناسێکی مەسیحی وەکو (سایل) لە روونوسە ئیسپانییەکەیەوە بیگۆرێتەوە سەر زمانی ئینگلیزیو

٥ـ پاش هەموو ئەمانە قەشە (فرامینو) و لە رێگەی لێکۆڵینەوەی زانستی خۆیەوە بگەرێت بەشوێن ئەو ئینجیلەدا، چونکە (ئەریانوس) لە کتێبێکی دا باسی کردووە و ئاماژەی بەو ئینجیلە داوە و پاشان ئەم (فرامینو)یە روونووسێکی ئەم ئینجیلە لە کتێبخانەی پاپا (سەکتۆس)ی پێنجەمدا بدۆزێتەوە[1] و دەست بە خوێندنەوەی بکاتو ویژدانی هانی بدا لە ژێر رۆشنایی ئەو ئینجیلەدا موسڵمان ببێت. .. ئایا ئەمە مایەی ئەوەیە کە

[1] هەمان سەرچاوە، ص٤٩و ٥٠.

مەسیحییەکان بە چاوی گومانەوە بڕوانن بۆ ئەو ئینجیلە یان ئەبێت مایەی ئەوە بێت بە خۆیاندا بچنەوەو سەرلەنوێ لە خوایەتی حەزرەتی مەسیحو پێغەمبەرایەتی حەزرەتی موحەممەد ((صلی الله علیه وآله وسلم)) ورد ببنەوەو گوێ بۆ (عەقڵ)و (مەنتیق) بگرنو وەك قەشە (فرامینو) ملکەچی دەربڕن بۆ هەقو راستی؟!

لەم چەند زانیارییانەی کە رابوورد ئەگەینە چەند راستییەك حەزئەکەم بەکورتی لێرەدا بیانووسم:

١ـ ئەم کتێبانەی کە چ مەسیحیو چ یەهودی ناویان ناوە (العهد القدیم)و (العهد الجدید) کە مەبەستیان بە یەکەمیان تەوارات و نامەکانی موسایە (سەلامی خوای لێ بێ) و مەبەستیان بە دووەمیان ئینجیلەکانو نامەکانی حەوارییەکانە، کەسیان بە سەنەدێکی نەپچڕاو (سند متصل) نەگەیشتووە بە خەلکی، بەلکو هەر هەموویان نزیکەی پەنجا شەست ساڵ دوای حەزرەتی مەسح نووسراونەتەوە.

٢ـ هەریەك لەو ئینجیلانەش کە نووسراونەتەوە بە دەستی کەسێك نووسراوەتەوە کە هەڵدەگرێ قسەی خۆی تێکەڵ کردبێ وەك (وشە)و وەك (بیرۆکە)و وەك (مانا)شو هەڵیش دەگرێ زۆر شت هەیە لەبیری کردبێتو لەبیری نەمابێت.

٣ـ مەسیحیەت دوای هەلکێشانەوەی حەزرەتی مەسیح تووشی راوەدونانو شکەنجەو ئازاری زۆربوونەوە، بە تایبەتی لە لایەن یەهودییەکانەوە، بۆیە هەر یەك لەو حەوارییانە و قوتابییەکانیان ئاوارەی وڵاتان بوونو کەوتنە ژێر چاودێریو کەسێك یان دەسەڵاتێك یان دەسەڵاتدارێك نەبو لەو رۆژانەدا کە ئەم قوتابیانەو مژدەکانی حەزرەتی مەسیح بگرێتە باوەشو کار بۆ نووسینەوەو پاراستنییان بکاتو ریوایەتە مێژووییەکانیش باس لەوە ئەکەن کە لەو ماوەیەدا ئینجیلەکان نوسراونەتەوە.

٤ـ هەر پاش ئەوەی کە ـ حەزرەتی مەسیح ـ لە دایك ئەبێت و سروشی لە خواوە بۆ دێت یەهود ئەچنە بنکڵێشەی حاکمی رۆمانی ئەو کاتە کە ناوی (قەیسەر طیبارۆس) ئەبێ ئەویش فەرمانی دەستگیرکردنی حەزرەتی مەسیح ئەداتو لە خاچی ئەداتو دەست بە گرتنی شوێنکەوتەکانیشی ئەکات، پاش ئەم قەیسەرەش دوو قەیسەری تر دێن کە تالآوی دنیا ئەکەن بە قوڕگی قوتابیانی حەزرەتی مەسیحداو قڕان ئەخەنە ناو مەسحییەکانەوە، لەسەردەمی قەیسەری دووەمیاندا "متی" ئینجیلەکەی خۆی ئەنووسێتەوە بە زمانی "عیبرانی" و "یوحنا" کە ئینجیلێکی تایبەتی بە خۆشی هەیە وەرینەگێڕێتە سەر زمانی

"یۆنانی". سەختترین سەردەم بۆ مەسیحییەکان سەردەمی پاشا (نیرۆن) بوو لە ساڵی (٦٤) زاینی‌و پاشان سەردەمی پاشا (تراجان) لە ساڵی (١٠٦) زاینی و سەردەمی (دیسیوس) بوو لە ساڵی (٢٤٩) زاینیدا و "پاشا نیرۆن" بەوە تۆمەتباری ئەکردن گوایە ئەمانە (ڕۆما)یان سوتاند بێت بۆیە کەوتنە ئەشکەنجەدان و ئازار دانیان بە شێوەیەك کە مێژوو کەم شتی وای بە خۆیەوە بینیوە. بۆ نمونە:

ئەهاتن ئەم مەسحییانەیان ئەگۆڕی و جلی ئاژەڵیان لە بەر ئەکردن و فڕێیان ئەدانە بەر سەگی هار و ئەوانیش لەت و پەتیان ئەکردن.

ئەهاتن لە خاچیان ئەدان و جلێکیٚ چەوری ئەوتینیان لە بەر ئەکردن و پاشان لە شەودا ئاگریان تیٚ بەر ئەدان و وەك چرا بە کاریان ئەهێنان بۆ ڕووناککردنەوەی ڕێگە و بانەکان و (نیرۆن) خۆی لە ژێر ڕۆشنایی ئەم (چرا ئادەمیانە) هاتووچۆی ئەکرد.

(مەرقس) ئینجیلەکەی خۆی لەم سەردەمەدا نووسییەوە لەو کاتەدا لە "ڕۆما" بوو هەروەها (لوقا)ش ئینجیلەکەی خۆی لە سەردەمی ئەم قەیسەرەدا نووسییەوە.

پاشا ئەم سەردەمە (یوحنا)ش ئینجیلەکەی خۆی نووسییەوە و لە سەردەمی (دەقلیدیانوس)دا نزیکەی سیٚ سەد هەزار مەسیحی کوشت کە ساڵی (٢٨٤) زاینی ئەکات ئەوانەی مێژووی مەسیحییەت ئەنووسنەوە ئەو هەمووە ئەشکەنجە و ئازار و تۆقاندنە ئەکەنە هۆ کە (سند)ی ئەپچڕاو نییە بۆ ریوایەتی کتێبەکانیان و ئەوەش وا دەکات کە پەنا بۆ کاری نهێنی ببرێت و لە کاتی نهێنی و خۆشاردنەوەشدا چەندین شت ڕوو ئەدات کە ڕاستی مەسەلەکان ئەشارێنەوە و دڵنیایی کز دەبێت لە مرۆڤدا بۆ ڕاستی ئەو زانیارییانە.

٥ـ خوای گەورە کەباسی ئایینی مەسیحییەت و یەهودییەت ئەکات ئەفەرمویٚ (یکتمون ما انزلنا من الکتاب)، هەروەها ئەفەرمویٚ: (یحرفون الکلم عن مواضعه). هەروەها ئەفەرمویٚ (ویل للذین یکتبون الکتاب بایدکم ثم یقولون هذا من عندالله و ما هو من عندالله و یقولون علي الله الکذب وهم یعلمون). جیاوازی نێوان ئەم ئینجیلانەش لە ناو خۆیاندا و جیاوازیان لەگەڵ ئینجیلی (برنابا)دا و جیاوازیان لە گەڵ قورئانیشدا، ئەو دڵنیاییە ئەدات بە مرۆڤی عەوداڵی ڕاستی کە ئەو کتێبانە دەستکاری زۆر کراون و بیر و ڕای بەشەری زۆریان تێکەڵ بووە و بەو شێوەیەش نێوان زەوی و ئاسمانیان لەگەڵ قورئان و حەدیسی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) هەیە.

قورئان كه هەر له سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) خۆیدا هەمووی نووسرایەوه و پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) له رێگەی نووسەرانی (وحی) یەوه كه ژمارەیان له (٤٠) كەس زیاتر بوو بەو شێوەیەی كه له حەزرەتی جوبرەئیلەوه وەری گرتبوو (وشه) به (وشه) گەیاندیه نووسەرانی (سروش) و پاشان حەزرەتی ئەبوبەكر له رێگەی لیژنەی تایبەت و بەلگه نامەی ورد و وردكردنەوه و وەردكردنەوەی هەموو ئەو پەڕە و پارچه قورئانانەوه كه هەبوون جارێكی تر قورئان دوای یەك ساڵ له مردنی پێغەمبەر (صلى الله عليه وآله وسلم) كۆكردەوه و نووسیەوه[1] و پاشان چۆن له سەردەمی حەزرەتی عوسماندا، له رووی ئەو قورئانەوه چەندین نوسخەی تر نووسرایەوه و نێردرا به هەرێمەكاندا تا خەڵكی گومانیان له سەر قورئان بۆ دروست نەبێت و به دەردی یەهودو نەصارا نەچن، دوایی كەس نەزانێ كامه قسەی خوایه و كامه قسەی خەڵكی تره كه خراوەته ناو كتێبی خواوه.

٦ـ لەو زانیاریانەی پێشووەوه بۆمان دەردەكەوێت كه كتێبه ئاینەكانی تر، چونكه ئەركی سەرشانی هەڵگرانی ئەو دینه بوه بیپارێزن و بیگەیەنن، كەلێن و كەموكورتی زۆریان تێكەوتووه و هەریەكەی له لایەكەوه هەوڵێكی شەخصی خۆی داوه بۆ ئەوەی زۆرترین راسپاردە و رێنماییەكانی ئەو پێغەمبەرە (صلى الله عليه وآله وسلم) كۆبكاتەوه و بیگەیەنێته خەڵكی، یەكێكی تر به جۆرێكی تر و ئەوەی تریش به جۆرێكی جیاواز له هەمووان، بۆیه كارەكه وای لێهاتووه جیاوازی و ناسازی زۆر لەو كتێبانەدا دروست بوون و جیاوازییەكانیش شتی ورد و ناگرنگ نین، بەڵكو شتی گەوره و زۆر هەستیارن چ بیر و باوەڕ دەربارەی" خوای موتەعال یان دەربارەی پێغەمبەران یان دەربارەی یاسا و هەڵسوكەوتەكان"، یان دەربارەی خوای گەورەو بەندەكانی...

خوای گەوره دەربارەی پاراستنو ئەركی پاراستنی ئەو كتێبانه ئەفەرموێ: (لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء) (المائدة: ٤٤). وشەی (اسْتُحْفِظُواْ) واته داوای ئەوەیان لێكرابوو كه كێتبەكانی خۆیان بپارێزن.. بەڵام خوای گەوره دەربارەی پاراستنی قورئان ئەفەرموێ: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ٩) كه به ئاشكراو به چەند دڵنیا كردنەوه ئەفەرموێ (ئێمه خۆمان قورئان

[1] له پێشەوه به درێژی و وردەكاریەوه پرۆسەی نووسینەوەی قورئانمان باس كردووه چۆن لیژنەی بۆ دانراوه و رەچاوی وردترین سیستمی نووسینەوه كراوه بۆ كۆكردنەوه و نووسینەوەی قورئان، تكایه بۆی بگەرێنەوه.

نەپارێزین) ئەوەبوو کە پاراستنی ئەو کتێبانە سپێردرا بە خەڵکەکە خۆی نەیانتوانی وەك پێویست بیپارێزنو دەستی خەڵکی (کەم دین)، یان (بێ دین)ی پێگەیشتو ئەمان لەبەر (ستەمکاری خۆیان) و ئەوان لەبەر (نەزانینی خۆیان) ئەو هەموو کارەساتەیان بەسەر ئەو دینانەدا هێنا، بەڵام کە خوای گەورە وادەی پاراستنی قورئانی دا، هەر لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) ئەوە هەمووە کەرەسەیەی بۆ فەراهەم کرد و پاشان هەر لە ساڵی یەکەمی دوای مردنی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) و دورست دوای شەڕی خێڵی (موسەیلەمەی درۆزن) خستییە دڵی صەحابەوە کە هەموو قورئان لەیەك (بەرگ)دا کۆبکەنەوە تا لە نەفەوتانی تەنانەت ئایەتو پیتێکیشی دڵنیا بن، ئەوەبوو لەسەردەمی عوسمانیشدا (رەزای خوای لێ بێت) خوای گەورە هەلومەرجەکانی وا رێکخست صەحابە بیر لە زیادکردنی رونووسی ئەو قورئانە بکەنەوەو بە هەرێمەکاندا بڵاوی بکەنەوە تاخوای گەورە بۆ هەتا هەتایە دڵنیایی بداتە خەڵکی کە ئەم قورئانە هەر ئەو قورئانەیە کە خوای گەورە دایە جوبرەئیلو ئەویش دایە حەزرەتی موحەممەد و ئەویش (صلی الله علیه وآله وسلم) گەیاندییە صەحابەکانو ئەوانیش بەئەمانەتەوە (رەزای خوایان لێ بێت) نووسیانەوەو گەیاندیانە هەموو مرۆڤایەتی..

ئەمانە وامان لێ ئەکات کە قورئان وەك هیچ کتێبێکی تری ئاسمانی، یان زەمینی سەیر نەکرێت، بەڵکو مامەڵەی تایبەتی لەگەڵ بکرێت، بە راسپاردەی خوا دابنرێتو بەو رۆحیەتەوە چۆك لەبەردەمیدا دابدرێت وەك عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود (رەزای خوای لێ بێت) ئەفەرموێ: "ان من كان قبلكم رأوا القرآن رسائل من ربهم فكانوا يتدبرونها بالليل ويتفقدونها في النهار".[1] واتە: ئەوانەی پێش ئێوە واسەیری قورئانیان ئەکرد کە ئەمە چەند نامەیەکی خوای گەورەیەو بۆ ئەوان هاتووە، بۆیە بە شەو بەردەوام لێی وردئەبوونەوەو بەرۆژیش بەردەوام هەر لەبیرو خولیای ئەودا بوون.

هەزار سەڵاتو سەلامیش لەسەر پێغەمبەری ئازیز بێت، کە ئەفەرمویت: "ان هذا القرآن هو حبل الله المتين، وهو النور المبين، وهو الشفاء النافع، عصمة لمن تسمك، ونجاة لمن تبعه". رواه ابن مردويه.[2] واتە: ئەم قورئانە حەبلی توندوتۆڵی خوایە، هەر ئەم

---

[1] التبيان، النووی، پەراوێزی: مفردات القرآن، ص٥٦١.

[2] مختصر تفسير ابن كثير، علي الصابوني، (٣٠٥/١). تەفسیری ئایەتی: (واعتصموا بحبل الله جميعا).

قورئانە رووناکییەکی ئاشکرایەو هەر ئەم قورئانە شفابەخشێکی بە کەڵکە، قورئان قەڵغانە بۆ کەسێك دەستی پێوەبگرێو ڕێگای رزگارییە بۆ کەسێك کە شوێنی بکەوێ.

وتەی کۆتایی

خوێنەرانی بەڕێز! بە تایبەتی نەوەی نوێی دڵ پڕ لە ئومێد!

پاش ئەوەی کە لە نووسینی ئەم کتێبە بوومەوەو کۆتاییم بەباسە پێویستو هەستیارەکانی هێنا، وام بە باشزانی کە کورتەیەکی باسو بابەتەکانی ئەم کتێبە بنووسمەوە کە من بۆ خۆم پاش لێبونەوەم لە کۆکردنەوەی ماددەکانی نووسینەکە ئەم کورتەیەم بۆ دروست بوو:

١ـ ئەم قورئانە دەریایەکی بێ بنەو ئێمەی موسڵمانیش هەریەکەو بە مشتی بچووكو گەورەی خۆمان ئاوی لێ هەڵدەگۆزینو پێویستییەکانی خۆمانی پێ بەرێ ئەکەین.

٢ـ قورئان ئەو خەزێنە گەورەیەیە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم) دەربارەی ئەفەرمویێت: "كتاب الله، فيه نبأ ما قبلكم وخبر ما بعدكم، وحكم ما بينكم هو الفصل ليس بالهزل من تركه من جبار قصمه الله ومن ابتغى الهدى في غيره أضله الله، وهو حبل الله المتين وهو الذكر بالحكيم، وهو الصراط المستقيم، وهو الذي لاتزيغ به الأهواء، ولا تلتبس به الألسنة ولا يشبع منه العلماء، ولا يخلق على كثرة الرد، ولا تنقضي عجائبه هو الذي لم تنته الجن اذ سمعته حتى قالوا: (إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآناً عَجَباً * يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ) (الجن: ٢). من قال به صدق ومن عمل به أجر ومن دعا اليه هدي الى صراط المستقيم". الترمذي..

٣ـ ئەم قورئانە کتێبێکی ئاسایی نییە لە ماناو مەبەستو بابەتەکانیدا، بۆیە نووسینەوەو پاکنووس کردنو زیادکردنی و روونووسەکانیشی کارێکی ئاسایی نەبووەو زۆر ورد ئەنجامدراوەو پرۆسەیەکی ئاشکرا بووە.

٤ـ قورئان لە خوای گەورەوە بەو چۆنییەتەی کە هەر خۆی ئەیزانێ دابەزیوەتە سەر (اللوح المحفوظ) و لەوێشەوە بەیەکجاری دابەزیوەتە سەرئاسمانی دونیاو هاتووەتە (بيت العزة) و لەوێشەوە بەپێی پێویست هاتووەتە سەر دڵی پێغەمبەر (صلی الله علیه وآله وسلم).

٥ـ پێغەمبەریش (صلی الله علیه وآله وسلم) بە ئەمانەتەوە لە ڕێگەی زیاتر لە چل کەسی تایبەتەوە کە تەرخانی کردوون بۆ قورئان نووسیینەوە ئەم قورئانەی وشە وشە نووسیوەتەوەو لە تەمەنی موبارەکی خۆیدا قورئان لە (الفاتحە)ەوە تا (الناس) بە صەحابەکان نووسیوەتەوەو بە چەندانیشی لەبەرکردووەو بە هەرکەسیشی نووسیوەتەوە پێش ئەوەی بڕوات پێی خوێندووەتەوەو ئەگەر هەڵەیەکی لە نووسینەکەدا کردبایە بۆی ڕاست ئەکردەوە..

٦ـ ڕاستە لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی الله علیه وآله وسلم) هەموو قورئان لەلای خۆی بە نووسراوی یان لای کەسێکی تایبەت دانەنرابوو، بەڵکو ئەوەی ئەنووسرایەوە دەست بە دەستی ئەکردو لەبەرئەکرا، بەڵام هەر زوو، دروست لە سەرەمی حەزرەتی ئەبوبەکردا خێرا لیژنەی تایبەت‌و پسپۆڕ دانرا بۆ کۆکردنەوەو نووسینەوەی قورئان بەپێی سیستمێکی وردی زانستی کە مرۆڤ ئێستا وردی ئەکاتەوەو لێی ئەکۆڵێتەوە سەرسام ئەبێت لەو وردەکاریانەی صەحابە کردوویانە بۆ نووسینەوەی ئەم قورئان کە چۆن:

ـ کارەکەیان بە ئاشکراو بەدیار چاوی هەموانەوە ئەنجامداوە.

ـ خەڵکی پسپۆڕ لە ئەو کارەدا تەرخان کراوە بۆ نیشەکە وەك زەیدی کوڕی سابت بۆ نموونە.

ـ مەرجی زۆر قورس دانراوە بۆ وەرگرتنی قورئانی نووسراو، یان لەبەرکراو.

ـ بەسەرپەرشتی ئەبوبەکر خۆی بووە کە خەلیفەو سەرۆکی دەسەڵاتە ئیسلامییەکە بووە.

ـ خوێندنەوەی (شاذ)یان وەرنەگرتووە ... هتد.

٧ـ پاش ئەوە لە سەردەمی حەزرەتی عوسمانیشدا لەبەر ئەو قورئانە کە بەو هەمووە وردەکارییەوە نووسرایەوە، چەندان نوسخەی لەبەر گیرایەوەو لەگەڵ کەسی پسپۆڕو شارەزادا دەنێردران بە هەرێمە ئیسلامییەکاندا بۆ ئەوەی ڕێگە بۆ جیاوازیو خوێندنەوەی ناپەسەند نەهێڵنەوە.

٨ـ پاش ئەو سەردەمانەش ئەهلی ئیسلام بەهەموو شێوەیەك عەودالی خزمەتکردنی ئەم قورئانە بوون و ئەوەی بوویێتە مایەی زیاتر پاراستنو گەورە ڕاگرتنی قورئان بۆیان کردوە وەك:

ـ جوانکردنی ڕێنووس و نووسینەوەی پیتەکانی.

ـ سەرو بۆرو ژێر بۆ کردنی.

ـ تەقسیمبەندی کردنی (جوزئەکانو حیزبەکانو سورەتەکانو ئایەتەکان).
ـ ئەوەی پەیوەندی بە قورئانەوە نەبوو‌بێت دووریان خستۆتەوە لێی وەك تەفسیر، یان حەدیس.
٩ـ بابەتەکانی قورئان کە بە راستی بەڵگەی گەورەیی قورئانن بریتین لە دو لقی گەورە:
یەکەم: یاساو ئەحکامەکان.
دووەم: جگە لە یاساکان.
١٠ـ بابەتە یاساییەکانی قورئان واتە ئەو بابەتانەی کە پێویستە وەك یاساو سیستمی ژیان سەیر بکرێنو کۆنترۆلی بیرو دڵو کۆمەڵگەو دەسەڵات یان پێ بکرێت کە ئێمە کردومانە بەسێ بەشی گەورەوە وەك شوێنەوار هەڵگرتنی زانایانی کۆن کە ئەویش بریتین لە:
١ـ یاسا تایبەتەکان بە (بیروباوەڕەوە).
٢ـ یاسا تایبەتەکان بە رەوشتەوە.
٣ـ یاسا تایبەتەکان بە کۆمەڵگەو دەسەڵاتەوە.
١١ـ هەریەك لەو یاسایانەشمان پۆلێن کردووە بۆ ماددەو بڕگەی جۆراوجۆر کە یارمەتی خوێنەر ئەدات باشتر و ئاسانتر کۆنترۆڵی مەباحیسەکان بکات.
١٢ـ بابەتی جگە لە یاساکانیش وەك بابەتە یاساییەکان پۆلێنکارییەکی وردمان کردووەو کردوومانەتە حەوت جۆر بابەت:
ـ چیرۆکە قورئانییەکان.
ـ نموونە هێنانەوەکانی قورئان.
ـ بەڵگە گەردوونیو دەروونییەکان.
ـ سوێندە قورئانییەکان.
ـ پەیانو هەڕەشەکان لە قورئاندا.
ـ موناقەشەو بنەماکانی حیوار لە قورئاندا.
ـ ئیعجازە قورئانییەکان.
١٣ـ لە باسی ئیعجازی قورئانیدا بەدرێژی باسی پێنج جۆر ئیعجازمان کردووە، کە هەندێکیان جۆرە ئیجتیهادێکی تێدایەو بەپشتیوانی خوای گەورە لێکۆڵینەوەمان بۆ کردووە، ئەو پێنج ئیعجازەش بریتین لە:
ـ ئیعجازی زمانەوانی.

- ئیعجازی تەشریعی.

- ئیعجازی بونیەوی.

- ئیعجازی ژمارەیی.

- ئیعجازی زانستی.

١٤- زانستەکانی قورئان بریتین لە هەموو ئەو زانستانەی باس لە گۆشەیەك لە گۆشەکانی ئەم قورئانە ئەکەن وەك:

- زانستی تەجوید.
- زانستی تەفسیر.
- زانستی مەککیو مەدەنی
- زانستی عامو خاص
- زانستی مطلقو مقید
- زانستی ناسخو مەنسوخ
- زانستی غەریبی قورئان.
- زانستی موحکەمو موتەشابیه.
- زانستی ئەسباب نزول.
- هەندێ زانستی تازەی تری سەردەم.

١٥- لە بەشی کۆتایی کە بەشی چوارەمی کتێبەکەیە هەموو ئەو هەڵسوکەوتانەمان داوەتە بەر لێکۆڵینەوە کە خەڵکی هەندێ ئەمسەرو هەندێ ئەوسەری مەسەلەکەیان لێ گرتووە وەك:

- مەسەلەی هەستانەوە لەبەر قورئان.
- ماچ کردنی قورئان و خستنە سەرچاو.
- قورئان خوێندن بۆ مردوو، یان لەسەر مردوو.
- قورئان خوێندن بەبێ دەستنوێژ.
- جێبەجێ نەکردنی هەندێ لە داواکارییەکانی قورئان.
- دەرکردنی جنۆکە و ویردی قورئانی.
- جیاوازی نێوان قورئانو کتێبە ئاسمانییەکانی تر.

١٦ـ له باسی جیاوازی نێوان قورئان و کتێبه ئاسمانییه‌کانی تردا، باسمان له مێژووی نووسینه‌وه‌ی ئینجیله‌کان کردووه و به‌راوردکاریه‌کمان به نووسینه‌وه‌ی قورئانو نووسینه‌وه‌ی ئه‌و کتێبانه کردووه و گه‌یشتوینه‌ته ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که جێگه‌ی خۆیه‌تی قورئان وه‌ك کتێبێکی ئاسمانی ـ پارێزراو ـ له ده‌ستی خه‌ڵك سه‌یر بکرێتو سه‌رباری ئه‌وه‌ی که قورئان پڕیه‌تی له ئیعجازی زانستیو ته‌شریعیو بونیه‌ویو زمانه‌وانی که به که‌س ناوترێت و که‌س ناتوانێ وه‌ك ئه‌و بڵێت.

١٧ـ له‌م نووسنیه‌وه‌یه‌دا یه‌ك به‌شی گه‌وره‌مان لێ ده‌رهێنا، چونکه کتێبه‌که‌ی زیاد له سنوور گه‌وره و به‌قه‌باره ئه‌کرد و ئه‌و ئامانجه‌که‌ی کتێبه‌که‌ی بۆ نووسراوه له ده‌ست ده‌رئه‌چوو، که بریتی بوو له (ئه‌و گومانانه‌ی ئه‌خرێنه سه‌ر قورئانو وه‌ڵامه‌کانانیان).

١٨ـ هه‌ندێ له باس و خواسته‌کانی ئه‌م کتێبه خۆماڵی و بێ سه‌رچاوه‌ن ئومێد ئه‌که‌م لای خوای گه‌وره له راستی دوورنه‌که‌وتبمه‌وه‌و هه‌قم وتبێت ئه‌وه‌نده‌شم به‌سه شاعیر وته‌نی:

كثرت ذنوبي بين الورى   فليس لي أحد في الحشر يحمني

اتيتك بالتوحيد يصحبه حبّ   النبي وهذا القدر يكفيني

١٩ـ له هه‌ندێ باسدا په‌لکێشم زۆر نه‌کردووه، چونکه له پڕۆژه‌ی تیشکدا به‌رنامه‌ی ئه‌وه‌مان هه‌یه ئه‌گه‌ر خوا یارمه‌تیمان بدات لێکۆڵینه‌وه‌ی تایبه‌تی له‌سه‌ر بنووسین وه‌ك (ئه‌سباب نزول) بۆ نموونه.

ئه‌مانه‌و له ئه‌وه‌ڵ و له ئه‌خیریشدا سوپاس و حه‌مدی خوا ئه‌که‌م و درووود و سه‌ڵاواتیش ئه‌ده‌م له‌سه‌ر پێغه‌مبه‌ر و ئالو ئه‌صحابی پێغه‌مبه‌ر (صلى الله عليه وآله وسلم).

اکرام کریم

شه‌وی جومعه‌ی پیرۆز

٢٠٠٨/١/٢٣

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان بەپێی بەکارهێنانیان لەسەرەتای کتێبەکەوە تا کۆتایی بەکارهاتوون.

١ ـ جامع الترمذي، الأمام الترمذي.

٢ ـ الإستقامة، إبن تيمية.

٣ ـ قالوا عن الإسلام، عمادالدين خليل.

٤ ـ قصة الحضارة، ول ديورانت.

٥ ـ الوحدة البنائية للقرآن المجيد، طه جابر العلواني.

٦ ـ إرشاد الساري، القسطلاني.

٧ ـ إضواء قرآنية، فتح الله گولن.

٨ ـ المنجد، المؤسسة الكاثوليكية.

٩ ـ مختصر صحيح البخاري، الزبيدي.

١٠ ـ النبأ العظيم، محمد عبدالله دراز.

١١ ـ مباحث في علوم القرآن، مناع القطان.

١٢ ـ المدخل في فقه القرآن، فرج توفيق.

١٣ ـ القرآن منهل العلوم، خالد العبيدي.

١٤ ـ التفسير المنير، وهبة الزحيلي.

١٥ ـ جامع الأحكام، الامام القرطبي.

١٦ ـ مجمع الزوائد، الهيثمي.

١٧ ـ البداية والنهاية، إبن كثير.

١٨ ـ علوم القرآن، أحمد عادل كمال.

١٩ ـ عثمان بن عفان، على الصلابي.

٢٠ ـ سير أعلام النبلاء، الذهبي.

٢١ ـ عثمان بن عفان، صادق عرجون.

٢٢ـ تأريخ القرآن، محمد طاهر الكوردي.

٢٣ ـ فتح الباري، إبن حجر العسقلاني.
٢٤ ـ جامع البيان، الطبري.
٢٥ ـ إضواء البيان في تأريخ القرآن، صابر أبو سليمان.
٢٦ ـ مفردات القرآن، محمد الحمصي.
٢٧ـ التبيان في آداب حملة القرآن، النوري.
٢٨ ـ جامع بيان العلم وفضله، إبن عبد البر.
٢٩ ـ شرح العقيدة الطحاوية، إبن أبي العز الحنفي، عبدالله التركي و شعيب الأرناؤوط.
٣٠ ـ عەقیدەی مەرضیە، مەولەوی، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس.
٣١ ـ أصول الأحكام، حمد الكبيسي و صبحي جميل.
٣٢ ـ تفسير الجلالين، السيوطي و المحلي.
٣٣ ـ السنة النبوية بين أهل الحديث وأهل الفقه، محمد الغزالي.
٣٤ ـ البرهان في علوم القرآن، الزركشي.
٣٥ ـ أزمة الأنسانية ودور القرآن الكريم في الخلاص منها، طه جابر العلواني.
٣٦ ـ الوحدة البنائية للقرآن المجيد، طه جابر العلواني.
٣٧ ـ رسالة الأنبياء دعوة للتدرج.
٣٨ ـ أصول الدين الإسلامي، رشدي عليان و عبدالرحمن الدوري.
٣٩ ـ الإتقان في علوم القرآن، السيوطي.
٤٠ ـ المصطلحات الأربعة، أبو الأعلى المودودي.
٤١ ـ موسوعة الإعجاز العلمي، يوسف الحاج أحمد.
٤٢ ـ یەك لە پەنا سفرو خاڵی بێ برانەوە، شەریعەتی، هەژار موکریانی.
٤٣ ـ دیوانی مەحوی، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس.
٤٤ ـ دەوڵەتی خیلافەت، اکرام کریم.
٤٥ ـ دراسات قرآنية "الجمع بين القراءتين"، طه جابر العلواني.
٤٦ ـ المال في الإسلام، محمود غريب.
٤٧ ـ مفردات الألفاظ القرآن، الأصفهاني.

٤٨ ـ التعبير القرآني، فاضل السامرائي.
٤٩ ـ سروشت له تەرازوی ژيرييدا، محمد ملا صالح شارەزووری.
٥٠ ـ مناهل العرفان، الزرقاني.
٥١ ـ أحكام التجويد، محمد سعيد ملحس.
٥٢ ـ فن التجويد، عزت الدعاس.
٥٣ ـ هيداية المستفيد، محمد محمود المشهور بـ(أبي ريمة).
٥٤ ـ مختصر تفسير إبن كثير، الصابوني.
٥٥ ـ كسر الصنم، أبو الفضل البرقعي.
٥٦ ـ المقدمة، إبن خلدون.
٥٧ ـ موجز الأصول في كيفية التعامل مع أحاديث الرسول، اكرام كريم.
٥٨ـ ثقافة الداعية، يوسف القرضأوي.
٥٩ـ عمر بن الخطاب، الصلابي.
٦٠ ـ سيدقطب من الميلاد الى الإستشهاد، د. صلاح الخالدي.
٦١ـ أصول الفقه الذي لايسع الفقيه جهله، عياض السلمي.
٦٢ـ تفسير النصوص، محمد أديب صالح.
٦٣ـ مجموع فتاوى، إبن تيمية.
٦٤ـ أصول الفقه الاسلامي في نسيجه الجديد، الزلمي.
٦٥ـ التبيان في رفع غموض النسخ في القرآن، الزلمي.
٦٦ـ السنة مصدرا للمعرفة والحضارة، يوسف القرضاوي.
٦٧ـ الوجيز في أصول الفقه، عبدالكريم زيدان.
٦٨ـ تأويل مشكل القرآن، إبن قتيبة.
٦٩ـ الاحكام في أصول الاحكام، الآمدي.
٧٠ـ الاصابة في تميز الصحابة، إبن حجر العسقلاني.
٧١ـ التوحيد والوساطة في التربية الدعوية، فريد الانصاري.
٧٢ـ تفسير القرآن الكريم، محمود شلتوت.
٧٣ـ تفسير الكشاف، الزمخشري.

٧٤ـ النبذ في أصول الفقه، إبن حزم.
٧٥ـ دراسات في الفرق والعقائد، عرفان عبدالحميد.
٧٦ـ مجلة البيان، عدد (٩٦).
٧٧ـ الحيدة، عبدالعزيز الكناني.
٧٨ـ لباب المنقول في أسباب النزول، السيوطي.
٧٩ـ الطب النبوي، ابن قيم الجوزي.
٨٠ـ تأريخنا المفترى عليه، يوسف القرضاوى.
٨١ـ عالج نفسك بالقرآن، حسن رمضان.
٨٢ـ نظرات في كتاب الله، حسن البنا.
٨٣ـ أصول التربية الاسلامية، سعيد اسماعيل علي.
٨٤ـ الجامع الصغير، السيوطي.
٨٥ـ جامع العلوم والحكم، ابن رجب الحنبلي.
٨٦ـ إعلام الموقعين، إبن قيم الجوزية.
٨٧ـ الفقه الاسلامي وادلته، وهبة الزحيلي.
٨٨ـ تربية الأولاد في الاسلام، ناصح علوان.
٨٩ـ نزهة المتقين شرخ رياض الصالحين، مجموعة من العلماء.
٩٠ـ المغني، ابن قدامة المقدسي.
٩١ـ إحياء علوم الدين، أبي حامد الغزالي.
٩٢ـ أسس العقيدة الإسلامية: عبدالرحمن الميداني
٩٣ـ نظرات في أنجيل برنابا، محمد علي قطب.

هەندێ سەرچاوەی تریش کە لە پەراوێزەکاندا ئاماژەیان پێ کراوە.

ناوەرۆك

بڵاوكراوەكانی پرۆژەی (تیشك)

زنجیره	ناوی كتێب	نووسەر
١	بەئیسلامكردنی كورد، ماستەرنامە یان هەڵەنامە؟	ن: فازل قەرەداغی
٢	نەزانیی و بێشەرمیی، بەشێك لە چەواشەكارییەكانی مەریوان هەڵەبجەیی لە كتێبی (سێكس و شەرع و ژن)دا	ن: عومەر كەمال دەروێش
٣	ئاشتینامە، وەڵامێك بۆ (خوێننامە)ی زەردەشتی	ن: ئامینە صدیق
٤	فەتواكەی مەلای خەتێ، ئەفسانەی مێژوونووسێك	ن: حەسەن مەحمود حەمەكەریم
٥	صەلاحەددینی ئەییوبی، گەورەتر لە رەخنەگرانی، گفتوگۆ لەگەڵ پرۆفیسۆر دكتۆر موحسین موحەممەد حسێن	ئا: ئارام عەلی سەعید
٦	بەرەو بەختیاری ئافرەت "بەرگی یەكەم"	جەمال حەبیبوڵڵا "بێدار"
٧	ئازادیی رادەربڕین لە رۆژئاوا، لە سەلمان روشدییەوە بۆ رۆجیە گارودی	ن: د. شەریف عەبدولعەزیم و: وەرزێر حەمەسەلیم
٨	بەجیهانیكردن، دیدێكی ئیسلامیی	ن: د. موحسین عەبدولحەمید و: حەمەكەریم عەبدوڵڵا
٩	كوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا	ن: حەسەن مەحمود حەمەكەریم
١٠	بەرەو بەختیاریی ئافرەت "بەرگی دووەم"	ن: جەمال حەبیبوڵڵا "بێدار"
١١	مێژووی دێرینی كوردستان "بەرگی سێیەم"	ن: فازل قەرەداغی